

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ALİ ŞİR NEVÂÎ’NİN TÜRKÇE MANZUM
ESERLERİNDE ARAPÇA UNSURLAR

Mukadder GEZEN

2502140339

TEZ DANIŞMANI:

Prof. Dr. Mücahit KAÇAR

İSTANBUL–2023

ÖZ

ALİ ŞÎR NEVÂYÎ’NİN TÜRKÇE MANZÛM ESERLERİNDE ARAPÇA UNSURLAR

Mukadder GEZEN

Ali Şîr Nevâyî’nin Türkçe manzûm eserlerinde alıntılanan âyetlerin, hadislerin, mısraların, atasözlerinin, deyimlerin ve kelâm-ı kibârların incelenmesine dayanan çalışmamız *Giriş* ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın *Giriş* bölümünde Türk ve Arap edebiyatlarında ayet iktibaslarının başlangıcına dair genel bilgilere ve Nevâyî’nin Arapça hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir. Türk edebiyatında ayet ve hadis iktibasları üzerine yapılan araştırmalar ve çalışmamızda yararlanılan kaynaklar da bu bölümde değerlendirilmektedir.

Çalışmamızın *Âyetler ve Hadisler* başlığını taşıyan birinci bölümünde ise Nevâyî’nin dört Türkçe dîvânı, hamsesini oluşturan mesnevileri ve *Lisânü’t-Tayr* mesnevisinde tespit ettiğimiz tüm ayet ve hadis iktibasları, madde başları Arapça ibarenin latin harfli okunuşuna göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde iktibasların dışında kalan Arapça alıntılardan *Tazmîn* ve *Îrâd-ı meseller* (şiiirler, atasözü-deyimler ve kelâm-ı kibârlar) incelenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümü *Nevâyî’nin Alıntılama Estetiği Üzerine Bir İnceleme* başlığını taşımakta olup bu bölümde Arapça unsurlar tür, şekil, üslup ve muhteva özelliklerine göre karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu bölümde Arapça unsurlar birlikte kullanılma, ikiye bölünme durumlarının yanı sıra, alıntılanan Arapça unsur ile iştikâklı kelimelere yer verilmesi, Arapça unsurun kaynağına işaret edilmesi, Türkçeye çevrilmesi, kaynak metindeki bağlamlarının değişip değişmediği ve işlevleri açısından incelenmeleri neticesinde Arapça unsurların şiiirde sahip oldukları imkânların görünür kılınması ve Nevâyî’nin bu unsurlara şiiir tekniği açısından yaklaşımının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu bölümde Nevâyî tarafından aynı beyit içinde Türkçeye

evrilen Arapça unsurlar, eviri kuramcılarından Gideon Tuory'nin Betimleyici eviri Kuramı ve Lawrence Venuti'nin çevirmenin görünürlüğü ve görünmezliği kavramları çerçevesinde Orta Asya edeb geleneği göz önünde bulundurularak tartışılmıştır.

Çalışmamızın sonuç kısmında ise Nevy'nin tr, şekil, slp ve muhteva açısından Arapça unsurları alıntılama estetiği, getirmiş olduğu yenilikler olup olmadıği ve Arapça unsurlara yaklaşımda *Nevy tarzının* zellikleri bütün halinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağatayca, Çağatay Edebiyatı, 15. Yüzyıl, Ali şir Nevai, İktibas.

ABSTRACT
ARABIC ELEMENTS IN ALI SİR NEVÂÎ'S TURKISH VERSES

Mukadder GEZEN

The aim of this thesis is to analyze âyât, hadiths, verses, proverbs, idioms, and prominent people's remarks quoted in Ali Şir Nevâyî's Turkish verse poems. Our study consists of introduction and three chapters. The introduction focuses on providing brief information about how verse quotations began in Turkish and Arabic literatures, and Nevâyî's views on Arabic. Studies on verse and hadith quotations in Turkish literature are included in this chapter. In the first chapter, Nevâyî's four Turkish *divans*, his *hamse*, and all the verses and hadith quotations we identified in the *Lisanu't-Tayr* masnavi are listed alphabetically according to the Latin letter pronunciation of the Arabic expression. In the second chapter tazmin and irad-ı mesels (poems, proverbs, idioms and prominent people's remarks) are explored.

The third chapter, *A Study on Nevâyî's Aesthetics of Quotation*, aims at analyzing Arabic elements comparatively regarding their theme, form, style, and content. In this chapter, Arabic elements are examined regarding combinations, divisions, derivatives, referring to the source, translation, their context and functions; and as a result, it is aimed to bring the exceptional positional changes of Arabic elements into focus and to reveal Nevâyî's approach to these elements in terms of poetics. Also in this section, the Arabic elements translated into Turkish by Nevâyî in the same verse are discussed by considering the Central Asian literary tradition in regard to the Descriptive Translation Theory by Gideon Toury and within the concept of Translator's Invisibility by Lawrence Venuti.

In the conclusion, Nevâyî's aesthetics of quoting Arabic elements in terms of theme, form, style and content, whether he generated novelty, and in the approach to Arabic elements, the characteristics of the *Nevâyî's style* are aimed to be shown as a whole.

Keywords: Chagatay language, Chagatay literature, 15. Century, Ali Shir Nevai, Quotation.

ÖNSÖZ

İslâmiyet, toplumların hayatını sosyal ve kültürel pek çok yönden şekillendirirken edebiyatları da eserlerin konuları ve dil özellikleri bakımından etkilemiştir. Arap toplumunda yöneticiler tarafından Kur'an'dan ve hadislerden iktibas edilen Arapça ibareler hutbelerde alıntılanırken Arap edebiyatında da şairler sözlerini ayet ve hadislerle süsleme yoluna gitmişlerdir. Kur'an ve hadis iktibaslarının zamanla diğer İslâm edebiyatlarında da kullanılmaya başlanması, Fars ve Türk şairlerinin sözlerini daha değerli bir söz ile değerlendirme düşüncesine sahip olması iktibaslardan yararlandıkları görülmüştür. Ancak Türk edebiyatında ayet ve hadis iktibaslarının öncelikle anlam yönünden işlenmeye başladığı ve bu yönüyle Arap edebiyatındaki iktibaslar ile arasında ince farklar bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamız, XV. yüzyılda yaşayan büyük Türk şairi Ali Şîr Nevâyî'nin 10 manzum eserindeki Arapça unsurları kapsamaktadır. Nevâyî, Herat'tan İstanbul'a kadar tesir eden bir şairdir ve edebî tarzı da devrindeki veya asırlar sonrasındaki diğer şairler tarafından örnek alınmaktadır. Nevâyî Arapça, Hintçe, Türkçe ve Farsça hakkında değerlendirmelerde bulunduğu *Muhâkemetü'l-Lugateyn* isimli eserinde Türkçe ile Farsçayı dil yönünden karşılaştırmıştır. Dolayısıyla, bir dil âlimi olan Nevâyî'nin şiirlerinde alıntıldığı Arapça unsurların ve Nevâyî'nin alıntılama tarzının ortaya konulmasının gerekliliği açıktır.

Türk edebiyatındaki lafız ve mana iktibasları hakkındaki araştırmalar ve Nevâyî'nin eserlerindeki dil unsurlarının incelenmesine dayanan çalışmalar *Giriş* bölümünde ele alınmıştır. Çalışmamızdaki Arapça unsurlardan *Âyetler ve Hadisler* birinci bölümde, *Arapça Mısralar, Atasözleri-Deyimler ve Kelâm-ı kibârlar* ikinci bölümde incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise Nevâyî'nin Arapça unsurlar üzerindeki tüm tasarrufları incelikleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nevâyî, Arapça unsurları delil amacıyla kullanmanın ötesine geçerek beyit içinde çeviriler yapmış ve bazen de Arapça unsurların bağlamlarını değiştirmiştir. Beyit içindeki çevirilerin, ikilemeler, istikâk ve tenâsüp sanatları ile ilişkili oldukları sonucuna ulaşıldığı için Nevâyî'nin bir bütün olarak

çevirmiş olduğu eserlerin, Orta Asya edebî gelenekleri ışığında çalışılması neticesinde bir çevirmen olarak da Nevâyî'nin portresinin yazılmasının mümkün olacağı ifade edilmiştir.

Bu çalışma, hocalarımın fikirleri ve destekleri sayesinde uzun bir sürecin sonunda ortaya çıkabilmiştir. Öncelikle, doktorada beni Çağatay sahasına yönlendiren ve “Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Dîvânlarında Örfler, Âdetler ve Günlük Hayattan İzler” başlıklı tez konusunu bana öneren rahmetli Hocam Doç. Dr. Cemal Aksu'yu rahmetle ve minnetle yâd ederim. Hocamın ardından çalışmanın yeniden şekillenmesi gerekmiş ve bu noktada değerli Hocam Prof. Dr. Mücahit Kaçar'ın görüşleri ve yönlendirmeleri sayesinde Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde Arapça unsurlar üzerine bir çalışma yapılması kararlaştırılmıştır.

“Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Manzum Eserlerinde Arapça Unsurlar” başlıklı bu tez konusunu bana öneren, Nevâyî üzerine çalışmaya devam edebilmem için beni yüreklendiren ve büyük bir titizlikle çalışmanın her aşamasında yanımda olan değerli Hocam Prof. Dr. Mücahit Kaçar'a teşekkür etmekten büyük bir mutluluk duyarım.

Tez izleme toplantılarımızın dışında da görüşlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Esra Egüz O'Donohoe'ye değerli katkıları için çok teşekkür ederim. Lisans yıllarından itibaren talebesi olmaktan onur duyduğum kıymetli Hocam Doç. Dr. Ömer İshakoğlu'na ilmini ve vaktini hasrettiği ettiği için müteşekkirim. Jürimde bulunmayı kabul ettikleri ve değerli eleştirileri için Prof. Dr. Zühal Ölmez'e, Prof. Dr. Üzeyir Aslan'a çok teşekkür ederim.

Cambridge'teki araştırmalarım sırasında desteklerini gördüğüm değerli hocalarım başta Prof. Dr. Wheeler Thackston olmak üzere, Dr. Gülnar Eziz Yulghun'a, Prof. Dr. Gülrü Necipoğlu'na ve Prof. Dr. Cemal Kafadar'a sağladıkları imkanlar için müteşekkirim. Doktora çalışmamın çeşitli aşamalarında Nevâyî üzerine değerli soruları ile ufkumu açtığı için Doç. Dr. Tülay Gençtürk Demircioğlu'na çok teşekkür ederim.

İki ülkeye ve uzun yıllara yayılan doktora sürecimin her anında maddi ve manevi destekleri ile yanımda olan değerli büyüğüm Av. Şerafettin Yılmaz'a teşekkür etmekten

onur duyarım. Kaynaklara ulaşmak konusunda değerli yardımlarını gördüğüm başta Birol Ülker Beyefendi olmak üzere İSAM Kütüphanesinin tüm çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Yardıma ihtiyacım olan konularda değerli arkadaşlarım Doç. Dr. Zeliha Öteleş Öner ve Doç. Dr. Muzaffer Kılıç uzmanlıkları ile yolumu aydınlattılar, ikisine de ayrı ayrı müteşekkirim. Tezimizin bazı teknik meseleleri Rabia Kara'nın desteği sayesinde tamamlanmıştır, değerli emekleri için çok teşekkür ederim.

Bu yolculukta karşılaştığım tüm zorlukları aşmamı sağlayan değerli arkadaşlarım Meryem Babacan Bursalı'ya, Dr. Zeynep Yıldız Abbasoğlu'na ve Halil Solak'a dostlukları için minnettarım.

Bu çalışmayı sevgili anneme ve sevgili babama ve her koşulda yanımda olan sevgili kız kardeşime, onlardan uzakta geçirdiğim yılların hatırası olarak ithaf etmekten mutluluk duyarım.

Mukadder GEZEN

Cambridge/MA.

2023

KISALTMALAR LİSTESİ

a. e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

a.g.y. : Adı geçen yer

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör (ler)

Haz. : Hazırlayan

İÜ : İstanbul Üniversitesi

s. : Sayfa

s.a.v : Sallallahu aleyhi ve sellem

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sy. : Sayı

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
ŞEKİL TABLOSU	11
GİRİŞ	12

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN TÜRKÇE MANZUM ESERLERİNDE ÂYET VE HADİS İKTİBASLARI

1.1. Âyet İktibasları.....	21
1.2. Nevâyî'nin Âyet İktibaslarına Dair Genel Bir Değerlendirme	114
1.3. Hadis İktibasları.....	123
1.4. Nevâyî'nin Hadis İktibaslarına Dair Genel Bir Değerlendirme	157

İKİNCİ BÖLÜM

NEVÂYÎ'NİN ARAPÇA ŞİİRLERİ VE TAZMİNLERİ İLE ATASÖZÜ VE KELÂM-I KİBÂR ALINTILARI

2.1. Şiir Tazminleri	164
2.2. Mülemmâlar	169
2.3. Nevâyî'nin Şiir Tazminleri ve Mülemmâları Hakkında Genel Bir Değerlendirme....	176
2.4. Atasözü ve Deyim Alıntıları	179
2.5. Kelâm-ı Kibârlar.....	187
2.6. Atasözü, Deyim ve Kelâm-ı Kibarlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme	194

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN ALINTILAMA ESTETİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

3.1. Arapça Unsurların Türler Açısından Değerlendirilmesi	196
3.2. Nevâyî'nin Alıntılama Estetiğinde Usûller	207
3.2.1. Birlikte Alıntılama	207
3.2.1.1. İki Âyeti Birlikte Alıntılama	208

3.2.1.2. İki Hadisi Birlikte Alıntılama	211
3.2.1.3. Âyet ve Hadisi Birlikte Alıntılama	212
3.2.1.4. Hadis ve Kelâm-ı Kibârın Birlikte Alıntılanması	212
3.3. Alıntılanan Unsuru İkiye Bölme	213
3.4. Alıntılanan Unsurun Kaynağına İşaret Etme	216
3.5. İstikaktan Yararlanma	219
3.6. Arapça Alıntıların Türkçeye Çevrilmesi	228
3.6.1. Kelimesi Kelimesine (Motamot) Çeviri	234
3.6.2. Erek Kültüre Yakın Çeviri	236
3.6.3. Alıntılanmayan Kısımın Çevirisi	239
3.6.4. Şerhe Yakın (Açıklamalı) Çeviri	250
3.6.5. Yakın Anlamlı Kelimelere Yer Verme	256
3.7. Arapça Unsurların Bağlamları ve İşlevleri	264
3.7.1. Gerçek Anlamında ve Bağlamında Kullanılanlar	266
3.7.2. Gerçek Anlamında Bağlamı Değiştirilerek Kullanılan Arapça Unsurlar	270
3.7.2.1. Bağlamı Olumlu Değiştirilenler	271
3.7.2.1.1. Bağlamı Olumluyken Anlamı Başka Olumlu Bağlamda Değiştirilenler	272
3.7.2.1.2. Bağlamı Olumsuzken Anlamı Olumlu Bağlamda Değiştirilenler	281
3.7.2.2. Bağlamı Olumsuz Değiştirilenler	287
3.7.2.2.1. Bağlamı Olumsuzken Anlamı Başka Olumsuz Bağlamda Değiştirilenler	288
3.7.2.2.2. Bağlamı Olumluyken Anlamı Olumsuz Bağlamda Değiştirilenler	291
3.8. Arapça Unsurların Bağlamlarının ve İşlevlerinin Değerlendirilmesi	293
SONUÇ	295
KAYNAKLAR	304
ÖZ GEÇMİŞ	336

ŞEKİL TABLOSU

<u>Şekil 3.1: Arapça Unsurların Türlerine Göre Tasnifi</u>	197
<u>Şekil 3.2: Âyetlerin geçtiği beyit sayısı</u>	198
<u>Şekil 3.3: Hadislerin geçtiği beyit sayısı</u>	200
<u>Şekil 3.4: Atasözlerinin Geçtiği Beyit Sayısı</u>	202
<u>Şekil 3.5: Kelam-ı kibarların sayısı</u>	203
<u>Şekil 3.6: Arapça Unsurların Beyit Sayılarına Göre Tasnifi</u>	205
<u>Şekil 3.7: Beyitlerde İrad-ı Mesel, İktibas ve Tazmin Kullanımı</u>	206
<u>Şekil 3.8: Madde Sayısı ve Örnek Beyit Sayısı</u>	207
<u>Şekil 3.9: İki Âyetin Birlikte Alıntılındığı Durumların Mesnevilere Göre Dağılımı</u>	209
<u>Şekil 3.10: İki Âyetin Birlikte Alıntılındığı Durumların Divanlara Göre Dağılımı</u>	211
<u>Şekil 3.11: İki Mısraya Pay Etme</u>	214

GİRİŞ

İslâmiyetle birlikte Arap edebiyatında Kur'an'ı merkeze alan değişikliklerin başladığı bilinmektedir. Bu değişikliklere kaynaklık eden sebeplerin başında Hz. Muhammed'in sözlerinin arasında Kur'an âyetlerinden örnekler vererek konuşma alışkanlığının bulunması belirleyici olmuş ve bu âdet Arap şairleri tarafından örnek alınarak devam ettirilmiştir. İslâmiyetten sonra Arap şairlerinin konuşmaları arasında âyetlerden örnek vererek sözlerinin tesirini arttırmak istedikleri anlatılmakta hatta Allah'a hamd ederek söze başlamak siyâsî hutbelerde de sünnet kabul edilmekteydi.¹

İslâmiyetin yayılmasıyla, Kur'an ve hadis iktibasları diğer İslâm edebiyatlarında da kullanılmaya başlanmıştır. Arap, Fars ve Türk şairlerinde, kendi sözünü daha değerli bir söz ile değerlendirme düşüncesinin ortak olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Türk edebiyatında, edebî tavır olarak Kur'an'dan ve hadislerden alınmış Arapça unsurlara yer verilmesi âdetinin Arap edebiyatından farklı sâikler ile ortaya çıkma ihtimali bulunduğu da göz önüne alınması gereken hususlardan biridir. Zira Türk edebiyatında Arapça ibarelerin eserlerde kullanılmaya başlanmasından önce, İslâmî konulara hazırlık evresinin yaşandığı kabul edilmektedir.²

Arapça ibareler açıkça kullanılmadan önce Türk edebiyatının başlangıç devirlerinde ayet ve hadislerden yapılan alıntılarının ilk olarak örtük ifadelerle edebî eserlere girmesine, Kaşgâr'da, 11'inci asırda yazılan ve Türk edebiyatının kurucu metinlerinden kabul edilen *Kutadgu Bilig*'te Hz. Muhammed'in ismi, açıkça

¹ Bu paragraf şu kaynaktan özetlenmiştir: Prof. Dr. Ahmet Subhi Furat, **Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar) I**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996, s.112-113. Bazı durumlarda Besmele'nin yer almadığı, Allah'a hamd edilmediği hutbeler îrad edilmiştir. Hamdele'nin yer almadığı hutbelere betrâ, içinde âyetlerin bulunmadığı hutbelere şevhâ denilmiştir. Hitabet hakkında ayrıntılı bilgi için: **a.g.e.** s. 96-103.

² Prof. Dr. Kemal Yavuz, "Yûsuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2007, c.37, s. 137-180; Yûsuf Hâs Hâcib, **Hacib Böyle Dedi**, Hazırlayan: Prof. Dr. Kemal Yavuz, Mostar Yayınları, İstanbul, 2019; Vahit Türk, *Kutadgu Bilig ile Atabetü'l-Hakâyık'taki Arapça söz varlığı açısından karşılaştırdığında Arapça ibarelerin 150-200 yıl içinde artmış olduğunu belirtir. Bkz.: Vahit Türk, "Türk Din Tarihinde Din Türkçesi ve Atabetü'l-Hakâyık Örneği", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2000, II. Cilt, Ankara, 2007, s.1853-1862.*

zikredilmeden hadislerin nakledilmesi örnek olarak verilebilir. *Kutadgu Bilig* müellifi Yûsuf Has Hacib, eserinde *bilge* bir kişiyi işaret ederek sık sık anlattığı mevzularda *bir bilgeden* sözler alıntılanmıştır. Bu iktibaslarda, Türk büyüklerinin sözleri kadar hadisler de büyük bir yekun tutmaktadır.³ Uygur-Budist Türk edebiyatı varlığı karşısında yeni bir medeniyet dairesine giren Türkleri İslâmiyet'e ve onun değerler dünyasına alıştırmaya düşüncesi bulunması bunun nedenleri arasında sayılmaktadır.⁴ Aynı çağda ve bölgede, bir yandan Kur'an çevirileri yazılmakta diğer yandan da edebî eserlerde İslâmiyet'e ait bilgiler Doğu Türkçesi ile işlenmekteydi.⁵ İslâmî değerlerin, Arapça ibarelerle şiirde gösterilmeden çok önce Kur'an çevirileri yapılması İslâmiyetin anlam yönünden Türk kültüründe işlenme gayretlerinin işareti olarak yorumlanabilmektedir.

Kaşgâr'daki bu edebî tavır Anadolu sahasında da varlığını hissettirmektedir. Ebu Hafs Ömer'in 2600 beyitlik Arapça mesnevisini Türkçe'ye çeviren Devletoğlu Yûsuf, Türkçeye tercüme ettiği eserinin girişinde İmam-ı Azam'dan alıntı yapmakta ve İmam-ı Azam'ın mânânın esas olduğu görüşünde olduğunu naklederek onun *Farsça Kur'an'ı câiz gördüğünü* belirtme ihtiyacı hissetmektedir.⁶ Eserde böyle bir gerekçenin kaydedilmesi, dönemin edebî çevrelerinde dini metinlerin çevrilmesi meselesinin canlılığını koruyan bir

3 Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu, "Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri", **D.E.Ü, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. v, İzmir, 1989, ss.127-180; Yûsuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Hazırlayan: Reşit Rahmeti Arat, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979.

4 Prof. Dr. Kemal Yavuz, "Yûsuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2007, c.37, s. 137-180.

5 Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Kur'an çevirileri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında bazıları; Zeki Velidi Togan, "The Earliest Translation of the Qur'an into Turkish", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, c. iv/1-2, İstanbul, 1964, s.1-19; Zeki Velidi Togan, **Kur'an ve Türkler**, Ahmet Sait Matbaası Kayı Yayınları, İstanbul, 1971; Aysu Ata, **Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nushası)**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004; Emine Temel, **Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013. Mustafa Argunşah, "Harezmi Türkçesiyle Yapılan Kur'an Çevirisinin Beş Nüshası", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 8 (2), 2019, s. 654-698; **a.g.y.**, "Harezmi Türkçesi Kuran Tercümesi'nde Arapça Fülk 'Gemi' Kelimesine Verilen Anlamlar", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, 11, 2022, s. 921-941; Suat Ünlü, "Kur'an'da Geçen Bazı Arapça Deyimler ve Tabirlerin İlk Türkçe Kur'an Tercümelerinden TIEM 73'teki Türkçe Karşılıkları Üzerine", **Gazi Türkiyat**, c.1, 2008, s.156; Kur'an çevirileri manevi iktibas olarak ilk dönem eserlerinde de görülebilmektedir. Divân-ı Hikmet'te geçen ayet tercümeleri üzerine bir doktora tezi yazılmıştır: Alper Ay, **Divân-ı Hikmet'te Manevî Âyet İktibasları**, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

6 Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevî XV. yy'a kadar**, Kitabevi 127, İstanbul, Ağustos, 1999, s.179.

konu olduğunun işareti olarak düşünülebilmektedir. Devletoglu Yûsuf bu tartışmada, *Kur'an'ın dahi Farsçaya çevrildiğini, İmam-ı Azam'ın, esas olan mânâdır* dediğini eserinin başına alarak, eserde esas olan unsurun konu olduğunu belirtmektedir.⁷

İslâmiyet ile tanışma sürecinin sonuna geline dönemlerde ise İslâmî bilgilerin artık Arapça iktibaslar ile yapılmaya başlandığı görülebilmektedir. Tanpınar, özellikle şiir dilinde asırlarca işlenen Arapça unsurları şiire aydınlık ve keskinlik veren hazır malzemeler olarak tanımlamaktadır.⁸ Dolayısıyla şairin ve muhatabın edebî zevki ve ilmi derecesi hakkında bilgi veren unsurlar arasında iktibaslar da bulunmaktadır.

On beşinci asır Türk edebiyatı, Türk dilinin üç ayrı edebî lehçesi ile eserler verdiği bir dönemdir. Büyük Türk şairi Alî Şîr Nevâyî⁹ de bu dönemde yaşamış ve edebî tesirleri Timur'un torunlarından Hüseyin Baykara'nın Herat'ta kurduğu mümtaz çevreyi aşarak Osmanlı sahası şairlerine ulaşan¹⁰, eserlerinin içeriğine, muhtevasına, türüne göre farklı Arapça iktibaslara yoğunlukla başvuran şairlerimizden biridir.¹¹ Nevâyî'nin Arapça ile

⁷ Çelebioğlu, **a.g.y.**; Günümüzde edebiyat incelemelerinde eserde esas olanın konu olduğu dile getirilen bir husustur. "Yazınsal süreç, önemli iki aşama evresinde düzenlenir: Temanın seçilmesi ve işlenmesi. (...)" Tzvetan Todorov, **Yazın Kuramı Rus Biçimcileri Metinleri** kitabının içinde Boris Tomaşevski, "Tema Örgüsü", Çevirenler: Mehmet Rifat-Sema Rifat, YKY, 3. Baskı, İstanbul, 2010, s.247-249.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988, s.18-19.

⁹ Günay Kut'un, Türkiye'deki edebiyat araştırmalarında Nevâî ve Nevâyî olmak üzere iki okuyuş farkına da değindiği makalesi için bkz.: Günay Kut, Alî Şîr Nevâyî'nin (ö.906/1501) Türkçe Yazma Bilinci ve Kimi Dikkat Çekici Eserleri ile Katiplere Serzenişi, **Kültürk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, sy: 1 (Yaz/2020), s.73-81.

¹⁰ Fuad Köprülü bu tesirlerin Namık Kemal'in iddiasından doğduğunu ve Hasan Çelebi ve Âşık Çelebi'nin verdikleri bazı bilgilerin yanlış yorumlandığı görüşünü dile getirmektedir. Bkz.: M. Fuad Köprülü, **Alî Şîr Nevâî**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s.12. Nevâyî'nin Osmanlı sahasına tesiri için bkz.: Yûsuf Çetindağ, **Alî Şîr Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi**, 1. baskı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006; Osman Fikri Sertkaya, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. 18, 1970, s.133-138.

¹¹ Çağatay Türkçesinde bulunan Arapça sözlere bazı sözlüklerde "Loan-Words" başlığında yer verilmektedir. Bkz.: Muhammad Mahdi Xan, **Senglax A Persian Guide to the Turkish Language**, London, 1961, s.101. Edward A. Allworth ise Rusya'da yapılan Nevâyî çalışmalarında, şairin eserlerindeki Arapça ve Farsça sözlerin mümkün olabilecek en az seviyeye indirilerek yayımlandığına dikkatleri çekmektedir. Bkz. Edward Allworth, "An Intrepretation of Two Lines By An Asian Poet", **American Slavic and East European Review**, c.16/2, Nisan-1957, s.202-205. Çağatay Türkçesi hakkında çalışmalar için bkz.: Zühal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 5, sy: 9, 2007, s. 173-219; Janos Eckmann, **Çağatayca El Kitabı**, Çeviren: Günay Karaağaç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017; Mustafa Argunşah, **Çağatay Türkçesi**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2017; Üzeyir Aslan, **14. -16. yy Çağatay Edebiyatı**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2013. Nevâyî'nin hâmilik yönü için bkz.: Vahit Türk, "Bilimin Kısa Tarihçesi ve Alî Şîr Nevâyî'nin Bilime Katkıları", **Antakiyat Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.2, s.17-39. Ayrıca Nevâyî'nin yaşadığı dönem hakkında genel bazı kaynaklar için bkz.: Talip Yıldırım,

ilişkisini anlamak için ilk olarak onun *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de Türkçe ve Farsçayı karşılaştırırken neden bu iki dili seçtiğini belirttiği açıklamasına bakmak yeterlidir: *Çün 'Arabî til ve makâl bile kelâm (...) gâyet-i şeref ve 'uluvv-i menziledin (...) aradın çıktılar.*¹² Nevâyî'ye göre, Arapça çok yüksek bir derecede olduğu için mukayese kabul etmemektedir. Bu nedenle Türkçe ve Farsça arasında hâkimiyet tayin edecek eserinde bu dili değerlendirme dışında tuttuğunu beyân etmektedir. *Muhâkemetü'l-Lugateyn* dışında, Nevâyî'ye isnad edilen *Seb'atü'l-Ebhûr* isimli Arapça sözlük¹³ de Arapça'ya verdiği önemi gösteren bir delil olarak değerlendirilebilirse de bu eserin henüz neşri yapılmadığı ve Nevâyî'ye ait olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunduğu için¹⁴ bu hususa değinilmeyecektir.

Biz, Arapça unsurları alıntılama yönünden zengin malzeme sunduğunu gördüğümüz Nevâyî'yi, alıntıladığı Arapça unsurlar ve alıntılama estetiği yönünden incelemenin, bir dil âlimi olan Nevâyî'nin Arapça bilgisini ortaya çıkarmak, edebî yönünü aydınlatmak ve şairi anlamak için önemli bir anahtar sunabileceğini düşünmekteyiz. Bu amaçla bu tez çalışmasının Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerindeki Arapça unsurlar üzerine yapılması kararlaştırılmıştır.

Nevâyî hakkında yapılan çalışmaların¹⁵ dil incelemelerine odaklanması neticesinde ortaya çıkan metinler, Nevâyî'nin eserlerinin edebî yönü üzerine çalışmak isteyen araştırmacılara zengin kaynaklar sunmaktadır. Zühal Ölmez'in Ali Şîr Nevâyî'nin eserlerinde Moğolca söz varlığı üzerine yaptığı çalışmaların¹⁶ yanı sıra Deniz Abik'in

Hüseyin Baykara Dîvânı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002; Gazi Zâhireddin Muhammed Babur, **Babürnâme**, Doğu Türkçesinden Çeviren: Prof. Dr. Reşit Rahmetî Arat, Kabalcı Yayınevi, 2006; Şerefüddin Ali Yezdî, **Zafername**, Çevirmen: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 2013; Halil İnalıcık, **Has Bahçede Ays u Tarâb: Nedimler Şairler Mutrîblar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

¹² TSMK 808, 774a; Ali Şîr Nevai, **Muhakemetü'l-lugateyn**, Haz: F. Sema Barutçu Özönder, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996, s.169.

¹³ Agâh Sırrı Levend, "Nevâî'nin Arapça Sözlüğü", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1956'dan ayrıbasım, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956; Ahmet Ateş, "Ali Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, c.5, 1957, s.183-188.

¹⁴ Levend, **a.g.m.**

¹⁵ Vahit Türk, "Türkiye'de Ali Şîr Nevâyî Çalışmaları", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sy.52, 2021, s.403-441.

¹⁶ Nevâyî'nin eserlerindeki Moğolca unsurlar hakkında Zühal Ölmez, "Ali Şîr Nevâyî'nin Eserlerinde Moğolca Sözcükler-V", **Dîvânu Lugâtî't-Turk'ten Senglah'a Türkçe: Doğumunun 60. Yılında**

Nevâyî’de Farsça deyimleri incelediği çalışması¹⁷ da Nevâyî’nin eserlerinde yer alan pek çok unsurun çalışılması gerektiğini işaret etmektedir. Çalışmamız bağlamında, velud bir kalem olan Nevâyî’nin manzum ve mensur yirmi dokuz eseri incelendiğinde âyetler ve hadisler, Arapça mısralar, atasözü-deyimler, kelâm-ı kibârlar ve dualar alıntılacağı görülmüştür.

Tezimizin kapsamı, Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde Arapça unsurlar olarak belirlenmiştir. Bu kapsamı belirlerken, tezimizin Nevâyî’nin edebî yönüne odaklanması ve Nevâyî’nin hem manzum hem mensur olarak çeşitli türlerde eser veren bir şair olması belirleyici olmuş ve bu husus dikkate alınarak çalışmamız Nevâyî’nin Türkçe manzum eserleriyle sınırlandırılmıştır. Nevâyî’nin on üç (13) Türkçe manzum eseri bulunmaktadır. Ancak Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinden olan üç dinî-tasavvufî eserinin öğretici yanı ağır basmakta, bu nedenle az sayıda dua cümlesi dışında veri sunmamaktadır. Bu sebeplerle çalışmamız, Nevâyî’nin dört Türkçe dîvânını, hamsesini ve *Lisânü’l-Tayr* mesnevîsi olmak üzere toplam on (10) manzum eserini kapsamaktadır.

Her ne kadar çalışmamızı Türkçe manzum eserlerle sınırlandırmış olsak da Arapça unsurlar bakımından herhangi bir sınırlamaya gidilmemiştir. Çalışmamızda Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerindeki bütün Arapça unsurlar incelenmeye dahil edilmiştir. Arapça unsurlar âyetler, hadisler, şiirler, atasözleri, deyimler, kelâm-ı kibârlar şeklinde tasnif edilmiştir. Ancak *salât*, *mâsivallâh* gibi ortak İslâmî kültüre ait kelimeler, *fî’l-hâl*, *el-ân*, *ba’dehu*, *elvedâ* gibi gündelik hayatın bir parçası olan veya *bihamdillâh*, *billâh* gibi Arapça tepkiler incelememize dahil edilmemiştir. Zira çalışmamız Arapça unsurların bağlam değişikliklerini, nasıl çevrildiklerini ortaya çıkarmayı amaçladığı için sadece kaynağına ulaşılabilen, belli bir şahsa veya metne ait olan müstakil Arapça unsurların tespitine çalışılmıştır. Ancak şairi bilinmese de İslâm edebiyatlarında meşhur olan Arapça

Mustafa Kaçalin Armağanı, Ed.: M. Ölmez, T. Çulha, K. Özçetin, İstanbul, Kesit Yayınları, 2017, s. 513-520.

¹⁷ A. Deniz Abik, “Nevâyî’nin Eserlerindeki Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, sy: 1, 2003, s.1-10. Nevâyî’nin Farsça kasideleri üzerine yapılan çalışmalar için bkz.: Ahmet Kartal; Saniye Eraslan, “Alî Şîr Nevâyî’nin Farsça Kasideleri-I”, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, sy: 6, 2022, s. 415-436.

mısralar bu kapsamda değerlendirilmeyerek çalışmamıza dahil edilmişlerdir. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında pek çok şair tarafından tazmîn edilmiş fakat kaynak şairi hakkında muhtelif rivâyetler olan bazı meşhur mısralar Nevâyî tarafından da tazmin edilmiş ise bu mısralara yer verilmiştir.

Çalışmamızda öncelikle Nevâyî'nin *Garâ'ibü's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyi'u'l-Vasat*, *Fevâidü'l-Kiber* olmak üzere dört Türkçe dîvânı; *Hayretü'l-Ebrâr*, *Ferhâd ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Seb'a-yı Seyyâr* ve *Sedd-i İskenderî* olmak üzere hamsesini oluşturan eserleri ve *Lisânü't-Tayr* mesnevisi taranmış, benzer Arapça unsurlar belli alt başlıklar halinde tasnif edilerek tezimizin içeriğinde görülecek olan konular bakımından incelenmiştir.

Alî Şîr Nevâyî'nin eserlerindeki Arapça unsurlara ilk olarak Âgâh Sırrı Levend'in Alî Şîr Nevâyî hakkında hazırlamış olduğu dört ciltlik eserinde dikkat çekilmiştir. Bu eserin ikinci cildinde şairin dîvânlarında geçen Arapça unsurlar "Sözlük" başlığında verilmektedir. Bu bölümde Çağatayca, Farsça ve Arapça kelimeler üç ayrı başlığa ayrılmıştır.¹⁸ Levend'in sözlük kısmı için hazırlamış olduğu Arapça sözler arasında *bârekallâh*, *bi aynih*, *tûbâ* gibi kelimeler de yer almaktadır. Bizim çalışmamızda ise yukarıda belirttiğimiz gibi çalışma amacımıza veri sunmayan bu tarz kelimeler tasnif dışında bırakılmıştır. Levend, bu bölümden sonra Nevâyî'nin dört Türkçe dîvân ve hamsesinde geçtiğini belirterek Âyetler başlığında on beş ayete yer vermektedir.¹⁹ Ancak âyetlerin eserin bölüm başlıklarındaki nesir kısmında mı yoksa manzum kısımlarda mı iktibas edildikleri bu kısımda belirtilmemiştir. Bizim çalışmamızda manzum eserlerin içindeki mensûr Arapça unsurların bir tasnifi çıkarılmış olmakla beraber bu unsurlar berâat-ı istihlâl sanatının örneği olarak değerlendirilmiş ve çalışmamıza dahil edilmemiştir. Levend, eserinin dördüncü cildinin sonunda da bir sözlük ekleyerek günlük dilde kullanılan Arapça kelimelere yer vermektedir.²⁰

¹⁸ Agah Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevaî II. Cilt Dîvânla: 4 Türkçe 1 Farsça Dîvân*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966, s. 253-259.

¹⁹ Levend, *a.g.e.*, s.262.

²⁰ Agah Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevaî IV. Cilt Dîvânlar İle Hamse Dışındaki Eserler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, s.303-311.

Nevâyî'nin eserlerinde İslâmî kaynaklı sözler ve Arapça unsurlar hakkında bazı dikkatlere ise neşredilen eserlerin takdim yazılarında rastlanmaktadır. Takdim yazılarında yer verilmeyen bazı neşirlerde ise metinde âyetlerin koyu ya da eğik harflerle yazma yoluna gidildiği görülmektedir. Hatice Tören'in neşrettiği *Sedd-i İskenderî*'de eserin takdim yazısının ardından yirmi dört Arapça unsura yer verilmektedir.²¹ Muhammed Sabir'in neşrettiği *Hayretü'l-Ebrâr*'ın girişinde de İslâmî kaynaklı sözler ve Arapça unsurlar sunulmaktadır.²² Bu bilgilerin, bilinmesi zor olabilecek bazı Arapça unsurlar hakkında okuyucuya ön bilgi mahiyetinde olup eserin, manzum ve mensur kısımlarından seçilerek hazırlandıkları anlaşılmaktadır.

Nevâyî'nin edebî yönü üzerine son zamanlarda yapılan çalışmalarda da mısra ölçeğinde bazı Arapça unsurların mukayeseli olarak incelendiği görülebilmektedir. Nevâyî ve Molla Câmi'nin Hâfız'ın bir gazelini alıntıladıkları gazeli üzerine Benedek Péri'nin ve Marc Toutant'nın yapmış olduğu çalışmaları bu tasnifte değerlendirilebilir.²³

Nevâyî'nin eserlerindeki ayet ve hadisleri tefsir ve kelim literatürü açısından inceleyen bir çalışmayı ise Âlimcan Davlatov 2022 yılında yayınlamıştır. *Ali Şir Nevâyî'nin Şiirlerinde Kur'an Âyetleri ve Hadisler* başlıklı bu çalışmada, Nevâyî'nin tefsir ilmindeki vukûfiyetinin açıkça görülmesini sağlayacak unsurlara odaklanılmaktadır.

Arapça unsurlar hakkındaki diğer bazı çalışmalar ise genel olarak Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesindeki Arapça unsurların dil incelemesine dayanmaktadır. Doğu Türkçesinde Arapçadan alınan kelimelerin telaffuzu hakkında Henryk Jankowski'nin makalesi bu çalışmalardandır.²⁴ Nevâyî'nin Hamsesi üzerine yapılmış bir

²¹ Ali Şir Nevâyî, *Sedd-i İskenderî*, Hazırlayan: Hatice Tören, Ankara, 2001, s.43-44.

²² Ali Şir Nevâyî, *Hayretü'l-Ebrâr (Karşılaştırmalı Metin) Cilt I-II*, Hazırlayan: Muhammed Sâbir, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016, s.62-66.

²³ Benedek Péri, "Mîr 'alî-Sîr Navâyî And The First Ghazal Of Hâfîz", "Алишер Навоий Ва Ххî Асп" Мавзуидаги Республика Илмий-Назарий Анжумани Материаллари, **Turon-Iqbol**, Taşkent, 2018, s.176-182.; Marc Toutant, "Imitational Poetry As Pious Hermeneutics? Jami And Nava'i/Fani's Rewritings Of Hafez's Opening Ghazal", Ed. Charles Melville, **The Timurid Century**, 9, I.B. Tauris, 2020, s.97-120.

²⁴ Henryk Jankowski, "Pronunciation of Vowels in Arabo-Persian loanwords in Karahanid, Khwarezmian Turkic and Chaghatay", **Esengü Bitig Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı**, 2021, s.385-404.

doktora çalışmasında da mesnevilerin naat, münacat, sebab-i te'lif kısımlarında geçen Arapça unsurlara yer verilmiştir.²⁵

Nevâyî üzerine çalışan bütün araştırmacılar -çalıştıkları metin ister bir gazel ister mesneviden bir hikâye olsun- tespit ettikleri Arapça unsurların ne olduğu hakkında küçük notlandırmalar yardımıyla bilgiler vermektedirler. Ancak Nevâyî'nin eserlerindeki Arapça unsurlara müstakil olarak yer veren bir eser henüz meydana getirilmemiştir. Dolayısıyla Nevâyî'nin sadece iktibasları değil diğer Arapça alıntıları da nasıl ve niçin kullandığı, Arapça unsurların Nevâyî'nin şairliğinde neler ifade ettiği de çalışmamızda yanıtlanması amaçlanan sorulardır.

Çalışmamız sırasında Türk edebiyatında İslâmî kaynaklı sözler ve iktibasları merkeze alan geniş bir literatürün mevcut olması Arapça unsurların tespit edilmesinde çok faydalı olmuştur. Bu çalışmaların başında Mehmet Yılmaz'ın *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlüğü)* gelmektedir.²⁶ İktibaslar üzerine yapılan tez çalışmalarında ise tespit edebildiğimiz kadarıyla temelde iki yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri, iktibasların asırlara göre incelenmesi neticesinde ayet ve hadislerin o dönemin edebî verimlerindeki genel varlığını gösteren çalışmalar olup diğeri ise tek tek şairlerin üslup incelemelerini merkeze alarak iktibaslarda izlenen yolları ortaya çıkarmayı hedefleyen belâgat çalışmaları başlığında tasnif edilebilecek çalışmalardır.

İktibasların asırlar içindeki genel varlığını ortaya koyan çalışmalarda genellikle nesre çeviriye yer verilmeyip sadece beyitlerin sunulduğu görülmektedir. Emel Nalçacıgil Çopur'un ve Reyhan Keleş'in çalışmaları belirli bir yüzyıldaki iktibaslar hakkında bilgi veren çalışmalardandır.²⁷ Biz ise çalışmamızı, Nevâyî'nin Arapça unsurları şiirde nasıl ve niçin kullandığı üzerine kurmakta, şairin estetik değerlerini görünür kılmayı hedeflemekteyiz. Bu vadede madde içeriklerimizi, Mücahit Kaçar'ın *Fuzûlî ve Şeyh*

²⁵ Zehra Şimşek, *Alî Şîr Nevâyî'nin Hamsesindeki Hikâyeler Dışında Kalan Bölümler Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

²⁶ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992. Ayrıca bkz. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013.

²⁷ Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013; Emel Nalçacıgil Çopur, *16. Yüzyıl Mesnevilerinde Ayet ve Hadis İktibasları*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Gâlib'de İslâmî Kaynaklı Sözlür adlı yüksek lisans tez çalışmasından yararlanarak hazırladık.²⁸

Madde içeriklerimizde Arapça unsurları izah ederken, Arap dilinin terimlerini kullanarak ifade etme yoluna gittik. Örneğin, “lev” Türkçede “eğer” anlamına gelmekte ve bağlaç olarak isimlendirilmekte iken Arapçada edat olarak isimlendirilmesi nedeniyle bu gibi durumlarda farklılığı izah ederek Arapça terimler ile açıklama yoluna gittik. Aynı şekilde, Türkçede ismin bulunma hâli (-da/-de) için de Arapçada kullanılan “fî”, harf-i cerr olarak adlandırıldığı için farkı işaret ederek alıntının yapıldığı dilin terimlerini kullanmayı tercih ettik.

Çalışmamızın ilk iki bölümünde Alî Şîr Nevâyî'nin bahsi geçen manzum eserlerinden tespit ettiğimiz tüm Arapça alıntılar, türlerine göre tasnif edilip alfabetik olarak sıralanarak incelenmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise bu Arapça unsurlar tür, şekil, üslup ve muhteva özelliklerine göre karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu bölümde Nevâyî'nin alıntılardığı Arapça unsurlara şiir tekniği açısından yaklaşımının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Böylece Nevâyî'nin tür, şekil, üslup ve muhteva açısından Arapça unsurları alıntılama estetiği, getirmiş olduğu yenilikler olup olmadığı ve Arapça unsurlara yaklaşımda *Nevâyî tarzının* özellikleri bütün halinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

²⁸ Mücahit Kaçar, **Fuzûlî ve Şeyh Gâlib'de İslâmî Kaynaklı Sözlür**, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN TÜRKÇE MANZUM ESERLERİNDE ÂYET VE HADİS İKTİBASLARI

Çalışmamızın birinci bölümünde, Alî Şîr Nevâyî'nin *Garâ'ibü's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyi'u'l-Vasat*, *Fevâ'idü'l-Kiber* olmak üzere dört Türkçe dîvânı; *Hayretü'l-Ebrâr*, *Ferhâd ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Seb'a-yı Seyyâr* ve *Sedd-i İskenderî* olmak üzere hamsesini oluşturan eserleri ve *Lisânü't-Tayr* mesnevisi olmak üzere on eserindeki manzum Arapça unsurlar arasından ayet ve hadis iktibasları incelenmektedir.

Aşağıdaki iki temel alt başlıkta öncelikle Nevâyî'nin ayet ve hadis iktibasları hakkında genel bilgi verilmiş, daha sonra ise ayet ve hadisler Türkçe okunuşlarına göre alfabetik olarak sıralanarak incelenmiştir. Ayet ve hadislerin incelendiği bölümlerin sonunda bu iktibaslar hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1.1.Âyet İktibasları

Türk edebiyatının mitoloji, din, felsefe, tarih gibi çok çeşitli kaynakları yanında faydalandığı önemli kaynaklardan birisi de İslâmî kaynaklar olup âyetler ve hadisler, bu İslâmî kaynakların başında yer almaktadır. Divân şairleri, mâlik oldukları fikir ve sanat kudretini göstermek için ayet ve hadis alıntılarından yararlanmışlardır. Dîvân şairinin, âyetlerden yaptığı alıntılara, iktibas denilmekte ve bedî sanatının içinde değerlendirilmektedir.

Ayet iktibaslarının kullanıldığı durumlara göre makbûl (övülen), mübâh (hoş görülen) ve merdûd (yerilen) iktibaslar olmak üzere üç başlıkta tasnif edildiği bilinmektedir. Makbûl iktibas, ayetin hutbe, vaaz, antlaşma gibi metinler ile Hz. Muhammed'i övmek için yazılmış metinlerdeki ve bu metinlere kıyas edilmek suretiyle geniş bir çerçevedeki kullanımını ifade etmekte iken mübah iktibas terimi ise, şiirlerde, hikâyelerde, çeşitli konularda yazılmış tüm edebî eserlerde yapılan iktibasları kapsamaktadır. Merdûd iktibaslar ise, iki tür olup âyetle, Allah'ın zâtı için kullandığı bir

ifadenin, kişinin kendisi için kullanılması ve ayetin alay maksadı ile alıntılanmasını ifade etmektedir.²⁹ Eski şairlerimiz, mesnevilerin münacat ve naat bölümleri başta olmak üzere gazel ve kasidelerinde delil, medih, nasihat gibi çok çeşitli amaçlarla ayet iktibaslarına yer vermişlerdir. Nevâyî de hem mesnevilerinde hem de gazellerinde âyetleri çeşitli amaçlar için kullanmıştır.

Çalışmamıza, Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde, gazel, kasîde, mesnevî, terci'-i bend gibi farklı nazım şekillerinde, manzum biçimde iktibas ettiği âyetler dahil edilmiştir.³⁰ Bu çalışma için, şairin, dört Türkçe dîvânı, *Garâ'ibü's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyi'ü-l-Vasat*, *Fevâyidü'l-Kiber* dîvânları ile *Hayretü'l-Ebrâr*, *Ferhad ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Seb'a-yı Seyyâr* ve *Sedd-i İskenderî*'den oluşan hamsesi ve *Lisânü't-Tayr* mesnevisi taranmış ve tespit edilen âyetler, Türkçe alfabetik sıraya göre sıralanmıştır.

Nevâyî'nin mısralarında geçen ayet iktibasları, mısrada geçtiği hâliyle, latin harfli Arapça ibareler şeklinde madde başı yapılmıştır. Ancak, iktibasın bağlamının daha iyi anlaşılması için, madde başlıklarının hemen altında, ayetin Arap harfli tam metni ve âyetlerin Türkçe anlamları sunulmuştur. Ayetin Arapçasında ve Türkçe mealinde, Nevâyî'nin alıntıladığı kelimeler, koyu renkle öne çıkarılmıştır. Ayetin çok uzun olduğu durumlarda ise sadece iktibas edilen Arapça ibare alıntılanmıştır. Madde başlarındaki Arapça ibareler, söz dizimindeki görevine göre değil isim tamlaması ya da sıfat tamlaması olup olmadığı dikkate alınarak okunmuştur. Âyetler kısımda bulunan tüm âyetlerin Türkçe anlamları, Diyânet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerîm Meâli'nden alıntılanmıştır.³¹

Madde içeriklerimiz ise, başlık kategorisine dahil ettiğimiz bu girişten sonra, ayetin ve surenin bütünündeki olaylar hakkında kısa ve tanıtıcı bir bilgiyle başlamaktadır.

²⁹ Bu paragrafta, iktibasın bölümleri, şu kaynaktan günümüz Türkçesine özetlenerek alıntılanmıştır: Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, **Tercüme-i Hîzânetü'l-Edeb İzahlı ve Örnekli Belagat Terimleri Sözlüğü**, Hazırlayanlar: Mücahit Kaçar, İlyas Karşlı, Ahmet Akdağ, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020, s.321-322.

³⁰ Ancak, Nevâyî'nin Lütî'ye yazdığı tahmis, Nevâyî'nin dîvânında yer almakla beraber, bu tahmisdeki ayet iktibasları Lütî'ye ait olduğu için incelememizin dışında tutulmuştur.

³¹ **Diyânet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli**, Hazırlayanlar: Doç. Dr. Halil Altuntaş, Dr. Muzaffer Şahin, 12. Baskı, Ankara 2011.

Nevâyî'nin alıntılacağı ayet, dîvân şiirinde çok alıntılanan bir ayet ise, ayetin geçtiği meşhûr beyitlere değinilmiştir. İçeriğimizde, daha sonra ayetin, Nevâyî'nin hangi eserinde kaç defa kullanıldığı bilgisi, beyitlerin günümüz Türkçesine çevirisi ve ayetin beyitte hangi amaçla kullanıldığı, beyitte ayetin çevirisinin bulunup bulunmadığı, aynı beyit içinde geçen diğer Arapça unsurlarla ilişkisi değerlendirilmiş ve son olarak ayetin Kur'an'daki bağlamı ile Nevâyî'nin eserindeki bağlamı karşılaştırılmıştır. Ayrıca, iktibasın, şairin dîvânları ve mesnevileri arasındaki dağılımı da mukâyeseye dahil ettiğimiz bir diğer husustur. Âyetler bölümünün sonunda, ayet iktibaslarının genel değerlendirmesi bulunmaktadır.

- **Ahseni takvîm**

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

Biz, gerçekten insanı **en güzel bir biçimde** yarattık.

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde “ahseni takvîm” ayetinin iki (2) defa geçtiği tespit edilebilmiştir. Bu alıntılardan biri, şairin, Lûtfî'nin gazeline yazmış olduğu tahmiste geçmektedir fakat bu ayet Lûtfî'nin zemin şiirinde bulunduğu için Nevâyî'nin iktibas tercihi olarak değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla Nevâyî bu ayeti bir (1) defa alıntılamış ve “kerremnâ” ayeti ile birlikte kullanmıştır.

“Kerremnâ kıldı menâkıb anga

Ahsen-i takvîm münâsib anga” (HE/130)

“Biz, ona şan, şeref ve nimetler verdik” [sözü], onun dilden dile anlatılan hikâyesi oldu,
“En güzel biçimde [yarattık] ayeti de ancak ona uygundur.

Bu beyit, Nevâyî'nin iki ayeti birlikte alıntılacağı örneklerden biridir. *Hayretü'l-Ebrâr*, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazîre olarak yazılmış bir eserdir ancak bu Arapça unsura *Mahzenü'l-Esrâr*'da rastlanmamıştır.

- **Ahsenu'l-kasas**

نَحْنُ نُقْصُ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

“Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle **kıssaların en güzelini** anlatıyoruz. Hâlbuki daha önce sen bunlardan habersizdin” (Kur'an 12/3)

Yûsuf suresi 3'üncü ayet-i kerîmeden kısmen iktibas edilmiş olan “ahsenü'l-kasas” terkihiyle Hz. Yûsuf'un hikâyesi kastedilmektedir. Kur'an'da başından sonuna kadar aynı konuyu ele alan tek sure Yûsuf suresidir. Ahsen, güzellik anlamına gelen hüsn kelimesinden türemiş olup Arapça vezinler içinde üstünlük tartışısı olan ef'al veznindedir. Kasas ise kıssa kelimesinin çoğuludur. Dolayısıyla, bu ibare, hikâyelerin en güzeli anlamına gelmektedir. Hz. Yûsuf'un hayat hikâyesinin muhtevası nedeniyle bu adı aldığı konusunda görüşler bulunmaktadır.³²

Hz. Yusûf'un hayatı, telmih yahut iktibas yoluyla klasik Türk şiirinde çokça işlenen konulardan biridir. Nevâyî, bu terkîbi *Nevâdirü's-Şebâb*'ta ve Leyli vü Mecnûn'da birer defa olarak toplam iki (2) kez kullanmıştır. Nevâyî, *Nevâdirü's-Şebâb*'ta, Kur'an'daki bağlamını hatırlatarak fakat mânâyı Hz. Yûsuf'tan alıp “sevgiliye” hasrederek kullanır.

“Hüsn âyeti ki kildi yüzüng kışşâsıda naşş

Tang yok tîsem ki şânıdadur ahsenü'l-kaşâş” (NŞ, 272/1)

Ey sevgili, güzellik ayeti, senin yüzünün hikâyesini sağlam hükümlerle ortaya koymak için geldi. Eğer, ben ‘hikâyelerin en güzeli’ [senin yüzünün] şânındadır desem, buna şaşılmaz.

Bu beyitte, Nevâyî, iktibası farkında olarak ve bağlamından uzakta kullanmaktadır. Bu beyit, Sad harfinin ikinci gazeli olduğu için bir naattir. Şair, beyitte Hz. Muhammed'e seslenmektedir. Nitekim, Hz. Yûsuf'a ait bir unsuru, kimsenin onu

³² Celal Kırca, “Ahsenü'l-Kasas”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.2, 1989, s.178.

ayıplayamayacağı şekilde sadece Hz. Muhammed için kullanabilir. Hz. Muhammed'in yüzü ve taşıdığı nübüvvet nûru edebiyatta güzelliğin timsâlidir.

Nevâyî bu terkîbi *Leylî vü Mecnûn* mesnevisinde ise 370'inci beyitte Molla Câmi'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisini övmek için kullanmaktadır.

“Çün kıldıng ahsenü'l-kaşaf fen

Ol kışşa uluska boldı ahsen” (LM, 370)

Sen kıssaların en güzelini [yazmayı] sanat hâline getirdiğin için, o hikâyen insanlar tarafından en güzel kabul edildi.

Bu beyitte de Nevâyî, Hz. Yûsuf'a ait bir unsuru Molla Câmi'nin sanatını övmek maksadıyla iktibas etmiştir. Fakat, ilk mısradaki aslında Molla Câmi'nin Yûsuf ü Züleyhâ mesnevisi yazmış olduğuna telmihte bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu beyitte Mollâ Câmi'nin *Yûsuf ü Züleyhâ* hikâyesi yazmış olduğu ve halkın da diğer Yûsuf u Züleyhâ'lar içinde en çok onun yazdığı mesneviyi beğendiği düşüncesi hissettirilmektedir. Nevâyî, iktibas ettiği iki beyitte de ahsenü'l-kasas tamlaması ile iştikâklı kelimelere yer vermiştir.

Görüldüğü gibi, “ahsenü'l-kasas” *Nevâdirü's-Şebâb*'taki gazelde Hz. Muhammed'in yüzünü, *Leylî vü Mecnûn* mesnevisinde Molla Câmi'nin mesnevisini övmek maksadıyla iktibas edilmiştir.

- **Allâhu nûrun**

اللَّهُ نُورٌ

“Allah nûrdur” (Kur'an, 24/35)

Nur suresi 35'inci ayet “Nûr ayeti” olarak bilinmekte olup âyette bulunan bu ibare “Allah nur'dur” anlamına gelmektedir.³³ Nur kelimesinin, insana temyiz kuvveti veren

³³ Nevâyî bu âyette geçen “nûrun âlâ nûr” ifadesini, *Fevâidü'l-Kiber*'de bir gazelde de iktibas etmiştir. Ayetin Türkçe meali şöyle verilmiştir: “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre, içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş

mânevi bir ışıık olduğu görüşü yaygındır. İslâm literatüründe sadece bu ayet için tefsirler yazılmıştır. Hz. Muhammed’in, Miraç gecesinde, Allah’ın nûr olduğunu ve tarif edilemeyeceğini ifade ettiği bir hadisi de bulunmaktadır.³⁴

Nevâyî’de bu ibare *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde eserin münacat kısmında bir (1) defa iktibas edilmiştir. Bu ayet, sadece bu mesnevide tespit edilmiştir.

“Anga èylegeç nûr-ı hüsnüng zühûr

Oğuban melek haylı Allâhu nûr” (Sİ, 88)

Senin güzelliğinin nûru ona göründüğünde melekler topluluğu hep birlikte “Allah nûr’dur” ayetini okudular.

Bu beyitteki iktibas, âyetteki anlamında kullanılmıştır. Meleklerin, “Allah nûr’dur” zikrine devam ettiklerinin ifade edildiği bu Arapça unsurun eserin münacat kısmında yer alması dolayısıyla gerçek anlamında ve bağlamında kullanıldığı görölmektedir.

- **Allâhu’s-samed**

الله الصَّمَدُ

“Allah Samed’dır. (Her şey O’na muhtaçtır, O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” (Kur’an, 112/2)

İhlas suresinde ve bu âyette Allah’ın bir ve tek oluşu anlatılmaktadır. İhlas suresinin 2’nci ayet-i kerimesini oluşturun bu ibare, *Fevâiidü’l-Kiber* dîvânında bir (1) defa olarak ve İhlas suresi 1’inci ayet-i kerimesi ile beraber aynı beyitte iktibas edilmiştir.

“Ëy Nevâyî dêseng ihlas ile bu sırnı tiley

dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” bkz. **Kur’an Meâli**, s.388.

³⁴ Süleyman Uludağ, “Nûr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 33, İstanbul, 2007, s. 244-245.

Ḳul hüvellāhu ahad songradur Allahu şamed” (FK, 125/9)

Ey Nevâyî, samimiyetle bu sırrı bilmek istersen [önce] “O Allah birdir, tektir” de; “Her şey O’na muhtaç olandır” [cümlesi] de sonra gelir.

Bu beyitte, Nevâyî'nin alıntılama usûllerinden ikisi görülmektedir. İlki, alıntının kaynağına işaret etmek olup bu beyitte surenin ismine “ihlas” kelimesi ile işaret edilmektedir. İkincisi ise iki ayeti bir arada kullanmaktır. Nevâyî, bu beyitte olduğu gibi bazen Kur'an'da arka arkaya gelen âyetleri aynı beyit içinde birlikte alıntılanmaktadır.

- **‘Alleme’l-İnsane**

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

“İnsana bilmediğini bildiren” (Kur’an, 96/5)

“Allame’l-insâne” ifadesi, Alak suresi 5’inci ayet-i kerimeden kısmen iktibas edilmiş olup bu ayetin de içinde bulunduğu ilk beş ayetin gelişiyile Hz. Muhammed’in peygamberlik vazifesi başlamıştır. İktibas edilen ifadenin anlamı Diyanet tefsirinde “insana bilmediğini bildiren” olarak geçmektedir.³⁵ Bu ayet, insanın yaratılması ve ilim konuları üzerinedir. Surenin genelinde ise, Allah’ın insanı nasıl yarattığı, yaratıcılık kudretinin devamlı olduğu ve insanın Allah tarafından nasıl eğitildiği konuları ağırlıktadır.

Nevâî’de bu ibare *Fevâîdî’l-Kiber*’deki bir gazelde geçer. Bu gazel, *Fevâîdî’l-Kiber*’in 3’üncü gazeli olup gazelin başlığında “Hazret-i Bârî Te’âlâning Tevhîdide” yazılıdır.³⁶ Kısmen iktibas edilen ifade, dokuz beyitlik bir münacat olan gazelin 3’üncü beytinde yer almaktadır. Gazelin ilk beytinde, incinin denizde saklandığı gibi, Allah’ın aşk incisinin de insanlar arasında saklanıp korunduğu, ikinci beyitte, insanın bu inci ile nasiplendirilmiş olduğu anlatılır. Ardından bu nasiplendirilmiş insana bilmediklerini öğretenin Allah olduğu, ayet-i kerimeden yapılan iktibasla ifade edilir.

³⁵ **Kur'an** 96/5.

³⁶ Nevâî'nin Türkçe divânlarında yer alan gazelleri, klasik tertibe uygun olacak şekilde düzenlemiştir. *Fevâidü'l-Kiber*'de ilk beş gazel münacaat olup ardından na'atler başlamaktadır.

“Alleme’l-insānga çün èylep müşerref yol bèrip

Taht-ı cāh u işret üzre ravza-i rızvān ara” (FK, 3/3)

“İnsana, [bilmediğini] öğretti” ayetiyle insanı şerefendirip cennet bahçesi içinde gönlünce yaşayacağı yüksek bir makam verdi.

Nevâyî, bu beyitte “alleme’l-insanga” terkîbini, sebep-sonuç ilişkisini açıklamak için kullanmıştır. Sonuç olarak, bu Arapça unsur, elif harfinin üçüncü gazeli olduğu için bir münacat olan gazelde, şairin birinci ve ikinci beyitte anlattıklarının sebebi olarak ve ayetin bağlamına sadık kalınarak bir (1) kez iktibas edilmiştir.

- ‘Aynen tusemma selsebil

عَيْنًا فِيهَا تَسْمَى سَلْسِيلًا

Oradaki **selsebil** denilen bir pınardan. (Kur’an, 76/18)

İnsan suresi 18’inci âyetten kısmen iktibas edilmiş bir ibaredir. İnsan suresinde, genel anlamda cennet ve cehennem hayatı ile cennet nimetleri konu edilmektedir. İktibas edilen ibare, cennette olduğuna inanılan bir içkinin kaynağını tarif etmektedir. Bu içki, dünyada iken sözünü yerine getiren, kıyamet gününden korkan, yetime ve esirlere ikramda bulunan kimselere ikram edilecektir. Adına selsebil denilen bir pınardan alınacak olan bu kadehin içi zencefil karışımı bir içkiyle dolu olacaktır.

Türk edebiyatında dîvân şiiri geleneğinde bu ayet sıklıkla iktibas edilir. Seyyid Nesîmî, Zâtî, Sâ’i Mustafa Çelebi³⁷, İbni Kemâl³⁸ ve Lûtfî³⁹ bu ayeti iktibas eden şairlerimizdendir.

Nevâyî’de bu ibare *Bedâyi’u l-Vasat*’ta ve *Fevâidü l-Kiber*’de birer defa olmak üzere toplam iki (2) kez kullanılmıştır. Nevâyî, bu ibarenin geçtiği gazele bir ölüm sahnesi

³⁷ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, s.141.

³⁸ Mücahit Kaçar, *İbni Kemâl Dîvânının İncelenmesi (Nazım Bilgisi-Belâgat-Üslûp ve Dil Özellikleri-Muhtevâ)*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.202-203.

³⁹ Cemal Aksu, *Dîvân Arasında Lûtfî Dîvânı Tahlili*, Post Yayın Dağıtım, 2017, s.256,362,374.

tasviri ile başlayarak dostlarından bir dilekte bulunmakta, sevgilinin ayrılığıyla katledildiğini, mezarının üzerine bir işaret koymak isterlerse servi ağacı dikmelerini istemektedir. Gazelin konusunun, ayetin iktibas edildiği İnsan suresi ile aynı konular etrafında şekillendiğini, ölümden sonraki yaşam, cennet ve cennetteki nimetlerden bahsedildiğini söylemek mümkündür.

“Deyr cennet hûr-i ‘ayndur hûbluktın muğ-beçe

Mey zülâli birle köp ‘aynân tüsemâm selsebil” (BV, 374/6)

Meyhane, cennettir; sakiler ise güzellikleriyle [âdeta] hurilerdir. [Orada içilen] şarap ise tatlılığıyla selsebil denilen cennet pınarından doldurulmuştur.

Deyr, hem âlem hem de meyhane anlamına gelmektedir. Nevâyî, meyhaneyi cennet olarak düşündüğü bu beyitte sakileri hurilere, tatlı şarapla dolu kadehlerin de cennetteki pınarlardan doldurulduğunu hayal etmektedir. Arapçada ‘ayn kelimesi hem göz hem pınar anlamına gelmektedir. Beyitte, hûr-i ayn (hurinin gözü) ile iktibas edilen ‘aynen tüsemma selsebil (selsebil denilen pınar) ifadesinde geçen ‘ayn kelimesi cinaslı olarak kullanılır. Arapça unsur beyitteki mânâyı oluşturan unsurlardan biridir ve âyetteki bağlamına da uygundur.

“Ëy cemâling ravzası firdevsî bağı dek cemîl

Lebleringing kevşeri ‘aynen tüsemâm selsebil” (FK, 389/1)

Ey yüzünün güzelliğinin bahçesi, Firdevs cenneti gibi güzel olan ve dudaklarının Kevser gibi tatlı olan suyu selsebil denilen cennet pınarı olan sevgili...

Dîvân şiiri geleneğinde sevgilinin dudağı can bahşetme vasfına sahiptir. Bu özellik şiirlerde dudağın renk, tat, mestlik vermesi yönlerinden şaraba benzetilmesini doğurmuştur. Nevâyî, bu beyitte Arapça unsuru, dîvân şiiri geleneğine uygun bir teşbihte kullanmıştır. Şair, sevgilinin dudaklarının, cennetteki mükâfatlardan biri olan kevser olduğunu söyler ve sevgilinin dudaklarının kevserinin yine cennetteki Selsebil denilen pınardan alınmış olduğunu söyler. Bu iktibas sayesinde mânâ kuvvetlendirilmiştir. Bu

beyitte de, cennet içkisinin tasvir eden Arapça unsur başka bir unsura -sevgilinin dudağına- hasredilmiştir.

Nevâyî, ‘aynen tusemmâ selsebil terkîbini, dîvânlarından ikisinde *Bedâyi’u’l-Vasat* ve *Fevâidü’l-Kiber*’de birer defa toplam iki (2) kez, âyetteki anlamına uygun şekilde su anlamına telmihte bulunarak fakat dîvân şiirindeki sevgilinin dudağının vasfını anlatırken kullanmıştır.

- **Bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm**

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“Rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla” (Kur’an, I/1; Kur’an, 27/30)

Besmele-i şerîfe, Fatiha suresinin ilk ayeti olmasının yanında, Kur’an-ı Kerîm’de Tevbe suresi hariç, tüm surelerin başında tekrar edilmekte ve bir ayet olarak Kur’an’da Neml suresi 30’uncu âyette de geçmektedir. Bu âyette, Hz. Süleyman’ın Sebe Melikesine gönderdiği bir mektuptan ve mektupta besmele bulunduğundan bahsedilmektedir.⁴⁰ Kur’an-ı Kerîm’de, Tevbe suresi hariç tüm sureler besmele ile başlamaktadır. Aynı zamanda, Hz. Muhammed’in besmele ile işlerine başlaması dolayısıyla müminler arasında, bir işe başlarken besmele çekmek yaşayan bir sünnettir. İslâm devletlerinde pek çok evrakta -kişisel mektuplardan mali kayıtların tutulduğu evraklara kadar- besmele yazıldığı görülmektedir. Ayrıca, her mesleğin kendi terimleri ile besmele söyleme geleneği hâlâ yaşamaktadır. Denizciliğin örfünde bismelenin *vira bismillah* olması da bu hususa örnek verilebilir.

Türk edebiyatında edebî eserlere Allah’ın adıyla başlamak âdetinin, İslâm medeniyeti dairesinin öncesindeki veya dışındaki Türk edebiyatında da var olduğu bilinmektedir. Eski Türk şiirinde karşımıza çıkan, “Namu budaya, namu darmaya, namu sangaya” ifadeleri bir nevi *besmele*’dirler. Bu ibarelerin, saygı ifadesi olması dışında

⁴⁰ Kur’an 27/30.

eserlerde bir işlevi daha bulunmakta olup yeni bir bölümün başladığını haber vermektedirler.⁴¹

Klasik Türk edebiyatında hem bir mesnevi türü olarak besmelenâmeler hem de besmele şerhleri bulunmaktadır. Klasik edebiyatımızda eser tertiplerinde söze besmele ile başlanması dolayısıyla her eserde mutlaka besmele veya besmelenameler yer almaktadır.⁴²

Nevâyî, *Bedâyî 'u'l-Vasat*'ta, Neml suresinde bulunan iki besmeleye telmihte bulunarak sevgilinin yüzünü kitaba, kaşlarını da kitabın fihristindeki besmelelere teşbih etmektedir.

“Bu nev’ oldum cemâling mushafıning sırrıdın âgeh

Ki fihristide kildi êkki kaçışing êkki bismillâh” (BV, 524/1)

Ey sevgili, senin yüzünün kitabının sırrına şöyle vâkıf oldum ki o kitabın fihristinde bulunan iki kaşın iki besmeledir.

Bedâyî 'u'l-Vasat 'ta geçen aşağıdaki beyitte ise, bismillah ile sesteş bir kelime olan ve “kesilmiş, boğazlanmış (hayvan)”⁴³ anlamına da gelen bismil kelimesiyle birlikte cinaslı olarak kullanılmasıyla farklı hayaller kurulmuştur. Aşağıdaki beyitte Nevâyî, eğer sevgili, ölmesini, kurban edilmesini emredecek -yani bismil diyecek- olursa, bismillah diyerek sevgilinin isteğini yerine getireceğini söylemektedir.

“Nevâyîni ol ay kim Ruh-ı Kudsî keldi enfâsı

Dese bismil kıılır-mên ni dëgey ol gayr-ı bismillâh” (BV, 574/9)

Nefesi Hz. İsa (gibi diriltici) olan o ay yüzlü (sevgili), Nevâyî'ye Bismil (kurban) ol dese, bana bismillah deyip sevgilinin dediğini yapmaktan başka bir şey düşmez.

⁴¹ Reşit Rahmetî Arat, **Eski Türk Şiiri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. baskı, 2007, s.80.

⁴² Türk hayatında ve şiirinde besmele için bkz.: Kemal Yavuz, “Türk Hayat ve Şiirinde Besmele”, **Bir Ömrün Yazıları I**, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017, s. 23-63.

⁴³ Suat Ünlü, “Bismil”, **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Konya: Eğitim Yayınevi, Nisan 2013, s.153.

Nevâyî'nin hamsesinin ilk mesnevisi *Hayretü'l-Ebrâr*'ın başında bulunan 50 beyitlik bismelenamenin ilk ve son beyitlerinde bismillahirrahmanirrahim cümlesi iki defa iktibas edilir.⁴⁴ Bu bismelenâme, Nevâyî'nin tüm hamseleri için yazdığı bir önsöz değerindedir.

“Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

Riştêga çıktı nêçe dürr-i yetîm” (HE, 1)

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla, nice eşsiz inciler ipe çekildi.

“Yol yaman u yahşısıdın yème gam

Bismillâh dègil ü koygıl kâdem” (HE, 50)

Yolun zor veya kolay olmasına üzülme; besmele çekip adım at.

Bu beyitte, bismelenin Türklerin sosyal hayatındaki yeri işlenmiş, işleri kolaylaştırdığı ve her işe onunla başlanması gerektiği inancına telmihte bulunulmuştur.

Görüldüğü üzere, iki (2) kez *Bedâyi'u'l-Vasat* 'ta, iki (2) kez de *Hayretü'l-Ebrâr*'da bismillah (bismillahirrahmânirrahim) cümlesi lafız olarak iktibas edilmiştir. Üç beyitte besmele, gerçek mânâ ve işlevi ile kullanılırken *Bedâyi'u'l-Vasat* 'taki bir (1) beyitte ise, sevgilinin kaşlarına teşbih edilmiştir.

- **Bu'sira mâ fi'l-kubûr**

أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ

“Acaba o bilmiyor mu ki, **kabirlerde bulunanlar çıkarıldığı** [zaman]” (Kur'an, 100/9)

Âdiyât suresi 9'uncu ayet-i kerîmeden kısmen iktibas edilen ifadenin öncesinde Arapça bir şart cümlesi bulunmaktadır. Bu âyetten sonraki iki cümle ise şart ve şart cümlesinin cevabı olup anlamın tamamlanması için 9, 10 ve 11'inci âyetlerin birlikte çevrilmesi gerekmektedir. Buna göre meâldeki çeviride Âdiyât suresi son üç ayetine,

⁴⁴ Bu durum, Neml suresindeki gibi çift besmele bulunmasını sağlar.

“Acaba o bilmiyor mu ki, kabirlerde bulunanlar çıkarıldığı ve kalplerdeki ortaya konulduğu zaman, işte o gün onların Rabbi kendilerinin her hâlinden mutlaka haberdardır.” şeklinde anlam verilmiştir.⁴⁵ Bu âyetlerde insanların kıyamette kabirlerinden kaldırılarak tekrar diriltilecekleri ve kalplerinde olanın en başından itibaren Allah’ın bilgisinde olduğu hatırlatılmaktadır.

Nevâyî bu ayeti, ilk mesnevisi olan *Hayretü’l-Ebrâr*’da ve bir (1) defa iktibas etmiştir. Şair, ayrıca Âdiyât suresi 10’uncu ayet-i kerimeyi de (hussile mâ fi’s-sudûr), aynı beytin ikinci mısraı olarak alıntılanmıştır. Âdiyât suresi 10’uncu ayet, kalplerde saklı olanların da ortaya çıkacağı bir vaktin geleceğini ifade etmekte ve 9’uncu âyette başlayan şart cümlesine mâtuf olmaktadır. Nevâyî bu ibareyi de bir (1) defa olarak iktibas etmiştir.

“Zâhir olup bu‘ sira mâ fi’l-kubûr

Cilve kıılır huşşile mâ fi’s-şudûr” (HE, 190)

Kabirlerdekilere ortaya çıkarılıp görünür olduğunda, kalplerdekiler ele geçirilip ortaya konacaktır.

Beyitte “zâhir olup” ifadesi, 9’uncu âyetteki “bu‘ sira” (saçılmak, dışarı atılmak) ile ve “cilve kıılır” ifadesi ise 10’uncu âyetteki “hussile” (açığa çıkmak, devşirmek) ifadeleri ile yakın anlamlı kelimelerdir. Nevâyî’nin alıntılama estetiğinde Arapça unsur ile yakın anlamlı kelimelere yer vermek dikkat çeken bir özelliğidir.

Nevâyî, bu beyitteki gibi ayet iktibaslarını gerçek anlamında ve bağlamında kullandığı durumlarda iktibaslarla genellikle kendi sözüne delil getirmektedir ancak bu beyitte Arapça unsurlar delil amacıyla kullanılmanın yanı sıra tasvir amacıyla da alıntılanmaktadır.

⁴⁵ Kur’an-ı Kerim Meâli, s. 697.

- Cennâtin tecrî min tahtihe'l-enhâr

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

“Altından ırmaklar akan cennetler” (Kur’an, 47/12; 48/17)

Bu Arapça ibare, Kur’an’da Muhammed Suresi 12’nci⁴⁶, Fetih suresi 17’nci ayet⁴⁷ ve diğer pek çok âyette cennet tasvirinde yer aldığından tek bir âyetten iktibas edildiğini söylemek mümkün değildir. Türkçeye, *altından ırmaklar akan cennetler* olarak çevrilmiştir. Muhammed suresindeki âyette, salih amel işleyenlerin altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirileceği müjdelanmaktadır. Fetih suresinde ise, Allah ve resulüne saygılı davrananlara altından nehirler akan cennetler vaat edilmektedir. Cennet, su bakımından da bolluk içinde bir mekân olarak tasvir edilmiştir.

Nevâyî’de bu terkîp *Fevâidü’l-Kiber* dîvânında 554’üncü gazelde bir (1) defa alıntılanmıştır.

“Küyini ol hürning seyl-âb-ı eşkim keşreti

Ëylemiş cennâti tecri tahtehe’l-enhârçe” (FK, 554/5)

Gözyaşından oluşan sel suyunun çokluğu, o huri gibi güzel sevgilinin mahallesini altından ırmaklar akan cennet gibi eylemiştir.

Bu beyitte, gözyaşı ve nehir ile sevgilinin mahallesi ve cennet arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Âyette -dan/-den (min) harf-i cerri düşürülmüş söyleyişte de “tahtihe’l” yerine “tahte’l” denilerek kelime tahfif edilmiştir. Vezin gereği bu tarz kullanımlar şiirde hoş görülmektedir.

⁴⁶ **Kur’an**, 47/12. “Şüphesiz Allah, inanıp salih ameller işleyenleri, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. İnkâr edenler ise (dünya zevklerinden) yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların kalacakları yer ateştir.”

⁴⁷ **Kur’an**, 48/17. “Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değillerdir.) Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu elem dolu bir azaba uğratar.”

Beyitte, sosyal hayata dair bir hakikat de bulunur. Herât şehrinde Tahiroğulları zamanından beri dönemindeki diğer şehirlerden daha gelişmiş su kanalları bulunmakta olup şehrin tarım arazilerinin yer altından açılan bu kanallarla sulandığı bilinmektedir.⁴⁸

Nevâyî’de bir (1) defa iktibas edilen *cennâti tecrî min tahtihe’l-enhâr*, ayetin bağlamından uzakta fakat klâsik şiirin dünyasına uygun olarak sevgilinin mahallesini tasvir ederken yer altından akan ırmağa teşbih edilerek kullanılmıştır. Bu Arapça unsur, Kur’an’da müminlere bir mükâfat olan cennetin bir özelliği olup Nevâyî’de ise mübalağa yoluyla ayrılık acısının ifadesidir. Dîvân şiirindeki âşığın sevgilinin ayrılığından duyduğu hüzn ve keder, cenneti tasvir eden bir âyetten iktibas yoluyla ifade edilmiştir.

- **Enkerü’l-asvat**

وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

“Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme, çünkü **seslerin en çirkini** eşeğin anırmasıdır.” (Kur’an, 31/19)

Lokman suresi 19’uncu ayet-i kerimeden alıntılanan bu ibare, seslerin en çirkini anlamına gelmektedir. Bu âyette, kötü davranışlar eleştirilmiş ve insanın bunlardan uzak durması tavsiye edilmiştir. Nevâyî’de bu ibare (1) bir defa olarak geçmektedir.

“Eşek şavtı Kelāmullâhda kildi enkerü’l-aşvât”

(Mukattaat 683)

Kur’an-ı Kerîm’de eşek sesi (hakkında) “seslerin en çirkini” (tanımlaması) gelmiştir..

Bu iktibas beyitte, âyetteki anlamına uygun olarak gerçek anlamında ve bağlamında kullanılmıştır.

⁴⁸ Mustafa Şahin, “Orta Çağ’da Herat Bölgesinde Tarım Tarımsal Sulama ve Sulama Hukuku”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 50, 2013, s. 211.

- el-Hükmü Leh

لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“(…) Hüküm yalnızca onundur (…)” (Kur’an, 28/88)

Kasas suresi 88’inci ayet-i kerimeden iktibas edilen ibare, “*Hüküm, ancak Allah’a aittir*” anlamına gelmektedir. *Hayretü’l-Ebrâr*’ın 206’ıncı beytinde bu ayet kısmen iktibas edilmiştir.

“Hâkim-i âdil boluban hükm-rân

Dâme lehü’l-mülkü ve lehü’l-hükmü şân” (HE/206)

Âdil hükümdar tahta geçti, “Mülk O’nundur” hükmü dâim olsun ve “hüküm O’nundur” hükmü şânı olsun.

Aşağıdaki beyit de *Fevâiidü’l-Kiber*’de geçmektedir. İktibas yapılırken *lehu’l-hukme* yerine takdim-tehir yapılarak *el-hukmu leh* denilmiştir.

“Her yan Nevâyî sunma kıl nê kelse Hâkdın râzî ol

Sên ‘âciz ü hâkîmdür ol el-‘ aczü lek el-hükmü leh” (FK, 553/9)

Ey Nevâî, her tarafa elini uzatma, Hak’tan gelene râzî ol çünkü sen acizsin, o Hakîm’dir, acz sana hüküm O’na aittir.

Gerçek anlamında kullanılan ifade, gazelin makta‘ beytinde bulunmaktadır. İktibasın Türkçe tercümesi (sên âciz ü hâkîmdür ol), Arapça alıntıyla aynı mısradaki yer almaktadır. “El-aczü lek el-hükmü leh” cümlesi, Nevâyî’nin alıntılama usûllerinden biri olan Arapça unsurun Türkçesine yer verdiği örneklerden biridir. Bu beyitte, şair, kendine seslenerek âcizliğini itiraf ve kendini teselli etmektedir. Bu Arapça unsurun, işlev bakımından ise şairin sözünü pekiştirme görevi üstlendiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Nevâyî bu ibareyi *Hayretü 'l-Ebrâr*'da ve *Fevâ'idü 'l-Kiber*'de birer defa toplam iki (2) defa olarak ifadenin kendi bağlamında kullanmıştır.

- **el-Mülkü lehu**

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah’ı tesbih eder. **Mülk yalnızca O’nundur**, hamd de O’na mahsustur. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” (Kur’an, 64/1)

Nevâyî’nin iktibas ettiği bu Arapça unsur, Tegâbün suresi birinci âyette geçmekte olup “mülk Allah’ındır” anlamına gelmektedir. Tegâbün suresinin müsebbihat (Allah’ı övme, tesbih etme) ile başlayan beş sureden biri olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Nevâyî bu ibareyi, *Hayretü 'l-Ebrâr* mesnevisinin 36’ncı ve 206’ncı beyitlerinde iki (2) defa iktibas etmiştir. İktibas yapılırken *lehu 'l-mülke* yerine takdim-tehir yapılarak *el-mülkü leh* denilmiştir.

Hayretü 'l-Ebrâr, Nevâyî’nin mesnevîlerinin ilki olması sebebiyle başında bir besmelenâme bulunmaktadır. Besmele övgüsünde söylenmiş bu bölümde, besmelenin her harfi için bir beyit yazılmıştır. Aşağıdaki beyitte de, besmelenin lâm harfi için söylenen mısra da bu Arapça ibare kullanılmıştır.

“Hâsı hüviyyetni kılp cilvegâh

Lâmı bile kıyilü el-mülkü leh” (HE, 36)

(Besmelenin) *Hâ harfî (Allah’ın) sıfatlarının tecelli yeri olmuştur, lâm harfî ile “Mülk Allah’ındır” denilir.*

Yine, *Hayretü 'l-Ebrâr*’ın 206’ncı beytinde bu ayet kısmen iktibas edilmiştir.

“Hâkim-i ‘âdil boluban hükm-rân

Dâme lehü'l-mülkü ve lehü'l-hükmü şân” (HE, 206)

⁴⁹ Bekir Topaloğlu, “Tegâbün Suresi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.40, 2011, s.311-312.

Âdil hükümdar tahta geçti, “Mülk O’nundur” hükmü dâim olsun ve “hüküm O’nundur” hükmü şâni olsun.

İktibas edilen ayet, eserin münacaat ve naat kısmında yer almakta olup Allah’a ve Hz. Muhammed’e övgü ve dua maksadıyla kullanılmıştır. Bu beyitte de kaynak metin ile iktibasın kullanıldığı bağlam uyumludur.

Sonuç olarak Nevâyî’nin iki (2) defa *Hayretü’l-Ebrâr*’da iktibas ettiği “el-Mülkü lehu” Kur’an’daki bağlamına uygun olarak dua maksadıyla kullanılmıştır.

- **er-Rahmân**

الرَّحْمٰنُ

“**Rahmân**, Kur’an’ı öğretti.” (Kur’an, 55/1-2)

Rahman suresi birinci ayetin tamamı (er-rahmân) iktibas edilmiştir. Rahmân, Allah’ın, kendisine inanan yahut inanmayan tüm kullarına nimetler verdiğini ifade eden ism-i şerîfidir. Beyitte “ve” ekiyle “er-rahmân” birleştirilerek “ver-rahmân” şekli elde edilmiştir. Âyetteki bağlamında kullanılan ifade Nevâyî’de bir (1) defa olarak *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta iktibas edilmiştir.

“Şâm-ı zülfi kaydı vü mihr-i ‘izârın körgeli

Ëylemiş-mên sûre-i “ve’l-leyl” “ve’r-rahmân”nı hıfz” (BV, 284/6)

*Ey sevgili, senin saçının siyahını ve yanağının parlaklığını gördüğümünden beri, “Leyl” suresi ile “Rahman” suresini ezberledim.*⁵⁰

Bu beyitte, Nevâyî’nin alıntılama usûllerinden ikisi bulunmaktadır. Hem sure kelimesi ile alıntıların kaynağına işaret edilmektedir hem de iki Arapça unsur bir arada kullanılmaktadır. Beyitte, “er-rahman” sevgilinin yanağının aydınlığına benzetilir.

⁵⁰ Ayrıca “ve’l-leyl” maddesine bakınız.

Dolayısıyla olumlu bağlamdaki bir unsur, şiirde yine olumlu başka bir bağlama taşınmaktadır. Sevgiliye ait bir güzellik unsuru olan “şâm-ı zülf” (yüzüne düşen saçın siyahlığı) ile “ve’l-leyl” arasında, “mihr-i izâr” (yanağının parlaklığı) ile “er-rahman” arasında ise leff ü neşr bulunmaktadır.

- **Fa’tû bi-sûretin min mislihi**

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz **onun benzeri bir sure de siz getirin**, Allah’tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın, eğer iddianızda samimi iseniz.” (Kur’an, 2/23)

Bakara suresi 23’üncü âyetten kısmen iktibas edilen ifade, Seb’a-yı Seyyâr’ın naat bölümünde bulunan 175’inci beyitte geçmektedir. Bu ayet, Kur’an’ın mu’ciz olma özelliğini yani insanları, Kur’an’ın bir benzerini söylemekten aciz bırakma mucizesini anlatmaktadır.⁵¹

“Bu haberdin bolup nişânıda

Sırr-ı fa’tû bi-sûreti mişlihâ” (SS, 175)

“Öyleyse benzerini getirin.” ayetinin sırrı, bu hadiste görünmektedir.

Bu beyit bir önceki beyitle birlikte değerlendirilmelidir. Zîrâ 174’üncü beyitte “Ana efsahu çün eyeleben da’vâ / Fusahâ özde tapmayın ma’nâ” diyen Nevâyî, 175’inci beyitte geçen “haber” kelimesi ile *ene efsah* hadis-i şerifini işaret etmektedir. “Öyleyse benzerini getirin sırrının”, Hz. Muhammed’in “ene efsâh” oluşunda görüldüğünü söyler. Nevâyî, *Seb’a-yı Seyyâr*’ın naat kısmında bu hadis ve ayeti birbirine delil getirmekte, Kur’an ve hadisi birbiri ile şerh etmektedir.⁵²

⁵¹ Kur’an’ın, söz, üslûp ve şekil ile muhtevâ yönleri ile mu’ciz olduğu hakkındaki âyetler (Bakara 2/23, Kasas 28/49, Hûd 11/13, Yûnus 10/38, Tûr 52/34) için tefsirlere müracaat edilebilir.

⁵² Çalışmamızın “Ene efsah” maddesine bakınız.

Nevâî’de bir (1) defa olarak iktibas edilen unsur, âyetteki bağlamına uygun olarak dinî bir kâideyi pekiştirmek için kullanılmıştır.

- **Hablullâh (Habl-i metîn)**

وَاَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا^ط

“Hep birlikte **Allah’ın ipine** (Kur’an’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin.” (Kur’an, 3/103)

Âl-i İmran suresinde 103’üncü ayet-i kerimede geçen *Habli’llah -Allah’ın ipi-* ifadesinden mânâ iktibası yapılmak suretiyle kullanılmıştır. Tasavvufî bir terim olan *habl-i metin*, *sağlam ip* anlamına gelmekte olup bu ibareden mecazen Kur’an-ı Kerîm’in kastedildiği söylenmektedir.⁵³ Ancak, bu ibarenin her zaman doğrudan Kur’an’ı ifade etmediği durumlar da olabilir. Nitekim, Nevâî’nin kaleminde *habl-i metîn*, eserin naat bölümünde yer almakta ve Hz. Muhammed övgüsünde iktibas edilmektedir. Bu bölümde, Kur’an ve hadisin bir bütün olarak telâkkî edildiği anlaşılmaktadır.

Nevâî’de, *habl- metîn* ifadesi bir (1) defa defa olarak *Seb’a-yı-Seyyâr*’ın 163’üncü beytinde ve bir (1) defa da *Sedd-i İskenderî*’nin 5268’inci beytinde alıntılanmıştır. *Seb’a-yı Seyyâr* mesnevisinin naat kısmında Hz. Muhammed’i övmek için söylenmiştir. Bu iktibasın bulunduğu naat 50 beyit olup şiirde Kadir gecesinden ve Miraç hadisesinden bahsedilmektedir. Beyitte, *habl-i-metîn* ifadesi, sevgilinin yüzüne düşen uzun siyah saçların teşbih edildiği unsurdur.

Dönemin sosyal hayatında da dervişler arasında *habl-i metîne* dair bir âdet vardır. Kaynaklarda belirtildiği üzere, şairin yaşadığı devirde Herat bölgesinde bulunan ve Molla Câmi’nin hocası Ahmed-i Câmi’ye nisbet edilen Câmiyye tarikatına bağlı dervişler,

⁵³ Ethem Cebecioğlu, “Habli’l-metîn”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, s.237.

Allah’a kavuşmak için tutunacakları “*habl-i metîn*”in sembolü olarak saçlarını uzatmaktadırlar.⁵⁴

“Hây-ı çehing alarga *mâ-i ma ‘în*

Târ-ı zülfüng alarga *habl-i metîn*” (SS, 163)

(Ey Sevgili), *senin çene çukurundaki karaltı onlar için akarsu, saç telin ise kurtuluşa götüren sağlam iptir.*

Sevgilinin çene çukurunda bulunan karaltı, Mülk suresi 30’uncu âyetten kısmen iktibas edilen *mâi ‘m-mâin -akarsu-* ifadesine⁵⁵, sevgilinin saç teli (târ-ı zülfü) ise Allah’ın gösterdiği yolu ifade eden *habl-i metin* ifadesine tahsis edilmiştir. Nevâyî, *habl-i metîn* terkîbini, şiirde sevgilinin yüz güzelliğine ait bir unsura, saç teline teşbih etmektedir. İktibas edilen unsur, sadece beyit özelinde düşünüldüğünde bağlamından uzaktır ancak beyit eserin naat kısmında bulunmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, târ-ı zülf (saç teli) Hz. Muhammed’e ait bir unsur olmaktadır.⁵⁶

Habl-i metîn ayrıca *Sedd-i İskenderî*’de LXI numaralı bölümde iktibas edilmiştir.⁵⁷ Bu bölümün mensur başlığında “Allah, Adem’in hamurunu elleriyle yoğurdu” anlamına gelen hadis ile “lekad kerremnâ benî âdeme” (İsra/70) ayeti iktibas edilmiştir. Bu kısımda, ayne’l-yakîn sahiplerinin Allah’ın yarattığı güzellikleri dünya gözüyle görüp tefekkür ettikleri anlatılır.

“Közidin ‘ıyân nûr-ı ‘ayne’l-yakîn

⁵⁴ Câmîyye tarikatında ayrıca vücut bir gemiye benzetilerek, gemiyi sabit hale getirmek için ayaklara, İblis’le el birliği etmemesi için ellere demir halkalar ile ilâhi sırlardan başka her şeye sağır olmak maksadıyla kulaklara küpe takıldığı, Hakk’a ulaştıracak sağlam bir ip olması için saçlarını ördükleri kayıtlıdır. Bkz.: Süleyman Uludağ, “Camiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 7, 1993, s.136-137.

⁵⁵ Çalışmamızın “Mâi maîn” başlığına bakınız.

⁵⁶ Söz ve yazı, beyaz kâğıt üzerindeki siyah görünümlü sebebiyle genellikle karıncaya yahut ince siyah mis kokulu bir nesne olan miske benzetilir. Nevâyî ise, saç telini, *habl-i metîn* olarak nitelemek için renk benzerliğinden yararlanmıştır. Divân şiirinde, sevgilinin saçları daima siyahtır.

⁵⁷ Ali Şîr Nevâyî, **Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)**, Haz.: Hatice Tören, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 674, 2001, s.397-400.

Saçıda nihân tâb-ı ħable'l-metîn" (Sİ, 5268)

[Ey sevgili] ayne'l-yâkin nuru senin gözünde parlar, ħabl-i metin kıvrımı saçında saklanır.

Bu beyit de Hz. Muhammed'i övmek için yazılmıştır. Beyitte *ħabl-i metîn* saçla teşbih edilir. Saçın kıvrımına (lûlesine) tâb denir. Hz. Muhammed'in saçlarının ucunun lüle şeklinde olduğu hilyelerde yazılmıştır.⁵⁸ Birinci mısradaki 'ıyan ve ikinci mısradaki nihân kelimeleri arasında tezât bulunur.

Sonuç olarak, bu ibare Nevâyî'de iki (2) defâ iktibas edilmiş olup ikisinde de Hz. Muhammed'in saçlarına (târ-ı zülfüne) teşbih edilmiştir. Bağlamı olumlu iken başka olumlu bağlamda kullanılan unsurlardan biridir.

- **Hayyu lâ-yemût**

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَى بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا

“Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah’a) dayanıp güven ve O’na hamdederek yüceliğini dile getir. Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir.” (Kur’an, 25/58)

Furkan suresi 58’inci âyetten iktibas edilen bir ifade olup *ölümsüz olan Allah* anlamına gelmektedir. Diri anlamına gelen Hayy, Allah’ın doksan dokuz isminden biridir. “Hayy” (Diri) ismini “lâ yemût” (ölümsüz) sıfatına bağlayan “ellezî” kelimesi düşürülmüştür. Surede tevhid, nübüvvet ve şirk konularından bahsedilmektedir.

Alî Şîr Nevâyî’de bu ibare bir defa olarak *Lisânü’t-Tayr*’ın 708’inci beytinde, “Kebûter Özri” bölümünde iktibas edilmiştir. Bu bölümde kuşlar, ölümsüz olan Simurg’u aramak için yola çıkmış ve yolda bazı kuşlar özür beyân ederek yolculuktan vazgeçmişlerdir. Bu kısımda kebûter (güvercin) hidayet konusunda büyük bir ilme sahip

⁵⁸ Klasik Arap edebiyatı tezkirelerinde anlatı ile görselleştirme ve hilyelerin resimsiz görselleştirme örnekleri olması hakkında bkz.: Micheal Cooperson, “Images Without Illustrations: The Visual Imagination in Classical Arabic Biography”, **Islamic Art And Literature: Textuality and Visuality in the Islamic World**, Ed.: Oleg Grabar and Cynthia Robinson, Marcus Wiener Publishers Princeton, 2000, 7-20.

olmasına rağmen Sîmurg'u arama yolculuğuna çıkamayacağını, suyu ve yiyeceği önüne getirildiği için şükür içinde olduğunu anlatarak Hüdhd'ü'den kendisini mazur görmesini ister.

“Barça kuşlar içre Hayyu lâ-yemût

Mana kısm itmiş ulus ilgide kût” (LT/708)

Asla ölmeyecek olan o sonsuz hayat sahibi Allah, bütün kuşlar içinde, sadece bana insanların elinden yemek yemeyi nasip etmiştir.

Lîsânü't-Tayr'da bir (1) kez iktibas edilen ifade âyetteki anlamına uygun olarak iktibas edilmiştir. Güvercin dilinden söylenen bu beyitte “Hayyu lâ yemût”, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı olarak kullanılmıştır.

- **Hel min mezîd**

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

“O gün cehenneme ‘Doldun mu?’ diyeceğiz, cevap verecek: **‘Daha yok mu?’**” (Kur'an, 50/29)

Kâf suresi 29'uncu âyetten iktibas edilmiş bir ifade olup “Daha yok mu?” anlamına gelmektedir. Cehennem tasvirinin yapıldığı âyette, cehennemin bir insan gibi konuşacağı haber verilmiştir.

Alî Şîr Nevâyî, bu Arapça unsuru *Lîsânü't-Tayr* mesnevisinde üç (3) defa iktibas eder. Mesnevide ilk olarak Şeyh San'an hikâyesinde⁵⁹ 1401'inci beyitte, ikinci olarak Bâyezid-i Bistâmî hikâyesinde⁶⁰ 1604'üncü beyitte ve üçüncü defa ise yine Bâyezid-i Bistâmî hikâyesinde⁶¹ 2299'uncu beyitte alıntılanmıştır. Ancak, bu soru cümlesi, âyetteki bağlamından farklı olarak cehennemin dile gelerek söylediği bir cümle olmaktan çıkarılmıştır. Nevâyî'de bu ibare, iki defa bir müridin, bir kere de Bâyezid-i Bistâmî'nin

⁵⁹ Şeyh San'an hikâyesi 1053'üncü ve 1567'inci beyitler arasında yer almaktadır.

⁶⁰ Bâyezid-i Bistâmî'nin hikâyesi 1604-1616'ıncı beyitler arasındadır.

⁶¹ Diğer Bâyezid-i Bistâmî hikâyesi 2297-2313'üncü beyitler arasındadır.

sözü olarak yer bulmuştur. Kur'an-ı Kerim'den yapılan bu çeşit bir iktibas, mübâh iktibaslar sınıfında değerlendirmek doğru olacaktır.⁶²

“Şeyhka bar êrdi bir fâni mürîd

‘İşk câmıdın urup hel min mezîd” (LT/1401)

Şeyhin “daha yok mu” diye aşk kadehini soran, fenâ makamına eren bir müridi vardı.

Bu beyitte “ışk câmıdın” ifadesiyle, aşk şarabı kastedilmiştir ancak bu soru cümlesi Şeyh San'an'ın, vefâlı müridinin aşk şarabına kanmamasını, yani manevi derecesini ifade maksadıyla söylenmiştir.

“Halvetidin çıktı bir tün Bâyezîd

Kim ol êrdi kıabil-i hel-min-mezîd” (LT/1604)

“Daha yok mu?” derecesine erişmiş olan Bâyezîd, bir gün halvetinden çıktı.

Bu beyitte de “Hel min mezîd” bir makamı ifade etmektedir. Buna göre, ilâhi tecellîlere ve mânevi makamlarda yükselmelere doymama makamına layık olan Bâyezîd-i Bistâmî'nin, halvetten çıktığı anlatılmaktadır.

“Bir tün anı tüşte kördi bir mürîd

Dêdi ey içken mey-i hel min mezîd” (LT/2299)

Bir mürid bir gün onu rüyasında gördü ve “Ey ‘daha yok mu?’ içkisini içen” diye seslendi.

Bu beyitte “hel min mezîd”, şaraba teşbih edilmiştir (mey-i hel min mezîd), mürîd düşünde gördüğü Şeyh Bistâmî'ye bu sıfatı (mey-i hel min mezîd içken) yakıştırır.

⁶² Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, **Tercüme-i Hîzânetü'l-Edeb İzahlı ve Örnekli Belagat Terimleri Sözlüğü**, Hazırlayanlar: Mücahit Kaçar, İlyas Karslı, Ahmet Akdağ, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020, s.321.

Sonuç olarak, Nevâyî'nin bu soru cümlesini, üç (3) defa olarak *Lisânü't-Tayr*'da iktibas ettiği, iktibasların bağlamından uzakta ve âyetteki bağlamına telmihte bulunmadan kullanıldığı görülmektedir. Bu Arapça unsur, bir kere Şeyh San'an ve iki kere de Bâyezid-i Bistâmi hikâyesinde geçmektedir. Bir defa şarabın benzetildiği unsuru ve iki defa ise manevi bir makamı ifade etmek üzere alıntılanmıştır.

- **Hüsnü meâb⁶³**

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ

“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! **Varılacak güzel yurt** onlar içindir.” (Kur'an, 13/29, 38/49)

“Hüsnü meâb” ifadesi, Kur'an'da, Ra'd suresi 29'uncu ve Sad suresi 49'uncu âyette geçmektedir ve bu ibare Ra'd suresinde *varılacak güzel yurt* anlamına gelmektedir.⁶⁴ Hüsnü meâb, müminlere müjdelenmiş bir mekân ve zamanı ifade etmektedir.

Alî Şîr Nevâyî'de ise bu Arapça ibare, *Bedâyi'u'l-Vasat* 'ta 42'inci gazelinmakta beytinde ve *Lisânü't-Tayr*'da 922'nci beyitte toplamda iki (2) defa iktibas edilmiştir. Aşağıdaki beyitte geçen “*Ravvahallahu teala*” ifadesi ise Yûsuf suresi 87'inci ayeti kerimede geçen “*revhi'llahi*” ifadesine dayanmakta olup *Allah'tan ümit* anlamına gelmektedir.

“Ey Nevâî anga kim bar ise bu rāḥ-ı naşîb

‘Revvahallāhu te‘alā ve lehu ḥüsnü me‘âb’.” (BV, g.42/11)

Ey Nevâyî, her kime nasip yolu açılırsa onun için Allah'tan ümit ve varılacak güzel bir yurt vardır. (Onun Allah'tan ümidi ve varacak güzel bir yurdu vardır)

⁶³ “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir.” (Kur'an, 13/29) ve “Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır.” (Sad/49) olmak üzere Kur'an'da iki âyette geçen bir ifadedir.

⁶⁴ Sâd suresi 49'uncu ayet-i kerimede de bu ifade geçmektedir.

Bu beyitte, Arapça “lehu” zamirinin Türkçesi “anga” şeklinde beyitte bulunmaktadır. Nevâyî, alıntılacağı Arapça unsuru Türkçeye çevirmediği bazı durumlarda, bu beyitte olduğu gibi alıntılanan ibarenin bir kelimesinin anlamına beyitte yer verebilmektedir. Şair, Allah’ın vereceği mükafatları anlatırken iktibas yolu ile sözünü pekiştirmektedir. Bu beytin geçtiği gazel, Tülay Gençtürk Demircioğlu tarafından Nevâyî’nin önemli üslup özelliklerinden biri olan konu bütünlüğüne örnek olarak yek-âhenk gazellerinden biri olarak incelenmiştir.⁶⁵

Lisânü’t-Tayr’da “Ördek ‘Özri” başlığında yer alan aşağıdaki beyitte ördek, güzel bir yurt bulduğunu ve buradan ayrılmayacağını Hüdhüd’e anlatmaktadır.

“Pâklik çün şudın ettiim iktisâb

Lâyık oldı vaşfıma hüsni’l-me’âb” (LT, byt. 922)

Temizlenmek için sudan faydalandım, bu sâyede “güzel yurt sıfatı” benim yaşadığım yere layık oldu.

Görüldüğü gibi “hüsni meâb” iki (2) beyitte de âyetteki bağlamını hatırlatacak şekilde iktibas edilmiştir. *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta “hüsni meâb” Allah’ın vereceği bir mükafat anlamında iken *Lisânü’t-Tayr*’da ördeğin içinde bulunduğu mekân olmaktadır.

- **Hussile mâ fi’s-sudûr**

وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ

“Kalplerdeki ortaya konulduğu zaman” (Kur’an, 100/10)

Âdiyat suresinin 10’uncu ayetini oluşturan bu ibare, başındaki vav harfi ile 9’uncu âyette başlayan şart cümlesine bağlanmaktadır. Nevâyî bu ayeti, *Hayretü’l-Ebrâr* mesnevisinde bir defa olarak iktibas etmiş ve bu ibareyi yukarıda izah ettiğimiz gibi âyetteki bağlamı ile uyumlu olarak kullanmıştır.

⁶⁵ Tülay Gençtürk Demircioğlu, “Nevâyî’nin Yek-Ahenk Gazelleri ve Anlatım Özelliği”, **Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA)**, 30/II, 2006, s. 51-62.

“Zâhir olup bu‘ şîrâ mâ fi’l-kubûr

Cilve kılur hıuşşile mâ fi’ş-sudûr” (HE, 190)

*Kabirlerdekiiler ortaya çıkarılıp görünür olduğunda, kalplerdekiiler ele geçirilip ortaya konacaktır.*⁶⁶

- ‘İlliyyîn

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَنْبَارِ لَفِي عَلَيِّنَ

“Hayır (sandıkları gibi değil) iyilerin yazısı ‘İlliyyîn’dedir.” (Kur’an, 83/18)

Cennetin isimlerinden olduğu söylenen illiyyîn, Mekke’de inen son sure olan Muttaffîn suresinin 18’inci ayetinde geçmektedir. Kelime anlamı, iyilerin kitabının bulunduğu yer, dördüncü veya yedinci kat semâ yahut sidretü’l-müntehâ olarak yorumlanmaktadır.⁶⁷

Nevâyî bu ibareyi *Fevâidü’l-Kiber*’de bir (1) defa iktibas etmiştir. Dîvânın sonunda yer bulan 459 beyitlik Sâkinâme’nin 326’ıncı beytinde, “illiyyîn”, ruhun varacağı bir mekân yahut makam olarak düşünülmüştür.

“Gerçi bar êrdi teni hâk-nişîn

Rûhığa menzil êdi ‘illiyyin” (FK, Sâkiname 326. Beyit)

Gerçi bedeni topraktandı [ama] ruhuna illiyyîn menzil olmuştu.

Fevâidü’l-Kiber dîvânının sonundaki Sâkinâme’de bir (1) defa geçen ibare, âyetteki bağlamına uygun olarak kullanılmış, “illiyyin” kelimesinin anlamı, ruhun konaklayacağı mekâna yahut makama tahsis edilmiştir.

⁶⁶ Beytin açıklaması için “Bu’sirâ mâ fi’s-sudûr” maddesine bakınız.

⁶⁷ İlyas Üzümlü, “İlliyyîn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.22, 2000, s.123-124.

- **İnnâ fetahnâ**

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

“Şüphesiz biz sana apaçık bir **fetih verdik.**” (Kur’an, 48/1)

Fetih suresinin ilk ayeti, Arap belagatinin bir örneği olarak manayı kuvvetlendiren ve azamet ifade eden “innâ” edatıyla başlamaktadır. “İnna fetahnâ”, “Biz fetih (ihsan) ettik” anlamına gelmektedir. Surede, Hudeybiye Barış Antlaşmasının görünüşte müminlerin aleyhine olmakla birlikte sonuçları itibarıyla müminlerin lehine olduğu açıklanmıştır. Nitekim bu barış antlaşmasıyla İslâm devleti diplomatik olarak tanınmış olmaktadır.⁶⁸ Nevâyî bu ibareyi, *Bedâyi’u-l-Vasat* ’ın sonundaki kasidenin 60’ıncı beytinde iktibas etmektedir.

“Tuğunğa kazıp kaza ‘innâ fetahnâ’ sūresin

Tuğunğa yazıp kader ‘naşrun-minallâh’ âyetin”

(Bedâyi’u-l-Vasat, Kaside 660/64)

Kaza, senin kılıcına “Biz fetih (ihsan) ettik” suresini kazıdı, kader de senin tuğuna “yardım ancak Allah’tandır” âyetini yazdı.

Beyitte, Fetih suresinden “İnna fetahna” ve Saff suresinden “Nasrun min Allah”⁶⁹ olmak üzere iki iktibas bulunmaktadır. İkisi de kısmen iktibas edilmişlerdir. “İnna fetahnâ” (Biz fetih ihsan ettik) cümlesi iktibas edilirken “sure” kelimesi ile bir terkip içine alınmış olup iktibasın kaynağı işaret edilmiştir.

İlk mısradaki hayâle göre, “Biz fetih ihsan ettik” cümlesi, maden, taş ve ahşap oyma sanatını icra eden bir kimseye -bir hakkâka- teşbih edilen kaza ve kader tarafından, sevgilinin kılıcına yazılmış bir sözdür. Ayrıca beyitte, galibiyetin, Allah’ın takdiri olduğu

⁶⁸ **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c.5, s. 62-66.

⁶⁹ Bu Arapça unsur “Nasrun min Allah” başlığında değerlendirilmiştir.

düşüncesi yer almakta, savaş aletlerine ayet ve hadislerin kazınması âdetine de telmih bulunmaktadır.

Sonuç olarak Nevâyî tarafından bir (1) defa iktibas edilen “İnna fethnâ” cümlesi, “innâ fetahnâ suresin” terkibine alınarak hem iktibasın kaynağına işaret edilmekte hem de iktibas bağlamına sadık kalınarak gerçek mânâsı ile kullanılmaktadır. Bu örnekte de görüldüğü gibi, Nevâyî, bazen âyetleri gerçek mânâlarına sadık kalarak iktibas ettiğinde, iktibasın kaynağına da işaret etmektedir.

- **İnşakka'l-kamer**

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ

“Kıyamet yaklaştı ve **ay yarıldı.**” (Kur'an, 54/1)

Kamer suresinin ilk ayetinden, “ay yarıldı” cümlesi kısmen iktibas edilmiştir. Âyette, Hz. Muhammed'in ayı ortadan ikiye ayırma mucizesine telmihte bulunmaktadır. Kaynaklarda “inşakku'l-kamer” olarak geçen hadisenin zâhirî ve bâtınî vecheleri hakkında çeşitli görüşler ve eserler bulunmaktadır.⁷⁰

Nevâyî bu ibareyi, *Garâ'ibü's-Sıgar*'da bir (1) defa iktibas etmektedir ve beyitte mucizelerin gerçekleşme nedenlerinden olan şüpheleri gidermek maksadına işaret edilmektedir. Bu iktibasın bulunduğu gazel, hâ harfinin ilk gazeli olup bir naattir.

“Felekni çâk kılıp ötkeningde ger ba'zı

Tevehhüm eyledi şakku'l-kamerde boldı şarîh” (GS, 105/4)

Feleği ikiye ayırdığı konusunda bazıları şüpheye düştülerse de, (peygamber) ayı ortadan ikiye ayırdığı vakit (meseleyi) açıklığa kavuşturdu.

Nevâyî bu ibareyi, âyetteki bağlamına sadık kalarak ve âyette anlatılan olaylara telmihte bulunarak peygamberimizin mucizelerinin kesinliğinin delili için kullanmıştır.

⁷⁰ İlyas Çelebi, “İnşakku'l-Kamer”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 22, 343-345.

Beyitte, vehim ve sarîh kelimeleri arasında tezat bulunur. Şair, Hz. Muhammed’in, “şakku’l-kamer” mucizesi sayesinde şüpheleri giderdiğini anlatmaktadır.

- **În yekâd**

وَأِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ

“Şüphesiz inkar edenler Zikr’i (Kur’an’ı) duydukları zaman **nerede**ye seni gözleriyle devirecekler. (Senin için) ‘Hiç şüphe yok o bir delidir’ diyorlar.” (Kur’an, 68/51)

Kalem suresi 51’inci âyetten kısmen iktibas edilen “în yekad” ifadesi, Arapça şart edatı olan “în” ve yaklaşma ifade eden “kâde” yardımcı fiilinden oluşmuştur. “În yekad” ifadesini, Türkçeye, “nerede

veye” şeklinde aktarmak mümkündür. Âyette, müşriklerin, Hz. Muhammed’e düşmanca bakışları anlatılmakta, ona nerede

veye zarar verecekleri ifade edilmektedir. Halk inanisında 51’inci ve 52’inci âyetler nazar âyetleri diye meşhur olmuşsa da müfessirlerden kimisi bu âyetlerin nazar ile ilgili olmadığı görüşündedir.⁷¹

Nevâyî bu ayeti, *Sedd-i İskenderî*’de iki (2) defa iktibas etmektedir. Aşağıdaki beyitlerde bu âyetlerin kâğıda yazılması âdetine de telmih bulunmaktadır.

“Kalemğa yitip maqdemidin küşâd

Yazıp çeşm-i zahmı üçün in yekâd” (Sİ, 283)

Senin gelişinin nedeniyle gönüldekiler kaleme döküldü, göz değmesi için “inyekad” [ayetini] yazdı.

Yukarıdaki beyit, *Sedd-i İskenderî*’de eserin giriş bölümünde yer almaktadır. Nevâyî, kalemin, Hz. Muhammed’in varlığından duyduğu sevincin ifadesi olarak ve müşriklerin oka teşbih edilen bakışlarından onu korumak için “în yekad” ayetini yazdığını

⁷¹ **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 5, s. 439.

anlatmaktadır. Nevâyî, bu beyitte Kalem suresi 51’inci âyetten “in yekad” ayetini iktibas ederken beyitte surenin adını da geçirerek iktibasın kaynağına işaret etmektedir.

Nevâyî bu ayeti, *Sedd-i İskenderî*’de 5813’üncü beyitte bir kere daha iktibas eder. Bu bölümde Nevâyî, eserin artık sonuna gelindiğini okuyucuya, ömrün son demleri ile benzerlik kurarak anlatır. Vatandan ayrılmamayı, dostların sohbetiyle avunmayı, gidilecek tek yerin mutlak varlık sahibi olduğunu söyler. Bu mısralarda derin bir keder duyulur.⁷²

“Nê sâ‘at ki yüzlense kām u murād

Saçıp otka isfend oğung inyekād” (Sİ, 5813)

Arzu ve dileklerim yüzünü bana döndüğünde üzerlik tohumunu ateşe salıp “inyekad” okuyun.

Bu beyitte, halk arasında nazar için üzerlik tohumunun ateşe atılması âdetine de telmih bulunur.

“İn yekad” ibaresi, *Leylî vü Mecnûn* mesnevisinde ise Leylâ’nın İbnü’s-Selâm ve Mecnûn’un da Nevfel’in kızı ile evlendirilmeye çalışıldığı (XXXI) kısımda 2841’inci beyitte iktibas edilmiştir. Bu bölümde iki genç bir gece buluşurlar, tüm kâinat onlar için elinden geleni yapar. Zühre ne şarkı söyler ne çeng çalar, Bircis ellerini açar iki sevgilinin kavuşması için dua eder. Seyyâre saâdet kutbunda durur. İki sevgilinin nazardan korunması için uyumaz ve “inyekad” ayetini yazar.

Tang atkuça yummayın közin tēr

Ëyler êdi inyekad taħrîr” (LM, 2841)

⁷² Nevâyî’nin hayatında derin üzüntüler duyduğu hadiselerden biri Sultan ve oğlu arasında cereyân eder. Nevâyî, Baykara ile oğlu Bediüzzaman arasındaki mücadeleden üzüntü duyduğu günlerde, Kâbe arzusuyula yola çıkar ancak Baykara’nın “yollar güvenli olmadığı” haberini getiren ulağıyla tekrar Herat’a dönmek zorunda kalır. Bkz.: Agah Sırrı Levend, **Ali Şir Nevaî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965, c. 1, s.44.

Güneş doğana kadar uyumazdı, “neredeyse” [ayetini] yazardı.

Görüldüğü gibi Nevâyî “in yekad” ayetini *Sedd-i İskenderî*’de eserin naat bölümünde, *Leylî vü Mecnûn*’da ise iki sevgilinin görüştükleri bir gecenin tasvirinde toplam üç (3) kez iktibas etmiştir. *Leylî vü Mecnûn*’da ay, iki sevgilinin nazardan korunması için “inyekad” ayetini yazan bir kimseye teşbih edilmiştir.

Sonuç olarak, bu Arapça unsur, *Sedd-i İskenderî*’de âyetteki bağlamına uygun olarak naat bölümünde, ancak *Leylî vü Mecnûn*’da mesnevinin olay örgüsü içinde, iki sevgilinin en mutlu oldukları bölümde ve ayetin nazardan korunması âdetine de telmihte bulunarak farklı bir bağlamda kullanılmıştır.

- İrci’î

ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

“Sen O’ndan O da senden razı olarak Rabbine **dön**” (Kur’an, 89/28)

Fecr suresi 28’inci âyetten kısmen iktibas edilen “irci’î” (dön) ibaresi, Arapçada emir fiildir. Âyetten, Allah’ın, müminlere hitâbı iktibas edilmiştir. Bu ibare Nevâyî’de, sadece *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde geçmektedir.

“Kılıp ‘irci’î nağmesin istimâ’

Rücû’ etti ‘âlemğa èylep vedâ’” (Sİ, 1413)

“Dön” emrini duyup âleme vedâ ederek (Allah’a) döndü.

Nevâyî, iktibas ettiği ifadenin (irci’î) Türkçedeki kullanımına (rücû etmek) beyitte yer vermiştir. Bu iktibasa eserde, Sultan Mahmud’un, oğlu Mesud’un düşüne girdiği ara hikâyede yer verilmiş ve Sultan Mahmud Han’ın, bu emre muhatap olarak dünyadan göçtüğü söylenmiştir. İktibasın, âyetteki mânâsında fakat Sultan Mahmud Han’a hasredilerek kullanıldığını söylemek mümkündür.

- **Kâbe kavseyni ev ednâ**

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى

“(Peygambere olan mesafesi) **iki yay aralığı kadar, yahut daha az** oldu.” (Kur’an, 53/9)

Necm Suresi 9’uncu ayetin bir kısmı alınarak kısmen iktibas edilmiştir. Âyette, Hz. Muhammed’in Miraç hadisesi konu edilmektedir. Müfessirler, “hatta daha yakın oldu” anlamındaki ibarenin iki manası üzerinde durarak bu ibareden, Cebrail ile Hz. Muhammed’in yahut Allah ile Hz. Muhammed’in kastedilmiş olabileceği konusunda görüşler ileri sürmüşlerdir.⁷³

Bu ibare, Nevâyî’nin dîvanlarından *Garâ’ibü’s-Sıgar*, *Bedayî’u’l-Vasat* ve *Fevâid’l-Kiber*’de birer defa, mesnevîlerinde ise sadece *Lisânü’t-Tayr*’da bir defa olmak üzere dört (4) defa iktibas edilmektedir. Dört beyitte de ifadenin bir kısmı iktibas edilmiş olup sadece *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da “ev ednâ” (yahut daha az) şeklinde, diğer beyitlerde ise “kâbe kavseyn” (iki yay kadar) ibaresi alıntılanarak kullanılmıştır.

“Zihî cevân-gehinje eflâk üze meydân-ı **ev ednâ**

Burak’ıngğa tokuz günbed bu tokkuz günbed-i hazırâ” (GS, 8/1)

Dolaştığın yerler ne güzeldir, meydan-ı ev ednâ dönen felekler üzerindedir. Bineğine dokuz gezegen, dokuz gökyüzü[dür].

Beyitte, ayetin telmihte bulunduğu Miraç hadisesi “meydan-ı ev ednâ” tamlaması içinde gösterilmektedir. Ev ednâ, bir meydana teşbih edilmiştir.

“Kaşingğa ‘kâbe kavseyn’ âyetidin yok nime elyak

Saçingğa yok sevâdı ‘leyletü’l-mi‘râc’dın eşbeh” (BV, 524/7)

⁷³ Salih Sabri Yavuz, “Miraç”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020, c.30, s.132-135.

Ey sevgili senin kaşının (övgüsüne) “kabe kavseyn” ayetinden daha lâayık bir söz ve saçının siyahına da miraç gecesinden daha çok benzeyen bir karalık yoktur.

Nevâyî, bazı Arapça unsurları beyitte tek olarak iktibas ederken bazen de bu beyitte olduğı gibi, iki mısra da iki farklı âyetten iktibas yapmıştır. “Kabe kavseyn” sevgiliye ait bir unsura, sevgilinin kaşlarına teşbih edilmiştir. İkinci beyitteki “leyletü’l-miraç” ifadesi ise sevgilinin saçları ile kıyaslanmaktadır. Şair, bu iktibaslarla sevgiliyi övmekte ve mübalağa yapmaktadır. Ancak, sevgili Hz. Muhammed olarak düşünöldüğünde iktibaslar yerinde kullanılmış olacaktır.

İki iktibas da sevgilinin yüz güzelliğini tasvir amacıyla alıntılanmıştır. “kâbe kavseyn” sevgilinin kaşına teşbih edilerek hem şekil hem renk bildirmektedir. Bu beyitte, “kâbe kavseyn” sevgilinin kaşının övgüsünde alıntılanmıştır.

“Nevâyî n’êter kâbe kavseyn eger

Tapasla kaşing kibi êkki yâ” (FK, 6/9)

(Ey sevgili) Eğer Nevâyî senin kaşın gibi iki yây bulacak olsa, “iki yay gibi yakın”ı neylesin.

Bu beyitte ilk mısra da “kâbe kavseyn” (iki yay gibi yakınlaştı) ifadesi iktibas edilirken ikinci mısra da “kavseyn” kelimesinin Türkçesi diyebileceğimiz “ikki yâ” ifadesine yer verilmiştir. Bu beyitteki sevgilinin kaşları benzeyen unsur, “kavseyn” ifadesinin Türkçesi olan “ikki yâ” benzetilen ve “kibi” benzetme edatı olmaktadır. Beyitte, sevgilinin kaşlarının zaten “iki yây” olduğı bu nedenle “Kâbe kavseyn” “iki yay gibi yakın” olma halinden daha değerli olduğı ifade edilmektedir.

“Lî ma‘ allâh âsitânın yastanıp

Kâbe kavseyn êttihâdın kazganıp” (LT, 158)

“Benim Allah ile” [hadisinin] eşğine yaslandı, “iki yay aralığı (kadar yaklaştı)” [ayetindeki] birliğı kazandı.

Bu beyitte Arapça unsurlar, “limâallah âsitanı” ve “kâbe kavseyn ittihadı” şeklinde Türkçe isim tamlaması yapısı içinde kullanılmıştır. Bu beyitte iki farklı Arapça unsur, “kâbe kavseyn” ve “limaallâh” (benim Allah ile) hadisi birlikte kullanılmıştır. Eserin bu bölümünde Miraç Gecesi anlatılmaktadır.

Görüldüğü gibi, “kâbe kavseyn” Nevâyî tarafından toplam dört (4) defa iktibas edilmiştir. *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta “leyletü’l-miraç” ve *Lisânü’t-Tayr*’da “limâ’allah” sözleri ile birlikte kullanılan “kâbe kavseyn”, *Garâ’ibü’s-Sıgar* ve *Fevâidü’l-Kiber*’de ise tek başına geçmektedir. *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta, ayetin “ev ednâ” kısmı, diğer üçünde ise “kâbe kavseyn” kısmı alıntılanmıştır. “Ev ednâ” bir meydana teşbih edilirken, “kâbe kavseyn” *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta sevgilinin kaşına, *Fevâidü’l-Kiber*’de âyetteki bağlamında, *Lisânü’t-Tayr*’da ise, eserin Allah’a ve Hz. Muhammed’e övgü kısmında iktibas edilmiştir.

- **Kâle hâza firâk**

قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا

“Adam, ‘İşte **bu** birbirimizden **ayrılmamız** demektir’ dedi. ‘Şimdi sana sabredemediğin şeylerin içyüzünü anlatacağım’.” (Kur’an, 18/78)

Türkçeye “Bu ayrılıktır, dedi” şeklinde çevirebileceğimiz “Kâle hâza firâk” ibaresi Kehf suresi 78’inci âyetten kısmen iktibas edilmiştir. Bu iktibasın yapıldığı bölümde, Hz. Musa’nın Hızır⁷⁴ ile olan yolculuğu anlatılmaktadır. Bu cümle Hızır aleyhisselâmın, sabırsızlık gösteren Hz. Musa’ya hitaben söylemiş olduğu sözdür.

“Kâle hâza firâk” sözü, Nevâyî’de bir (1) defa olarak *Seb’a-yı Seyyâr*’ın 3738’inci beytinde geçmektedir. Mesnevinin bu kısmında, Bahter’den⁷⁵ Haver şehrine⁷⁶ yolculuk yapan ve yolculuk boyunca her şeyden şikayet eden Müdbir ve her şeye şükreden Mukbil

⁷⁴ Surede, Hızır aleyhisselâmın ismi açıkça geçmeyip “kullarımızdan biri” denilmektedir. Ancak müfessirlerin çoğu, bu kişinin Hızır olduğu görüşündedir. Bkz.: **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 3, s.568-572.

⁷⁵ Bugün, Hindistan sınırları içinde, Racastan bölgesinde yer alır.

⁷⁶ Bugün, İran sınırları içinde, Kuzey Horasan denilen bölgede yer alır.

adlı iki kişinin hikâyesi anlatılmaktadır. Hikâyede anlatıcı kişi tanrısal bakış açısına sahip “misafir”dir. Hikâyenin sonunda doğru sözlü, sabırlı ve nefesine hâkim olmayı başaran Mukbil ödüllendirilir. Aşağıdaki beyit, bu iki zıt kişinin yolculuğunda Müdbir adlı kişiyi yermek için söylenmiştir.

“Çün köp érdi ‘azāb düşmeni anga

Ğāle hāzā firāk mēni anga” (SS, 3738)

Azaplı, düşman işleri çok olduğundan “Beni ondan ayıran işte bu ayrılıktır” dedi.

Nevâyî, bu iktibas yoluyla hem Kur’an’daki Hızır ve Musa kıssasına telmihte bulunmuş hem de sabırsız ve sabırlı kişinin farkının anlatıldığı bu hikâyeyi, Müdbir ve Mukbil adlı kişilerden yola çıkarak yeniden yazmıştır diyebiliriz. Kur’an’daki hikâyenin teması ile Seb’a-yı Seyyâr’daki hikâyenin teması ortaktır. İki hikâyede de işlerin sonunun nasıl olacağının bilinmesinin mümkün olmadığı ama sabırlı ve doğru sözlü olmanın değerli olduğu işlenmektedir. Ancak şair bu iktibası yapmasaydı, hikâyedeki olaylar farklılık gösterdiği için bu hikâyenin, Kur’an’daki Hızır ve Musa kıssasına bağlanması söz konusu olamazdı. Bu noktada iktibas, mesnevideki hikâyeyi Kur’an’a bağlayan bir işlev yüklenmiştir.

Sonuç olarak, Nevâyî’de bir defa iktibas edilen “kâle hazâ firāk” Seb’a-yı Seyyâr’da, Kur’an’da yer alan Hızır ve Musa kıssası ile aynı temayı işleyen Mukbil ve Müdbir’in hikâyesinde iktibas edilmiştir. Şairin, bu iktibas sayesinde mesnevideki hikâyenin kaynağına işaret ettiğini söylemek mümkündür.

- **Kerremnâ**

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْوَيْ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsun, **biz** insanoğlunu **şerefli kıldık**. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (Kur’an, 17/70)

“Biz, şan, şeref ve nimetler verdik” anlamına gelen “kerremnâ” ibaresi, İsrâ suresi 70’inci âyetten kısmen iktibas edilmiştir. Nevâyî’de bu ibare *Hayretü’l Ebrar* mesnevisinde bir (1) defa geçmektedir. Nevâyî “kerremnâ” ifadesini, Tîn suresinde geçen *ahseni takvîm* ifadesiyle birlikte kullanmıştır. Ahsen-i takvîm, Tîn suresi 4’üncü âyetten kısmen iktibas edilmiş olup, ayet “Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır” anlamına gelmektedir. “Kerremnâ” ve “ahseni takvîm” iktibasları tema olarak birbirine benzemektedir. İkisi de Allah’ın yaratma gücü ve insana verdiği nimetlerden bahseder.

“Kerremnâ kıldı menâkıb anga

Ahsen-i takvîm münâsib anga” (HE/130)

“Biz, ona şan, şeref ve nimetler verdik” [sözü], onun dilden dile anlatılan hikâyesi oldu, “En güzel biçimde” [yaratılmış] olmak da ancak onun için söylenebilir.

Bu beyit, *Hayretü’l-Ebrâr*’ın 130’uncu beyti olup eserin münacat kısmında söylenmiştir. Âyetteki bağlam ile şairin iktibası kullandığı bağlam birbiri ile uyumludur. Beyitte, iki farklı âyetten iktibas bir arada bulunur. Nevâyî’nin bir üslup özelliği olarak farklı âyetleri bir araya getirdiği görülmektedir. Ancak bu beyitte de olduğu gibi, âyetler, benzer temalardan seçilmiştir. “Kerremnâ” ve “ahseni takvîm” iktibasları, şairin, Allah’ı ve onun yaratma kudretini övmek ve sözünü pekiştirmek amacıyla kullandığı ifadelerdir.

Sonuç olarak, *Hayretü’l-Ebrâr*’da bir (1) defa geçen “Kerremnâ” ifadesini, Nevâyî’nin, sözünü pekiştirmek için “ahseni takvîm” ile birlikte iktibas ettiği görülmektedir. Ayetin bağlamı ile beyitteki bağlam uyum göstermektedir.

- **Ke-tayyi’s-sicilli**

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ

“Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.” (Kur’an, 21/104)

Enbiya suresi 104'üncü ayet-i kerimeden kısmen iktibas edilen “ketayyi’s-sicil” ibaresi, “yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi” anlamına gelmektedir. Âyette, kıyametin nasıl kopacağı dehşetli ifadelerle anlatılmaktadır. İktibas edilen ibare, bir teşbihtir. Ancak, teşbihin sadece üç unsuru âyetten alıntılanmıştır. Bu unsurlar, Arapça “ke” (gibi) benzetme edatı, “tayyi” (dürmek, toplamak) benzetme yönü ve “sicil” (kâğıt tomarı) benzeyen unsurdur. Âyette geçen semâ kelimesi yerine Nevâyî, “arz” kelimesini kullanmıştır. Böylelikle şair, iktibas edilen üç unsura kendisi “arz” kelimesini ekleyerek tam bir teşbih oluşturmaktadır.

Nevâyî’de bu ibare, *Hayretü’l-Ebrar* mesnevisinde bir (1) kez kullanılmıştır. Bu iktibas, *Hayretü’l-Ebrâr*’da, Molla Câmi övgüsünde ve Nevâyî’nin eserinin sebep-i telifini açıkladığı bölümde (471-660’ıncı beyitler arasında) yapılmıştır. Aşağıdaki beyitte de görüleceği gibi, bu kısımda geçen “ol” ve “anın” zamirleri ile Câmi kastedilmektedir.

“Seyrde kim çarhı eylep hacîl

Ṭay kılıban arz ketayyi’s-sicil” (HE, 483)

Seyr-i sülûkta arzı bir kağıt tomarı gibi dürüp (mekânlar arası gezmesiyle) feleği kaskandırır.

Bu beyitte, Nevâyî, âyette bulunan dört unsurdan müteşekkil teşbihin, yalnızca üç unsurunu lafzî iktibas yoluyla alıntılanmıştır. Şair, âyette geçen “semâ” (benzeyen unsur) yerine “arz” kelimesini kullanmaktadır. Ancak şair, anlamlarından biri de gökyüzü (sema) demek olan “çarh” kelimesine ilk mısırda yer vermiştir. Böylece, âyetteki teşbihin unsurları, üçü lafzî (benzetme yönü-benzetilen-benzetme edatı) olarak, biri ise (benzeyen) mânevî olarak beyte taşınmıştır.

Beyitte, tasavvuf terminolojisinde zaman ve mekânda saniyeler içerisinde yer değiştirmeyi ifade eden tayy-i zaman ve tayy-i mekân hadisesine telmih bulunmaktadır. Molla Câmi’nin manevî seyri övülerek bu durum karşısında feleğin mahcup kaldığı ifade edilmektedir.

Sonuç olarak, *Hayretü'l-Ebrâr*'da bir (1) defa iktibas edilen “ketayyi's-sicil” Molla Câmi'yi övmek için kullanıldığı görülür. Nevâyî, âyette kıyamet tasviri bağlamında kullanılan bu ibareyi başka bir bağlama aktarmıştır.

- **Kul hüvellâhu ehad**

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

“De ki: **“O, Allah’tır, bir tekdir.”** (Kur’an, 112/1)

İhlâs suresinin ilk ayeti iktibas edilmiştir. Ahad, Allah-ü teâla'nın zâtına ait bir sıfattır, aynı zamanda esmâü'l-hüsna arasında da gösterilmektedir.⁷⁷ Kur'an-ı Kerîm'de bir üslup özelliği olarak “kul” (de ki) hitabı bulunmaktadır. “Kul” (de ki) ibaresi, Kur'an'da bağlama göre farklı anlamlara gelmektedir. Bazen “sor” bazen “cevapla”, “emret”, yahut “karşılık ver” gibi mânâları içerdiği belirtilir.⁷⁸ Bu ayetin muhatabı Hz. Muhammed'tir. Ayet, Hz. Muhammed'e Allah hakkında soru soran müşriklere cevap olarak nâzil olmuştur.⁷⁹

Nevâyî, iki gazelinde bu ibareyi hem ayet-i kerimedeki hem de halk ağzındaki söylenişle kullanmıştır. *Nevâdirü's-Şebâb*'ın 114'üncü gazelinde ve *Fevâidü'l-Kiber*'in 125'inci gazelinde İhlâs suresi 2'nci ayeti, surenin adını da zikrederek toplam iki (2) defa iktibas etmiştir.

Aşağıdaki iktibas, dal harfinin ilk gazelinin makta beytinde geçmektedir. Gazel bir münacat olup iktibas edilen ayet ile gazeldeki bağlam uyumludur.

“Ey Nevâyî dëseng ihlâş ile bu sırnı tiley

Ûul hüvellâhu ahad songradur Allâhu Şamed” (FK, 125/9)

⁷⁷ Bekir Topaloğlu, “Ahad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 1, 1998, s.483-484.

⁷⁸ “De ki” üslubü hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz.: Aydın Temizer, **Bir Üslub Özelliği Olarak Kur'an'da “De Ki” Hitabı**, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

⁷⁹ **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 5, s. 714-715.

Ey Nevâyî, samimiyetle bu sırrı bilmek istersen [önce] “O Allah birdir, tektir” de; “Her şey O’na muhtaç olandır” [cümlesi] de sonra gelir.

Bu beyitte Nevâyî, İhlas suresinin adını, birinci ve ikinci âyetlerini birlikte iktibas etmiştir. Âyetteki bağlam ile şiirdeki bağlam birbiri ile uyumludur.

Görüldüğü gibi, iki (2) defa olarak iktibas edilen İhlas suresi birinci ayet, Nevâyî’nin mısralarında âyetteki manası ile uyumlu olarak kullanılmıştır. İhlas suresi birinci ayetinin iktibas edildiği bir beyitte ise surenin adı ve ikinci ayet bir arada kullanılmıştır.

- **Kurretu’l-‘ayn**

قُرَّةُ الْعَيْنِ

“Göz aydınlığı”

Kur’an-ı Kerîm’de geçen “kurretu’l ayn” ifadesi, kelime anlamı olarak göz aydınlığı mânâsına gelmekte ve sevinci ifade etmektedir. Bu ibare Kur’an’da Furkan, Kasas ve Secde surelerinde geçmektedir. Bu âyetler, “Onlar: ‘Rabbimiz! Eşlerimiz ve çocuklarımız husûsunda gözümüzü aydın kıl, bizi, Allah’a karşı gelmekten sakınanlara önder yap’ derler.” (Kur’an, XXV/74), “Firavun’un karısı: ‘Benim de senin de gözün aydın olsun. Onu öldürmeyiniz, belki bize faydalı olur yahut onu oğul ediniz.’” dedi. Aslında işin farkında değillerdi.” (Kur’an, XXVIII/9), “Yaptıklarına karşılık onlar için saklanan müdeyi kimse bilmez.” (Kur’an XXXII/17) şeklindedir. Bu âyetlerde kurretu’l-‘ayn ifadesinin göz aydınlığı ve müjde olarak Türkçeye aktarıldığı görülmektedir. Ancak, Hz. Muhammed’in kurretü’l-ayn hadisi diye meşhur bir hadisi de bulunmaktadır.⁸⁰

Âyetlerde geçen *kurretu’l-‘ayn*, insan için çocuk sahibi olmaktan ve emeklerinin karşılığını almaktan duyulan sevinci ifade etmekteyken, hadis-i şerifte⁸¹ ise namaz ve

⁸⁰ An-Nasa’i, **Sunan**, c.: 4, Book: 6, Hadith 2.

“حُبِّ إِلَى مِنَ الدُّنْيَا النَّسَاءِ وَالطَّيِّبُ وَجُعِلَ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ”

⁸¹ Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Bana (dünya nimetlerinden) kadın ve güzel koku sevdirdi. Namaz ise gözümün nuru kılındı.” Bkz.: Nesâî, “İşratü’n-Nisâ”, **Hadislerle İslâm Ansiklopedisi**, c.4, 2. Baskı, Ankara, 2013, s.209. (Çevrimiçi: <https://hadislerleİslâm.diyaret.gov.tr/sayfa.php>)

dolayısıyla namazın farz kılındığı gece olan miraçla ilgilidir. Nevâyî'nin *kurretu'l-‘ayn* ifadesinin kullanıldığı bağlam göz önüne alındığında hem âyetteki mânâlara hem de hadisteki mânâyâ muvâfık olarak namaza ve miraç hadisesine telmihte bulunduğu değerlendirilmekte, dolayısıyla bu ibarenin geçtiği ayet-i kerimeler ve hadisler birlikte düşünülmektedir.

Eski Kur'an çevirilerinde, *kurretu'l-‘ayn* ifadesinin Türkçeye “çeşmi rûşen olmak”⁸² fiili ile tercüme edildiği görülür. Aynı zamanda şiirlerde neşe, müjde, sevinç kastedildiğinde “çeşmi/gözü/közü rûşen olmak” ifadesine rastlanmaktadır. Nevâyî de şiirinde neşeyi ve sevinci ifade etmek için sıklıkla “közü rûşen olmak” kalıbını da kullanmıştır.⁸³

Kurretu'l-‘ayn hadisi konusunda yapılmış bir çalışmada, hadis-i şerifte geçen “göz aydınlığı”nın kaynağı üzerine, sûfilerin çeşitli yorumları değerlendirilmiş olup sufilerin *kurretu'l-‘ayn*ın -sevincin- kaynağını namazın miraçta farz kılınmasından, “Namaz nurdur”⁸⁴ hadisinden ve Allah ile olan “muhabbet” ile “müşâhede” kavramlarından hareketle şerh ettiklerine dikkat çekilmiştir.⁸⁵

Kurretu'l-‘ayn ibaresi sadece mutasavvıfların eserlerinde yorumlanan bir kavram olmanın ötesinde aynı zamanda Türk dinî yaşayışında kendisine yer bulmuş bir âdettir. Bu âdet, Hz. Muhammed'in ismi geçtiğinde salavat getirilerek baş parmakların tırnaklarının kapanan göz kapaklarına sürülmesi âdetidir. Bu âdetin kaynağına ve taşıdığı mânâyâ *Nur-nâme* isimli eserde yer verildiği görülmektedir. *Nur-nâme*'nin kaydettiğine göre, Hz. Âdem'in alnında var olduğuna inanılan Hz. Muhammed'in nuru, Âdem aleyhissalam o nuru görmek istediği için baş parmaklarının tırnağına indirilmiş ve Hz.

⁸² Veysel Akkaya, “Sûfilerin Gözümün Nûru Namazda Kılındı Hadisindeki Kurretu Ayn'a Bakışı”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, vol. 13, no. 26, ss. 67, Aralık, 2015.

⁸³ “Mihr ile meh pertevdin **köznî rûşen kıl**madım/Bolğalı mihr-i ruhung mâhiyyeti rûşen manga” (GS, g.14, byt.2), **Közü** şem'in yana **rûşen kıl**ur bir mihrsiz mâhî / Bozuk könglüm yana âbâd eter bir 'adli yok şâhî” (GS, g.625, byt.1), vd. Nevâyî sevinç için bazı mısralarında “könglü rûşen” kalıbını da kullanmıştır.

⁸⁴ Müslim, “Tahâret”, **Hadislerle İslâm Ansiklopedisi**, c. 3, 2. Baskı, Ankara, 2013, s.203.

⁸⁵ a.g.m.

Âdem baş parmağının tırnağını gözüne sürerken “kurretu’l-‘aynî” “gözümün aydınlığı” demiştir. Bu vesileyle nur, tekrar Adem’in gözünden alnına ulaşmıştır.⁸⁶

Bu hatırayı yaşatan müminler tarafından, bu âdet günümüzde de devam ettirilmektedir. Ayrıca, doğum, ölüm yahut şükür münasebetiyle günlük hayatta icra edilen Türk mesnevi edebiyatının şaheserlerinden Süleyman Çelebî’nin Mevlîd’inde de *kurretu’l-‘ayn*, “Merhabâ ey *kurretü’l-aynı* Halîl / Merhabâ ey hâs mahbûb-ı Celîl” mısraında karşımıza çıkmaktadır.

Nevâyî bu ibareyi, toplam altı (6) defa alıntılamıştır. Lafzen iktibas edilen “kurretu’l-‘ayn” ibaresi, Nevâyî’nin *Garâ’ibü’s-Sıgar* dîvânının sonunda yer alan Sâkînâme’de bir (1) defa⁸⁷ geçmektedir.

“Aning kurretü’l-‘ayn köp allıda

Ëlikide peymâne cānāneî” (GS, Sâkînâme, IV/3)

Onun gözünün aydınlığı hep önünde ve sevgilinin şarap kadehi daima elindedir.

Fevâyidü’l-Kiber divânının sonundaki Sâkînâme’de iki (2) defa iktibas edilmiştir. *Fevâyidü’l-Kiber*’in sonunda bulunan Sâkînâme’de geçen aşağıdaki beyit, Garâibü’s-Sıgar’daki Sakinâme’de de geçmektedir.

“Aning kurretu’l-‘ayn köp allıda

Ëligimde peymâne cānāne’i” (FK, Sâkînâme, IV/33)

Onun gözünün aydınlığı hep önünde ve sevgilinin şarap kadehi daima elimdedir.

⁸⁶Bu paragraf Nur-nâme’nin yayınlanmış metninden özetlenmiştir. Turan Açık, Mücahit Kaçar, “Sultan I. Ahmed’e Sunulan Nur-ı Muhammedî Konulu Bir Eser: Nûr-Nâme”, *Turkish Studies*, c. 8, sy. 1, s. 1741–1780, 2013.

⁸⁷ Nevâyî Külliyyatı’nın Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde Revan Köşkü 808 numarada kayıtlı nüshasında Garâibü’s-Sıgar’da “Terci” başlığıyla kayıtlı eser bir Sâkînâme’dir ve Günay Kut neşrinde eserin başlığında “Tercî- Sâkîname” olduğu belirtilmiştir. Nevâyî’nin ayrıca *Fevâyidü’l-Kiber*’inin sonunda da bir Sâkînâmesi bulunmaktadır.

Kurretu’l-‘ayn ifadesi ayrıca Fevâidü’l-Kiber’deki Sâkinâme’nin bir başka beytinde *hilafet* kavramıyla birlikte kullanılmıştır.

“Songra ol kân-ı leâfetka tutay

Ḳurretu’l-‘ayn-i hilâfetka tutay” (FK, Sâkinâme/68)

Sonra o güzellik hazinesine, göz aydınlığı [olan] hilafet makamına şarap sun.

Nevâyî’de, *kurretu’l-‘ayn* ifadesi ayrıca mesnevilerinden Seb’a-yı Seyyâr’ın 3950’inci ve 4006’ıncı beyitlerinde geçer.⁸⁸

“Şâh ‘ömrîğa zîb ile zeyn ol

Şâhğa belki ḳurretü’l-‘ayn ol” (SS, 3950)

O Şâh’ın ömrünün süsüdür; hatta O, Şâh için göz aydınlığıdır.

Bu iktibas, altıncı iklim yolundan gelen misafirin anlattığı hikâyede⁸⁹ iktibas edilmiştir. Bu ibare, *Sedd-i İskenderî*’de aynı hikâyenin içinde iki defa kullanılır. İlki, yukarıdaki beyit olup Şah’ın kızının Şah için göz aydınlığı olduğu anlatılırken diğeri aşağıdaki beyit olup padişahın göz aydınlığı olan kızının Mukbil’e eş olarak verildiği bölümdür.

“Harc êtip maḥzen âşkâr u nihüft

Ḳurretü’l-‘aynın èyledi anga cüft” (SS, 4006)

Gizli açık sırları ortaya döküp göz aydınlığını ona eş eyledi.

Nevâyî bu ibareyi ayrıca *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde (1) defa iktibas etmektedir. Eserin bu bölümünde Yunan ülkesine giderek ilim öğrenen sonra da Hint

⁸⁸ Emîr Nizâmu’d-dîn ‘Alî Şer-i Nevâyî, **Seb’a-yı Seyyar**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, s.355-359.

⁸⁹ Eserin bu bölümünde daha önce, Kehf suresi 78’inci ayetinde geçen “kâle hazâ firâk” ifadesi Hızır ile Musa kıssasına telmih içerecek şekilde iktibas edilmiştir.

padişahının kör olan gözlerini tedavi ettikten sonra şâhın ölümünün ardından, padişah olan ve arkadaşını vezir yapan bir kimsenin hikâyesi anlatılmaktadır.

“Anı kurretu’l-‘ayn u ferzend étey

Közüm nûrını anga peyvend étey” (Sİ, 3189)

Onu [kendime] göz aydınlığı ve oğul edeyim, gözümün nurunu ona bağlayayım.

Sonuç olarak tüm iktibaslar değerlendirildiğinde, Nevâyî’de, “kurretu’l-‘ayn” ifadesinin, *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da bir (1) ve *Fevâyyidü’l-Kiber*’de iki (2) defa, mesnevîlerinden *Seb’a-yı Seyyâr*’de iki (2) ve *Sedd-i İskenderî*’de bir (1) defa olmak üzere toplam altı (6) defa iktibas edildiği görülmektedir. Tüm beyitlerde anlam, âyetteki bağlam ile uyumlu olacak şekilde sevinç karşılığındadır. Sâkînâmeler’inde iktibas edilen ifade, sevgilinin sunduğu kadehten duyulan sevinci, ilâhî söze ve sırlara kavuşmaktan duyulan sevinci anlatırken metnin tasavvufî bir boyut kazanmasına da yardımcı olur. *Seb’a-yı Seyyâr*’da ve *Sedd-i İskenderî*’de ise, insânî bir duyguyu, çocuk sahibi olmaktan duyulan sevinci ifade etmektedir.

- **Küllü men ‘aleyhâ fân**

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

“Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir.” (Kur’an, 55/26)

Rahmân suresinde 1’inci ve 25’inci âyetler boyunca dünya nimetleri anlatılmakta ve 26’ncı âyette ölümün hatırlatılmasıyla bu varlıkların değeri pekiştirilmektedir. Bu ayetle beraber surede başka bir bölüm başlamaktadır.

Osmanlı döneminde, mezar taşlarını süsleyen hatlarda bu ayet sıklıkla kullanılmıştır. Dolayısıyla mahalle hayatı içinde sokakta görünür olan bu ayeti, Kınâlızâde Ali Çelebi, Şeyh Galip gibi pek çok şair, vahdet-i vücud nazariyesinin temsiline

de imkân vermesi hasebiyle iktibas etmişlerdir.⁹⁰ Ayrıca, Hoca Ahmet Yesevî⁹¹ ve Nesîmî’de de bu ayeti görmek mümkündür. Bu ayet, dünyanın geçiciliği hakkındaki diğer ayet ve hadisler gibi, klâsik devir şairlerinin, sosyal eleştiri için en meşru zemini kurmalarına imkân vermektedir. Özellikle, hükümdarın Allah’ın gölgesi olarak algılandığı devirlerde, “kul tâifesinden”⁹² olan kimselerin, yönetim elitlerini eleştirebilmesi, ancak âyetler ve hadislerden edinilen sağlam dayanaklarla mümkündür.

Nevâyî, bu ayeti bir (1) defa olarak *Fevâyidü’l-Kiber*’de, âyetteki mânâsına uygun olarak iktibas etmektedir.

“Hoşâ deyr içre mey-ğâne tola êlgimde peymâne

Mên ü ehl-i fenâ ağzıda küllü men ‘aleyha fân” (FK, 473/8)

Dünyada meyhanenin, elimde ise kadehin dolu oluşu ne güzeldir. Ben ve fenâfillah makamındaki kimseler ‘Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir’ der dururuz.

Beyitte, iktibas edilen ayetin, şairin kendisi ve fenâfillah makamındaki kimseler tarafından söylenen bir söz olduğu aktarılmıştır. Şair, iki beyit öncesinde sâkîye seslenerek ne kendisinin ne de sâkînin bu dünyada kalıcı olmadıklarını, dünyanın ve insanların vefasız olduğunu terennüm etmiş ardından âyetten iktibas ile sözünü delillendirmiştir. Nevâyî’nin bir (1) defa alıntılardığı “küllü men aleyha fân” ayeti, şairin sözünü delillendirmek maksadıyla âyetteki anlamı ile uyumlu olarak iktibas edilmiştir.

- **Kün fe yekûn**

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

⁹⁰ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, s.96; İskender Pala, *Divân Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul, 2002, s.293-294.

⁹¹ 112. Hikmet.

⁹² Kul kelimesinin askerî ve mülkî idareciler için kullanılan bir terim olması hakkında bkz.: Abdulkadir Özcan, “Kul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.26, 2002, s.348-350.

“Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri o şeye ancak ‘Ol!’ demektir. **O da hemen oluverir.**”
(Kur’an, 36/82)

Yasin suresi 82’inci âyette geçen ibare, âyetten kısmen iktibas edilmiştir. Nevâyî, “kün” (ol) ibaresine, pek çok beyitte kâf ya da nûn harfi ile telmihte bulunur, ancak çalışmamızda, lafzî iktibaslar değerlendirilmektedir.

Nevâyî “kün” ibaresine, bazen sadece kâf, nûn harfleriyle telmihte bulunmuştur ancak Nevâyî sadece bir (1) beyitte, mutlak surette ayeti hatırlatacak şekilde “kün fe yekûn” (ol der ve hemen olur) lafzını iktibas etmiştir. Bununla beraber, kün ibaresi, iki (2) defa alıntılanmıştır. *Fevâidü’l-Kiber*’in sonunda yer alan Sâkinâme’nin 284’üncü beytinde, gürültülü bir sese teşbih edilerek ve *Seb’a-yı Seyyâr*’da ise ayeti hatırlatacak şekilde “nükte-i kün” olarak yer almaktadır.

“Rûhdın tenga haber yok êrdi

Âferînişdin eşer yok êrdi

Yetti iklîm ile tokkuz gerdûn

Belki bu debdebe-i **kün fe-yekûn**

Bolğanıdın sên éding barça garaž

Kim yaratılmadı zatingğa ‘ıvâž”

(FK, Sâkinâme/283-284-285)

Ruhun tenden haberi yoktu, mahluklar yaratılmamıştı. Yedi ülke ile dokuz kat gök [ve] belki bu “ol dedi ve oldu” gürültüsünden tüm maksat senin olmandı nitekim senin bir benzerin yaratılmadı.

İktibas edilen ayet (ol der ve olur) ile anlatılan yaratılış hikâyesine ses boyutu eklenmiş olur. Âyetteki bağlamla, Sâkînâme'deki bağlam uyumludur. Bu ibare, *Seb'a-yı Seyyâr*'ın, 5'inci bölümünde, kâinatın oluşumu ve mümkinât (imkân) alemi anlatılırken iktibas edilir. Arapça ibare, isim tamlamasının (debdebe-i kün fe yekûn) tamlayan unsurudur.

“Çün-ki mevcûd boldı nûkte-i kün

Boldı mevcûd tâze yoksa kühen” (SS, 282)

“Ol” emri ortaya çıkınca eski ve yeni her şey var oldu.

Seba'-yı Seyyâr'ın 282'inci beytinde, şairin poetik görüşlerinin yer aldığı sözün değerinin, nazmın nesirden üstün olduğunun anlatıldığı söz bahsi bölümünde iktibas edilmiştir. Şair, “kün” (ol) emrinde gizli, ince mânâlar bulunduğunu ifade eder. Bu beyitte, ayet ve beyit birbiriyle uyumlu bir bağlamda olup Arapça ibare, Allah'ın ol emrini ifade etmek için kullanılmıştır.

Nevâyî'nin şiirlerinde, âyetten iktibas edildiği anlaşılan “kün” ifadesi, *Fevâ'idü'l-Kiber*'de ve *Seb'a-yı Seyyâr*'da birer tane olmak üzere toplam iki (2) beyitte bulunmaktadır. Bu Arapça unsur *Fevâ'idü'l-Kiber*'de görkemli bir sese teşbih edilmekte iken *Seb'a-yı Seyyâr*'da “ol emrinin mânâsı” diye Türkçeye çevirebileceğimiz Farsça isim tamlaması içinde kullanılmaktadır. İki beyitte de Arapça unsur ayetle uyumlu şekilde yaratılış temasında iktibas edilmiştir.

- **Lâ ilâhe illâ hû**

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

“O'ndan başka tanrı yoktur.”

Kur'an'da, kelime-i tevhîdin açıkça söylendiği pek çok ayet bulunmaktadır.⁹³ *Allah'tan başka ilah yoktur* anlamına gelen cümle, dîvân şiirinde bazen sadece **lâ** veya

⁹³ **Kur'an**, 2/163-255, 3/18, 4/87, 11/14, 20/8, 21/25, 27/26, 28/88, 47/19 numaralı âyetlerinde kelime-i tevhid, lafız olarak geçmektedir. Kelime-i tevhidin mânâ olarak geçtiği âyetler de bulunmaktadır. Bkz.:

illâ kelimeleriyle de temsil edilmektedir. Allah lafzı yerine, aynı anlama gelen hû veya hüve zamiri de kullanılmaktadır. İllâ, Arapça’da ispat edatı olarak isimlendirilir ve kendisinden sonra daima bir isim gelerek olumsuz yapıda kurulan cümlede bir istisna ifade eder. Arap belagatinde, “Yalnızca Allah vardır” cümlesi yerine “Allah’tan başka ilah yoktur” demek kuvvetli bir yargı ifade etmek maksadıyla kullanılır.

Sûfiler tarafından lâ, kalbi temizleyen bir süpürgeye teşbih edilmektedir. Lâ süpürgesi deyimiyle, yeryüzünde Kâbe ve insan bedeninde kalp arasında benzerlik kurulduğu, Kabe’nin putlardan temizlendiği gibi kalbin de Allah dışındaki bağılıklardan arındırılması gerektiği ifade edilmektedir.⁹⁴ Bu nedenle kelime-i tevhîde telmihte bulunan beyitlerde bu edatlar kullanılmaktadır. Çalışmamızda, *lâ ilâhe illâ’llah* ifadesinin tam olarak geçtiği beyitlerden örnekler sunulmuştur. Bu örneklerde, lâ ilâhe illâ’llah ifadesi, gazellerinde altı (5), mesnevilerde on (10) olmak üzere toplam on beş kez (15) tam olarak geçer.

Dîvânlarından, *Garâ’ibü’s-Sıgar’da* iki (2), *Nevâdirü’s-Şebâb’ta* bir (1), *Bedâyi’u’l-Vasat ’ta* iki (2) ve *Fevâйдü’l-Kiber’de* iki (2) defa “lâ ilâhe illâ’llah” geçer ancak farklı dîvânlarda aynı olan beyitler bu sayıdan çıkarıldığında beş (5) beyit olduğu görülür. Kelime-i tevhit, gazellerin ikisinde gazelin matla’ında, ikisinde ise makta’ beytinde kullanılmıştır. Sadece *Bedâyi’u’l-Vasat ’taki* bir gazelde dâd harfinin dokuz beyitlik ilk gazelinin yedinci beytinde bulunur. Birlikte alıntılanması yönünden değerlendirildiğinde ise dîvânlarında *Garâ’ibü’s-Sıgar’da* He harfinin ilk gazelinde “ve’ş-şems” ve “mâ-zâg” âyetleri ile beraber kullanıldığı görülmektedir.

Garâ’ibü’s-Sıgar’daki 525’inci gazel ile *Fevâйдü’l-Kiber’deki* 545 numaralı gazel ortaktır. Dolayısıyla iki gazelde de aynı beyit bulunur.

Ahmet Çelik, “Kur ân da Tevhide Delalet Eden Semantik Alanlar”, **Ekev Akademi Dergisi**, vol. 3, no. 2, s. 121–137, 2001. Ayrıca bkz.: A. Çelik, “Kur’ân’da Tevhid Kavramının Semantik Alanları-2”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, s.121–144.

⁹⁴ Ethem Cebecioğlu, “Cârub-i Lâ”, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, s.118.

“Dêr Nevâyî ki ğayr êmes mevcûd

Ṭurfe söz lâ ilâhe illâ hû”

(GS, 525/7 ve FK, 545/7)

Nevâyî, başkası mevcut değildir, der, “O’ndan başka ilâh yoktur” ne acayip sözdür.

Bedâyi’u l-Vasat ’ta 509’uncu ve Fevâйдü l-Kiber’deki 547’inci gazel de aynıdır. İki gazelin de ilk beytinde “lâ ilâhe illâ hu” cümlesi iktibas edilmiştir.

“Sücûd êter kıyaş allında eyle kim hindû

Yüzüng kıaşıda kıyaş lâ ilâhe illâ hû”

(BV, 509/1 ve FK, 547/1)

Hindlilerin güneşin önünde secde ettiğı gibi yüzün karşısında da güneş “O’ndan başka ilâh yoktur” (diye) secde eder.

“Yüz ü közgüngde muayyen kemâl-i şun’ -ı İlâh

Nê yüz durur bu bir köz lâ ilâhe illallâh (GS, 536/1)

Yüzünden ve gözünden Allah’ın yaratma sıfatlarının mükemmelliğı belli olmaktadır, bu bir yüz değil, bir gözdür; “Allah’tan başka ilâh yoktur”.

“Nevâyî er dèdi cüz Hâķ vücûdı yok ey şeyh

Nê yazgurur-sên anı lâ ilâhe illallâh (NŞ, 529/7)

Ey zâhit, eğer Nevâyî, Allah’tan başka varlık yok, derse, onu niye ayıplıyorsun nitekim “Allah’tan başka ilâh yoktur”.

Nevâyî, bu beyitte, kelime-i tevhidin Türkçesine ilk mısrada “cüz Hak vücudı yok” diyerek yer verir. Arapça unsur, sözünü delillendirmek maksadıyla kullanılmıştır.

“Kim ki illallâh ile könglige êter peyvend

Nefy lâsı durur êldin kisilürge miḵrâż” (BV, 276/7)

Her kim “Allah’tan başka” sözüne gönlünü bağlarsa olumsuzluk edatı olan “Yoktur” onu her şeyden ayıran makas olur.

Bu Arapça unsur, Nevâyî’nin dîvânlarında toplam beş (5) defa iktibas edilmiştir. *Garâ’ibü’s-Sıgar*’daki 525’inci gazel ile *Fevâyidü’l-Kiber*’deki 545’inci ortak olan gazelde bir (1) defa, *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta 509’uncu ve *Fevâyidü’l-Kiber*’deki 547’inci gazelde ortak olan gazelde (1) defa kullanılmıştır. Aynı olan bu beyitlerden başka, *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da bir (1), *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ta bir (1) ve *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta bir (1) defa geçmektedir. Bu beyitlerde kelime-i tevhid sadece bir defa göze teşbih edilmiş, diğer beyitlerde âyetteki bağlamında ve tesirli bir söz olduğu belirtilerek kullanılmıştır.

Nevâyî, dîvânlarından başka, mesnevilerinde de sıklıkla kelime-i tevhidi iktibas etmiştir. *Lisanü’t-Tayr*’da, 118, 119 ve 120’nci beyitlerde arka arkaya kelime-i tevhîd zikredilmekte, üç (3) defa tekrar edilmesiyle âdetâ bir tehîl sahnesi canlandırılmaktadır. Eserin 97’nci ve 124’üncü beyitleri arası, eserin naat bölümüdür. Kelime-i tevhitler, eserin naat bölümünde yer almaktadır.

“Lât nâķışlık bile boldı tebâh

Zâhir oldı küfr êlige lâ ilâh (LT, 118)

Lât putu acizliğıyle yıkıldı, inkârcıların yurdunda (Allah’tan başka) ilah olmadığı açığa çıktı.

“Andın oldı êlge illâllâh ‘ıyân

Ḳıldı efşah nuṭḵ-ile anı beyân” (LT, 119)

“Sadece Allah”ın var olduğu onun (Hz. Muhammed) tarafından insanlara anlatıldı ve en fasih olan sözleri ile bunu açıkladı.

“Ëylegen irsâl-i illâllâh özi

Yanında aning Resûlullâh özi” (LT, 120)

Hz. Muhammed, kendini “sadece Allah’a” yolcu eyleyenin yanındadır.

Yukarıdaki beyitlere, kelime-i tevhid anlam olarak üç beyte yayılmıştır ve Hz. Muhammed övgüsünde iktibas edilmişlerdir. Yine *Lisanü’t-Tayr*’ın naat bölümünden başka, üç (3) beyitte de kelime-i tevhid alıntılanmıştır. Aşağıdaki beyitte eserin, “Hikayet” başlığında Şeyh San’an’ın hikâyesinin anlatıldığı bölümde iktibas edildiği görülmektedir.

“Tèng tutup endîşe-i güm-râh ile

Lât lâsın lâ-yı illâllâh ile” (LT, 1226)

Yolunu şaşırmış düşünceleri ile Lat putunun la’sını “Allah’tan başka yoktur”un lâ’sına denk tuttu.

“Lât lâ’sın dèyr èli èylep penâh

Ka’be ehli lîk lâ-yı lâ-ilâh” (LT, 2635)

Puthane ehli, Lât putunun lâ’sına sığınırken, Ka’be ehli, “ilah yoktur” cümlesinin lâ’sına sığındı.

“Küfr ehli Lâtnı âgeh dèben

Lîk islâm ehli illâllâh dèben” (LT, 2636)

Küfür ehli, Lat putuna her şeyi bilir derken, İslâm ehli “Sadece Allah” dedi.

Lisanü’t-Tayr’da toplam altı (6) defa kelime-i tevhid geçer. Eserin naat bölümünde üç (3) defa, Şeyh San’an’ın hikâyesinde bir (1) defa ve eserin Marifet Vadisinin Sıfatı başlıklı bölümünde iki (2) defa arka arkaya tekrar edilerek iktibas edilmiştir. Tekrarlar, *Lisanü’t-Tayr*’daki bu iktibasların üslup özelliği olarak değerlendirilmektedir. Yukarıdaki beyitlerde Nevâyî, Lat putu ile olumsuzluk edatı olan “lâ” arasında ses benzerliğinden tekrar tekrar yararlanmıştır.

Nevâyî, ayrıca *Seb‘a-yı Seyyâr*’ın münacat kısmında 95’inci beyitte ve Zeyd adında hırsız bir kuyumcunun hikâyesinin anlatıldığı 2109-2388’inci beyitler arasında, 2267’inci beyitte iki (2) defa kelime-i tevhidi iktibas etmiştir.

“Tâ nè yétkey anga ki özge ilâh

Ël dègey lâ ilahe illâllâh” (SS, 95)

Eğer, O’ndan başkasına ilâhlık isnat edilecek olursa, insanlar “Allah’tan başka ilah yoktur” diyeceklerdir.

“Tâ ki küffâr ilâhıdın bir ilâh

Çalmadı lâ ilâhe illâllâh” (SS, 2267)

Kafirlerin taptığı ilâhlardan biri kalmayıncaya kadar “Allah’tan başka ilah yoktur” söylendi.

Yukarıdaki beyitte, Zeyd, Kostantiniyye’ye gelmiş ve şehrin girişindeki kiliseye sığınmıştır. Kelime-i tevhid, İstanbul’un fethinden önceki dönemi anlatmak üzere şehri ve şehir halkını tasvir etmek, şehrin İslâm şehri olmadığını anlatmak amacıyla iktibas edilmiştir.

Nevâyî, kelime-i tevhidi, *Hayretü’l-Ebrar*’ın 1182’nci ve 1189’uncu beyitlerinde toplam iki (2) beyitte iktibas etmiştir.

“Anglağıl erkânını bî-iştibâh

Evveli illa’llâh ile lâ ilâh” (HE, 1182)

Şüphesiz (bunların) esasının, “ancak Allah vardır” ile “başka ilah yoktur” demek olduğunu anla.

“İllâ ilâh èyleben işbâtını

‘Ayn-ı vücūd anglatıban zâtını” (HE, 1189)

“Sadece Allah vardır” diyerek ve varlığın kaynağını anlatarak zâtını ispat etti.

Hayretü’l-Ebrâr’daki beyitlerde İslâmın beş şartını anlatmakta ve Allah’a iman etmenin her şeyin başı olduğu anlatılmaktadır.

Sonuç olarak, Nevâyî, kelime-i tevhidi dîvanlarında beş (5), mesnevîlerinde on (10) defa olmak üzere toplam onbeş (15) defa iktibas etmiştir. Bir yerde Hz. Muhammed’in gözü olarak düşünüp övgü amacıyla kullanırken, bir defa da fetih öncesi İstanbul’u anlatırken, kelime-i tevhid söyleyen kalmamıştır, diyerek yergi amacıyla iktibas etmiş olup diğer beyitlerde sözü gerçek anlamıyla kullanmıştır.

- **Lâ kuvvete illâ billâh**

وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنَّ تَرَنَ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا

“Bağına girdiğinde ‘Mâşallah. **Kuvvet yalnız Allah’ındır.**’ deseydin ya! Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine de gökten bir afet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak hâline geliverir.” (Kur’an, 18/39-40)

Lâ kuvvete illa billah, Kehf suresi 39 ayet-i kerimede geçen bir ifade olup Diyanet mealinde 39’uncu ayetin meâli, 40’ıncı ayetle birlikte verilmiştir. Bu âyetlerde biri zengin ve müşrik diğeri fakir ve mümin iki kardeşin hikâyesi anlatılmaktadır. Bu Arapça ibare, Allah’tan başka güç yoktur, anlamına gelmekte olup müminlerin günlük hayatlarında en yaygın kullanılan ifadelerden biridir. Herhangi bir işe başlamadan önce yahut bir zorlukla karşılaşılınca Allah’tan yardım dilemek maksadıyla *lâ kuvvete illâ billâh* zikrini söylemek âdettir.

Nevâyî bu ibareyi iki (2) defa ve *Lisanü’t-Tayr*’da, “Kuşların Yol Keyfiyetin Hüdhüddin Su’âli ve Aning Cevâbı” kısmından sonra anlatılan LXXIX numaralı “Hikayet” başlığında bulunan Şeyh San’an hikâyesinin içinde iktibas etmektedir.

“Asradı köp özni istigfar êtip

Ağzıda lâ-ḥavleni tekrâr êtip” (LT, 1135)

Kendini, çok tövbe ederek, ağzında lâ havle sözünü tekrar ederek korudu.

“Şüh açkaç şu‘le-i ruḥsârını

Örtedi lâ-ḥavlü istiğfârını” (LT, 1136)

O güzel, yüzünün alevini gösterince, lâ havle tövbesini ateşe verdi.

Nevâyî’nin iki (2) defa olarak iktibas ettiği Arapça ibare, *Lisânü’l-Tayr*’da Şeyh San’an kıssasında alıntılanmış olup Allah’tan başka bir kuvvet olmadığını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Ayet ve mesnevîde kullanıldığı tema uyumludur.

- **Lâ tekul**

وَفَضَّلَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا مَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibâdet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf” bile **deme**, onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle.” (Kur’an, 17/23)

“Lâ tekul” (söyleme, deme) ifadesi, İsra suresi 23’üncü ayet-i kerimeden kısmen iktibas edilmiştir. Ayet, müminleri anne babalarına karşı çok nazik olmaları konusunda uyarmakta, onların gönüllerini kıracak sözler söylemekten sakındırmaktadır. Özellikle, İslâmın ilk zamanlarında anne ve babası müslüman olmayan sahabelere, anne ve babalarına karşı saygılı olmaları öğütlenmiş onları kırmamaları konusunda Hz. Muhammed önemle durmuştur. Bu ibare Nevâyî tarafından, sadece *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ta 366’ıncı gazelin makta beytinde bir (1) defa olarak alıntılanmaktadır.

“Deyr pîri birle mey içseng Nevâyî asra dem

Bolsa fehm ıbrık ünidin gerçi kul kul **lâ te-kul**” (NŞ, 366/7)

Ey Nevâyî, eğer meyhâne piri ile şarap içecek olursan ve eğer şarap şişesinden “söyle söyle” diye sesler geldiğini anlasan da sen konuşmaktan çekin ve söz söyleme.

Beyitte, Arapça olarak “lâ tekul” (söyleme, deme) anlamına gelen cümle iktibas edilmiştir. Ayrıca, şarap şişesinin dökülürken çıkardığı kul kul sesi ile Arapça “söyle” anlamına gelen (قل) emri arasında da ses yönünden ilişki kurulmuştur. Beyit, şekil olarak karışık yapılı Farsça şart cümlesi olup eylem şart çekiminde (bolsa fehm) bulunmaktadır. İktibas edilen Arapça olumsuz cümle (lâ tekul) ise şart cümlesinin içinde yer alır. İktibas edilen unsur (lâ tekul) ile, kişiye içki meclisindeki sürâhiden çıkan ses de dahil olmak üzere etrafındaki herkes söz söyleme telkininde bulunsalar bile her konuda konuşmaması öğütlenmektedir. Bu Arapça unsur, Nevâyî’de bir (1) defa olarak ve ayetin bağlamından uzakta sadece hikemî tarzda yazılmış şiirlerin anlam dünyasına uygun bir nasihat olarak iktibas edilmiştir.

- **Lâ tezer kâfirîne deyyârâ**

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

“Nûh “Rabbim” dedi, “Yeryüzünde **inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!**” (Kur’an, 71/26)

Kur’an’da Nuh suresi 26’ncı âyetten sadece *lâ tezer kâfirînâ dayyârâ* ibaresi alınarak ayet kısmen iktibas edilmiştir. İktibas edilen ifade, *lâ tezer kâfirîna deyyâre, kafirleri dünyada sağ bırakma* anlamına gelmektedir. Âyette bu ibare, Hz. Nuh’un söylemiş olduğu bir beddua cümlesidir.

Nevâyî bu ibareyi, *Seb’a-yı Seyyâr*’ın 4653’üncü beytinde bir (1) defa alıntılanmaktadır. Eserin bu kısmında Behram’ın Dilâram’a kavuştuktan sonra tertip edilen av sahnesi anlatılmış ve şah da askerler de bataklığa gömülerek ölmüşlerdir. Ardından,

Nuh aleyhisselamın bedduası, dünyanın geçiciliğinin anlatıldığı kısımda⁹⁵, eser biterken iktibas edilmiştir.

“Kim ki ol keşti içre tapsa fütuh

Yok ‘aceb bolsa kemeñçi anga nûh

Keme kim nuh boldu keştibân

Gam yok er kökke mevc urar tufân

Vâkıf olğıl ki eyleben telbîs

Tapmagay yol bu kemege iblîs

Deme gerçi tapar eseng yâra

Lâ tezer kâfirîna deyyârâ” (SS/4653)

Her kim o geminin içinde fetihler yapsa, Nuh da ona gemici olsa şaşılacak bir şey değildir. Nuh’un kaptan olduğu gemiyi Tufan dalgaları vursa kaygılanacak bir şey yoktur. İblis’in hîle yaparak bu gemiye binemeyeceğini iyice anla! Yine de sen sevgiliye (Allah’a) “Dünyada isyancıları sağ bırakma” deme.

Görüldüğü gibi, Nevâyî, “lâ tezer kâfirinâ deyyârâ” (dünyada isyancıları sağ bırakma) ibaresini sadece bir (1) defa olarak *Seb’â-yı Seyyâr*’da ve Hz. Nuh’a telmihte bulunarak ve bağlamına uygun olarak iktibas etmektedir. Ancak Nevâyî’nin bu bedduayı uygun bulmadığı ve âyette geçen bedduayı “böyle deme” diyerek iktibas ettiği anlaşılmaktadır.

⁹⁵ Eserde 36 numaralı bölümdür.

- **Lâ tûsrifû**

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat **israf etmeyin**. Çünkü O, israf edenleri sevmez.” (Kur’an, 7/31)

Araf suresi 31’inci âyetten kısmen iktibas edilmiş olan “lâ tûsrifû” ifadesi “israf etmeyiniz” anlamına gelmektedir. Lâ olumsuzluk edatı olup Allah-ü teâla, insanları “israf etmeyiniz” diyerek ikaz etmektedir.

Bu ibare Nevâyî’de bir (1) defa, *Sedd-i İskenderî* mesnevisinin LIII numaralı bölümünde 4788’inci beyitte ziyafet tasvirinde kullanılmıştır. Ayet hem kısmen iktibas edilmiş hem de iki mısraya bölünerek alıntılanmıştır. Bu beyitte Nevâyî, iktibasın kaynağını “Hak gerçi dèptür” diyerek işaret etmektedir.

“Hudâ mâlığa kılmak isrâf nè

Cünûn ehli dik munça itlâf nè

Ki Hâk gerçi dèptür [ye]külû ve’srebû

Velî hem dèmiştür ki lâ-tûsrifû” (Sİ, 4787-88)

Allah’ın nimetlerini israf etmek neden? Deliler gibi bu kadar nimeti etrafa saçmak neden? Allah, “Yiyiniz, içiniz.” demiştir, doğru, fakat aynı zamanda “İsraf etmeyiniz.” de demiştir.

Bu ayet, Nevâyî’de sadece bir (1) defa olarak, *Sedd-i İskenderî*’nin LIII numaralı, ev sahibinin misafire nasıl ikram edeceğinin anlatıldığı bölümünde 4788’inci beyitte iki mısraya bölünerek alıntılanmıştır. Nevâyî, bu ayeti hem mesnevinin sofrâ ile ilgili bölümünde bir motif olarak, hem de ayetin bağlamına uygun olarak sofrâ adabını anlatırken kendi sözünü kuvvetlendirmek için delil amacıyla kullanmıştır.

- **Le'ezîdenneküm**

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

Hani rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz **size (nimetimi) daha çok vereceğim**, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir.’ diye bildirmişti.” (Kur’an 14/7)

İbrahim suresi 7’nci ayet-i kerimeden *size nimetimi daha çok vereceğim* anlamına gelen *le’azidenneküm* kelimesi kısmen iktibas edilmiştir. Le’ezidenneküm ifadesi, Arapçada şart cümlesinin cevabıdır. Bu sözde Allah-ü teâla, şükreden kimselere daha çok nimet vereceğini beyan etmektedir.

Bu ibare, *Hayretü’l-Ebrar*’ın üçüncü makale kısmında bir defa geçmekte ve âyetteki anlamına uygun olarak kullanılmaktadır. Bu bölüm, sultanlar hakkında olup adalet övülmekte, kul hakkı günahını sadece insanların affedebileceği ve savaşta tek oğlunu kaybeden bir kadının Hüseyin Baykara’dan davacı olma hikâyesi anlatılmaktadır.

“şükr kılıp eylemesen üstülüm

déptür özi kim le’ezîdenneküm” (HE, 1320)

Kendisi (Allah), şükreder ve zulmetmezseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim demektedir.

Beytin birinci mısraında (şükür kılıp eylemeseng üstülüm), ayetin iktibas edilmeyen şart cümlesi (le iz te ezzene rabbukum ve in şekertum) mânâ olarak Türkçeye çevrilmiştir. *Lam* harfiyle başlayan ve şart cümlesinin cevabı olan *le’azidenneküm* ifadesi ise kısmen iktibas edilmiştir.

Nevâyî’de bir (1) defa olarak, *Hayretü’l-Ebrâr*’da geçen *le’ezidenneküm* ifadesi beyitte, Nevâyî’nin sözünü açıklamak, delil getirmek maksadıyla âyetteki bağlamına uygun olarak kullandığı görülmektedir. Nevâyî bu ayeti iktibas ederken “déptür özi” ifadesi ile sözün kaynağını da işaret etmektedir.

- **Lem yekün lehu küfüven ehad**

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

“Hiçbir şey O’na **denk ve benzer değildir.**” (Kur’an, 112/4)

İhlas suresinin dördüncü ve son ayetinden “lem yekün” (yoktur) ve “küfüven ehad” (denk ve benzeri) ifadeleri kısmen iktibas edilmiştir. Sure bütün olarak Allah’ın birliğini ve tekliğini anlatır. Nevâyî, bu ayeti bir (1) defa olarak *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ta, bir (1) defa olarak da *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde iktibas etmiştir.

“Cürm ü işyân cāmıdın çıkmak Nevâyî iltimās

Sêndin eyler nige kim yoktur sanga küfv-i ehad” (NŞ, 114/9)

Ey Allah’ım, Nevâyî kabahat ve başkaldırma kadehinden çıkmayı senden diler, çünkü senin dengin yoktur.

Bu beyitte Nevâyî, âyetten iktibas edilmeyen “lem yekün” ifadesini “yoktur” kelimesiyle Türkçeye aktarırken, âyette “lehu” (O’na) diye ifade edilen üçüncü şahıs zamiri ise “sanga” hâline dönüştürerek kullanmıştır. Bu beyitte anlam, âyetteki mânâ ile uyumlu olarak Allah’a hasredilmiştir.

Bu ayet, *Sedd-i İskenderî*’de LII numaralı, Çin hakânının İskender için verdiği ziyâfet bölümünde 4653’üncü beyitte de geçmektedir.

“Bu haşmet bile husrev-i tâc u taht

Kirip Çîn diyârığa ferhunde-baht

Körüp eyle şehri çarh-ı kühen

Oğup mişliğa ayıp lem yekun” (Sİ, 4652-4653)

Bu gösterişli krallık tacı ve tahtı ile Çin ülkesine girdi. Eski dünyanın şehri(ni) gördüğünde, eşi benzeri yoktur (ayetini) okudu.

Bu beyitlerde, iktibas edilen Arapça unsur, İskender'in ağzından Çin diyârını gördüğünde dökülmektedir. Âyetten yapılan iktibas, bağlamından uzakta ve bir şehir övgüsünde kullanılmıştır. Nevâyî, ayetin, iktibas edilmeyen kısmına bu beyitte de yer vermektedir. Âyetten iktibas edilmeyen “küfüven” kelimesi dengi, benzeri anlamına gelmekte olup beyitte “misliga” kelimesi ile Türkçeye aktarılmıştır.

Görüldüğü gibi, İhlas suresi dördüncü ayet, Nevâyî'de iki (2) defa olarak, *Nevâdirü's-Şebâb*'taki gazelde âyetteki bağlamına uygun olarak, *Sedd-i İskenderî*'de ise Çin ülkesinin övgüsünde kullanılmıştır.

- **Leyletü'l-kadr**

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

“Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) **Kadir gecesinde** indirdik.” (Kur'an, 97/1,2,3)

Kur'an-ı Kerîm'de Kadir suresinin birinci, ikinci ve üçüncü ayet-i kerimelerinde tekrarlanan *leyletü'l-kadr* ifadesi *kadir gecesi* anlamına gelmektedir. Kadir gecesinin, özel bir ad halini alması vahiy sayesinde mümkün olmuş ve Ramazan ayının 27'nci gecesi olduğu üzerinde durulmuştur.

Bu ibarenin, şairlerin Arapça bilgisini gösteren bir ifade olmadığı açıktır. Nitekim Türk edebiyatında Arapça bilmeyen şairler tarafından da *leyletü'l-kadr* tamlaması kullanılabilmektedir. Nevâyî “kadr” kelimesini, kadir gecesini ifade etmeden de değer, kıymet karşılığında pekçok beyitte alıntılanmaktadır. Ancak, *Seb'â-yı Seyyâr*'ın naat bölümünde bir (1) defa olarak iktibas edilen “*leyletü'l-kadr*” ibaresinin âyetteki bağlamında iktibas edildiği açıktır.

“Açıp ol çihri dil-güşây içre

Leyletü'l-kadr êkki bir ay içre” (SS, 166)

Sanki bir ay içerisinde iki Kadir gecesi varmış gibi o gönül alan yüz açıldı.

Seb 'a-yı Seyyâr'ın 166'ncı beytinde *leyletü 'l-kadr* ifadesi uğurlu bir zamanı ifade edecek şekilde kullanılır. Beyitte geçen “dil-güşay” -dilküşâ- kelimesi ise, aynı zamanda Timur'un elçileri kabul ettiği sarayının ismidir. Beyit, bu bilgiyle düşünüldüğünde, “O yüz, Dilküşâ sarayı içinde görüldüğünde Ramazan ayında iki kadir gecesi varmış gibi olur” şeklinde de Türkçeye aktarılabilir.⁹⁶

Arapça unsurun eserin naat bölümünde iktibas edilmesi, Hz. Muhammed'e ilk vahyin geldiği zamanı işaret eder. Âyetteki bağlam ile *Seb 'a-yı Seyyâr*'da kullanıldığı bağlam birbiri ile uyumludur.

- **Leylen ve nehârâ**

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا

“Nûh, “Rabbim” dedi, “Doğrusu ben kavmimi **gece gündüz** hakka çağırdım,” (Nuh/5)

Nuh suresi 5'inci âyetten, gece ve gündüz anlamına gelen “leylen ve'n-nehârâ” ibaresi iktibas edilmiştir. Bu ibare, aynı zamanda, Molla Câmi'ye ait bestelenmiş meşhur bir rubainin son dizesinde yer almaktadır.⁹⁷ Câmi'nin Farsça olan rubaisinin son dizesi Arapça olup *leylen ve nehârâ* ifadesini içermekte, Türkçeye, “Kalp, gece ve gündüz senin kapındadır” şeklinde aktarılabilir.

Nevâyî bu ibareyi, *Bedayî'u'l-Vasat*'ın altıncı gazelinin matla' beytinde bir defa alıntılanmaktadır.

“Gîsû vü yüzüng sünbülî vü berg-i gülidin

Dîvâne-mên ü şîfte leyle'n ve nehârâ” (BV, 6/3)

⁹⁶ Timur'un saraylarından bazılarının isimleri: Dilküşâ, Bağ-ı Çınar, Bağ-ı Nev'dir. Bkz. Halil İncalcık, **Has-Bağçede 'Ays u Tarab: Nedimler, Şairler, Mutribler**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2016, s. 166.

⁹⁷ “Sîmin-zekanâ seng-dilâ lâle-izârâ/ Hoş kün be nigâhî dil-i gam-perver-i mâ râ/ İn kâlib-i fersûde ger ez kûy-i tû dûrest/ El-kalbü alâ bâbîke **leylen ve nehârâ**” Câmi'ye ait bu dizelerin pençgâh makamında bir ayinin güftesi olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Feyzi Halıcı, “Molla Câmi'nin Yeni Bulunan Bir Yazma Eseri Bu Eserde Mesnevî'nin İlk İki Beytinin Şerhi”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğler II. Türk Edebiyatı**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basım Evi, 1988, c. 2, s. 375-384.

Ey sevgili, senin saçının sümbül gibi olan kokusundan ve yüzünün gül yaprağı gibi olan renginden, gece ve gündüz deli dîvâne olmaktayım.

Nevâyî'nin bu ibareyi doğrudan âyetten iktibas ettiği düşünülürse, bu beyitte, Nuh'un kendini adayarak kavmini gece ve gündüz imana davet etmesi ile âşığın, sevgiliye tutkun ve daima onun etrafında dönen hâli arasında benzerlik kurulduğunu söylemek mümkündür. Eğer Nevâyî'nin bu gazelinin Câmi'nin gazeline bir nazire olduğu değerlendirilecek olursa, Câmi'nin, âşığın kalbinin, gece ve gündüz sevgilinin kapısında bulunduğunu söylemesine karşılık, Nevâyî'nin, aşığı, bir ışık ve güzellik kaynağı olarak sevgilinin yüzünün etrafında dönen bir pervâneye teşbih için kullandığı görülmektedir.

Sonuç olarak, “leylen ve’n’nehâra” ifadesi, Nevâyî'nin *Bedâyi’u’l-Vasat* dîvânında bir (1) defa olarak âşığın halini anlatmak için kullanılmıştır.

- **Mâ'in ma'in**

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ

“De ki: ‘Söyleyin bakalım: Suyunuz çekilirse, size kim **temiz bir akar su** getirir?’”
(Kur'an, 67/30)

Akarsu anlamına gelen “mâ'in ma'in” ifadesi, Mülk suresi 30'uncu ve son ayetinden kısmen edilmiştir. Hz. Muhammed'ten, bu âyette geçen soruyu müşriklere yöneltmesi istenmiştir.⁹⁸ Nevâyî'de bu Arapça unsur bir (1) defa olarak ve *Seb'a-yı Seyyâr*'ın naat bölümünde geçmektedir.

“Hây-ı çehing alarga mâ'i ma'in

Târ-ı zülfüng alarga habl-i metîn” (SS, 163)

(Ey Sevgili), senin çene çukurundaki karaltı onlar için akarsu, saç telin ise kurtuluşa götüren sağlam iptir.

⁹⁸ **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 5, s. 425-426.

Bu beyit, eserin naat bölümünde yer aldığı için Hz. Muhammed övgüsünde söylendiği anlaşılmaktadır. İslâm literatüründe şemâil olarak bilinen Hz. Muhammed’in yüzünü anlatan eserler yazılmıştır. Bu eserlerde, Hz. Muhammed’in saç ve saçalının gür olduğu belirtilir.⁹⁹ Beyitte geçen hây-i çeh ifadesi, çene yahut çene çukurundaki karanlık anlamına gelmekte sakal mazmununu işaret ettiği şeklinde yorumlanabilmektedir. Beyitte, bu siyahlığın yani sakalın, Hz. Muhammed’in beyaz yüzünden aşağıya doğru düşmesi ile akarsuların eğimli yüzeylerden inişi arasında benzerlik kurulmaktadır. Sonuç olarak, Nevâyî’de bir (1) defa geçen mâ’in maîn (akarsu), Hz. Muhammed’in sakalının benzetileni olarak şiirde yer almıştır.

- **Ma‘al-‘üsri yüsra**

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا

“Demek ki **zorlukla beraber bir kolaylık** vardır. Evet, doğrusu her güçlüğü yanında bir kolaylık var.” (Kur’an, 94/5-6)

İnşirah suresi 5’inci ve 6’ncı âyetlerden kısmen iktibas edilen “ma‘al-üsri yüsra” ifadesi, zorlukla beraber kolaylık anlamına gelmektedir. Âyette, müşriklerin sebep olduğu üzüntü dolayısıyla Hz. Muhammed’e teselli ve müjde verilmektedir. Bu ibarenin iki âyette geçmesi sebebiyle, Hz. Muhammed’in, hiçbir güçlüğü, iki kolaylığı yenemeyeceğini müminlere müjdelediği nakledilmektedir.¹⁰⁰ Nevâyî bu ayeti *Fevâyidü’l-Kiber dîvânında* bir (1) defa iktibas etmiştir.

“Çu Hâk dedi ki ma‘al-‘üsri yüsra müjde sanga

Nè şiddet olsa ‘iyan kıl taleb songınça ferec” (FK, 97/6)

Allah, sana zorlukla beraber kolaylık olduğu müjdesini verdiği için, ne kadar zor görünse de sen talep et, sonunda sevinç var.

⁹⁹ Yaşar Kandemir, “Şemâil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 38, s. 497-500.

¹⁰⁰ **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 5, s. 643-644.

Bu beyitte, Nevâyî ayeti zikretmeden önce “çü Hak dèdi ki” diyerek iktibasın kaynağını işaret etmiş ve ayeti bağlamına uygun şekilde kendi sözünü delillendirmek maksadıyla kullanmıştır.

Sonuç olarak, bir (1) defa iktibas edilen ibare, *Fevâ'idü'l-Kiber*'de iktibasın kaynağı işaret edilerek şairin sözünü delillendirmek için kullanılmıştır.

- **Mâ halakallâh**¹⁰¹

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ

“Geceyle gündüzün farklı olmasında, **Allah’ın** göklerde ve yerde **yarattığı** bunca varlıkta, O’na saygısızlıktan sakınanlar için büyük işaretler vardır.” (Kur’an, 10/6)

Yunus suresi 6’ncı âyetten “mâ halakallah” ibaresi kısmen iktibas edilmiştir. Bu ibarenin Türkçeye “yaratılmış her şey” olarak çevrilmesi mümkündür. Günlük hayatta vaaz, hutbe yahut dualarda da bu Arapça unsurun kullanılma ihtimali bulunmaktadır. Ancak dini yaşantıda kullanılan bu sözlerin kaynağının Kur’an olduğu da düşünülebilmektedir.

Nevâyî’de bu ibare, *Garâ’ibü’s-Sigar* dîvânında Kaf harfinin onsekizinci gazelinde iktibas edilmiştir.¹⁰² Bu gazelde (351’inci gazel), “mâ halakallâhu” ibaresinin yanı sıra Necm suresinde geçen “ma zâg” ibaresi de yer almaktadır.¹⁰³ Beyitte, “mâ halakallâhu” (yaratılan her şey) ile tüm kâinat kastedilir. Yek-âhenk gazelde bütünüyle Mîraç hadisesi anlatılmaktadır. Şair, iktibasın bulunduğu beşinci beyitten önce ay, yıldızlar ve gezegenlerden bahsettikten sonra yapmış olduğu iktibas ile ayete telmihte bulunmuştur.

“Teh-be-teh bu toğuz eflâkdin ötkende èdi

¹⁰¹ Bu ibare birden fazla surede geçmektedir. Yukarıda örnek olarak, beyitteki gibi gezegenlerden verilen bir örnek ayet alınmıştır. Diğer ifadelerden biri (Kur’an, 16/48)’dir.

¹⁰² Alî Şîr Nevâyî, *Garâ’ibü’s-Sigar İnceleme Karşılaştırmalı Metin*, Haz.: Günay Kut, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlar, 2003, s.270-271.

¹⁰³ “Mâ zâga’l-basar” (göz şaşmadı) ibaresi Necm suresinde geçmekte olup gazelde Hz. Muhammed’in mîraç hadisesi anlatılmaktadır.

Yukarı hâlik olup mâ hâlakallâh tehing” (GS, 351/5)

Tek tek bu dokuz gezegenden yukarıda Allah[ın makamı] bulunmakta [orada] yaratılan her şeyden ayrı yaşamaktaydı.

Beyitte, Allah’ın yaratılan hiçbir şeye benzemediği, arş-ı âlâ olarak ifade edilen makamının da yaratılan her şeyin üzerinde olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Beyitte bu makamın (arş-ı âlânın) mahiyeti anlatılmaktadır. Nitekim bu beyitten bir önceki beyitte de arş-ı âlâ’nın hankâh kılındığı anlatılmış, ardından arş-ı âlâ tarif edilmiştir.¹⁰⁴

Eserlerinden sadece *Garâ’ibü’s-Sigar*’da bir (1) defa olarak geçen bu iktibas sayesinde şair, sözünü delillendirmekte ve Arapça unsuru gerçek anlamında kullanmaktadır.

- **Mâ zâga’l-basar**

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

“Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı” (Kur’an, 53/17)

Necm suresi 17’nci ayet-i kerimede, atıf vav’ı diye isimlendirilen vav edatı müstesna olmak üzere ayetin tamamı iktibas edilmiştir. Âyette, Hz. Muhammed’in sidretü’l-müntehada şahit oldukları karşısında şaşkınlığa düşmediği anlatılmaktadır. Hz. Muhammed’in, miraç hadisesinde gördükleri hakkında farklı yorumlar bulunmakta ancak özünde, Hz. Muhammed’in ahlâkını ve görme kudretini övme maksadı taşıdığı belirtilmektedir.¹⁰⁵

Bu ibare, *Garâ’ibü’s-Sigar*’da iki (2), *Lisânü’t-Tayr*’da bir (1) ve *Seb’a-yı Seyyâr*’de bir (1) ve *Sedd-i İskenderî*’de bir (1) defa olmak üzere toplam beş (5) defa iktibas edilmiştir.

“El közin nûr-ı şefâ‘ at bile yarutķanınga

¹⁰⁴ “Sûfi-i ‘âlem-i kudsî sin ü ashab-ı rüsûl/’Arş-ı a’lâ kilip ol hayl üçün hânekâhıng” a.g.e, s. 271.

¹⁰⁵ **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 5, s. 163-164.

Tartkân sürme-i mâ-zâg iki közdür güvehing” (GS, 351/6)

Ey sevgili, insanların gözüünü şefaatin nuru ile aydınlattığına şahidin, “şaşmadı” sürmesi ile sürmelenmiş iki gözdür.

Bu beyitte “mâ zag” (şaşmadı), sürme-i mâ zâg (şaşmadı sürmesi) şeklinde, isim tamlamasının tamlayan unsuru olarak iktibas edilmiştir. Gazel, Hz. Muhammed övgüsünde söylenmiş olup şemâillerde bildirildiği gibi Hz. Muhammed gözlerine sürme çekmektedir.¹⁰⁶ Nevâyî, “mâ zag” ile hem Hz. Muhammed’in gözlerine sürme çekme sünnetine telmihte bulunmakta hem de şefaatin hak olduğu yönündeki inanca, Hz. Muhammed’in Miraç’ta “şaşmadı sürmesi” ile sürmelenmiş iki gözünü şahit olarak göstermektedir. İki sayısı ile İslâm hukukunda bir davanın en az iki şahit ile savunulması adetine de telmih bulunmaktadır.

“Cemâling âyine ve’ş-şems közgüsü nâzil

Közüng karasığa mâ-zâg sürmesi hem-râh” (GS, 536/2)

Ey sevgili, senin yüzünün dolunayına “güneşe yemin olsun” aynası tutulmuştur, senin gözünün karasına ise “şaşmadı” sürmesi yoldaş olmuştur.

Bu beyitte “mâ zag”, Türkçe isim tamlamasının tamlayan unsuru olarak iktibas edilmiştir. Nevâyî, Hz. Muhammed’in gözünün siyahlığı ile “şaşmadı sürmesi”nin birbirine eş olduğunu, benzediğini ifade etmektedir.

Bu ibare ayrıca, *Lisânü’l-Tayr*’ın 160’ıncı beytinde *Ol Risâlet Kâfının ‘Ankâsının Bülendpervâzlığı ve Mahbûb-ı Hakîkî Vaslıga Yitip Kuş Tili Bile Tekellüm ve Hem-Razlığı* başlığında yer almaktadır. İktibasın bulunduğu bölüm, 125’inci ve 176’ncı beyitler arasında kapsamaktadır ve eserin bu bölümünde Miraç hâdisesi anlatılmaktadır.

“Yarutup ‘aynını mâ zâga’l-başar

¹⁰⁶ M. Yaşar Kandemir, “Şemâil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.38 , 2010, s. 497-500.

Ref⁶ olup endîşe-i fîhi'n-naẓar" (LT, 160)

Ey sevgili, (Allah) senin gözünü, "göz şaşmadı" (ayeti ile) aydınlattığı için, tartışma sebebi olan fikirler hükümsüz olmuştur.

Bu beyitte "mâ zaga'l-basar" (göz şaşmadı) iktibas ile, miraç hadisesi anlatılmakta âyetteki bağlamında uygun olarak kullanılmaktadır.

Nevâyî, "mâ zag" ifadesini, *Seb'a-yı Seyyâr*'ın 271'inci beytinde, eserin Miraç bölümünde iktibas etmiştir. İktibasın geçtiği beyitlerde Hz. Muhammed evine dönmüştür.

"Ay karağingğa sürme-i mâ zâg

mâ zağā merkebingğa kıoymay dâg" (SS, 271)

Ey karanlığına "şaşmayan sürmesi (süren) ve bineğine "hedefini aşmadı" ifadesi engel olmayan sevgili.

Bu beyitte Necm suresi 17'inci âyetten iki ibare iktibas edilmiştir. Beytin ilk mısraında şaşmadı anlamına gelen "mâ zâg" ve beytin ikinci mısraında aşmadı anlamına gelen "mâ tag" ifadesi bulunmaktadır. Birinci mısra da "mâ-zag" sürmeye (sürme-i mâ zag-şaşmayan sürme) ve ikinci mısra da "ma tag" (mâ taga merkebi-hedefi aşmayan bineğe) Miraç gecesi Hz. Muhammed'in bindiği binek Burak'a teşbih edilmiştir.

Sedd-i İskenderî mesnevisinde ise Necm suresi 5'inci âyette geçen "şedîdü'l-kuvâ" ibaresi ile birlikte iktibas edilmiştir. Aşağıdaki beyit, aynı sureden iki ayeti birlikte iktibas etmesi yönüyle de önemlidir.

"Ta'allumga yitmey şedîdü'l-kuvâ

Közi taptı mâ-zâğa özi mâtağa" (Sİ, 302)

Cebrâil'in öğretmeye gücü yetmedi, onun gözü de kendisi de şaşmadı.

Sonuç olarak, beş (5) defa geçtiği tespit edilen "mâ zag" ibaresi, *Garâ'ibü's-Sıgar*'da iki (2) defa iktibas edilmekte ve Hz. Muhammed'in gözünün tasvirinde sürme

için kullanılmış olup bir (1) defa olarak geçtiği *Lisânü't-Tayr*'da, Miraç hadisesinde Hz. Muhammed'in gözünün yanılmadığını ifade etmek için kullanılmıştır. *Seb'a-yı Seyyâr*'da ise Necm suresi 17'nci âyetten iki mısradadır birer iktibas bulunmaktadır. Birinci mısradadır "mâ zag" *Garâ'ibü's-Sıgar*'da olduğu gibi gözün tasvirinde sürme için, "ma tag" ise Miraç hadisesindeki binek için kullanılmıştır. Bir (1) defa olarak iktibas edildiği *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde ise yine aynı sureden -Necm suresinden- 5'inci ayet ile birlikte iktibas edilmiştir.

- **Mecmaa'l-bahreyn**

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقْبًا

"Hani Mûsâ, beraberindeki gence şöyle demişti: **"İki denizin birleştiği yere** varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim." (Kur'an, 18/60)

Kehf suresi 60'ıncı âyette geçen "mecmâa'l-bahreyn" ifadesi, iki denizin birleştiği yer anlamına gelmekte olup bir (1) defa *Bedâyi'u'l-Vasat* dîvânının 620'nci beytinde kısmen iktibas edilmiştir. Bu ibarenin, gerçek mânâda iki denizi veya Hz. Musa ile Hızır aleyhisselamın buluşmasını ifade etmesi ihtimali yönünde değerlendirmeler mevcuttur.¹⁰⁷

"Ey Nevâyî mecma'ü'l-bahreyn bolgay âşikâr

Meyl kılsa seyl-i eşkim nâ-gehân Ceyhun sarı" (BV, 620/7)

Ey Nevâyî, gözyaşım birdenbire Ceyhun ırmağına doğru akacak olsa, "iki denizin birleştiği yer" ortaya çıkar.

Türkçede geniş ırmaklara ya da göllere de deniz denilmektedir. Nitekim, Ceyhun Irmağına, Kuzgun Denizi denildiği bilinmektedir.¹⁰⁸ Nevâyî, bir (1) defa olarak iktibas

¹⁰⁷ **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 3, s. 568-572.

¹⁰⁸ Suat Ünlü, "Kuzgun", **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, s. 678. Bu denize, farklı milletler farklı adlar vermiştir. Ceyhun Irmağı ya da Belh Irmağı adını Arap tarihçiler kullanırken, Türklerin bu ırmağa Ögüz dedikleri, Grek ve Latin dillerine ise Oxus olarak çevrildiği belirtilir. Bkz.: Emel Esin, "Amuderya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991, c. 3, s. 98-99.

ettiği ayeti, gazelde âşığa ait bir unsur olan gözyaşına teşbih ederek kullanmıştır. Şair, iki denizden birinin gözyaşları olduğunu söylemektedir. Âyetteki bağlam değiştirilmiş olup iki deniz anlamında kullanılan bahreyn, Nevâyî'nin dilinde âşığın gözyaşını ifade etmektedir.

- Nahnu akrebu ileyhi min habli'l verîd

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü **biz, ona şah damarından daha yakınız**” (Kur'an, 50/16)

Bu Arapça unsur, Kâf suresi 16'ncı ayet-i kerîmede geçmekte olup âyetten kısmen iktibas edilmiştir. Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğunu ifade etmek üzere, bu ayet klâsik şiirimizde de sıklıkla geçmektedir.¹⁰⁹ Bu ibare, Alî Şîr Nevâyî'nin *Garâ'ibü's-Sıgar* dîvânında ve mesnevîlerinden *Lisânü't-Tayr*'da birer defa olmak üzere toplam iki (2) defa kısmen iktibas edilerek kullanılmıştır.

“Dost çün cân içredür koy nahnü akreb sözünü

Tut boyun bes kim yakınrağ kildi min habli'l-verîd” (GS, 131/6)

Ey sevgili, dost (Allah) senin canının içindedir, “Biz daha yakınız” sözünü bırak da (sevgilinin emirlerine) boyun eğ, nitekim O (Allah) “şah damarından” daha yakındır.

Bu beyitte ayet iki mısraya bölünerek iktibas edilmiş olup iktibaslar âyetteki anlamına uygun olarak kullanılmıştır.

Lisânü't-Tayr'da ise eserin 329'uncu beytinde bir defa (1) iktibas edilmiştir. *Kuşlar Şah Tilep Tapmagandın Mütehayyir Bolganda Hüdhüd Simurgdın Haber Birgeni* başlığında yer almaktadır. Eserin bu bölümünde, Hüdhüd, kendilerine şâh arayan kuşlara Sîmurg'u anlatmaktadır.

¹⁰⁹ Seyyid Nesîmî, Fehîm-i Kadîm bu şairlerden bazılarıdır. Örnek beyitler için bkz.: Mehmet Yılmaz, **a.g.e.**, s.127-130.

“Siz tüşüp ol şâhdın bî-ḥad ba‘îd

Ol yakınraḳ sizge min ḥabli’l-verîd” (LT, 329)

Siz o şâhtan çok uzağa uzağa düşmüş olsanız (da) o (şâh) size şah damarınızdan daha yakındır.

Bu beyitte, Nevâyî’nin iktibas yöntemlerinden biri daha bulunur. Nevâyî, bazen bir âyetten iktibas ettiği ifadeyle beraber aynı âyette geçen ve iktibas etmediği bir ifadenin Türkçesini de kullanır. *Lisânü’t-Tayr*’daki bu beyitte olduğu gibi habli’l-verîd ibaresi iktibas edilmiş aynı âyette geçen “akreb” kelimesi ise Türkçeye “yakınraḳ” kelimesiyle taşınmıştır. Ayet iktibaslarında bu usûl Nevâyî’nin iktibas tarzı olarak önem arz eder.

Sonuç olarak Nevâyî’nin *Garâ’ibü’s-Sıgar* ve *Lisânü’t-Tayr* mesnevîlerinde birer defa toplam (2) defa kısmen iktibas edilen ayetin, bu beyitlerde bağlamına uygun olarak şairin sözünü delillendirmek maksadıyla kullanılmış olduğu, *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da ayet iki mısraya pay edilirken *Lisânü’t-Tayr*’da tek mısrada bulunduğu görülmektedir.

- **Nasrun minallâh**

وَأُخْرَىٰ نُحِبُّوْنَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ

“Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: **Allah’tan bir yardım** ve yakın bir fetih (Mekke’nin fethi). (Ey Muhammed) Mü’minleri müjdele.” (Kur’an, 61/13)

Saf suresi 13’üncü ayet-i kerîmeden kısmen iktibas edilen “nasrun minallâh” ifadesi, “yardım Allah’tandır” anlamına gelmekte olup âyette, Mekke’nin fethi müjdelenmektedir. Saff suresinde Allah yolunda cihadın önemi anlatılır.

Nevâyî’de bir (1) defa olarak *Bedâyi’u’l-Vasat* ’ta iktibas edilen Arapça unsur, dîvânın sonunda yer alan kasîdenin 64’üncü beytinde bulunmakta, beyitte, Fetih suresi birinci ayet ile birlikte kullanılmaktadır.

“Tîgunga ḳazıp ḳazâ “inna fetahnâ” sûresin

Tûgunga yazıp ḳader “naşrun-minallâh” âyetin”

(BV, Kasîde, 660/64)

Kaza, senin kılıcına “Biz fetih (ihşan) ettik” suresini kazıdı, kader de senin tuğuna “yardım ancak Allah’tandır” ayetini yazdı.

Nevâyî, bu iktibas yoluyla, âyette Allah-u teâlanın müminlere müjdelediği yardımın sevgilinin kılıcı sayesinde kaderlerinde olduğunu ifade eder. Çünkü, bu ayet, kader tarafından sevgilinin kılıncına yazılmıştır. Nevâyî’de bir (1) defa olarak iktibas edilen “nasrun min Allah” ibaresi, gerçek anlam ve bağlamında kullanılmıştır.

- **Ni‘me’l-vekîl**

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

“Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, “İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun” dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve “Allah bize yeter, O **ne güzel vekildir.**” dediler” (Kur’an, 3/173)

Âl-i İmrân suresi 173’üncü âyetten kısmen iktibas edilen ni‘me’l-vekîl ifadesi Türkçede, en güzel vekil anlamına gelmekte ve bu ibare ile Allah-ü teâla kast edilmektedir. Müminlerin günlük hayatında bu ayet bir darb-ı mesel gibi kullanılmakta, sıkıntı ve zorluk anlarında “vekil olarak Allah yeter” ifadesi günümüzde de yaşamaktadır. Bu ibare Nevâyî’de bir (1) defa olarak *Fevâyyidü’l-Kiber*’in 8’inci gazelinde geçmektedir. Bu gazel bir münacaattır.

“Nevâyî ağzıda ni‘me’l-vekîl érür zikring

Soruğ küni keremingğa buyur vekâlet anga” (FK, 8/10)

Ey sevgili, Nevâyî, dilinde “O ne güzel vekildir” diye durmadan söyleyerek seni anmaktadır, kıyâmet günü ona (Nevâyî’ye) vekîl ol da ona cömertliğinin kerem et.

Fevâyyidü’l-Kiber’de bir (1) defa olarak iktibas edilen ifade, âyette müminlerin birlikte söyledikleri bir meydan okuma cümlesidir. Bu beyitte, Nevâyî, Allah ne güzel

vekildir, cümlesini daima tekrar ettiğini, bu davranışı sebebiyle Allah’tan af dileğini ifade etmektedir.

- **Nûrun ‘alâ nûr**

نُورٌ عَلَى نُورٍ

“Nûr üstüne nûr.” (Kur’an, 24/35)

“Nûrun ‘alâ nûr”, Nûr suresi 35’inci âyetten kısmen iktibas edilmiş olup “nur üstüne nur” anlamına gelmektedir. Bu ibare Türkçede, takdir ve beğeni ifade etmek için, çok güzel anlamında kullanılmaktadır. Bu âyette, Allah’ın varlığı tüm kâinatı aydınlatacak bir ışık kaynağına benzetilmektedir.¹¹⁰

Dîvân şiirinde de âşığın hâli, sıklıkla, mum alevinin etrafında dönen pervâneye teşbih edilmekte ve sevgili, ışık kaynağı olarak düşünülmektedir. Bu düşünce, sevgilinin mâh veya hilâle (ay ve ayın evrelerine), mihr veya hurşide (güneşe) benzetilmesine yahut da ışık saçan sıfatlarla (tâbân, nurefşân) nitelenmesini sağlamıştır. Nevâyî’de bir defa olarak *Fevâidü’l-Kiber*’in 168’inci gazelinde iktibas edilmiştir.

“Yüzüng rûşeninging hem rûşen iy hûr

Alarının şânında nûrun ‘alâ nûr” (FK, 168/1)

Ey hûri (gibi güzel sevgili), yüzün ve yüzünün aydınlığı çok parlaktır. Nitekim ‘nûr üstüne nûr’ ayeti onların (yüzünün ve yüzünün aydınlığı) şânında (inmiştir).

Fevâidü’l-Kiber’de bir (1) defa olarak geçen “nûrun ‘alâ nûr” ifadesi, münacaat olan gazelin matla’ beytinde iktibas edilmiştir. Âşığın dilinden sevgiliye (Hz. Muhammed’e), senin yüzünün nûru ile beni de aydınlat (hem rûşen eyle) senin adına lâayık olan budur,

¹¹⁰ “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre, içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” (Kur’an, 24/35)

diye yalvarmaktadır. Nevâyî, bu Arapça unsuru Hz. Muhammed'in yüzünün güzelliğine hasretmektedir.

- **Rabbenâ zalemnâ**

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Dediler ki: “**Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.** Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” (Kur'an, 7/23)

Âyette geçen “zalemnâ rabbenâ” (biz kendimize zulmettik) ifadesi, A'raf suresi 23'üncü âyetten kısmen iktibas edilmiştir. “Zâlemnâ rabbenâ” (Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik), Hz. Adem'in pişmanlığını dile getirerek tövbe ettiğini ifade etmekte olup Hz. Adem ve Hz. Havva'nın yasak edilen yiyecekten yemeleri neticesinde dünyaya gönderilerek sıkıntılar çekmeleri hadisesi konu edilmektedir.

Bu ibare, Nevâyî'nin sadece *Fevâyîdü'l-Kiber* dîvânının ilk gazelinde ve bir (1) defa geçmektedir.

“Çıkmey melek lutfung küni cüz zıkr ile tesbîh üni

Âdem dében kahrıng tüni her dem zalemnâ rabbenâ” (FK, 1/2)

Melek, lutfunun gündüzünde bir parça zikirle tesbih çekmeden, Âdem, kahrının gecesinde her an “zalemna rabbena” der.

Nevâyî, “zalemnâ rabbenâ” ibaresini sadece *Fevayidü'l-Kiber* dîvânında bir (1) defa ve Hz. Adem'in ismini de zikrederek âyetteki bağlamına uygun olarak kullanmıştır. Beyitte, melek ve Âdem, lütûf ve kahr, kün ve tün, tesbih (subhan'allah) ile “zalemnâ rabbenâ” ifadeleri arasında tezat bulunur.

- **Râbi'ühüm kelbühüm**

رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ

“Dördüncüleri köpekleridir” (Kur'an, 18/22)

Kehf suresi 22'nci âyetten¹¹¹ kısmen iktibas edilen ifade, *dördüncüleri köpekleridir* anlamına gelmektedir. Bu âyette, putperest bir hükümdardan peşlerine takılan bir köpeklerle beraber kaçıp bir mağaraya saklanan ve yüzyıllar boyu uyudukları anlatılan, yaygın olarak Yedi Uyurlar diye bilinen gençlerin hikâyesi anlatılmaktadır. Kur'an'da, Hz. Muhammed'e hitâben, yahudi ve hristiyanlar farklı sayılar vererek bu gençlerden bahsedecek olurlar ve ona bu konuda soru soracak olurlarsa, bilmediğini söylemesi buyrulmakta ancak Allah dilerse doğrusunu bildirir, demesi öğütlenmektedir.¹¹² İktibas edilen unsur, Yahudi ve Hristiyan din adamlarının söyledikleri sayılardan biri olup bu sayılar, Kur'an'da doğrulanmamıştır.

Bu ayet, Nevâyî'de bir (1) defa olarak *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevisinin 534'üncü beytinde kısmen iktibas edilmiştir. Eserin bu kısmı Mollâ Câmî övgüsünde söylenmiştir.

“Kehf-i bekā içre alar bolsa güm

Mên hem olay râbi' ühüm kelbühüm” (HE, 534)

Onlar sonsuzluk mağarası içinde kaybolsalar, dördüncüleri olan köpek ben olayım.

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde bir (1) defa olarak iktibas edilen unsur, şiirde âşğın olmak istediği hâli anlatmaktadır. Nevâyî'nin dîvânlarının ve mesnevîlerinin dîbâcelerinde yer verdiği poetik görüşleri dikkate alınırsa âyette üç, dört, beş, altı ve yedi rakamları varken, şairin dört sayısını zikretmesi değerlidir. Nitekim Nevâyî, dîvânlarının başında gazel sahasının üstatları olarak üç isim saymaktadır. Bu kişiler Lütfî, Sekkâkî ve Süheylî'dir. Mesnevi sahasında da üç isim zikreder. Bu kişiler ise Nizâmî, Emir Hüsrev Dihlevî ve Mollâ Câmî'dir.¹¹³ Dolayısıyla şairin, kendisini bu isimlerin dördüncüsü olarak

¹¹¹ “(Ey Muhammed) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: ‘Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir’ diyecekler. Yine, ‘Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir.’ diyecekler. Şöyle de diyecekler: ‘Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir.’ De ki: ‘Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir.’ O hâlde, onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışma(yı aktarmak)dan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma.” (Kur'an, 18/22)

¹¹² Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, İstanbul: Buruç yayınları, 2000, c. 10, s. 576-577.

¹¹³ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965, c.1, s. 69-75.

gördüğü düşünülebilir.¹¹⁴ İlk mesnevisi olan *Hayretü'l-Ebrâr*'da, Molla Câmi övgüsünde bu âyetten yapmış olduğu iktibasta dört sayısı ile Nevâyî'nin kendisini ifade ettiğini söyleyememek mümkündür.

- **Sânîye'sneyni izhumâ fi'l-gâri**

ثَانِي الثَّيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ

“Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu **iki kişiden biri** olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar **mağarada bulunuyorlardı**. Hani o arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Kur’an, 9/40)

“Sâni isneyn iz hümâ fi'l-gari” (mağradaki iki kişiden biri) ibaresi, Tevbe suresi 40’ıncı âyetten kısmen iktibas edilmiştir. Tevbe suresinde, sözünde durmanın ehemmiyeti ve Tebük seferi sırasında müminlerin yaşadıkları olaylar anlatılır. Bu ayet ise Hz. Muhammed’in hicreti hakkındadır. Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed’e suikast girişiminde bulunacaklarının vahiy yoluyla haber alınmasının ardından Hz. Muhammed’in, yakın dostu Hz. Ebu Bekir ile Sevr dağındaki mağaraya saklanmaları anlatılmaktadır. Nevâyî’de bu ibare *Lisânü't-Tayr* mesnevisinde Hz. Ebu Bekir için yazılan övgüde iktibas edilmiştir.

“Ol ki sultân-ı rüsülning yâridur

Şâni işneyn iz hümâ fi'l-gârîdür” (LT, 178)

O peygamberlerin sultanının en yakın arkadaşısıdır, mağaradaki iki kişiden ikincisidir.

¹¹⁴ Nevâyî’de latife kavramını inceleyen Deniz Abik, bu beyti “mutâyebe-âmiz” ifadelerden biri olarak değerlendirmektedir. Bkz.: A. Deniz Abik, “Alî Şîr Nevâyî’nin Eserlerinde ‘Latife’ Kavramı”, **Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]**, Prof. Dr. Mine MENGİ Özel Sayısı, sy. 5, 2016, s. 26-33.

Nevâyî’de bir (1) defa olarak iktibas edilen ibare, Nevâyî’nin eserlerinde sadece *Lisânü’l-Tayr*’da bulunmaktadır. Âyetteki ve mesnevideki bağlam birbiri ile uyumlu olup Hz. Ebu Bekir için iktibas edilmiştir.

- **Şarâben tahûrâ**

عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَخُلُوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَّيَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara **tertemiz bir içecek** içirecektir.” (Kur’an, 76/21)

İnsan suresi 21’inci âyette geçen “şarâben tahûrâ” (tertemiz bir içecek) tamlamasında sıfat kısmen iktibas edilmiştir. Nevâyî, beyitlerinde daha önce de İnsan suresinde geçen “aynen tusemmâ selsebil” (adına Selsebil denilen bir pınardan) ifadesini iktibas etmiştir. “Şarâben tahûrâ” (tertemiz bir içecek) Kur’an’da aynı mevzûda verilen örneklerden biridir. Bu içki de sözünü tutan, yoksula, yetime ve esire ikramlarda bulunan ve hesap gününden korkanlara cennette verileceği müjdelenen ödüllere biridir.

Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde bu Arapça ibare, iki (2) defa *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ta ve iki (2) defa *Sedd-i İskenderî*’de iktibas edilmiştir.

“Ağzığa almas şahûra şerbetin ey muğ-beçe

Her kişi kim bâde-i la‘l-i lebingdin kâmi bar” (NŞ, 184/6)

Ey sâkî, (senin) lâl gibi kırmızı dudağının şarabından tatmış olanlar, tertemiz şerbeti artık ağızlarına sürmezler.

“Tahûrâ bâdesin dâirler erür cân-bağış u rûh-efzâ

Meger kim çaşnî ol meyğâ la‘ling sāgarındındur” (NŞ, 189/3)

Ey sevgili, tertemiz bir şarabın can bağışladığı, ruha ferahlık verdiğini söylüyorlar, gâliba o şaraba bu özellikleri veren çeşni, senin dudağındandır.

Yukarıdaki iki beyitte de Nevâyî, âyette cennet içkisi olarak müjdelenen şarab ile sevgilinin dudağı arasında mukâyese yoluna gitmekte ve sevgilinin kırmızı (lâl) dudağı, “tahurâ şarabından” üstün bulunmaktadır.

Bu ibare, *Sedd-i İskenderî*’de, 2845 ile 3108’inci beyitler arasında yer alan ve İskender’in Keşmir şehrini fethinin anlatıldığı 2872’nci beyitte (1) defa, ayrıca, Çin Hakanı’nın İskender için ziyafet verdiği bölümde 4692’nci beyitte de bir (1) defa toplam iki (2) kez geçmektedir.

“Kayu rez şarâben şahûrâdur ol

Kiçe kûndüz âşâm-ı havrâdur ol” (Sİ, 2872)

Ne üzümü! O, tertemiz bir şaraptır, orası da gece gündüz yiyip içilen bir mâbettir.

Bu beyit, İskender’in Horasan’a ve Belh şehrine geldiği bölümde geçmektedir. Ayet, Derençer ırmağını övmek için kullanılmıştır. Nehirlerin bu bölgeyi âbâd ettiği anlatılmaktadır.¹¹⁵

“Çü kaşr oldı cennet kibi bî-kuşûr

Hod êrdi müheyyâ şarâben şahûr” (Sİ, 4692)

Köşk, cennet gibi kusursuz olduğunda, tertemiz şarabın kendisi de [içilmeye] hazır beklemekteydi.

Görüldüğü gibi “şarâben tahûra” (tertemiz bir içecek) Nevâyî’nin, *Nevâdirü’ş-Şebâb* dîvânında ve *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde ikişer defa toplam dört (4) kez iktibas edilmiştir. Bu iktibasların bulunduğu beyitlerdeki bağlam âyetteki bağlam ile uyumludur.

- Şedîdü’l-kuvâ

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى

¹¹⁵ 2860-2880 beyitleri arasında Horasan, Belh ve Merv’deki nehirlerden bahsedilmektedir. Bkz.: Alî Şîr Nevâyî, *Sedd-i İskenderî*, Haz.: Hatice Tören, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 239-240.

“(Kur’an’ı) ona, **üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü** (Cebrail) öğretti.” (Kur’an, 53/5)

Necm suresi 5’inci ayet-i kerîme kısmen iktibas edilmiştir. Âyette, bu ibare ile Hz. Muhammed’e vahiy getiren Cebrail kastedilmektedir.

“Ta‘ allumğa yitmey şedîdü’l-kuvâ

Közi taptı mâzâğa özi mâtâğa” (Sİ, 302)

Cebrâil’in öğretmeye gücü yetmedi, onun gözü de kendisi de şaşmadı.

Kaynaklarda, Miraç Gecesinde, Cebrâil aleyhisselâm’ın Hz. Muhammed’e sidretü’l-müntehâya kadar eşlik edebildiği, bu noktadan sonra ilerlemeye izni olmadığı anlatılmaktadır.¹¹⁶ Beyitte de Cebrâil’in Hz. Muhammed’e yol göstermeye gücünün ve ilminin yetmediği, Hz. Muhammed’in de o anlarda şaşmadığı ve Cenâb-ı Hakk’ı gördüğünde yanılığa düşmediği anlatılmaktadır. İktibas edilen “şedîdü’l-kuvâ” ile Cebrail kastedilmiş ve Arapça unsur beyitte, âyetteki bağlamıyla uyumlu olarak iktibas edilmiştir.

- **Tahte’s-serâ**

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى

“Göklerdeki, yerdeki bu ikisi arasındaki ve **toprağın altındaki** her şey, yalnızca O’nundur.” (Kur’an, 20/6)

Tâhâ suresi 6’ncı ayet-i kerîmeden “tahte’s-serâ” (toprağın altındaki) ifadesi kısmen iktibas edilmiştir. Âyette, Allah’ın ilim sahibi olduğu, gizli ve açık her şeyi bildiği ifade edilir. Nitekim, Allah’ın Alîm ism-i şerîfi de Allah’ın olmuş, olan ve olacak şeylerin bilgisine sahip olduğunu ifade etmektedir.

¹¹⁶ Süleyman Uludağ, “Sidretü’l-Müntehâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, c. 37, s. 151-152.

Bu ibare, Nevâyî'nin *Bedâyi' u'l-Vasat* dîvânında bir (1) defa olarak yedinci gazelde iktibas edilmiştir. Bu gazel bir naattir. Şair, matla' beytinin ikinci mısraında Hz. Muhammed'e hitaben "ente hayru'l beşer ente hayrû'l-verâ" (insanların en hayırlısı sensin, tüm yaratılanların [da] en hayırlısı sensin) diye seslenmektedir.

"Kim ki fevkâ's-Süreyyâ edi menzili

Tâbi' ing bolmağaç kirdi tahte's-serâ" (BV, 7/2)

Makamı süreyyanın üstünde olan kişi, sana tâbi olmayınca yerin dibine geçti.

Beyitte, iktibas edilen "tahte's-serâ" ile birinci mısradaki "fevkâ's-süreyyâ" terkibi arasında tezat kurulmuştur. İktibas edilen unsur Kur'an'daki bağlamı ile uyumlu olarak kullanılmıştır.

- **Tenzi'ü'l-mülk**

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"De ki: 'Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de **mülkü çeker alırsın**. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.'"(Kur'an, 3/26)

Âl-i İmrân suresinden iktibas edilen "tenzi'ü'l-mülk" ifadesi, "mülkü çeker alırsın" olarak Türkçeye aktarılmıştır. Âyette, Allah'ın insana verdiği akıl, sağlık, ilim, zenginlik gibi nimetler, mülk olarak ifade edilmektedir. Bu iktibas, Nevâyî'nin ilk dîvânı *Garâ'ibü's-Sıgar*'ın 5'inci gazelinde geçmekte olup Nevâyî'de bu ibare bir (1) defa iktibas edilmiştir. Gazel bir münacaattır.

"Kaçan kim zâhir etseng tenzî' ü'l-mülk

Sikender'ning bolup mağlûbı Dârâ" (GS, 5/3)

(Ey sevgili), sen "mülkü çeker alırsın" (ayetini) ne zaman tecelli ettirecek olsan, Dârâ, İskender'e mağlup olur.

Bu beyitte, İskender ile III. Darius (Dara) arasında M.Ö. 333 yılında meydana gelen ve Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu topraklarına katmasıyla sonuçlanan İsos Savaşına telmih bulunmaktadır. Nevâyî, bu savaşın, ayetin tecellisi olduğunu söylemekte, iktibas ettiği ayeti, mesnevîdeki bu vakıa ile örneklendirmektedir. İktibas, eserin olay örgüsünde bir motif oluşturmaya yardımcı olmaktadır.

- **Tûbû ilallâh**

تُوبُوا إِلَى اللَّهِ

“Ey iman edenler! **Allah’a** içtenlikle **tövbe edin**. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. ‘Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla, çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter’ derler.” (Kur’an, 66/8)

Tahrim suresi 8’inci âyetten kısmen iktibas edilen “Tûbû ilallâh” ifadesi “Allah’a tövbe ediniz” anlamına gelmektedir. Surede, Allah’ın helâl kıldığı şeylerden sakınmamak gerektiği, aile ve eşler arası ilişkiler anlatılmaktadır. Nevâyî’de bir (1) defa olarak *Hayretü’l-Ebrâr*’da, on beşinci makalede kullanılmıştır. Eserin bu bölümünde, pişmanlığın güzelliği, bir daha aynı günahı işlememek üzere edilen “tövbe-i nasûh” konusu işlenmektedir.

“Tûbû ilallâh ile tapsa fütûh

Bolsa bu tevbe ki tapıpdur naşûh” (HE, 3002)

“Allah’a tövbe ediniz” [ayeti] ile kurtuluşa erse ve Nasuh’un tövbesiyle tövbe etse...

Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde bir (1) defa olarak geçen “Tövbe ediniz” ibaresi, âyetteki bağlamında ve nasuh tövbesini açıklamakta ve beyitteki mânâyı pekiştirmektedir. “Tûbû” kelimesi ile tevbe aynı kökten türemiş olması şairin iştikâklı kelimelere yer verme üslubuna örnek verilebilir.

- **Vahyun yûhâ**

إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى

“(Size okuduğu) Kur’an ancak kendisine **bildirilen bir vahiy**dir.” (Kur’an, 53/4)

Necm suresi 4’üncü âyetten kısmen iktibas edilen Arpaça ibare (vahyedilmiş bir vahiy) anlamına gelmektedir. Bu âyette, Hz. Muhammed’i şair yahut büyücü olarak niteleyen müşriklere cevap verildiği bildirilmektedir.¹¹⁷ Bu ibarenin, Nevâyî’de bir (1) defa olarak *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ta geçtiği ve âyetteki mânâsına muvafık olarak kullanıldığı görülmektedir.

“Rûh-ı kıudsî erdi elfâzı zuhûr itkünçe fecr

Vahyi yûhâ erdi enfâsı tûlû‘ itkünçe yûh” (NŞ, 106/5)

Şafak sökerken [duyulan] sözleri Cebrâil [aracılığıyla gelmekte] idi, güneş doğduğunda [onun] nefes alıp verdikçe sözleri vahyedilen bir vahy idi.

Beyitte, Rûhulkudûs tabiri ile Cebrâil aleyhisselam kastedilmektedir.¹¹⁸ Fecr ise sabah vaktinin sabah namazının Arapçadaki ismi olup beyitte günün doğuşu (fecrin zuhur etmesi) ile vahyin gelişi arasında bir ilişki kurulduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca güneş anlamına gelen Farsça yûh kelimesi ile âyette geçen yuhâ kelimesi arasındaki ses benzerliğinden yararlandığı görülmektedir.

- **Ve ahrecetü’l-arzu eskâlehâ**

وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا

“**Yeryüzü içindekileri dışarıya çıkarıp attığı zaman**” (Kur’an, 99/2)

¹¹⁷ **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 5, s.158-159.

¹¹⁸ Ömer Faruk Harman, “Rûhulkudûs”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.35, 2008, s. 216-217.

Zilzâl suresi 2’nci ayetin tamamı iktibas edilmiştir. Beytin birinci mısraında, Zilzâl suresi birinci âyetten¹¹⁹ “zilzâliha” ifadesi kısmî iktibas yoluyla alıntılanırken ikinci mısraında, Zilzâl suresi ikinci ayetin tamamı “ve ahrecetü’l-arzu eskâlehâ” ifadesi iktibas edilmiştir. Bu iki âyette ve surenin bütününde kıyamet gününün dehşeti anlatılmaktadır. Yerin ağırlıklarının dışarı atması tâbiri ile ya ölenlerin diriltilmesi (yerin üzerine çıkması) yahut da yer altından lav, maden ve gaz gibi maddelerin tazyikle yeryüzüne çıkmasının tasviri olabileceği belirtilmektedir.¹²⁰ Nevâyî, bu kıyamet sahnesini anlatan Zilzâl suresi 1’inci ve 2’nci âyetleri bir arada alıntılamıştır.

Nevâyî bu ibareyi, bir (1) defa olarak *Sedd-i İskenderî*’de savaş sahnesine teşbih ederek kullanmıştır. Bu iktibas, *Sedd-i İskenderî*’nin 2041’inci beytinde bulunmakta ve Dârâ’nın ve İskender’in orduları arasındaki İsos savaşı ile kıyamet günü arasında benzerlik kurulmaktadır.

“Kazâ şaldı ol ikki deryâğa çüş

Ki Behr‘m sem‘iga yëtti hürüş

Çıkıp gürdler na‘ra-ı hâyile

Ki şalıp yir eczâsığa zelzele

Zuhûr eyleben arz zilzâlehâ

Ve ahrecetü’l-arz eşkâlehâ” (Sİ, 2039-2041)

¹¹⁹ Diyânet meâlinde, Zilzâl suresi birinci ayet-i kerîme “إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زُلْزَالَهَا”nin meâli, 2’inci ve 3’üncü ayetle birlikte şu şekilde verilmiştir: “Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı, içindekileri dışarıya çıkarıp attığı ve insan, “Ona ne oluyor?” dediği zaman”. Bkz.: Kur’an: 96/1-2-3.

¹²⁰ **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 5, s. 667-668.

Allah'ın muradı o iki denize hareket verince Behram'ın [bile] kulağına sesler erişti. Gürzler, Allah nîdâsıyla çıktı[ğında] yerin tüm katmanları sarsıldı. Arz, "kendine has sarsıntısı" ile ortaya çıktı, "yer ağırlıklarını dışarı attı".

Bu beyitte, Nevâyî, iktibas ettiği Zilzâl suresi birinci ve ikinci âyetleri, suredeki bağlamını hatırlatacak şekilde ancak âyetlerdeki gibi kıyamet sarsıntısını ifade etmek için değil, yeryüzünün en dehşetli hadisesi olan savaşı ve savaş meydanını tasvir etmek için kullanmıştır. Bu beyitte, Nevâyî, iktibas yoluyla ayeti yeni bir bağlama taşımıştır. Beyitte, savaşta yeryüzünün insan bedenleri ile kaplandığı bir sahne anlatılır. İktibasın, ayetle ortak yönü şiddetli sarsıntılar ve yerlere ölmüş askerlerin serilmesidir. Nevâyî sadece bu sarsıntının ve sahnenin sebebini değiştirmiştir.

Nevâyî'nin, mesnevîlerinden sadece *Sedd-i İskenderî*'de bir (1) defa iktibas ettiği bu iki ayeti, eserinin konusuna uygun olarak özenle seçerek alıntılacağı anlaşılmaktadır. Bu âyetler, *Ferhad ü Şîrîn* yahut *Leylî vü Mecnûn* gibi aşk mesnevîlerinde değil, Büyük İskender'in hayatını anlattığı bir mesnevîde ve savaş sahnesinde kullanılmışlardır.

- **Ve'l-leyl**

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ

“(Ortalığı) бүрүдүгү zaman **geceye andolsun.**” (Kur'an, 92/1)

Leyl suresinin birinci ayet-i kerîmesinden kısmen iktibas edilmiş olan “ve'l-leyl” bir yemin cümlesi olup “geceye andolsun” anlamına gelmektedir. Kur'an'da, Allah'ın yaratma kudretini ifade etmek ve suredeki konuların önemini vurgulamak için, sureye yemin cümlesi ile başlandığı belirtilir.¹²¹ Nevâyî'de bu yemin cümlesi *Bedâyi'ü'l-Vasat* 'ta ve *Fevâ'idü'l-Kiber*'de birer defa olmak üzere toplam iki (2) defa iktibas edilmiştir.

“Şâm-ı zülfî kaydı vü mihr-i 'izârın körgeli

Ëylemiş-mên sûre-i “ve'l-leyl” “ve'r-raḥmân”nı hıfz” (BV, 284/6)

¹²¹ **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 5, s. 633.

Ey sevgili, senin saçının siyahını ve yanağının parlaklığını gördüğümünden beri, “Leyl” suresi ile “Rahman” suresini ezberledim.

Şair, bu beyitteki Arapça unsurları, sureleri kastderek gerçek anlamında iktibas etmiştir. Ancak, sevgilinin saçının siyahlığı ile “sure-i leyl”, mihr-i izâr ile “ve’r-rahmân” arasında leff ü neşr yapmaktadır. Beyitte, ayrıca iki iktibasın da kaynağına (sure-i ve’l-leyl ve sure-i ve’r-rahmân) tamlamalar yoluyla işaret edilmektedir.

“Âyet-i ve’ş-şems hürşîd-i ‘izârıdın oğu

Sûre-i ve’l-leyl haţţ-ı müşk-bârıdın oğu” (FK, 543/1)

“Güneşe yemin olsun” ayetini [sevgilinin] yanağının güneşinden, “geceye yemin olsun” suresini ise güzel kokular saçan sakalından oku.¹²²

Nevâyî’de, *Bedâyi’u’l-Vasat* ve *Fevâidü’l-Kiber* dîvânlarında toplam iki (2) defa iktibas edilen unsur, sevgilinin güzellik unsuru olan saça ve yanağındaki ayva tüylerine benzetilerek kullanılmıştır. Saça teşbih edilişi hem renk hem çizgi (uzunluk) yönüyledir. Klasik şiirimizde, sevgilinin saçı, uzun ve siyah olduğu veçhile övülür. Yanağındaki ayva tüyleri ise, sevgilinin yanağından çıkan oklar olarak düşünülmüştür. İki iktibasta da iktibasın kaynağı işaret edilmiştir.

- **Ve’s-sâbikûne’s-sâbikûn**

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ

“(İman ve amelde) öne geçenler ise (Ahirette de) öne geçenlerdir.” (Kur’an, 56/10)

Vâkıa suresi 10’uncu ayetin tamamını oluşturan bu ibare “(iman ve amelde) öne geçenler” anlamına gelmekte ve bu ibarenin aynı surenin 11’inci ve 88’inci âyetlerinde Allah’a yakın olan kimseler anlamına gelen “mukarrebûn” olarak açıklandığı belirtilmektedir.¹²³ Nevâyî’de bir (1) defa olarak iktibas edilen ifade *Lisânü’t-Tayr*

¹²² Beytin açıklaması için “ve’ş-şems” maddesine bakınız.

¹²³ **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 5, s. 218-220.

mesnevisinde eserin dört halife övgüsünde Hz. Ebu Bekir için yazılan bölümünde yer almaktadır.

“Ol idi ‘ âlem èlige reh-nümûn

Kildi çün ve’s-sâbıkûne’s-sâbıkûn” (LT, 180)

Tüm âleme yol gösterici oydu. Nitekim ‘iman ve amelde öne geçenler’ (ayeti onun hakkında) gelmiştir.

Bu beyitte Nevâyî, âyetten yapmış olduğu iktibas, sözünü açıklamak, delil getirmek maksadıyla kullanmıştır. İktibas edilen ibareden önce “kıldı çün” diyerek iktibasın kaynağını işaret etmektedir. Âyetteki ve mesnevideki bağlam birbiriyle uyumludur.

- **Ve’s-ş-şems**

وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا

“Yemin olsun, güneşe ve kuşluğuna,” (Kur’an, 91/1)

Şems suresi birinci ayet-i kerîme kısmen iktibas edilmiştir. İktibas edilen unsur Arapça yemin edatı olan “vav” ile başlamakta ve güneş üzerine yemin edilmektedir. Bu ibareyi Türkçeye “Güneşe yemin olsun” şeklinde çevirmek mümkündür. Nevâyî bu yemini *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da bir (1), *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta bir (1), *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ta iki (2), *Fevâidü’l-Kiber*’de iki (2) ve *Hayretü’l-Ebrâr*’da bir (1) defa iktibas etmiştir.

“Cemâling âyine ve’s-ş-şems közgüsü nâzil

Közüng kırasığa mâ-zâğ sürmesi hem-râh” (GS, 536/2)

Ey sevgili, senin yüzünün dolunayına “güneşe yemin olsun” aynası tutulmuştur, senin gözünün karasına ise “şaşmadı” sürmesi yoldaş olmuştur.

Nevâyî, yukarıdaki beyitte, “ve’s-ş-şems” ifadesini, sevgiliye ait güzellik unsurlarından olan yüzüne teşbih etmektedir.

“Şerbet-i ‘yuhyî’l-izâm’ irni mey-i nâbındadır

Sûre-i “veş-şems” tefsîri yüzi bâbındadır

Şerh-i “mâzâğa’l-başar” nergizleri hâbındadır

“Leyletü’l-mi’râc”ning şerhi saçı tâbındadır

“Kâbe kavseyn” ittiḥādı kaşı mihrâbındadır”

(BV, Muhammes, 1-5)

“Kemikleri diriltten” şerbet, saf bir içkiden alâmettir. “Güneşe yemin olsun” suresinin tefsiri yüzü hakkındadır. “Gözü şaşmadı” ayetinin şerhi nergiz gibi olan gözlerinin uykusunu anlatmaktadır, “Miraç Gecesi” ayetinin şerhi saçının kıvrımından bahsetmektedir. “İki yay kadar yakın oldu” ayetindeki birlik onun (Hz. Muhammed’in) kaşının mihrâbı olmuştur.

Nevâyî’nin Lûtfî’nin gazeline yazmış olduğu tahmistir. Lûtfî dîvânındaki gazelin sevgilinin güzellik unsurlarını anlattığı belirtilmiştir.¹²⁴ Lûtfî’nin sevgilinin saçını ve kaşını tasvir ederken iktibaslardan yararlandığı görülmektedir. Nitekim Nevâyî de yazmış olduğu tahmisle sevgilinin dudağını, yüzünü ve gözlerini iktibaslar yardımıyla resmeder. Nevâyî’nin tahmisinde, “ve’ş-şems” sevgilinin yüzüne benzetilmektedir.

“Zihî başıng üze ve’ş-şems zîveridin tâc

Saçıng sevâdıda tefsîr leyletü’l-mi’râc” (NŞ, 92/1)

(Yâ Resulullâh), senin başının üzerinde “Güneşe yemin olsun” sözü süslü bir taçtır, miraç gecesinin açıklaması da saçının karasında bulunmaktadır.

“Kitâbe şun’ -ı kilki sûre-i ve’ş-şems tefsîrin

Felek tākı havâşîside zer ḥaldın raḳam çıktı” (NŞ, 607/3)

¹²⁴ Cemal Aksu, “Ali Şîr Nevâyî’de Mevlânâ Lûtfî Tesiri (Musammatlar)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Sayı: LIV, s.1-11.

“Güneşe yemin olsun” suresinin açıklaması, kudret kalemi ile yazılan kitâbedir. Göğün üzerinde bulunan maiyetinin altın rengi oluşu da bu durumu göstermektedir.

Nevâyî Arapça unsuru alıntılarken bazen iktibasın kaynağına işaret etmektedir. Bu beyitte de şairin bu üslûbu görülebilmektedir. Şair, iktibasın kaynağına “sure-i ve’ş-şems” tamlaması ile işaret etmektedir. “Ve’ş-şems” ayrıca, *Fevâ'idü'l-Kiber*’de 446’ncı gazelin matla’ beytinde iktibas edilmiştir.

“Ëy hoş ol kim âfiyet künci manga êrdi makâm

Sûre-i ve’ş-şems ü ve’l-leyl êrdi virdim şubh u şâm” (FK, 446/1)

Sağlık ve neşe köşesi bana ne güzel makâm oldu. [Orada] sabah akşam yaptığım zikir, “Güneşe yemin olsun” ve “Geceye yemin olsun” sureleridir.

“Âyet-i ve’ş-şems hurşîd-i ‘izârıdın oku

Sûre-i ve’l-leyl hatt-ı müşk-bârıdın oku” (FK, 543/1)

“Güneşe yemin olsun” ayetini [sevgilinin] yanağının güneşinden, “geceye yemin olsun” suresini ise güzel kokular saçan sakalından oku.

Nevâyî’nin bu beytinde, sevgilinin yanağı ile güneş arasında kurulan bağlantı hatırlatılarak “ve’ş-şems” ayetinin mealinin sevgilinin yüzünden okunabileceğini söyler. İkinci mısra da ise iktibas edilen unsur olan “ve’l-leyl” (geceye yemin olsun), sevgilinin yanağında bulunan ve güzel kokular saçan ayva tüylerine benzetilir. Muhataba, bu iki ayetin tecellisi olarak sevgilinin yüzü ve saçı gösterilerek bu âyetlerin bu iki güzellik unsurundan okunması gereği söylenir.

Mesnevilerde ise *Hayretü'l-Ebrâr*’ın 764’üncü beytinde “ve’ş-şems” iktibas edilmiş ve bu beyitte “ve’d-duha” ile birlikte kullanılmışlardır.

“Yazdı felek tākığa kilik-i kâzâ

‘Âyet-i ve’ş-şems bile ve’d-duhâ” (HE, 764)

Kaza kalemi, feleğin en yüksek noktasına “güneşe yemin olsun” ile “kuşluk vaktine yemin olsun” ayetini yazmıştır.

Bu beyitte geçen “tâk” kelimesi zirve, yüksek nokta anlamına geldiği gibi, kubbe anlamına da gelmektedir. Eğer, ilk mısra, “Feleğin kubbesine kazâ kalemi “güneşe yemin olsun” ile “kuşluk vaktine yemin olsun” ayetini yazmıştır, diye çevrilecek olursa, câmilerin kubbelerine “ve’ş-şems” suresinin yemin ayetinin yazılması âdetine de telmihte bulunulduğu anlaşılır.

“Ve’ş-şems” ibaresi Nevâyî’nin gazellerinde altı (6) defa, mesnevilerinde ise Hayretü’l-Ebrâr’da bir (1) defa geçmekte olup iki (2) defa “ve’l-leyl”, birer defa da “ve’d-duha”, “leyletü’l-mi’rac”, “mâ zaga’l-basar”, “kâbe kavseyn” ve yuhyi’l-izâm” ile birlikte kullanılmıştır. Bu beyitlerde, “ve’ş-şems”in, sevgiliye ait bir unsur olarak değerlendirildiği görülmektedir. İktibas edilen unsur, sevgilinin yüzüne, sevgilinin yanağına ve tâcına benzetilmiştir.

- **Yûfûne bi’n-nezri**

يُوفُونَ بِالْأَنْذَرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا

“O kullar **adaklarını yerine getirirler**. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar.”
(Kur’an, 76/7)

İnsan suresi 7’nci ayet-i kerîmeden kısmen iktibas edilen “yûfûne bi’n-nezr” ifadesi, “o kullar adaklarını yerine getirirler” anlamına gelmektedir. Âyette geçen nezir (adak) kelimesinin anlamı hakkında yorumlar bulunmakta, bu yorumlara göre, kelimenin, insanın dînî sorumluluklarını veya insanın yapmayı vaat ettiği işleri ifade ettiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu ibare Nevâyî’de, bir (1) defa olarak *Sedd-i İskenderî*’de eserin XLIX numaralı bölümünde 4438’inci beyitte iktibas edilmiştir. Bu bölümde, doğruluk övülmektedir.

“Nè nezr étse kılgay vefâdın edâ

Ki yufûne bi’n-nezr déptür ħudâ” (Sİ, 4438)

Her ne adamışsa (adağına) vefa göstererek onu yerine getirdi. Nitekim Allah “O kullar adaklarını yerine getirler” demektedir.

Bu beyitte, iktibas, âyetteki bağlamına sâdık olarak kullanılmış ve “Hüda déptür” (Allah der ki) denilerek iktibasın kaynağına işaret edilmiştir.

- **Yevme yefirrü’l-mer’ü min ahîhi**

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ

“İşte o gün kişinin kardeşinden kaçacağı gün.” (Kur’an, 80/34)

Abese suresi 34’üncü ayetin tamamı iktibas edilmiş olup bu âyette, kıyamet gününün dehşeti anlatılmaktadır. Âyette, o gün¹²⁵, kıyametin bir ses ile başlayacağı ve insana kimsenin faydasının olmayacağı ifade edilmektedir. Nevâyî, bu Arapça ibareyi bir (1) defa olarak *Hayretü’l-Ebrâr* mesnevisinde eserin Üçüncü Münacaat bölümünde 191’inci beyitte iktibas etmektedir. Bu beyit tamamen Arapçadır, iktibas, ikinci mısra da bulunmaktadır.

“Yevme izin mâ halekallâhü fîh

Yevme yefirrü’l-mer’ü min ahîh” (HE, 191)

O (kıyamet) günü, Allah’ın (dünya) üzerinde yarattığı her şey ile her kişinin kardeşinden kaçacağı gündür.

Eserin münâcaat bölümünde bulunan ve kıyamet gününde insanın sevip güvendiği kişilerden yardım göremeyeceğinin anlatıldığı bu beyit, âyetteki bağlamına sâdık kalınarak kullanılmış, bu sayede söze dinî-tasavvufî bir söylev havası verilmiştir.

¹²⁵ Nevâyî, gazellerinde, kıyamet günü ifadesin yanı sıra “sorug küni” (soru günü) ifadesine de yer vermektedir.

- **Ye'muru bi'l-'adl**

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Şüphesiz Allah, **adaleti**, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi **emreder**, hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor” (Kur'an, 16/90)

Nahl suresi 90'ıncı ayet-i kerime kısmen iktibas edilmiştir. İktibas edilen unsur, “ye'muru bi'l-'adl” *adaleti emreder* anlamına gelmekte olup ülkemizde de Cuma namazlarının sonunda mutlaka okunmaktadır. Kültürümüzde, Nahl suresi 90'ıncı ayet-i kerimenin tefsiri için, özel eserler kaleme alındığı, bunlardan birinin Debreli Vildân Fâik'e ait olup Medresetü'l-Vâizîn öğrencileri için hazırlandığı bilinmektedir. Bu tefsirin başında, İbn Mesud'un rivayet ettiği bir hadis yer almaktadır ve bu hadise göre, Kur'an'ın tamamı bu âyetten ibaret olsaydı, her şeyi beyâna kâfi geleceği ifade edilmektedir.¹²⁶ Bu ayet-i kerîmenin, Kur'an'ın *en kapsamlı ayeti* kabul edildiği tefsir âlimleri tarafından belirtilmektedir.¹²⁷

Nevâyî, dünya ve âhiret hayatını tüm yönleri ile kuşatan bu ayeti, *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevisinde, sultanlar hakkında yazdığı üçüncü makalenin mensur başlığında ve 1301'inci beyitte iktibas etmiştir. Ayet, üçüncü bölümün içinde manzum olarak (1) defa iktibas edilmiştir.

“Huṭbe-i cāhıñ kâder inşâ kılıp

Ye'murū bi'l-'adl ile ṭuğra kılıp” (HE, 1301)

Onun hutbe verdiği makamını [ona] kâder inşa etmiş ve [ora] “Adalet ile hükmet” ayetini yazmıştır.

¹²⁶ Mustafa Özel, Nahl/16 Suresinin 90. Âyetinin Tefsiri”, Yazan: Debreli Vildân Fâik,, Hazırlayan: Doç. Dr. Mustafa Özel, C. Ü. **İlahiyat Fakültesi Dergisi** X/2, 2006, s. 135-147.

¹²⁷ **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c. 3, s. 432-436.

Sultanlar hakkında yazılan bölümde bir defa (1) iktibas edilmiş olan ayet, Kur'an'daki bağlamına sâdik kalınarak kullanılmıştır. Fethedilen memleketlerde inşâ edilen camilerin minberlerine kılıç asılması, Cuma hutbelerinde kılıçla hutbe verilmesi ve günümüzde de hutbede bu ayetin okunması âdetine, “hutbe-i câh” terimi ve “tuğra kılmak” tabiri ile telmihte bulunmaktadır. Nevâyî, bu beyitte, iktibası yönetimle ilgili bir unsur olarak kullanmıştır.

- **Yuhyi'l-izâm**

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

“Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: ‘Çürümüşlerken kemikleri kim **diriltecek?**’” (Kur'an, 36/78)

Yasin suresi 78'inci ayet-i kerimede geçen “Yuhyi'l-izâm” ibaresi, “kemiklere can veren” anlamına gelmektedir. Surenin tamamı seksen üç ayettir. Yasin suresinde anlatılan konuları, tevhit, nübüvvet ve ahiret olarak bölümlendirmek mümkündür. Müfessirler bu sureyi dört bölümde incelemişlerdir. Birinci ve on ikinci âyetlerde Hz. Muhammed'in nübüvveti, on üçüncü ve otuz ikinci âyetler arasında, üç elçi gönderilmiş olan Ashabü'l-karye'nin helak edilişinin öyküsü anlatılır. Otuz üçüncü ve kırk yedinci âyetler arasında ise, kozmolojik hadiseler ile tozlaşma, dölleme ve gemilerin denizdeki seyri örnek verilerek Tanrının birliği konu edilmiştir.¹²⁸ Yuhyi'l-izâm, surenin dördüncü ve son bölümünde kâfirlerin sordukları bir sorudur. Ölümünden sonra dirilmeyi inkâr eden müşriklerin alayla sordukları bu soruya karşılık bir sonraki ayet-i kerîmede ilk yaratmayı yapmış olan Allâh'ın dirilteceği cevabı verilmektedir.

Ayet-i kerimenin içinde alıntılanmış olan, alaycı bir müşrikin sorduğu bu soruyu, Alî Şîr Nevâyî'nin, iman yönünde delil getirmek için kullandığı görülmektedir. Nevâyî'nin dilinde bu ibare, öncelikle “kim” anlamına gelen soru kelimesi “men” edatından ayrıştırılmakta ve böylelikle ifade “kemiklere can veren” anlamına gelmektedir.

¹²⁸ Bekir Topaloğlu, “Yasin Suresi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 43, 2013, s. 340-341.

Dîvânlarından sadece *Garâ'ibü's-Sigar*'da ve üç farklı gazelde geçmektedir. Üç gazelin ikisinde matla-i gazelde yer alır. Üçüncü de ise gazelin makta beytinde bulunmaktadır.

Alıntılanan ibare, üç beyitte de, klasik şiir geleneği ile uyumlu bir imaj oluşturur. Dîvân şiirinde sevgilinin dudakları renk ve sıfatları yönünden gonca, lâ'l ve müle benzetilir.¹²⁹ Bu üç benzetilenden lâl sadece değerli bir taş olarak değil şaraptan mülhem olarak kullanıldığı için, içildiğinde yahut sevgili konuştuğunda mest edicilik vasfı bulunmaktadır. Sevgilinin dudağının bir diğer vasfı ise, can alıcı ve can bağışlayıcı olmasıdır. Yuhyi'l-izâm, yani *kemiklere can veren* sıfatı böylelikle sevgilinin dudaklarından dökülen sözün sıfatı olmuştur. İslâmiyette, ölümlere can verme mucizesinin Hz. İsa'ya verildiğine inanılmaktadır.

Garâ'ibü's-Sigar'ın 63'üncü beytinde, Hz. İsa'nın ölümleri diriltme mucizesine de telmih bulunmaktadır.¹³⁰ Bu beyitte Nevâyî, Arapça unsuru Türkçeleştirmemiştir ancak dîvân şiiri geleneğinin diline çevirmiş ve onu klasik mazmunlar ile uyumlu bir hayalin içinde yorumlamıştır.

“Ölügni tirgüzür la' ling Mesîh-âsâ kelâm eylep

Tekellüm câşnîsin şerbet-i yuhyi'l-izâm eylep” (GS, 63/1)

Ey sevgili, senin dudağın, Hz. İsa gibi konuştuğunda, konuşmasına yuhyi'l-izâm şerbetinden bir çeşni vererek ölüyü diriltir.

Aşağıdaki beyit ise, *Garâ'ibü's-Sigar*'ın 93'üncü gazelin matla'beytinde yer almaktadır. Bu gazelde mısra sonlarında tekrarlanan hadis kelimesi, hem söz hem de Hz. Muhammed'in sözleri anlamına gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır.

“Kaçan kim ol büt-i şîrîn-kelâm kıldı hadîs

¹²⁹ Agah Sırrı Levend, **Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler- Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984, s. 500-501.

¹³⁰ Ali Şîr Nevâyî, Lutfî'nin bir gazelinesi tahmiş etmiştir. Bu gazelde geçen, “Lutfini baştın yana tirgüzsen ay 'İsî-nefes/ Kim yitiptur veh anı öltürgeli hicrân gamı” beyti Lutfî'ye aittir. Bkz. Cemal Aksu, “Ali Şîr Nevâyî'de Mevlânâ Lutfî Tesiri (Musammatlar)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2016, c. LIV, sy. 1, s. 1-11.

Havâşş-ı şerbet-i yuhyi'l-‘izâm kıldı hadîs” (GS, 93/1)

O tatlı dilli sevgili ne zaman söz söylediye, sözü, yuhyi 'l-izâm şerbeti özellikleri gösterdi.

Yuhyi'l-izâm, yine *Garâ'ibü's-Sıgar*'ın 315'inci gazelinde iktibas edilmiştir.

“Can bérıp alsang Nevâyî bak êmes ol bâdedin

Kim érür yuhyi'l-‘izâm evşâfı birle muttaşf” (GS, 315/7)

Ey Nevâyî, o şaraptan (bir yudum) almak (için) canını bile versen korkma çünkü (o şarap) yuhyi 'l-izâm özelliklerine sahiptir.

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde toplam üç (3) defa zikredilen “yuhyi'l-izâm” ibaresi, Nevâyî'nin sadece *Garâ'ibü's-Sıgar* dîvânında geçmektedir. İki defa “Şerbet-i yuhyi'l-izâm”, bir defa da “yuhyi'l-izâm evsafı” tamlaması içinde iktibas edilen unsur, üç beyitte de mest edici özelliği yönünden şaraba teşbih edilerek dolayısıyla sevgilinin dudağının veya sözünün benzetileni olmuştur.

- **Zilzâlehâ¹³¹**

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زُلْزَالَهَا

“Yeryüzü **kendine has bir sarsıntıya** uğratıldığı zaman”(Kur'an, 99/1)

Zilzâl suresinden “zilzâlihâ” (yerin kendine has sarsıntısı) ifadesi birinci ayet-i kerimeden kısmen iktibas edilirken, aynı beytin ikici mısraında ise aynı surenin ikinci ayeti “ve ahrecetü'l-arz eskalehâ” (içindekileri dışarıya çıkarıp attı[ğı zaman]) ifadesi tam olarak iktibas edilmiştir.

Nevâyî, bu ayeti sadece *Sedd-i İskenderî*'de kullanmakta ve İskender ile Dârâ'nın karşı karşıya geldiği bir sahneyi tasvir etmektedir.

Zuhûr eyleben arz zilzâlehâ

¹³¹ Zilzâl suresinden birinci ve ikinci âyetler, aynı beyitte birinci ve ikinci mısradaki iktibas edildiği için beytin açıklaması “Ve ahrecetü'l-arz eskâlehâ” maddesinde yapılmıştır.

Ve aḥrecetü'l-arz eşkâlehâ" (Sİ, 2041)

Arz, "kendine has sarsıntısı" ile ortaya çıktı, "yer ağırlıklarını dışarı attı".

1.2. Nevâyî'nin Âyet İktibaslarına Dair Genel Bir Değerlendirme

Nevâyî, ilk dîvânını Farsça kaleme almasının ardından nazım sahasında Türkçe bayrağını açmış ve günümüzde dört ayrı dîvân olarak bilinen *Garâ'ibüs's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyi'u'l-Vasat* , *Fevâidü'l-Kiber* eserlerini yazmıştır. Çalışmamızda, Nevâyî'nin dört Türkçe dîvânının yanı sıra, Nevâyî'nin hamsesindeki *Hayretü'l-Ebrâr*, *Ferhad ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Seb'â-yı Seyyâr*, *Sedd-i İskenderî* mesnevileri ile dînî-tasavvufî mesnevisi olan *Lisânü't-Tayr* mesnevisinde iktibas edilen âyetler incelendiğinde toplam altmış sekiz (68) farklı ayetin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nevâyî, Kur'an'da bulunan 114 surenin 40'ından iktibasta bulunmuştur. Nevâyî'nin iktibas ettiği âyetlerin bulunduğu sureler, Kur'andaki sırasıyla: Âl-i İmrân, A'raf, Yûsûf, Ra'd, İbrahim, Nahl, İsra, Kehf, Tâ Hâ, Enbiyâ, Nûr, Furkân, Neml, Kasas, Lokman, Yâsin, Duhan, Muhammed, Fetih, Kâf, Necm, Kâmer, Rahmân, Vâkıa', Saff, Tegâbün, Tahrîm, Nuh, İnsan, Abese, Mutaaffîfîn, Fecr, Şems, Leyl, İnşirah, Tîn, A'lak, Kadir, Âdiyât ve İhlas sureleridir.

Nevâyî bazı surelerden birden çok âyet iktibas ederken bazı surelerden tek bir âyet iktibas etmiştir. Örnek olarak, Necm suresinden 5, 9 ve 17'inci âyetleri, Nahl suresinden 48 ve 90'ıncı âyetleri alıntılarken A'raf suresinden sadece 23'üncü âyeti iktibas etmiştir.

Nevâyî'nin dîvânlarında âyet iktibaslarının dağılımı incelendiğinde ise en çok âyetin on yedi (17) âyet ile *Fevâidü'l-Kiber* dîvânında bulunduğu, bu sıralamayı oniki farklı (12) âyet ile *Bedâyi'u'l-Vasat* 'ın, onbir (11) farklı âyet ile *Garâ'ibüs's-Sıgar*'ın ve yedi (7) farklı âyet ile *Nevâdirü's-Şebâb*'ın izlediği görülmektedir. Bu sayılar, dîvânlarda kaç farklı âyet bulunduğunu ifade etmekte olup bu âyetlerin içinde sıklıkla tekrarlanan âyetler bulunmaktadır.

Nevâyî'nin mesnevilerinde bulunan âyet iktibasları ise şöyledir: *Sedd-i İskenderî* on dokuz farklı âyet (19) ihtiva etmesiyle ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise on

dört (14) farklı ayet ile *Hayretü'l-Ebrâr* bulunmaktadır. *Seb'a-yı Seyyâr*'da ve *Lisânü't-Tayr*'da (10) ayet manzum olarak iktibas edilirken *Ferhad ü Şîrîn*'de ve *Leylî vü Mecnûn*'da ise beş (5) farklı ayet tespit edilebilmiştir.

Nevâyî, dîvânlarında bazı âyetleri bir defa bazı âyetleri ise birden fazla kez iktibas etmiştir. Nevâyî'nin eserlerinde sıklıkla tekrarlanan âyetler arasında “ve's-şems”, “lâ ilâhe illâllah”, “şarâben tahûrâ”, “mâ zaga'l-basar”, “kurretu'l-'ayn” âyetleri başta gelmektedir. Tekrarlanan âyetlerin bulunduğu beyitlerde, bu unsurlardan genellikle sevgilinin güzellik unsurlarının ifade edilmesinde istifade edilmiştir.

Sıklıkla tekrarlanan ve güneş üzerine yemin anlamına gelen “ve's-şems” ifadesi ile dîvân şiirinin anlam dünyasına ait olan hayâller kurulmuştur. Dîvân şiirinde sevgili dâima güneştir, sevgiliye ait diğer unsurlar da güneşle ilişkilendirilerek övülmektedir.

Başka bir beyitte ise “ve's-şems” ifadesi, yine sevgiliye ait başka bir güzellik unsuruna, vahdet anlamına gelen sevgilinin yanağına teşbih edilmiştir. Nevâyî'nin, “ve's-şems” ifadesini, yanağına teşbih etmesinde, güneş doğduğunda karanlığın (zulumâtın) yok olması âmindir. Nasıl ki güneş doğduğunda gizli saklı kalmayıp sırlar ortaya çıkarsa, sevgilinin yanağını görmek de âşık için, sevgili ile yakınlığını (vahdeti) ifade eden, kesreti ve karanlığı def' eden unsur olarak düşünülmüştür.

Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı şekil olarak kadehe de benzeyen mim harfidir, dudağın kırmızı rengi şarap kırmızısıdır, dudağın ıslaklığı en nadîde, en lezîz içkidir. Sevgilinin dudağı şiirde, âşığı mest ettiği, âşığın aklını başından aldığı için şaraba benzetilmektedir. Nevâyî de sevgilinin dudağını mest edici bir içkiye benzetirken, tertemiz bir içki anlamına gelen “şarâben tahûra” ifadesini iktibas etmiştir. Nevâyî'ye göre sevgilinin dudağından süzülen bir içki ancak cennette vâdedilen o şarap olabilir.

Nevâyî, sevgilinin saçları için de ayet iktibas etmiştir. Dîvân şiirinde sevgilinin saçları dâima uzun ve siyah, yüzüne düşen zülüfleri ise kıvrım kıvrımdır. Sevgilinin saçları aydınlık yüzüne düşmesi dolayısıyla ipe benzetilirken “habl-i metîn” (sağlam ip) ifadesinden istifade edilmiştir.

Yukarıda örnek verilen iktibaslar, Nevâyî'nin övgü amacıyla kullandığı, sevgilinin güzellik unsurlarına özellikle sevgilinin yüz güzelliğine tahsis edilen âyetlerdir. Şairin Türkçe dîvânlarında “ve’ş-şems”in yanı sıra “habl-i metîn”, “mâ zaga’l-basar” sıklıkla tekrarlanan diğer âyetlerdir. Ancak, sıklıkla tekrarlanan âyetler içinde, sadece sevgilinin güzellik unsuru olarak değerlendirilen âyetler bulunmamakta, mesela “lâ ilâhe illâllâh” ve “kurretu’l-‘ayn” ifadeleri hem çok sık tekrarlanmakta hem de gerçek anlamıyla kullanılmaktadır.

Tekrarlar içinde gerçek anlamıyla kullanılan ayet sayısı “lâ ilâhe illâllâh” ve “kurretu’l-‘ayn”dır. Nevâyî’de, gerçek anlamıyla iktibas edilmiş olsa da “lâ ilâhe illâllâh”, beyitlerde âşığın dilinden söylenmiş olduğu için önemlidir. “Kurretu’l-‘ayn” ise âyetteki gibi sevinç ve göz aydınlığı anlamında kullanılmıştır.

Nevâyî'nin mesnevîlerinde tekrarlanan âyetlerin ise, “lâ ilâhe illâllâh”ın yanı sıra “hel min mezîd”, “le kuvvete illâ billâh” ve “el-mülkü leh” âyetleri olduğu görülmektedir.

İncelememiz neticesinde, iktibaslarda bir üslûp özelliği olarak bazı âyetlerin çok tekrarlandığı ve bu tekrarların, sevgilinin güzellik unsurları ile ilgili olduğu anlaşılmıştır. Nevâyî'nin ayet iktibaslarında bir başka husus ise, tekrarların içinde yemin ifadelerinin bulunmasıdır. Kur'an'ın üslûbunun şairin üslûbunu etkilediği noktalardan birinin yemin ifadeleri olduğu düşünülebilir. Nitekim Kur'an'da “ve’l-leyl” yahut “ve’ş-şems” gibi kasemler yoluyla surede anlatılacak konunun önemine dikkatleri çekilmektedir. Nevâyî de bu yemin ifadelerini, sevgilinin saç veya sevgilinin yanağı için kullanmaktadır. Bu unsurlardan saç ve yanak, dîvân şiirinde sevgiliyi tasvir ederken en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Tanpınar'ın “saray istiâresi” olarak kavramsallaştırdığı, kâinat ile dîvân şiirinin evrenini birleştiren, kâinâtın merkezinde “güneş”in, yeryüzünün merkezinde “sultan”ın bulunduğu düşünce çerçevesinde şiirin merkezinde sultan ve güneş gibi olan “sevgili” yer almaktadır. Sonuç olarak Kur'an'daki “ve’ş-şems” ve “ve’l-leyl” kasemlerinin, dîvân şiirinin anlam dünyasına sevgilinin güzellik unsurları olarak taşındığı görülmektedir.

Ayet iktibaslarında tekrarların dışında önemli bir diğer konu iktibasların, şiirdeki işlevleridir. Bu işlevler gazellerdeki ve mesnevîlerdeki işlevler olarak iki başlıkta değerlendirilebilir. Âyetlerin işlevlerinin genel olarak övgü, yergi, teşbih, mübalağa, sebep-sonuç, pekiştirme, delil ve tahsîs gibi amaçlar doğrultusunda tasnif edilmesi mümkündür.

İşlevler tek tek değerlendirildiğinde ise, aynı amaç için, birbirinden farklı âyetlerin iktibas edildiği görülür. Mesela övgü işlevi için pek çok ayet kullanılmıştır. Eğer amaç sevgilinin saçını renk olarak övmek ise başka, sevgilinin saçının şeklini övmek içinse başka ayet iktibas edilmiştir. Sevgilinin kıvrım kıvrım olan zülfünü övmek amacıyla “habl-i metîn” âyetlerinin kullanması bunun en güzel örneğidir. Ancak iktibaslar yoluyla Nevâyî sadece sevgiliyi övmemektedir. İktibaslardan yararlanarak Allah’ı, Hz. Muhammed’i, Dört Halifeyi, Mollâ Câmî’yi yahut İbrahim Edhem, Şeyh San’an gibi menkıbevî şahsiyetleri de övmektedir.

Övgü amacıyla iktibas edilen âyetler Kur’an’daki bağlamına uygun olarak iktibas edildiği gibi zaman zaman sadece övülen ile arasında uzak bir ilgi kurulmak suretiyle farklı bağlamlara da taşındığı olur. Ayet ve övülen arasında ilgi kurularak ayetin farklı bir bağlama taşınmasının en güzel örneklerinden biri, Nevâyî’nin, Molla Câmî’nin, aşılamayacak güzellikte bir *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi yazmış olduğunu söyleyerek, Kur’an’da Yûsuf suresi için söylenen “ahsenü’l-kasas” ifadesini, Molla Câmî’nin yazmış olduğu *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisini övmek için iktibas etmesidir. Nevâyî, Mollâ Câmî’yi başka bir beyitte ise “ke-tayyi’s-sicilli” ayetini iktibas ederek övmektedir. Dolayısıyla Nevâyî’nin, övülen kişi, durum, mekân için âyetleri özenle seçtiğini söylemek mümkündür. Nitekim, bazı âyetlerin de sadece tek bir kişi, durum yahut mekân için iktibas edildiği görülür.

Nevâyî’nin övgü amacıyla iktibas ettiği âyetler dîvânlarında ve mesnevilerinde farklı işlevlerde bulunmaktadır. Mesela, mesnevilerin methiye kısımlarında yahut eserin içinde anlatılan ara hikâyelerde tespit edilen âyetler, eserde anlamlı bir motif

oluştururken, gazellerde övgü için kullanılan âyetler, gazelin münacat veya naat olduğunu gösteren işaretler olmakta, gazele tasavvufî bir neşve vermektedirler.

Övgü işleviyle iktibas edilen âyetlerin, özellikle mesnevîlerde bazen gerçek bir kişi bazen kurgusal bir karakter için kullanıldığı görülür. Hz. Muhammed, Dört Halife, Molla Câmi, Hüseyin Baykara, Bediüzzaman Mirza, İbrahim Edhem gibi gerçek kişiler kadar Şeyh San'an, Mukbil ve Müdbir gibi öyküsü anlatılan efsanevî, kurgusal şahısların hikâyeleri anlatılırken de âyetlerden yararlanılmıştır. Ayrıca, Ferhâd, Şîrin, Mecnûn, Leyli, İskender, Dârâ başta olmak üzere eserin kendi kahramanlarının karakterleri ve mâcerâları, ayet iktibasları ile okuyucuya anlatılmaktadır. Bu durum âyetlerin, mesnevîler için anlamlı bir unsur olduğunun işaretidir. Nitekim bağlamından uzağa taşınan bir başka ayet olan “ve ahrecetü'l-arz eskalehâ” (yer içindekileri dışarı attı) ayeti Kur'an'da, kıyamet sahnesini tasvîr ederken, Nevâyî'nin dilinde İskender ile Dârâ'nın savaş meydanının tasvir etmektedir.

Nevâyî'nin ayet iktibasları, divân şiirindeki sevgili tipine dair de bilgiler vermektedir. Dîvân şiirinde sevgilinin kim olduğu açıkça ifade edilmeyip örtülü anlatımla dîvân şiirinin geleneğinde bulunan “farklı anlam katmanları”nın kurulması sağlanmaktadır.¹³² Ayet iktibasları da bu noktada, gazellerde methedilenin Allah, Hz. Muhammed, hükümdar yahut “sevgili” olmasına imkân veren unsurlar olarak gazellerde yer almaktadır. Ayrıca dîvân şiirinin “bezm ü rezm” arasında oluşu da dîvân şiirindeki sevgilinin hükümdarâne özelliklerinin âyetlerle övülmesini sağlamıştır.

Nevâyî'nin dilinde sevgili için iktibas edilen âyetlerle âdeti sevgilinin yüzü resmedilmektedir. Buna göre, sevgilinin gözleri “mâ zâg” sürmesi ile sürmelenmiştir. Sevgilinin kaşları “kâbekavseyn”dir. Başka bir beyitte ise sevgilinin kaşları iki tane besmeledir, “bismillahirrahmanirrahîm” gibi yüzünde yazılı durmaktadır. Sevgilinin çenesinde sakal vardır ve bu sakal, tertemiz bir akarsu “mâ'in ma'in”e benzetilmektedir.

¹³² Mücahit Kaçar, “Divân Şiirinde ‘Erkek Sevgili Tipi’ ve Şehrengizlerdeki Erkek Güzeller”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, sy. 37, 2009, s. 61-83.

Bu teşbih, su çekmek için sağlam bir iple kova sarkıtılması hayali ile birleşmekte ve sevgilinin zülüfleri “habl-i metîn” olup âşığı, düştüğü kuyudan kurtarmaktadır.

Sevgilinin yanağı, güneştir, “ve’ş-şems”in parlak ışıkları sevgilinin yanağından yayılır. Nevâyî’nin dilinde sevgili, hükümdârâne bir özellik olan kılıç kuşanıp taç takmaktadır. Sevgilinin kılıcında ise “innâ fethnâ” ayeti yazmaktadır. Böylece Nevâyî’nin ayet iktibaslarında sevgiliye hasredilen âyetler bir araya getirildiğinde şairin âyetlerle dîvân şiirindeki sevgili tipini resmetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Arapça unsurların, lafız olarak Türkçeye çevrilmeden şiire dahil edilmiş olduğu bu durumda bile aslında şairin iktibaslar sayesinde bir tür “çeviri” faaliyeti içinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu “çeviri” faaliyeti, Kur’an’dan, dîvân şiirinin kendi estetik diline yapılmış bir çeviridir.

Nevâyî’nin dilinde, ayet iktibaslarıyla anlatılan sevgiliden başka pek çok unsur için âyetler kullanılmaktadır. Ayet iktibaslarının şiirdeki işlevlerinden biri de teşbihlerdir. Teşbih için kullanılan âyetleri, sevgiliye ait unsurlar¹³³, aşığa ait unsurlar, şarap (bezm), savaş (rezm), ayrılık, kıyamet ve edebiyata ait unsurlar (eserler ve şairler) olarak tasnif etmek mümkündür.

Nevâyî, âşığı hallerini anlatmak için de âyetlerden yararlanmaktadır.¹³⁴ Âşığın gözyaşları cennetteki nehirlerle benzer; bu gözyaşları, sevgilinin mahallesini “cennâtü tecrî tahte’l-enhâr” eylemekte, sevgilinin mahallesini, altından ırmaklar akan cennetlere döndürecek şekilde coşkun ve durmaksızın akmaktadır. Âşık, “leylen ve’n-nehârâ”, gece ve gündüz durmadan sevgilinin adını sayıklamaktadır. Ayrıca, âşık, eshâb-ı kehf’in köpeği gibi sevgilinin ardından gidip “râbiühüm kelbühüm” olmaya râzıdır. Görüldüğü gibi, Nevâyî, âşığa ait unsurları dile getirmek için alıntılacağı âyetleri de dîvân şiirinin estetik anlayışına uygun olarak kullanır. Dîvân şiirinde âşık, daima ağlayıp sevgilinin mahallesinde dolaşmaktadır. Nevâyî, dîvân şiirindeki âşığı, onun hâline en çok yakışan âyetlerle anlatmaktadır.

¹³³ Sevgiliye ait unsurlar, yukarıda ele alındığı için burada tekrarlanmamıştır.

¹³⁴ Âşığın dilinden yapılan iktibaslar, gazellerde ve mesnevilerin sebep-i telif kısmında görülebilir. Nitekim “râbiühüm kelbühüm” Hayretü’l-Ebrâr mesnevisinde şairin kendisi için kullandığı bir iktibastır.

Sevgilinin ve âşığın hâllerinin anlatıldığı beyitlerde, âyetler, ek açıklamaya gerek duyulmadan iktibas edilmiştir. Aslında Nevâyî, bazı âyetleri iktibas ederken zaman zaman Türkçeye çevirisini yapmakta yahut ayeti gerçek bağlamında iktibas etmişse “Hak dèdi”, “Hüda aytıp” gibi ifadelerle alıntılanan unsurun ayet olduğunu belirtmektedir. Ancak, Nevâyî’nin, sevgili ve âşık için iktibas ettiği âyetlerde bu tarz açıklayıcı ifadelere gerek duymadığı anlaşılmaktadır. Nevâyî’nin, ayeti bağlamından başka bir bağlama taşıdığına “Hak dèdi” gibi açıklamalara hiç ihtiyaç duymaması, şair ile muhatabı arasında müşterek bir zevkin ve ilmî seviyenin bulunduğu da göstergesidir. Bu durum, Nevâyî’nin üslup özelliği olarak mühimdir.

Nevâyî’de âyetler, âşık ve sevgili dışındaki unsurlar için de kullanılmıştır. Savaş meydanında arz, kıyamet sarsıntısı “zilzâlihâ” gibi sallanır ve yerin altındaki bedenler “ve ahrecetü’l-arz eskâlehâ”da olduğu gibi toprağın yüzüne çıkmış gibi yeryüzünü kaplar. Şarap, “yuhyi’l-izâm”ın tadından pay aldığı nispette güzeldir.

Ayet iktibasları bazen bir şahsın övgüsünde kullanılmıştır. Naatlerde sıklıkla “mâ zag”, “kâbe kavseyn ev ednâ” iktibas edilirken Hz. Ebu Bekir övgüsünde “sânîye’sneyni izhûma fi’l-gâri”, “ve’s-sâbıkûnu’s-sâbıkûn” âyetleri iktibas edilmiştir.¹³⁵ Molla Cami, İbrahim Edhem, Şeyh San’an, Büyük İskender, Mukbil ve Müdbir âyetlerden iktibaslarla hikâyeleri anlatılan diğer kişilerdir. Ayrıca, özel bir isim zikredilmeden sultanların başıdan geçen hikâyelerde de ayet iktibaslarına yer verilmiştir.

Nevâyî’nin zaman zaman âyetteki bağlamları dönüştürdüğüne yukarıda değinmiştik. Âyetlerin, özellikle âşık ve sevgili söz konusu olduğunda, Nevâyî’nin dilinde yeni bağlamlarda kullandığını açıkladık. Şair, tespit edebildiğimize göre âyetlerin bağlamını iki yöntemle değiştirmektedir. Bu iki yöntemden ilki, şairin dîvânlarında yer alan ayet iktibaslarının bağlamının nasıl değiştirildiği ikincisi ise mesnevilerindeki iktibasları nasıl değiştirdiği üzerinedir. Nevâyî, gazellerinde iktibaslar yaptığında âyette

¹³⁵ Lisânü’t-Tayr’da Hz. Ömer övgüsünde iktibas bulunmazken, Hz. Osman ve Hz. Ali için hadislerden iktibaslar yapılmıştır.

başka bir durum için söylenen ifadeyi, dîvân şiirinin estetiğine uygun olarak yeni bir sahneye taşımakta, bu suretle ayetin bağlamını değiştirmektedir.

Gazellerinde geçen “yuhyi’l-izâm” ayetinin âşîğın dilinden, şarabın vasfı olarak zikredilmesi şairin yöntemini gösteren en güzel örneklerinden biridir. Gazellerindeki bağlam değişikliğini gösteren bir başka örnek ise, Hz. Yûsuf hikâyesi için söylenen “ahsenü’l-kasâs” ayetini, naat olduğu anlaşılan bir gazelde kullanması ve mânâyı Hz. Muhammed’e hasretmesidir. Bu şekilde, gazelde yeni bir bağlama taşınan ayet, hem beyte dînî, tasavvufî boyut vermekte hem de gazeldeki sevgilinin, hakikat ve mecâz boyutları olan bir varlığa dönüşmesine yardımcı olmaktadır.

Nevâyî, âyetlerin bağlamını mesnevîlerde ise farklı bir yöntemle değiştirmektedir. Bağlam değişikliğinde şairin izlediğini tespit ettiğimiz bu ikinci yöntemde, belirleyici olan unsur, mesnevîlerin konularıdır. Buna göre şair, mesnevîlerinin medih bölümlerinde veya mesnevinin içinde yazılan ara hikâyelerde iktibaslar yaparak âyette başka bir durum için verilen örneği mesnevî içerisinde başka bir bağlamda kullanmaktadır.

Mesnevîlerde farklı bağlamda kullanılan ayet iktibaslarındaki bu bağlam değişikliğini gösteren en iyi örneklerden biri, âyette cehennemine dile gelerek söylediği “Hel min mezid?” (Daha yok mu?) cümlesinin, *Lisânü’t-Tayr*’da Şeyh San’an’ın ve Bâyezid-i Bistâmî’nin dilinden söylenmesidir. Şair, âyetteki bu cümlemin bir makam olduğunu ve mesnevide Şeyh San’an ve Bâyezid-i Bistâmî’nin bu makâmda bulunduklarını ifade etmek için iktibas etmiştir. Tamamen başka bir bağlama taşınan diğer âyetlere “aynen tüsemâm selsebil”, “hel min mezid”, “hüs n ü meâb”, “mâi maîn”, “kâle hazâ firâk”, “ke-tayyi’s-sicill”, “lem yekün”, “mâ zag”, “râbiuhüm kelbühüm” , “ve’s-şems”, “yuhyi’l-izâm”, “ve’l-leyl”, ve’r-rahman”, “ve ahreceü’l-arz eskâleha” âyetleri örnek verilebilir.

Nevâyî, âyetteki bağlamına uygun olarak iktibasta bulunduğu ise, beyitte iktibasın kaynağını gösteren ifadeler (aytıp/dédi) yer vermeyi tercih etmiştir. Aynı bağlamda kullanılan âyetler arasında “mâ halakallâh”, “nahnu akreb”, “nasrun minallâh”, “ni’me’l-vekil”, “tahte’s-serâ”, “şarâben tahûrâ”, tenziü’l-mülk”, “tûbû ilâllâh”, “ve’s-

sâbıkûn”, “yufûne bi’n-nezir”, “ye’muru bi’l-adl”, “yuhâ” ve “zalemnâ” âyetleri örnek verilebilir.

Nevâyî’nin iktibas ettiği âyetler, şekil yönünden incelendiğinde ise iktibasların kelime, tamlama, tam cümle, aktarma cümlesi, şart ve yemin cümlelerinden oluştuğu görülmektedir. Kelime ölçeğindeki iktibaslar arasında çoğunlukla Arapça emir kalıpları “kûn”, “irci’î” gibi emir fiillerdir bulunmaktadır.

Tamlamalar çoğunlukla “sürme-i mâ zag” örneğinde olduğu gibi, Türkçe bir isimle kurulmuş Farsça isim tamlaması şeklinde olmakla beraber bazen âyetten doğrudan da “ahsenü’l-kasas” örneğinde olduğu gibi Arapça isim tamlaması yapısında alıntılanmıştır.

İktibaslarda tam cümle oldukça azdır. Yine de “bismillahirrahmanirrahim” ve “kûn fe yekûn” örnekleri bulunmaktadır. Tam cümleye ayrıca mübtedâ ve haberden oluşan “el-mülkü leh” ayeti de isim cümlesi olarak örnek verilebilir.

Nevâyî, ayet iktibaslarının bulunduğu bazı beyitlerde Arapça unsuru Türkçeye çevirmektedir. Bu çeviriler, kelime yahut iki veya üç kelimedenden müteşekkil ibareleri kapsamaktadır. Bazen yakın anlamlı kelimelere bazen de açıklamalara yer vermektedir. Nevâyî’nin, âyetten kısmî iktibas yoluyla iktibasta bulunduğu bazı âyetleri, Türkçeye, aynı beyitte aktardığı görülmektedir. “Kâbe kavseyn” ayetini iktibas ederken, Arapça unsurun Türkçesini aynı beyitte “ikki yâ [yay]” diyerek vermesi şairin bir üslup özelliği olarak dikkati çekicidir.

Şairin, izlediği diğer iktibas usûlünde ise, âyetten kısmî iktibas yoluyla iktibasta bulunduğu Arapça ibarenin yanında, ayetin iktibas edilmeyen kısmını Türkçeye çevirerek ayetin geri kalanına aynı beyitte vermesidir. Aynı ayetin hem Arapça (lafzî) hem Türkçe (mânâ) olarak aynı beyitte iktibas edildiği bu örnek “le’ezâdenneküm” maddesinde görülmektedir. Bu iki usûl, Nevâyî’nin iktibaslarında izlediği iki yöntem olarak tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Nevâyî'nin, ayet iktibaslarının bağlamlarını, gazelde ve mesnevîlerde farklı yöntemlerde değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Şair, özellikle gazellerdeki ayet iktibaslarını, dîvân şiirindeki sevgili tipinin resmedilmesine yardımcı olacak şekilde kullanmaktadır. Şair, mesnevilerindeki iktibasları ise eserin konusuna münhasıran seçmekte ve eserin olay örgüsünde âyetleri bir yer, bir durum ya da bir şahıs için kullanmak suretiyle onu, eserdeki diğer yer, durum ve kişilerden ayırmaktadır. Ayet iktibaslarıyla bezenmiş mesnevi kişileri ve olayları, mesnevinin diğer unsurlarından bu özellikleriyle de ayrılırlar.

Nevâyî'nin iktibaslarının, sanat ve şiir merkezinde şekillendiği açıktır. Şair, bazı beyitlerde her ne kadar iktibasların çevirilerine yer vermiş olsa da şairin amacı âyetleri açıklamak değildir. Şairin amacının, âyetlerin mânâ derinliklerine vâkıf bir topluluğa, dîvân şiirinin estetik sınırları çerçevesinde san'atını göstermek olduğunu söyleyebiliriz.

1.3. Hadis İktibasları

Hadisler, dîvân şiirinin kaynaklarından biri olan İslâmî kaynakların başlıca öğelerindendir. Dîvân şairlerinin hadislerden alıntılardıkları ifadelere iktibas denilmektedir. Klâsik dönemde, hadisler çerçevesinde edebî bir kültürün varlığından söz edilebilir. Bu dönemde şairler, hem 40 Hadis yazmak geleneğini sürdürmüşler hem lafız hem de mânâ olarak hadis iktibaslarından yararlanmışlardır.

Alî Şîr Nevâyî, Molla Câmi'nin *Çihil Hadis* isimli eserini Türkçeye çevirmiştir. Bununla beraber, Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde hadisler, İslâm kültürünün ortak ögesi oldukları için hem mânâ hem lafız olarak iktibas edilmişlerdir. Nevâyî'nin manzum eserlerinde, lafız olarak iktibas edilen hadisler, tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmiiki (22) tane olup yaptığımız incelemede bu hadislerin, Nevâyî'nin *Çihil Hadis* eserindeki hadislerden farklı olduğu görülmüştür.

Hadislerin sahih, gayr-i sahih, mevzu' veya müştehir olarak tasnif edildikleri bilinmektedir. Nevâyî, *Çihil Hadis*'in dîbâcesinde, Buhârî ve Müslim'i okuduğunu, bu

kırk hadisın şüpheden uzak olduğunu ifade etmektedir.¹³⁶ Ancak, Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde tespit ettiğimiz hadislerin arasında, sahih hadis kitaplarında bulunmayan hadisler de yer almaktadır. Nevâyî'nin iktibas ettiği hadislerin kaynağı değerlendirildiğinde özellikle tasavvufla ilgili hadislerin kaynağı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak, çalışmamızın amacı hadislerin kaynağını araştırmak olmadığı için, çalışmamızda hadislerinin kaynağının sahih yahut gayr-i sahih olduğuna sadece işaret edilmiş olup Nevâyî'nin eserlerinde hadis olarak telakkî edilip alıntılanan ibareler hadis olarak kabul edilerek hadis başlığında değerlendirilmiştir.

Madde başlıkları, Türkçe alfabetik sıra ile ve hadisın, Nevâyî'nin eserinde geçtiği hâline göre oluşturulmuş olup hadisın Arapça metni ile Türkçeye çevirisi başlık kısmında sunulmuştur. Hadislerin Türkçe çevirisi için, dipnotta ayrıca başka bir kaynak belirtilmeyen tüm durumlarda, Mehmet Yılmaz'ın Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük) isimli kitabı kaynak olarak kullanılmıştır.

Madde içeriklerinde ilk olarak, hadisın konusu tanıtılmış, bağlamı ve İslâm tarihinde meşhur bir olayla ilişkisi olup olmadığı hakkında kısa bilgi verilmiş, Nevâyî'nin bu hadisi hangi eserinde kaç defa alıntılacağı ve hadisın bağlamını değiştirip değiştirmediği üzerinde durulmuştur. Özellikle mesnevilerdeki hadis iktibaslarının olay örgüsünde nerede ve hangi mesnevî kişisi için kullanıldığı tespit edilmiş ve Nevâyî'nin tercümelerde bulunduğu Nizâmî'nin hamsesinde lafzen aynı hadisın olup olmadığı belirtilmiştir.

Nevâyî'nin hadis iktibasları hakkında genel değerlendirme bölümün sonunda bulunmaktadır. İktibas edilen hadisler arasında, kaynağı sahih olan hadislerin örf, adet ve yasayla ilgili oldukları görülmektedir. Lafız olarak iktibas edilen hadisleri konuları itibâriyle dinî-tasavvufî ve sosyal olarak iki başlıkta değerlendirmek mümkündür. Dini-tasavvufî konulardaki hadisler, Allah ve kâinatın var olma sebebi (*küntü kenzen, levlâke*),

¹³⁶ Çihil Hadis 11. Beyit: “Okuganda Buhâri ve Müslim/Kırk söz barça şüphedin sâlim”, **Münacât-Çihil Hadis,-Nazmü'l-Cevâhir,-Kitâb-ı Sırâcü'l-Müslimin**, Hazırlayan: Vahit Türk, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü,2017.

Allah'ı bilmenin imkânı ve sınırı (*men 'arefe, lâ uhsi senâ*), Hz. Muhammed'in belâgat ve fesâhati ile diğer peygamberlerden üstün olma sebepleri (*ene efsah, ene emlâh, lima 'allah, küntü nebiyyen*), Hz. Osman'ın (*ayneyni zü 'nnûreyn*) ve Hz. Ali'nin (*lahmuke lahmi*) faziletleri, ibadetlerden oruç (*es-savmu lî ve ene ecza bihi, sâimu 'd-dehr*) ve gece namazı (*kâimu 'l-leyl*) hakkındadır. Sosyal hayata dair olan hadisler ise, yönetici ve yönetilen ilişkisi (*en-nâsu 'alâ dînü 'l-mülûk*), müminlerin ittifak etmelerinin önemi (*sevâdu 'azam*), helâl kazancın erdemi (*el-kâsibu habibullâh*), fakirliğin yerilen bir durum olduğu (*el-fakru sevâdu vechi fi 'd-dâreyn*), kanaatin değeri (*'azze men kanaa*) ve babanın evlâdıyla ilişkisi (*el-veledu sırrı ebihi*) üzerinedir.

- ‘Ayneyni zî'n-nûreyn

عينين ذي النورين

“İki nûr sahibi”

Kaynaklarda belirtildiği üzere, zî'n-nûreyn (iki nur sahibi) sıfatı Hz. Osman için kullanılmaktadır.¹³⁷ İlk on müslümandan biri olan Hz. Osman, Hz. Muhammed'in kızı Rukıyye ile evlenmiştir. Rukıyye validemizin vefatı üzerine Hz. Muhammed, diğer kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Osman ile nikahlamıştır. Hz. Osman, Hz. Muhammed'in iki kızıyla evlenmesi dolayısıyla “iki nur sahibi” olarak nitelendirilmiş olup İslâm edebiyatlarında bu sıfat ile övülmektedir.¹³⁸

Nevâyî'de bu ifâde *Lisânü't-Tayr*'da, Hz. Osman övgüsüne hasredilmiş olan “Emîrü'l-Mü'minin Osman Zi'n-nûreyn Raziya'llahu 'Anhu Şânıda” başlığını taşıyan IX'uncu bölümde bir defa geçmektedir. Nevâyî, Hz. Osman için yazdığı methiyenin ardından Hz. Osman'ın mertebesini ifâde eden bir hadis rivâyetini de “Hikâyet” başlığında nazmetmiştir. Nevâyî'nin hikâyesini naklettiği hâdis şöyledir: Peygamberimiz, bir gün insanlardan uzakta, bir ayağını uzatarak oturmaktadır. Eshabın ileri gelenleri içeri girdiğinde, Hz. Muhammed oturuşunu değiştirmeden oturmaya devam ederler; ancak, Hz.

¹³⁷ Hz. Osman ile ilgili kaynaklar için bkz.: İsmail Yiğit, “Osman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 33, İstanbul, 2007, s. 438-443.

¹³⁸ a.g.e.

Osman girdiğinde ayaklarını toplarlar. Nevâyî, bu hikâyeyi anlattıktan sonra Hz. Muhammed'in Hz. Osman'dan hayâ ettiğini ve ona hürmet duyduğunu ifâde etmekte ve Hz. Osman hakkında bunun dışındaki sözlere itibar edilmeyeceğini söylemektedir.¹³⁹

“Ol haya kânı ki nûru'l-‘ayn edi

Ëyle kim ‘ayneyn-i zî-n-nûreyn edi” (LT, 216)

Göz aydınlığı olan o edep kaynağı, (peygamberin) iki nurunun sahibi göz nuru idi.

Bu beyitte Nevâyî, Hz. Osman için söylenen hadisi, Hz. Osman için iktibas etmiş olup hadisi gerçek anlamında ve bağlamına uygun olarak kullanmıştır. Tespit edebildiğimize göre, Nevâyî, sadece *Lisânü't-Tayr* mesnevisinde dört halife övgüsüne yer vermiştir.

- ‘Azze men kana‘a

عَزَّ مَنْ قَنَعَ، وَذَلَّ مَنْ طَمَعَ

“Kanaat eden yücelir, tamah eden alçalır.”

Hadis, kısmen iktibas edilmiştir. Kanaat eden (tokgözlü) kişinin aziz olacağı, tamah eden (açgözlü) kimsenin ise alçalacağı anlatılmaktadır. Övülen huylar arasında yer alan tokgözlü olmak ve yerilen huylar arasında yer alan açgözlü olmak, Türk edebiyatında pek çok eserde işlenmiştir.¹⁴⁰

Konusu itibariyle güzel ahlâka dair olan bu hadis, Nevâyî'nin *Bedâyi'ü'l-Vasat*, *Nevâdirü's-Şebâb* ve *Fevâ'idü'l-Kiber* dîvânlarında birer defa olmak üzere toplam üç (3) defa kullanılmıştır.

“Hakdın ‘azîzlik tileseng êldin üz tama‘

¹³⁹ Ali Şir Nevâî, *Lisânü't-Tayr*, Hazırlayan: Mustafa Canpolat, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s.31, byt. 226-232.

¹⁴⁰ Mukadder Gezen, *Türk edebiyatında Övülen ve Yerilen Huylar (XIV. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Kim halkning e' azzi dèdi “‘azze men kana’” (BV, 288/1)

Allah'tan aziz olmayı dilerse, (kendini) açgözlülüktan sakın, zîrâ insanların en azizi olan kişi (Hz. Muhammed) “Kanaat eden aziz olur” demiştir.

Bu beyitte, Nevâyî, iktibasın kaynağına, “halkın en azizi”nin Hz. Muhammed olduğunu söyleyerek işaret etmektedir. Hadis, beyitte iki mısraya pay edilerek iktibas edilmiştir. Hadisin ikinci kısmı ilk mısrada (tama'), ilk kısmı ikinci mısrada (azze men kana'a) yer almaktadır.

“‘İzzet tama' kim eylese terk itmeyin tama'

Ol hârlıkka mûcib êrür ‘azze men kana’” (NŞ, 288/1)

Açgözlülüğü terk eden izzet bulur. Açgözlülüğü terk etmeyen ise hor, alçak bir hâle gelir. “Kanaat eden izzet bulur.”

Nevâyî, bu hadîs-i şerife, *Fevâyidü'l-Kiber* dîvânında bir müfret beyitte de yer verir. Aşağıdaki beyitte de *Nevâdirü's-Şebâb*'taki gibi, açgözlü olmanın insanı sıkıntılı durumlara düşüreceği, iki beyitte de “hâr” ve “hârlık” kelimesine yer verilerek anlatılmaktadır.

“‘Elni hâr êylegen tama' bilgil

Dâyimâ ‘azze men-kanâ' bilgil” (FK, Müfred, 758)

İnsanları, horlanacağı duruma sokan şey açgözlü olmalarıdır, sen daima “Kanaat eden aziz olur” (sözünü) hatırla.

Sonuç olarak bu hadis, Nevâyî'nin *Bedâyi'u'l-Vasat* , *Nevâdirü's-Şebâb* ve *Fevâyidü'l-Kiber* dîvânlarında birer defa toplam üç (3) defa ve kısmen iktibas edilmiştir. *Bedâyi'u'l-Vasat* dîvânında iktibasın kaynağı işaret edilirken, diğer iki beyitte sözün hadis olduğuna işaret edilmemektedir. Üç beyitte de hadis, gerçek anlamında ve bağlamında delil getirmek maksadıyla kullanılmıştır.

- Ceffe'l-kalemü bi mâ hüve kâ'inün

جف القلم بما هو كائن

“Varlık ve oluşla ilgili hüküm verilmiş (**kalemin işi bitmiş**)tir.”

“Ceffe'l-kalem” ibaresi olmuş olanların sonucunun değişmeyeceğini ifade eden bir deyim olarak yaşasa da ifadenin kaynağının hadis olduğu bilinmektedir.¹⁴¹ Mehmet Yılmaz, bu ibarenin olmuş ve olacak olan her şeyi kapsadığını belirtmektedir.¹⁴²

Bu deyim, Nevâyî'nin *Fevâ'idü'l-Kiber* ve *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevilerinde birer defa, toplam iki (2) defa alıntılanmıştır.

“Çün anıng tağyîrining imkânı yok

Nêge kim kılmış özi ceffe'l-ķalem” (FK, 690)

Onun (takdir edilen rızkın) değişmesine imkân yoktur, nitekim O (Allah), (rızkı) takdir etmiştir.

Nevâyî, *Fevâ'idü'l-Kiber*'de, Allah'ın takdirinin değişmezliğini anlatmak için sebep-sonuç ilişkisi kurarak bu ibareyi alıntılanmıştır. Aşağıdaki beyitte ise, Utarid tasvirinde kullanılmıştır.

“Tîr êligide nê ķalem nê raķam

Belki raķam âyet-i ceffe'l-ķalem” (HE/153)

*Utarid'in elinde ne kalem ne de yazı hatta onların yerine ceffe'l-kalem ayeti yazılır.*¹⁴³

Bu beyitte Nevâyî, Arapça unsuru *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevisinin ikinci münâcât bölümünde bir (1) defa iktibas etmiştir. Bu bölümde şair, kâinatı, gezegenleri tasvir etmekte, Allah'ın yaratma âdetini anlatmak üzere bu ibareyi kullanmıştır.

¹⁴¹ Hadis no: 10415 سنن الترمذي، نشر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي – مصر، الطبعة: الثانية، 1395هـ - 1975م

¹⁴² Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s.76.

¹⁴³ Bu beytin günümüz Türkçesine çevirisi şu kaynaktan alıntılanmıştır: Alî Şîr Nevâyî, **Hayretü'l-Ebrâr**, Hazırlayan: Vahit Türk, Şaban Doğan, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2015, s. 13.

Sonuç olarak, *Fevâ'idü 'l-Kiber* divânında ve *Hayretü 'l-Ebrâr* mesnevisinde birer defa toplam iki (2) defa geçen deyim, iki beyitte de Allah'ın yaratma âdetini ifade eden unsur olarak yer almıştır.

- **el-Kâsibu habîbullâh**

الكاسب حبيب الله

“Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir.”

İslâmiyette, fakirlik iki dünyada da yerilen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Nevâyî'nin de iktibas ettiği “Fakirlik iki cihanda yüz karasıdır” hadisi de bu durumu işaret etmektedir. İslâmiyette, mal mülk sahibi olmak değil dünyaya bağlanmak yerilmektedir. Esas olan, din ve dünya dengesini kurabilmek, muhtaç duruma düşmemek, kendi ihtiyaçlarının ötesine geçerek insanlara faydalı olabilecek imkânlarla ulaşmaktır. Ayrıca, İslâmiyette, hristiyanlığın ve yahudiliğin aksine kutsal gün yalnızca ibadete ayrılmamıştır. Cuma gününü çalışmadan geçirme âdeti bulunmamaktadır. Sadece ibâdet saatinde ticaret yasaklanmış, Cuma namazından dağılan müslümanların tekrar işlerine dönmeleri tavsiye edilmiştir. Bu hadis-i şerifi, İslâmiyetin sahip olduğu din ve dünya dengesini ifade ettiği bir imkân olarak câmiilerin sokağa çıkılan kapılarında görmek mümkündür. Nevâyî'de bu ibare *Bedâyi 'u 'l-Vasat* 'ta bir defa geçmektedir.

“Nükte esnâsıda habîb-i ilâh

Dêdi el-kâsibü habîbullâh” (Mukattaat, 663)

Allah'ın sevgilisi olan Hz. Muhammed, ince mânâları ifade ettiği sözünün bir yerinde “Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir” dedi.

Beyitte, iktibas edilen Arapça unsurun hadis olduğu, “habîb-i ilâh dâdi” ifadesi ile işaret edilmektedir. Arapça unsur, şiir cümlesinde nesne görevinde yer almakta olup Nevâyî, bu hadisi, gerçek anlamında kullanmaktadır.

- el-Veledu sirru ebihi

الْوَلَدُ سِرُّ أَبِيهِ

“Çocuk babasının sırrıdır.”

Bu hadis-i şerif, anne ve babanın meziyetinin yahut kabahatinin çocukta mutlaka görüneceğini ifade etmektedir. Arapçada benzer mânâyı ifade eden, “Çocuk babanın dalıdır” şeklinde bir başka hadis rivayeti daha bulunmaktadır. Bu atasözünün Türkçede de çeşitli kaşrılıkları olup “Dedesi koruk yese, torununun dişi kamaşır” bu sözlerden biridir.

Nevâyî’de bu ibare, *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ta, na’at olan he harfinin ilk gazelinde ve *Hayretü’l-Ebrâr*’da Bediüzzaman Bahadır Han için yazılmış yirminci makalede birer defa, toplam iki (2) kez geçmektedir.

“Âdem esrârının icmâlini kıldıng tafşıl

Mundın êrkin ki dëding el-veled-i sırr-ı ebih” (NŞ, 522/2)

[Sen] Hz. Adem’in sırlarının kapalılığını açıkladın; bu nedenle “Çocuk babanın sırrıdır” dedin.

“İşte eger şahğa şebîh olğa sên

el-veledü sirru ebîh olğa sên” (HE, 3773)

Eğer şaha benzemek istersen, “Çocuk babanın sırrıdır” [sözüindeki gibi] ol.

Bu hadisin iktibas edildiği yirminci makale, Sultan Hüseyin Baykara’nın oğlu Bediüzzaman Bahadır’a yazılmış bir nasihatnâme havası taşımaktadır. Bediüzzaman’a, savaşta ve devlet işlerinde nasıl davranması gerektiği, adımlarını babası gibi atması öğütlenmiştir. Nevâyî’nin, Sultan Hüseyin ve oğlu Bediüzzaman’ın arasında vuku’ bulan savaştan dolayı çok müteessir olduğu, yaşanan felaketlerden sonra hacca gitmek isteyerek şehirden ayrıldığı, yolların güvenli olmadığı için gidemediği anlatılmaktadır. Sultan

Hüseyin, Bediüzzaman'dan olan torununun da ölüm fermanını -bir hile sonucu- imzalamıştır.¹⁴⁴ Nevâyî bu hadisi, öğüt amacıyla, sözünü kuvvetlendirmek için kullanır.

- Ene efsahu'l-'arab

أنا أفصح العرب

“Ben, Arapların en fasihiyim”

Türkçede bu hadisin çeşitli rivâyetleri bulunmakta olup bu çevirilerden birisi “Kureyş kabilesinden, Mekke ve Medine çevresinde oturan Arapların en fasihiyim” ve diğeri “Ben Arapların ve Arap olmayanların en fasihiyim” şeklindedir.¹⁴⁵ Kınalızâde'de ise, “Ben dâd harfini konuşanların en fasihiyim” şeklinde geçen bu sözde¹⁴⁶, dâd harfi ile Arapça kastedilmektedir.¹⁴⁷ Ancak klasik şairler, eserlerinde Peygamber efendimize telmihte bulunarak bu sözün hadis olduğunu dile getirmekte ve dîvân dîbâcelerinde, kaside ve gazellerde sıklıkla alıntılanmaktadırlar. Nefî ve Fuzûlî¹⁴⁸ bu şairlerimizden bazılarıdır.

Nevâyî'de bu ibare, *Garâ'ibü's-Sıgar*, *Bedayî'u'l-Vasat*, *Sebâ-yı Seyyâr* ve *Hayretü'l-Ebrâr*'da birer defa olmak üzere toplam dört (4) kez geçmekte ve hadisin mânâsı ve bağlamı ile uyumlu olarak kullanılmaktadır. Aşağıda *Garâ'ibü's-Sıgar*'da bir başka hadis ile birlikte alıntılanmaktadır.

“Zihî tiling ene efşah tekellümide faşîh

¹⁴⁴ Agah Sırrı Levend, **Ali Şir Nevâî I. Cilt, Hayatı, Sanatı, Kişiliği**, Türk Dil Kurumu Yayınlarından Sayı:239, Türk Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 1965, s. 44-45.

¹⁴⁵ Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, s.124.

¹⁴⁶ a.g.e.

¹⁴⁷ Lisânü'd-dât tabirinin kullanıma örnek olarak bkz.: Kınalızâde Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâî, Kınalızâde'nin Ahlâk Kitabı, (İnceleme-Çeviriyazı-Tıkıbasım)**, Yayına Hazırlayan: Mustafa Koç, İstanbul, 2014, s.448. “Efsahu men netaka bi'd-dad”, “Dât sözüyle [Arapça ile] ne söylenmişse en fasihidir” sözüne düştüğü 187 numaralı dipnotta bu ifadenin geçtiği kaynaklardan ikisini de nakletmektedir. Feyzu'l-Kadir, 4/542 ve Keşfu'l-hafâ, 1/232, no: 609.

¹⁴⁸ Mehmet Yılmaz, a.g.e.

Sèn emlah oldung eger dil-rübâlar oldu melih” (GS, 105/1)

Ey sevgili “En fasih benim” sözündeki fesahat senin dilindedir (ve) eğer gönül alıcı o kimseler güzel iseler de sen “en güzelisin”.

İslâmiyette güzellik bir bütün olarak düşünölmekte, sîret ve suret, söz güzelliğı ve yüz güzelliğı birbirinin mümtemmim cüzleri kabul edilmektedir. Bu beyitte, Nevâyî, Hz. Muhammed’in “Ben, Arabın en güzeliyim” sözü ile “Ben Arabın en fasihiyim” iddiasına bir arada yer vermektedir.¹⁴⁹

“Çu sèn çikip ‘ene efşah’ terânesin kaçurup

Alar ki da‘vi ile söz asıp döp özni faşîh” (BV, 101/4)

Ey sevgili, sen onlara (karşı) söz ile meydan okuyup “En fasih benim” diye seslendin, onlar ise (o sırada) kendilerine fasih diyorlardı.

Hz. Muhammed, şiir kabiliyeti çok yüksek bir toplumun içinde doğmuştur. Bu Arap toplumunun değerler sisteminin çatısını, fesâhat sahasındaki kabiliyetleri neticesinde dil ve belagat oluşturmaktadır. Onlar sözünden etkilenmedikleri kimselere itibar etmemişlerdir. Beyitte geçen *da’va* kelimesini, hem Arap toplumundaki şiir müsâbakalarına, asırlardır süregelen en fasih olmak iddialarına hem de Hz. Muhammed’in Araplara fesahat konusunda meydan okuması hadisesine telmih olarak okumak mümkündür. Yukarıdaki iki beyitte de iktibaslar tarihî olaylara telmih için kullanılmıştır.

Mesnevîlerde ise, *Leylî vü Mecnûn*’un 78 ve 298’inci, *Seb‘a-yı Seyyâr*’ın 174’üncü ve *Hayretü’l-Ebrâr*’ın 349’uncu beytinde de hadisin tarihi bağlamına telmihle iktibas edilmiştir.

“Ol kim ene efsâh etti da‘vâ

Fâş etti bu dâvî içre mâ‘nî” (LM, 78)

¹⁴⁹ “Ene efsah” sözünden, fesahatin, mânânın ifade ediliş biçimine ait bir husus olduğunu anlamaktayız.

(Araplara karşı) “En fasih benim” diye meydan okuyan o kişi (Hz. Muhammed) bu davasında (gizli) mânâları ortaya çıkardı.

Bu beyitte, Hz. Muhammed’in fesahati ve meydan okumasının hikmetlerine telmih bulunmaktadır.

“Ana afşahu çü ëyleben da‘vā

Fuşahā özde tapmayın ma‘nā” (SS, 174)

(Hz. Muhammed) “En fasih benim” diye (Araplara) meydan okuduğu için (artık) fasihlerde mânâ aramayın.

“Nükte fesahatda münakkah sanga

Şâhid-i da’vi ene efsah sanga” (HE/349)

Senin fasih konuşmada ince manalı sözler yer etmiştir, “Ene efsah” sözü, senin fesahat davanın (haklılığına) şahittir.

Sonuç olarak, Nevâyî’nin *Garâ’ibü’s-Sıgar*, *Bedayî’u’l-Vasat* ve *Hayretü’l-Ebrâr* eserlerinde birer defa ve *Sebâ-yı Seyyâr*’da iki (2) defa toplam beş (5) defa iktibas edilen hadis, Hz. Muhammed’in fesahatini övmek amacıyla iktibas edilmiştir. Bu iktibaslardan *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da ene efsah ve ene emlah birlikte kullanılmıştır. Ayrıca, diğer üç beyitte ise dava kelimesi ile Hz. Muhammed’in Araplara fesahat sahasında meydan okuduğu hadiseye telmihte bulunmaktadır.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Nevâyî, “ene efsâh” hadisini iktibas etmediği durumlarda da bu hadîse, “efsahu’l-kelâm” ifadesini kullanarak telmihte bulunur. Nevâyî, Hamsesini Nizâmî’ye nazîre olarak yazdığı için, Leylî vü Mecnûn mesnevisinde ve Seb’a-yı Seyyâr’da, Nizâmî’nin efsahu’l-kelâm olduğunu söyler.

“Nazm ehlinin efsâhu’l-kelâmı

Söz dürrîğa muntazım nizâmî” (LM, 298)

(Şiir söyleyenler içinde söz en fasih olan düzgün olarak söz incilerini dizendir.)

Ehl-i nazm efsâhu’l-kelâmı ol

Hamsening nâzımı nizâmı ol” (SS, 371)

(Şiir söyleyenler içinde sözü en açık ve düzgün olan odur, hamse türünün kural koyucusu odur.)

- **Ene emlah**

أنا أملح

Ben en güzelim.

Sahih hadis kitaplarında bulunmayan bu söz, Hz. Muhammed'in yaratılmışların en güzeli olduğunu onun dilinden ifade etmektedir.

Garâibü's-Sıgâr'da bir defa olarak *ene efsah* (ben en açık ve düzgün konuşanım) ile birlikte bir beyitte geçmektedir. Alî Şîr Nevâyî, Hz. Muhammed'in güzeliği hakkında, Nevâdirü's-Şebâb'taki bir naatte, onu Hz. Yûsuf ile karşılaştırmakta, Hz. Muhammed'in güzelliğini övmek için, onu Hz. Yûsuf'a teşbih edemeyeceğini çünkü Hz. Yûsuf'un güzellikte Hz. Muhammed'e erişemeyeceğini söylemektedir.¹⁵¹

“Zihî tiling ene efşah tekellümide faşîh

Sên emlah oldung eger dil-rübâlar oldu melîh” (GS, 105/1)

Ey sevgili “En fasih benim” sözündeki fesahat senin dilindedir (ve) eğer gönül alıcı o kimseler güzel iseler de sen “en güzelisin”.

Bu beyitte Hz. Muhammed'in güzelliği, sîret ve suret bütünlüğü içinde telâkkî edilmiş olup Nevâyî'de bir defa olarak Garâ'ibü's-Sıgar dîvânında iktibas edilmiştir.

- **en-Nâsu ‘alâ dîni mülûkihim**

النَّاسُ عَلَى دِينِ مُلُوكِهِمْ

“İnsanlar, meliklerinin dini üzerinedir.”

Klâsik devir kozmolojisinde kâinatın merkezinde güneşin olduğu kabul edilmekteydi. Batlamyus teorisi adı verilen bu görüş, dinî, siyâsî telakkîler kadar sosyal

¹⁵¹ “Yûsuf ırmak çü melâhatda cemâlingga şebih/Hüsnüng anı melîh olmagay êtsem teşbîh” *Nevâdirü's-Şebâb* (522/1)

hayat pratiklerini de etkilemiştir. Bu hadis-i şerifte, dünya hayatının merkezinde sultanın olduğu düşüncesinin bir diğer ifadesi bulunmaktadır.

Nevâyî’de bu ibare bir (1) defa olarak geçmekte ve bir savaş sahnesindeki durum tasvir edilmektedir. Nevâyî’nin tamamını iktibas ettiği az sayıdaki hadisten biridir.

“Şehning ef‘ âli éter hayl ü sipāhiga eşer

Çü Nebî dēdi ki en-nāsu ‘ alā dīni mülūk” (GS, Kıta 716)

Sultanın hareketleri etrafındaki halka ve askerlere örnek olur, nitekim Nebi de insanlar meliklerinin dini üzerinedir, demiştir.

Bu beyitte, iktibasın hadis olduğu “Nebî dēdi” ifadesiyle iktibastan önce vurgulanmaktadır. Nevâyî’nin iktibasta izlediği bu yol ile iktibas edilen unsur, şiir cümlesi içinde yer verilen aktarım cümlesi olmaktadır. Beyitteki, iktibas beyitte şairin fikrini delillendirmek amacıyla kullandığı bir unsurdur. Nevâyî, iktibas edilen Arapça unsuru gerçek anlamında ve bağlamında kullanmaktadır.

- **es-Savmu lî ve ene ucî bihi**

الصوم لي وأنا أجزي به

“Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben veririm.”¹⁵²

Ebu Hureyre’den nakledilden bu kutsî hadisin tamamı şöyledir: “Yüce Allah buyuruyor ki, ‘Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben veririm. (Çünkü oruç tutan kimse) nefsî arzularını, yemeyi ve içmeyi sadece benim için terk ediyor...”¹⁵³ Oruç, bedenle yapılan ibadelerden biri olup sûfilerce orucun derecelerinin olduğu avamın orucunun aç kalmak anlamına geldiği, ancak havasın orucunun ise yalan

¹⁵² Mehmet Yılmaz, **a.g.e.**, s.139.

¹⁵³ Buhârî, “Tevhîd”, **Hadislerle İslâm Ansiklopedisi**, c.3, 2. Baskı, Ankara 2013, s.159.

söylemek ve benzeri ahlâk-ı zemime ile de bozulacağı ifade edilmiştir. Nevâyî’de bu ibare hadisteki bağlamına uygun olarak iki (2) defa kullanılmıştır.

“Şavm hadîside budur mücmeli

kim anı Hâk dâp durur eş-şavmü lî” (HE, 1229)

Oruç sözünün özeti şudur ki Allah “Oruç benim içindir” demiştir

Bu beyitte, iktibas edilen unsurun hadis olduğu “savm hadisi” ifadesi ile birinci mısradan vurgulanır.

“şavm emes dağı meşakkat-nehî

müjdede bolsa ene ecîru bihî” (HE, 1233)

(Allah’ın verdiği) müjdede “karşılığını ben veririm” dense de zorlanarak tutulan oruç da oruç değildir.

Nevâyî’de *Hayretü’l-Ebrâr* mesnevisinde iki (2) defa iktibas edilen hadis, bir defa olarak hadis olduğu belirtilerek ve bir defa da müjde olarak nitelendirilerek iktibas edilmiştir.

- **es-Sevâdü’l-a‘zam**

السواد الأعظم

Büyük çoğunluk

Bu ibare, *Hiz. Muhammed ve ashabını takip eden müslüman çoğunluk* mânâsında kullanılmış olup Hiz. Muhammed’in bir hadisinden kısmen iktibas edilmiştir. Sevad aynı zamanda Aşâğı Irak bölgesine denilmektedir.¹⁵⁴

Nevâyî’nin, “sevâdü’l-a‘zam” ibaresine *Nevâdirü’s-Şebâb*’ta bir (1), *Bedâyi’u’l-Vasat* ’ta üç (3) ve *Fevâidü’l-Kiber* dîvânında iki (2) defa yer verdiği görülmektedir.

¹⁵⁴ Mustafa Demirci, “Sevâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 36, s. 576-578.

Şairin mesnevilerinde ise *Ferhâd ü Şîrîn*'de iki (2) ve *Leylî vü Mecnûn* dîvânında bir (1) defa, toplam dokuz (9) defa “sevâdü’l-a’zam” ifadesinin geçtiği tespit edilmiştir.

“Hecr könglüm kişverin bir ot bile köydürdi kim

Ƙıldı ‘ışk ehliga düdîdın sevâd-ı a‘zam ot” (BV, 82/7)

Ayrılık gönül ülkemi öyle bir ateşle yaktı ki o ateşin dumanı, aşk ehlinin en büyük karanlığı oldu.

Şair, bu beyitte, iktibas ettiği unsuru, âşğın ayrılık acısından dolayı çıkan âhına teşbih etmektedir. Bu beyitte, “sevâdü’l-a’zam” ifadesi, büyüklüğü, çoğunluğu kast etmekte olup gerçek anlamında kullanılmıştır.

“Köngül tâ eyledi zülfüng sevâd-ı a‘zâmın mesken

Ƙararıp rûzgârı kördi yüz türlü perîşânlık” (BV, 319/4)

Gönül, (senin) saçının büyük siyahlığını mesken eylediğinden beri dünyası kararıp yüz türlü perişanlığa uğradı.

Bu beyitte ise, “sevâd-ı ‘âzam” sevgilinin güzellik unsurlarından siyah zülfünün benzetileni olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair, gönlünün, sevgilinin sevâd-ı ‘âzamı olan siyah zülfüne yerleşip kaldığı hayâlini kurmaktadır. Dolayısıyla şairin bu beyitte, “sevâd-ı ‘âzam”ı hadisteki mânâsında değil büyük karalık/siyahlık anlamında iktibas ettiği anlaşılmaktadır.

“Şâm-ı hicrânı ki gâyetsiz érür tîreliki

‘Adem iklîmiğa ol kildi sevâdü’l-‘azam” (BV, 419/4)

Karanlığı sonsuz olan ayrılığın akşamı, yokluk ülkesini büyük bir karanlığa saldı.

Bu beyitte, “sevâdü’l-a’zam”, karanlık anlamına gelecek şekilde sadece kelime anlamında kullanmıştır. Karanlık anlamına gelen Arapça “sevâd” ile Farsça “tîre” kelimeleri arasında tenâsüp bulunmaktadır. Ayrıca, ikinci mısırda, “sevâdü’l-‘azâm”ın

kara parçası anlamını da hatırlatacak şekilde ülke anlamına gelen iklim kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır. Nevâyî, beyitte kurduğu hayali, bu Arapça unsurun birinci ve ikinci anlamlarının (karanlık ve kara parçası) verdiği imkân sayesinde genişletmiştir.

Aşağıda ise, *Nevâdirü 'ş-Şebâb*'ta yer alan beyitte, sevad, sevdâ ve kara kelimeleri arasında tenasüp bulunmaktadır.

“Tıflar taşı ki cismim kıldı ser-tâ-ser kıra

Boldı sevdâğa sevâd-ı ‘aẓm andın her kıra” (NŞ, 30/1)

Çocukların (attığı) taşlar vücudumu baştanbaşa kararttı/morattı. O kararan yaraların her biri aşk için büyük bir delil oldu.

Nevâyî bu beyitte, mahallelerde, çocukların meczup kimseleri taşlaması âdetine telmihte bulunmaktadır. “Sevâd-ı ‘âzam” ibaresini delil maksadıyla kullanmakta ve mânâyı, âşığın vücudunda, âşıklığının ispatı olan yaralara hasretmektedir.

Fevâidü'l-Kiber dîvânının 348'inci gazelinde ve dîvânın sonunda bulunan *Sâkinâme*'de bu ibareye birer defa toplam iki (2) defa yer verilmiştir.

“Boldı ma‘nî yüzidin bir ‘âlem

Ol sevâd anda sevâd-ı a‘ẓam” (FK, *Sâkinâme*, 275)

Mânâ yüzünde büyük bir âlem ortaya çıktı, o karanlık orada(o ülkede) büyük çoğunluğa erişti..

“Sevâd-ı a‘ẓam-ı küfr ile zülfi zünnârı

Ki tapılıp şiken ü halkasında Çîn ü Freng” (FK, 348/5)

Saçının (kemer gibi) örgüsünün kıvrımları ve halkalarında Çin ve Avrupa hapsoldüğü için (saçların) küfrün ana karası olmuştur.

Nevâyî'nin, bu ibareyi yukarıdaki beyitte ana kara parçası olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Nevâyî'nin, bu Arapça unsuru, mesnevilerinden *Ferhâd ü Şîrin*'de 2 (iki) ve *Leylî vü Mecnûn*'da bir (1) defa olarak toplam üç (3) defa iktibas ettiği görülmektedir.

“Fenâ mülkide cismi eyle fânî

Ki fehm èylep sevâd-ı a‘ zâm anı” (FŞ, 301)

Bu yokluk ülkesinde varlığının en büyük siyahlık olduğunu anla ve onu hiç kıl.

“Gam ehlinin sevâd-ı mâtemi ol

Galat kıldım sevâd-ı a‘ zâmı ol” (FŞ, XLVII, 33)

O, kederli kimselerin kara yas tuttuğu kişidir, yok yok gam ehlinin en büyüğüdür.

Nevâyî, bu beyitte “sevâdü’l-a‘zâm” iktibasını eserin Mollâ Câmi övgüsünde kullanmakta ve Câmi’nin gam ehlinin, “sevâd-ı âzâmı” yani gam ehlinin üzerinde ittifak ettiği büyük çoğunluk olduğunu söylemektedir.

Aşağıda, Leylî ve Mecnûn’un 327’inci beytinde ise, Nizâmî-i Gencevî övgüsünün sonunda, Nevâyî’nin gönlünde Nizâmî’ye dua cümleleri arasında bu iktibas yer almaktadır. Nevâyî, şairin şehrini büyük kara parçası eylemek istediğini dile getirmektedir.

“Bâğını riyâz-ı hürrem êtsem

Şehrini sevâd-ı a‘ zâm etsem” (LM, 327)

Senin bahçeni cennet bahçesine çevirsem, şehrini de “sevâdu’l-a‘zâm” eylesem.

Görüldüğü gibi, Nevâyî’de dokuz (9) defa geçtiği tespit edilen “sevâdü’l-‘âzam”, hadisler içinde en fazla iktibas edilen Arapça unsurdur. Şair, bu ibareyi hem büyük karanlık hem de büyük çoğunluk anlamına gelecek şekilde alıntılamıştır.

Nevâyî, bu Arapça unsuru, büyük kara parçası anlamına gelecek şekilde kullandığında ise, kara kelimesinin imkânlarından yararlandığı, bu unsuru hem renk hem de toprak parçası yönüyle değerlendirdiği görülür. Buna göre, bir defa âşığın gönlünün

benzetileni (mesken) ve bir defa da âşığın yaralarını (renk yönünden) tasvir etmek amacıyla, bir başka defa ise hem toprak hem renk yönüyle ilişki kurularak sevgilinin zülfüne teşbih ile kullandığı görülmektedir.

“Sevâdü’l-a’zam” ibaresinin, gerçek anlamında kullanıldığı ve “büyük çoğunluk” anlamına gelecek şekilde ise bir defa olarak Molla Câmî övgüsünde alıntılanmıştır.

- **Hayru’l-umûr**

خير الأمور أوسطها

“İşlerin en hayırlısı orta yolda olanıdır”

Bu sözün hadis olmadığı görüşü dile getirilmekle¹⁵⁵ birlikte kültürümüzde yaygın olarak hadis olduğu kabul edilmektedir. Büyüklenmekten (kibriya, tekebbür) sakınmak için İslâmiyette, ibadetler de dahil olmak üzere hiçbir işte aşırıya gitmek övülmemektedir. Kur’an’da daima ibadetin ve evladın çokluğuna güvenilemeyeceği ve sahip olunanlarla övünülmeyeceği insanlara hatırlatılmaktadır.

Hadisten kısmen iktibas edilen ifade “işlerin hayırlısı” anlamına gelmektedir. Bu ibarenin iktibas edildiği *Sedd-i İskenderî* mesnevisinin 4799’uncu beyti, eserin ziyafet bahsinde bulunmaktadır. Bu bölümde, ev sahipliğinin nasıl olması gerektiği anlatılıp israftan ve şatafattan kaçınmak tavsiye edilmektedir.

“İşingge salıp eger hevâü’z-zayf nûr

Tutup mer’î âyîn-i hayru’l-umûr” (Sİ, 4799)

Misafir ağırlama arzusu senin kapına nur saçtığında, “işlerin hayırlısı” (orta yolda) (olanıdır) sözüne riayet edip...

¹⁵⁵ Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2013, s. 214.

Nevâyî, gösteriştten uzak bir ev sahipliğini övmek için hadisten iktibasta bulunmaktadır. Bu beyitte, aynı zamanda “hevâü’z-zayf nûr” tamlaması bulunmakta olup iki Arapça unsurun bir arada kullanıldığı durumlara örnek teşkil etmektedir. Nevâyî’nin sadece *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde bir (1) defa tespit edebildiğimiz bu hadis, beyitte delil amacıyla kullanılmıştır.

- **Küllü emrin zî bâlîn**

كل أمر ذي بال لا يبدأ فيه ببسم الله فهو أبتتر

“Besmele ile başlamayan **her anlamlı iş** eksik kalır.”

Besmele ile işe başlamanın önemini anlatan bu hadis, *Garâ’ibü’s-Sıgar*’ın dîbâcesinde mensur olarak “Bu işke hadis hem érür şâhid-i hâl” sözü ile işaret edildikten sonra manzum olarak kısmen iktibas edilmiştir. İktibas edilen kısım “Her iş eksik kalır” hükmünün bulunduğu kısımdır.

“Kim şâbit érür ki küllü emrin zî-bâl

Hem beyle ‘ayân kıldı Hudâ-yı müte‘âl” (GS, Dîbâce)

“(Besmeleyle başlamayan) her anlamlı iş (eksik kalır)” (hadisinde belirtilen hakikat) değişmez bir kuraldır; hem bu (hakikâti), yüce Allah da buyurmuştur.

Nevâyî’nin manzum eserlerinde bir (1) defa geçen bu hadis, dîbâcede geçmesi dolayısıyla diğerlerinden farklıdır. Dîbâcede mensur ayet ve hadislere yer verilir, ancak sadece bu hadis manzum olarak iktibas edilmektedir. Nevâyî, kendi sözünü hadis ile delillendirirken sonra aynı beyitte Allah’ın da böyle buyurduğunu ifade eder. Hadislerin çoğunluğunda olduğu gibi gerçek anlamında ve bağlamında kullanılmış ve sözün hadis olduğuna işaret edilmiştir.

- **Küntü kenzen mahfiyyen**

كنت كنزاً مخفياً فأحببت أن أعرف فخلقت خلقاً فعرفتهم بي فعرفوني

“**Ben bilinmeyen bir hazine idim**, bilinmeyi diledim, bir takım kimseleri yarattım, onlara kendimi bildirdim ve onlar da beni bildiler.”¹⁵⁶

Klâsik Türk şiirinde, aşk, âşık ve mâşuk arasında kurulan pek çok hayâlde, kutsî hadis olduğu kabul edilen bu söz yer almaktadır. Bu sözde geçen kelimelerden “ahbebtu”nun muhabbet ve “urefu”nun marifet kelimelerinden türedikleri ve kâinatın varlık sebebini açıklamak için, mutasavvıfların sıklıkla delil olarak kullandıkları bir söz olduğu ifade edilmekte olup İbn Arabî’den nakledilen “Benim dinim muhabbet dinidir” sözünün dayanağının da bu söz olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁷

Alî Şîr Nevâyî’nin, bu kutsî hadisi iki eserinde iktibas ettiği tespit edilmiştir. Bu yerlerden biri *Garâ’ibü’s-Sigar*’da, eserin dîbâcesinde, *ayet-i küntü kenz* tamlaması içinde yer almaktadır. Arapça’da ayet, “Kur’an cümlesi” anlamında bir terim olmasının yanında sadece “cümle” anlamına da gelmektedir.

“Bu söz şıdķığa dağı bî-ta‘ n u tanz

Delâlet kıılır âyet-i küntü kenz” (GS./ Mesneviyye 683/119)

Bu söz(ün) doğruluğu, şüpheden ve alaydan uzaktır nitekim (bu sözün doğruluğuna) küntü kenz ayeti yol göstermektedir.

Mesnevilerinden ilki olan *Lisânü’t-Tayr*’da ise, eserin girişinde “Kitâb-ı Lîsânü’t-Tayr” başlığında evrenin yaratılışı bahsinde 31’inci beyitte iktibas edilmiştir.

“Çün halâyıkdın anı mümtâz êtip

Küntü Kenzen sırrığa hem-râz êtip” (LT, 31)

¹⁵⁶ Çeviri Mehmet Yılmaz’ın *Kültürümüzde İslâmî Kaynaklı sözler* kitabından alınmıştır. Bkz.: **a.g.e.**, s.91.

¹⁵⁷ İbrahim Hakkı Aydın, “Kenz-i Mahfî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.25, 2022, s.258-259.

Onu yaratılmışlar arasında seçkin kılıp “ Ben gizli bir hazineydim ” sırrına ortak etti.

Nevâyî, bu beytin öncesinde, 20’inci ve 30’uncu beyitler arasında Ahzab suresi 72’inci ayet-i kerîmeyi mânevî olarak iktibas etmiştir. Evrenin yaratılışını anlattıktan sonra dört zıt maddenin insanda birleştirilidiği, insanın gönlünün mahzen-i irfan olduğunu, bu mahzenin tılsımında Allah’ın kendisini gizlediğini, Allah’ın “sırrı”, arza ve semaya teklif ettiğini ancak bu sırrı insandan başkasının taşımayı kabul etmediği anlatılmaktadır.¹⁵⁸ Daha sonra “küntü kenz” (gizli hazine) ibaresini zikrederek onu diğer yaratılmışlar arasında seçkin kıldığını söylemektedir. Fakat bu seçkinliğin, mutlak üstünlük anlamına gelmediği ilerleyen beyitlerde ifade edilmekte, secde etmeyen, bu yakınlıktan gurura kapılanlardan bahsedilmektedir.

Sonuç olarak Nevâyî bu hadisi, dîvânlarından *Garâ’ibü’s-Sıgar*’ın ve mesnevîlerinden *Lisânü’t-Tayr* mesnevisinin dîbacesinde iktibas ederek iki eserde de delil maksadıyla kullanıldığı görülmektedir.

• Küntü nebiyyen

كنت نبيا وآدم بين الماء والطين

“(Âdem su ile çamur arasında iken) **ben peygamberdim.**”¹⁵⁹

Mutasavvıflardan bir kısmı ilk yaratılan varlığın, Hz. Muhammed’in nuru olduğu görüşündedirler. Bu görüş, Hz. Muhammed’in “İlk yaratılan şey benim nûrumdur”

¹⁵⁸ “Sun’ıdın körgil ki munda dört zıd/Boldı insan hilkatide müttehid/Âferînişdin kılıp insan garaz/Anı eylep halk içinde bî-‘ivaz/Könlün anın mahzen-i irfân kılıp/Ol tılsım içre özin penhân kılıp/Râzı mahfî genc olup bu turfe cism/Sun’ıdın ol genc hıfzığa tılsım/Hem ol tılsım ol mahzen üze hem emîn/Âferîn sun’unga ey cân âferin/Eylegende râzın gencini arz/Ni sema aylep kabul anı ni arz/Gayr insan kim kılıp anı kabûl/Hem zâlum eylep hitâbın hem cahûl” Ali Şîr Nevâyî, **Lisânü’t-Tayr**, Hazırlayan: Prof. Dr. Mustafa Canpolat, Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, byt. 24-30 arası.

¹⁵⁹ Aclûni, İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlû’l-İlbâs I-II**, Beyrut 1351, II, 132, hadis numrası: 2017.

hadisine dayanmaktadır.¹⁶⁰ İlk yaratılan varlığın, Hz. Muhammed'in nûru olduğunun bir başka ifadesi, “küntü nebiyyen” hadisi olarak meşhur olan bu sözde görülmektedir.

Hz. Muhammed, klâsik şiirde de insan-ı kâmil olarak değerlendirilmektedir. İbn-i Arabî'ye göre, Allah'ı ancak insan-ı kâmil olanın bilmesi mümkündür. Hz. Muhammed'in, “Hakikat-ı Muhammediyye”nin zâhir ve bâtın olmak üzere iki yönünün olduğu ve bu hadisin o iki yönden zâhirine yani “Nübüvvet-i Mutlaka” yönüne işaret ettiği açıklanmıştır.¹⁶¹

Nevâyî'de bu hadis, *Bedâyi' u'l-Vasat* 'ta 101'inci gazelin matla beytinde bir (1) defa ve *Sedd-i İskenderî* mesnevisinin naat kısmında da bir (1) defa olarak geçmektedir.

“Zihî teğaddümüng âdemğa bes hadîş-i şahîh

Bu nükte ‘küntü nebiyyen’ işâretide şarîh” (BV, 101/1)

[Ey peygamber, senin] Âdem'den üstünlüğünün en güzel (delili) “ben peygamberdim” sözündeki apaçık nüktededir, bu sahih hadis (buna) yeterlidir.

Bu beyite Nevâyî, “hadis-i sahih” ifadesini iktibastan önce kullanır. “Hadis” lafzına yer verilmesi sebebiyle, beyitte, iktibasın kaynağına işaret edilmektedir. Nevâyî, bu hadisi, şiirinde delil maksadıyla kullanmıştır.

“Bu sebkat ki zâtingğa bêrdi aḥad

Sanga bü'l-beşer tang yok olmak veled

Atalıkğa şüretde peyvend êrür

Velî aşl-ı fıtratda ferzend êrür

‘ Aceb yok sên olmak ata ol şabî

¹⁶⁰ Câfer İyânî Bey, **Nur-nâme**, Hazırlayanlar: Turan Açık, Mücahit Kaçar, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013, s.19-33.

¹⁶¹ Mahmud Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabi, Muhyiddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 20, 1999, s.516-520.

Bu ma‘ nîğadur dāl küntü nebî” (Sİ, 173-175)

(Allah) bu önceliği senin şahsına verdi, (bu nedenle) şüphesiz ki insanlığın babası olan (Âdem) senin çocuğundur. Görünüşte (Âdem) atadır fakat yaratılışça aslında (senin) oğlundur. Senin ata onun çocuk olmasında hayret edilecek bir şey yoktur, zâten “Ben peygamberdim” (hadisi) de bu anlama işaret eder.

Nevâyî, bu hadisi, *Sedd-i İskenderî*’nin naat kısmında kısmen iktibas etmekte ve Hz. Muhammed’in, Hz. Âdem’den önce yaratılmış olduğunu belirterek Hz. Âdem de dahil tüm insanlığın babasının Hz. Muhammed olduğunu anlatmaktadır.

Nevâyî’de iki (2) defa iktibas edilen hadisin, iki beyitte de gerçek anlamında ve bağlamında alıntılandığı ve delil amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

- **Lâ uhsî senâ’ en aleyke**

لَا أُحْصِي ثَنَاءَ عَلَيْكَ

“Senin hakkındaki övgüleri sayamam.”¹⁶²

Hız. Ali’nin naklettiğine göre, bu söz Hız. Muhammed’in dualarından biridir. Duanın tamamı, “Allah’ım! Gazabından rızana sığınırım, cezalandırmandan affına sığınırım. Senden (gelecek her türlü azaptan) sana sığınırım. Seni lâıykıyla övmeyi beceremem. Sen, kendini övdüğün gibisin” şeklinde olan hadisin bir kısmı iktibas edilmiştir.¹⁶³

Nevâyî’de bu ibare *Fevâıyidü ’l-Kiber*’de, *Nevâdirü ’ş-Şebâb*’ta ve *Leylî vü Mecnûn* mesnevisinde birer defa olmak üzere toplam üç (3) defa iktibas edilmiştir.

“Hamdingda her kûteh-naıar hem güng ü lâl olğay meger

Çün kim demiş hayru’l-beşer ol yerde lâ-uğşî şenâ” (FK, 1/3)

¹⁶² Mehmet Yılmaz, a.g.e., s. 99-100.

¹⁶³ A.g.y.

Eksik nazarlı herkes seni (layıkıyla) övmeye eksik ve dilsiz kalır. Nitekim insanların en hayırlısı [olan Hz. Muhammed] bu konuda “seni layıkıyla övmem” demiştir.

Bu beyitte, iktibasın kaynağı Hz. Muhammed hakkında “hayru’l-beşer” denilmekte ve hadis, Nevâî’nin sözünün delili olarak kullanılmaktadır.

“Şenâ-yı zâting içre tapıp ‘acz ehl-i idrâk

Gehî lâ-uḥşî aytıp zamanî mâ ‘arefnâk” (NŞ, 322/1)

İdrak sahibi kimseler, seni övmekte aciz olduklarını itiraf ederek bazen “lâyıkıyla övmem” bazen de “seni hakkıyla bilemedik” demişlerdir.

Bu beyitte iktibasın kaynağına işaret edilmemiştir. Ancak şair, bu hadisin, idrak sahibi kimselerin dilinde olduğu ve bu kimselerin bazen Allah’ı lâıyk olduğu şekilde yüceltmeye dillerinin yetmediğinin farkında olduklarını söylediklemekte, bazen de akıllarının Allah’ı anlamak için yetmediğini itiraf ettiklerinin bilincinde olduklarını ifade etmektedir.

“Ḥamdingni dêmek çü boldı kâmi

‘Lâ uḥşî’ édi âning kelâmi” (LM, 80)

(Allah’ım) (Hz. Muhammed’in) amacı seni övmek olduğunda sözü “(senin övgünü layıkıyla) yapamam” idi.

Sonuç olarak, Nevâî’de üç (3) defa iktibas edilen hadisin kaynağı *Fevâidü’l-Kiber*’deki beyitte açıkça dile getirilmekte ve delil maksadıyla iktibas edilmekteyken, *Nevâdirü’ş-Şebâb*’taki beyitte ise kaynağın işaret edilmemekle birlikte “mârefnâke” ile birlikte kullanıldığı ve idrak sahibi kimselerin sözü olduğu söylenmektedir. *Leylî vü Mecnûn* mesnevisinde ise eserin girişinde Hz. Muhammed’in sözü olduğuna telmihte bulunularak iktibas edilmiştir.

- **Levlâke**

لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك

“Sen olmasaydın, sen olmasaydın (felekleri) kâinatı yaratmazdım”¹⁶⁴

Klâsik edebiyatımızda kutsi hadis olduğu kabul edilmektedir. Anlam olarak, Kur’an-ı Kerîm’deki âyetler ve Hz. Muhammed’in sahih hadisleri ile çelişmediği, uyumlu olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁵ Âlemin neden var olduğu sorusuna, İslâm tasavvufunda verilen yanıt Hz. Muhammed’in varlığıdır. Bu düşünce, levlâke hadisinde en veciz halini almış ve klâsik şiirimizde sıklıkla iktibas edilmiştir.

Nevâyî’de bu ibare, *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da üç (3) defa geçmektedir. İlk olarak, *Garâ’ibü’s-Sıgar*’ın dîbâcede nesir arasında manzum olarak geçerken diğer iki iktibas gazellerde yer almaktadır.

“Vücûdunung tufeyli tokkuz eflāk

Bu da‘ va şāhidi menşūr-ı levlāk”

(GS, Dîbâce, satır 11/12)

Dokuz gezegen varlığın dolayısıyla ortaya çıktı, bu davanın şahidi (Allah’ın) herkese duyurduğu ‘Sen olmasaydın’ sözüdür.

Bu beyit, dîvanın dibacesinde “menşūr-ı levlāk” tamlaması içinde yer almaktadır. Nevâyî, beyitte, bu sözün dava için tanık hükmünde olduğunu söylemektedir.

“Ay dēp şıfatingda ehl-i idrāk

Levlâke le-mā ḥalaḳtü’l-eflāk” (GS, 333/1)

¹⁶⁴ Mehmet Yılmaz, **a.g.e.**, s.113.

¹⁶⁵ Mehmet Yılmaz, **a.g.e.**, s.113.

Ey akıl sahibi kimselerin kendisini tarif etmek için ‘Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım’ sözünü söyledikleri (peygamber)...

Bu beyitte hadisin tamamı iktibas edilmiştir. İktibas edilen sözün hadis olduğuna işaret bulunmakta, bu sözün “ehl-i idrâk” tarafından söylendiği belirtilmektedir. *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da 333’üncü gazelin matla beytinde geçen hadis iktibası, üçüncü beyitte tekrarlanmaktadır.

“Dësem eflâk êrür tufeyling

Bes dur güvehim hadîs-i levlâk” (GS, 333/3)

Feleklerin senin sebebinle var olduğunu söylersem, delilim “sen olmasaydın” hadisi olur.

Bu beyitte ise “sen olmasaydın” sözü “hadis-i levlâk” tamlaması içinde kullanılarak hadis kısmen iktibas edilmiş ve sözün kaynağı işaret edilmiştir.

Sonuç olarak üç (3) defa iktibas edilen hadis, iki defa kısmen bir defa da tam olarak iktibas edilmiştir. Üç iktibas da *Garâ’ibü’s-Sıgar* dîvânında, biri dîbâce diğer ikisi 333’üncü gazelde geçmektedir. Kısmî iktibaslarda, “menşûr-ı levlâk” ve “hadis-i levlâk” tamlamaları içinde kullanılmaktadır. İktibasların üçü de delil maksadıyla kullanılmıştır.

- **Lahmuke lahmî demüke demî**

لحمك لحمي ودمك دمي

“Etin etimdir, kanın kanımdır.”

Hiz. Ali hakkında rivayet edilen hadislerden olup¹⁶⁶ *Lisânü’t-Tayr* mesnevisinde, eserin dört halife övgüsünde kısmen iktibas edilmiştir. Mehmet Yılmaz, sözün kaynağının bulunamadığını belirtmektedir.¹⁶⁷ Bununla beraber, “lahmuke lahmi” sözü, Hiz. Muhammed için Hiz. Ali’nin değerini ifade etmekte ve bu yönüyle hadis olarak

¹⁶⁶ Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, c.2, s. 382.

¹⁶⁷ Mehmet Yılmaz, **a.g.e.**, s.407-408.

tekrarlanmaktadır. Bu hadisin, günümüzde Bektâşî gelenekte yaşamakta olduğu ve ikrânâmelerde geçtiği bilinmektedir.¹⁶⁸

Nevâyî, *Lisânü't-Tayr*'da kaleme aldığı Hz. Ali övgüsünde bu hadîs iktibas ile beraber bir hikâyeye de yer vermektedir.¹⁶⁹ Nevâyî'de, sadece *Lisânü't-Tayr*'ın girişinde bulunan Hz. Ali övgüsünde 242'inci beyitte bir (1) kez alıntılanmıştır.

“Laħmuke laħmî hem anıng şânıda

Demmüke demmî hem istihsânıda” (LT, 242)

“*Senin etin benim etim*” [sözü] onun yüceliğini, “*kanın benim kanımdur*” [sözü] de beğenildiğini anlatmaya kâfidir.

Nevâyî bu hadisi, Hz. Ali'yi övmek için kullanmaktadır. Nevâyî'nin alıntılama usûllerinden biri olan hadisi beytin iki mısraına pay ederek iktibas etmektedir. Şairin dilinde, “lahmuke laħmî” Hz. Ali'nin şânına yani yüceliğine hasredilmekte olup “demmüke demî” ise Hz. Ali'nin güzelliğine (asaletine) hasredilmiştir.

- **Lî ma'allâh**

لي مع الله

“**Benim Allah ile** öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.”¹⁷⁰

Kısmen iktibas edilen ifade “benim Allah ile” anlamına gelmektedir.¹⁷¹ Bu hadis-i şerif, Hoca Ahmed Yesevî'nin 122'inci ve 126'ıncı hikmetlerinde de karşımıza

¹⁶⁸ Mustafa Koç, “Bektaşî Babaları ve Diğer Tekkelerde Bektaşîleşmeye Dair Revnakoğlu Dosyalarından Tespitler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [TDED]*, 2021, cilt: LXI, sayı: 1, s.401.

¹⁶⁹ Ali Şir Nevayî, *Lisânü't-Tayr*, Hazırlayan: Mustafa Canpolat, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 626, s.31-33.

¹⁷⁰ Mehmet Yılmaz, *a.g.e.*, s.115-116.

¹⁷¹ Mehmet Yılmaz, *a.g.s.*

çıkılmaktadır.¹⁷² Şeyh Galib'in ruz u şeb redifli naatında¹⁷³ ve Hüsn'ün Aşk'a kavuştuğu bölümde de geçmektedir. Bu hadis şerh edilirken, Necm suresinde geçen, “ev ednâ”, “iki yay yahut daha yakın oldu” anlamına gelen 9'uncu ayetle beraber açıklanmaktadır.

Nevâyî, bu sözü iktibas ettiği beyitlerin ikisinde de Necm suresi 9. ayet-i kerimeyi alıntılanmıştır. Nevâyî bu sözü, *Lisânü't-Tayr*'da dört (4) defa ve *Garâ'ibü's-s-Sıgar*'da yer alan müseddeste bir (1) defa olmak üzere beş (5) kez iktibas etmiştir.

“Lî ma‘ allahning makâmıda ni hacet Cebrâ'il'e”

(Müseddes I 657 30.satır)

Li'ma'allah makâmında Cebrâ'il' ne gerek var.

Bu bentte Miraç Gecesine telmihte bulunulmakta ve limâallâh, Cebrâil'in geçemeyeceği bir makam olarak düşünülmektedir. Limâallah makamı, bu bentte sadece Hz. Muhammed'e hasredilmektedir. Nevâyî, bu hadisi, *Lisânü't-Tayr* mesnevisinin 158'inci, 159'uncu, 2760'ıncı ve 3192'nci beyitlerinde de iktibas etmektedir.

“Lî ma‘ allâh âsitânın yastanıp

Ğâbe kıavseyn ittiğâdın kıazğanıp” (LT, 158)

“Benim Allah ile” [hadisinin] eşğine yaslandı, “iki yay aralığı (kadar yaklaştı)” [ayetindeki] birliği kazandı.

¹⁷² Hikmet 122: “Limeallah” makâmına barmagunça/“En temûtu” sarayığa kirmegünçe/ “Fenâfillah” deryasığa çommagunça/ ‘Bekâbillah’ gevheridin alsa bolmas.” Bu dörtlük günümüz Türkçesine, Hayati Bice tarafından şöyle aktarılmıştır: “ ‘Limeallah makâmına varmadıkça, ‘ölmeden önce ölünüz’ sarayına girmedikçe, ‘Fenâfillah’ deryasına batmadıkça ‘Bekâbillah’ gevherinden almak olmaz. Hazret-i Türkistan burada ‘Bekâbillah’ makamının ‘Fenâ-fillah’ makamının ötesinde olduğunu işaret etmektedir.” demektedir. Bkz.: Hayati Bice, “Dîvân-ı Hikmet’te Fenâ ve Bekâ Kavramları”, **I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri** 28-30 Nisan 2016, Ankara, 2017, s. 535.

¹⁷³ Şeyh Gâlib'in, Fehîm-i Kadîm'in rûz u şeb redifli kasidesine yazdığı nazire hakkında bkz.: Şerife Uzun, “Na’t Geleneginde Şeyh Gâlib Örneği”, **Turkish Studies**, Sayı: 9/6 Bahar, 2014, Ankara-Türkiye, s. 1093-1106.

Bu beyitte, kâbe kavseyn ayeti ile limâallâh hadisi birlikte iktibas edildiği görülmektedir. Arapça unsurlar, “limâallah âsitânı” ve “kâbe kavseyn ittihadı” şeklinde Türkçe isim tamlaması yapısı içinde kullanılmıştır.

“Kâbe kavseyn evci hâşıl èyledi

Lî ma‘ allâh kurbı vâsıl èyledi” (LT, 2760)

“İki yay aralığı (kadar yaklaştı)” (ayetindeki) göğündeki (makamı) elde etti, “Benim Allah ile ...” (hadisindeki) yakınlığına kavuştu.

Bu beyitte de Necm suresi 9’uncu ayeti kâbe kavseyn (iki yay uzunluğu) ile “lima’allâh” hadisi birlikte kullanılmakta olup ayet ve hadisin birlikte alıntılandığı beyitlerden biridir.

“Kim kılıp mi‘ râc-ı vahdetka güzër

Lî ma‘ allâh sırrıdın bergey haber” (LT, 3192)

Birlik miracına gittiğin için, “Benim Allah ile ...” (hadisindeki) sırrından (insanlara) haber getirebildin.

Sonuç olarak, Nevâyî’nin, “lima’allâh” hadisini *Garâ’ibü’s-Sıgar*’ın dîbacesinde bir (1) ve *Lisânü’t-Tayr* mesnevisinde üç (3) defa olmak üzere toplam dört (4) defa iktibas ettiği görülmektedir. Bu iktibasların bulunduğu beyitlerin ikisinde, şair, “limâallah” hadisi ile birlikte Necm suresi 9’uncu ayete, beytin ikinci mısraında yer vermektedir. Bu hadis, dört (4) beyitte Türkçe isim tamlamasının tamlayan ögesi olarak “limaâllâh âsitânı”, “limaâllâh kurbı”, “limaâllâh sırrı” ve “limaâllâh makamı” tamlamaları şeklinde kullanılmaktadır.

- **Men ‘arefe nefsehu fekad ‘arefe rabbehu**

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

“Kendi nefisini bilen Rabbini hakkıyla bilir.”¹⁷⁴

Nefis, insanın hayatta kalmak, yaşamak, ilim öğrenmek, yükselmek gibi amaçlara ulaşması için sahip olduğu çeşitli hassaları barındıran kuvvetlere verilen addır.¹⁷⁵ Bu hadis hakkında farklı görüşler bulunmakta olup bir görüş hadis olduğu yönündedir. Bir diğer görüş ise sahih bir hadis olmadığını ifade etmektedir.¹⁷⁶

Nevâyî bu hadisi kısmen iktibas etmiş olup hadis, Arapça bir şart cümlesi ve şartın cevabından oluşmaktadır. Nevâyî, bu ibarenin şart kısmını dört (4) defa ve cevap kısmını bir (1) defa iktibas etmektedir. Nevâyî’de bu ibare *Hayretü’l-Ebrâr* mesnevisinde bir (1) defa, *Bedayî’u’l-Vasat* ve *Lisânü’t-Tayr* mesnevilerinde ikişer defa toplam beş (5) defa geçmektedir. Hadisteki mânâ ile beyitteki mânâ birbiri ile uyumludur.

“Nefska çün ‘ârif olup mû-be-mû

Fâ’iz olup kad ‘arefe rabbehû” (HE, 1000)

Nefse derinliğine vâkıf olduğu için “Rabbini bildi” (ilmi) taşı.

Bu beyitte Nevâyî, Arapça şart cümlesinin cevabını beyte alıp Türkçe cümlelerin yüklemi olarak kullanır. Arapça cümleyi, nahiv kurallarına uygun olarak bölümlendirdiği ve Türkçede söz dizimine uygun olarak iktibas ettiği anlaşılmaktadır. Şair ayrıca hadisin iktibas etmediği (men arefe nefsehu) kısmını Türkçeye çevirerek, bu çeviriye diğer mısra da “nefska çün ‘ârif olup” ifadesiyle yer vermiştir.

“Bolmas niķāb açsang dağı çun hāl-i sırr-ı lev-kuşif

Ṭālibğa nêdür êylemek taḥsîl-i genc-i men ‘aref”(BV, 309/8)

¹⁷⁴ Bu çeviri şu kitaptan alınmıştır: Bkz.: Hacı Bektaş Velî, **Makalât**, Hazırlayan: Esad Coşan, Sadeleştiren: Hüseyin Özbay, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 1178, 1000 Temel Eser Serisi: 161, 3. Basım, Ankara, 1996, s. 17.

¹⁷⁵ Süleyman Uludağ, “Nefis”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 32, s. 526-529.

¹⁷⁶ Mehmet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 122-123.

Örtüyü kaldırsan bile “lev kuşif” sırrının çözülmesi mümkün olmaz; “men ‘aref” hazinesini elde etmeye tâlip olan kişinin amacı nedir?

Bu beyitte “men arefe” iktibas, Hz. Ali’ye ait olan “lev kuşif” sözü ile birlikte alıntılanmaktadır. Şair, Hz. Ali’nin bu sözünü anlamak için “men arefe” hadisinin anlaşılması gerektiğini söylemektedir. İktibas edilen “tahsil-i genc-i men ‘aref” (“men aref” hazinesinin elde edilmesi) ibaresi, Farsça zincirleme isim tamlaması şeklinde beyitte yer almaktadır.

“Özni köngül şaḥîfesidin maḥv kılmağan

Tapmas vuḫûf nûkte-i esrâr-ı men ‘aref” (BV, 305/3)

Kalpte benlik duygusunu yok etmeyen (kişinin), “men aref” sırlarının inceliklerine vâkıf olması imkânsızdır.

Nevâyî bu beyitte de hadisi, Farsça isim tamlaması şeklinde kullanır. “Men aref” sırlarının inceliklerine ermek için insanın Allah’tan başka her şeyi gönlünden silmesi gerektiği ifade edilir.

“Men ‘aref” hadisi, Nevâyî’nin mesnevilerinden *Lisanü ’t-Tayr*’da, ilki, “Emîrû’l-Mü’minin Ali Raziya’llahu ‘Anhu Hazretide” başlığını taşıyan Hz. Ali övgüsünde, diğeri “Kuşların Fenâ Husulidîn Bekâ Vusûliga Yitken” başlığında olmak üzere iki (2) defa iktibas edilmiştir.

“ ‘İlm evşâfiga zâtı muttaşif

Kim sözi geh men ‘aref geh lev-küşif” (LT, 237)

Zâtı ilimle sıfatlanmış olan (Hz. Ali’nin) sözü bazen “men aref” bazen de “lev-küşif” (idi).

Nevâyî bu beyitte, *Bedâyî’u’l-Vasat*’ın 309’uncu gazelinin 8’inci beytinde olduğu gibi “men aref” hadisini “lev kuşif” kelâm-ı kibârî ile birlikte kullanmıştır. *Lisânü ’t-Tayr* mesnevisinde Hz. Ali övgüsünde kullanılmıştır.

“Munda zāhir boldı sırr-ı men ‘aref

Kim körüptür gevher olmağlıg şadef” (LT, 3183)

Burada artık “men aref” sırrı açığa çıktı, çünkü sadef, inci olduğunu idrâk etti.

Bu beyit, otuz kuşun kendilerinin Simurg olduklarını idrâk etmelerinin ardından söylenmiştir.¹⁷⁷ Bu beyitte “men ‘aref” Farsça isim tamlaması şeklinde alıntılanmıştır.

Sonuç olarak, Nevâyî’de beş (5) defa geçtiğini tespit edilen “men aref” hadisi, beyitlerden ikisinde, Hz. Ali’nin “lev kuşif” sözü ile birlikte kullanılırken üç beyitte ise, “nükte-i esrâr-ı men ‘aref”, “tahsil-i genc-i men ‘aref” ve “sırr-ı men ‘aref” şeklinde Farsça isim tamlaması olarak alıntılanmıştır. *Lisânü’t-Tayr*’da eserin methiye bölümünde yer alırken gazellerde hazine ve ince mânâlara sahip bir sır olarak değerlendirildiği ve gerçek baağlamında kullanıldığı görülmektedir.

• Men kara’a

مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَهُ حَسَنَةٌ وَالحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا لَا أَقُولُ

“**Kim** Allah’ın kitabından bir harf **okursa**, onun için bir iyilik sevabı vardır. Her bir iyiliğin karşılığı da on sevaptır.”

Kur’an-ı Kerîm, Hz. Muhammed’e verilmiş bir mucizedir. Kur’an okumanın fazileti, pekçok ayet ve hadiste bildirilmiştir. Bu hadiste de Kur’an’ın fazileti anlatılmaktadır. Nevâyî, bu hadisten kısmî iktibas yoluyla “kim okursa” ifadesini iktibas etmiştir. Bu iktibas, Nevâyî’nin *Bedâyi’u’l-Vasat* dîvânında bir (1) defa olarak geçer.

“Kağkıl Nevâyî uşbu eşikni lecâc ile

Kim şâbit oldı fakırda maзмûn-ı men kara’” (BV, 288/7)

¹⁷⁷ “Kim kılıp Sîmurg ottuz kuş heves/ Özlerin kördiler ol Sî-murg u bes” Nevâyî, *Lisânü’t-Tayr*, Yay. Haz. Mustafa Canpolat, Ankara: TDKY: 626, 1995, s. 245, byt. 3182.

Ey Nevâyî, bu kapının eşiğini kararlılıkla çal, nitekim fakirlikte “kim okursa” mazmûnu kural olmuştur.

Bu beyitte hadis ifadesinin yerine mazmûn lafzının kullanıldığı görülür. İktibas edilen hadis, Farsça isim tamlaması şeklinde -“mazmûn-ı men kara’a” (kim okursa mazmûnu)- kullanılmış olup şair bu iktibasla, beyitte sebep-sonuç ilişkisi kurmaktadır.

- **Sâimu’d-dehr kâimu’l-leyl**

صائم الدهر قائم الليل

Gündüz oruçlu gece namazda

Kur’an-ı Kerîm’de Bakara suresi 185’inci âyette Ramazan ayında oruç tutmanın emredildiği bilinmekte¹⁷⁸ ancak Ramazan ayı dışında da oruç İslâmî kültürün bir parçası olarak yaşamaktadır. Hz. Muhammed, müminlere ibadetlerde orta yolda olmayı ve kişinin gücünün yettiği ibadetleri yapmasını öğütlenmektedir.¹⁷⁹

“Anda sultân şâyimü’d-dehr êrdi kün

Ol şıfat kim kıyımü’l-leyl êrdi tün” (LT, 2143)

Orada Sultan, gündüz oruçlu, gece ise kıyamda namaza durmaktaydı.

Bu beyit, *Lisânü’-Tayr*’da, (CXXII) numaralı Hikayet başlığında anlatılan *İbn Edhem Şah İbrahim* hakkındadır. Bu hikâyede, İbrahim Edhem’in, Belh’ten Nişâbur’a yaptığı yolculuktan, gündüz oruçlu gece daima namaz kılarak yedi yıl geçirdiğinden bahsedilmekte, devamında ise, el emeğiyle yaptığı işleri iftar için sattığı sırada onu bir kişinin imtihan etmesi hikâye edilmektedir. Hadis, beyitte iki mısraya pay edilerek ve İbrahim Edhem’i tasvir edip övmek için kullanılmıştır.

¹⁷⁸ Kur’an 2/285.

¹⁷⁹ Hadislerle İslâm Ansiklopedisi, c. 2, s. 260.

- **Sevâdu'l-vechi fi'd-dâreyn**

الفقر سواد الوجه في الدارين

“Fakirlik, **dünyada ve ahirette yüz karasıdır.**”

İslâmiyette fakirlik (yoksulluk) nedeniyle insanın fitratın bozulması ve dünyada ve ahirette insanın yüzünü karartacak işlerin işlenmesi kuvvetli bir ihtimal olarak dile getirilmektedir. Nevâyî'nin manzum eserlerinde fakirliği öven yahut fakirliği tasavvufî mânâda yorumlayarak olumlayan bir beyte rastlanmamaktadır.

Nevâyî, “Fakirlik iki cihanda yüz karasıdır” hadisini, *Garâ'ibü's-Sıgar*'da bir (1) ve *Bedâyi'u'l-Vasat* 'ta bir (1) toplam iki (2) defa iktibas etmiştir.

““Âşık işi çün sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyn érür

Bu melâmet küyide yüz karalığ könglüm tiler” (GS, 182/ 4)

Âşığın işi her iki dünyada rüsvâlık olduğu için, bu melâmet köşesinde gönlüm yüz karalığı dilemektedir.

Nevâyî, bu beyitte iktibas ettiği Arapça unsurun (Sevâd-ı vechi) Türkçesine (yüz karalığ) diğer mısrada yer vermektedir. Bu üslûp, yani Arapça unsurun Türkçe çevirisine aynı beyitte verilmesi Nevâyî'nin iktibaslarında şairin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu beyitte, âşığın yüz karalığı dilemesi, fâkirlik istemesinden kinâyedir.

“Ëy ki ister-siz sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyndin

Bâ-ḥaber bolmak mênê yüzi qarada istengiz” (BV, 200/4)

“İki dünyada yüz karası” olanın ne olduğunu (öğrenmek) isterseniz, yüzü kara olan bana gelip sorunuz.

Nevâyî, bu beyitte kendisinin fakirlik makamında bulunduğunu hadis iktibası yoluyla ifade etmektedir. Şair, hadiste geçen “sevâdu'l-vechi” ifadesinin Türkçe anlamına yine ikinci mısrada “yüzi kara” şeklinde yer vermiştir.

Sonuç olarak her iki örnekte de Arapça unsurun aynı beyitte Türkçeye çevrildiği görülmektedir. *Garâ'ibü's-Sıgar*'da âşığın gönlünün dileği ve *Bedâyi'u'l-Vasat* 'ta ise âşığın hâli olarak kullanılmıştır birer defa toplam iki (2) defa iktibas edilmiştir.

1.4. Nevâyî'nin Hadis İktibaslarına Dair Genel Bir Değerlendirme

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde iktibas ettiği hadisler incelendiğinde, manzum olarak yirmi iki (22) hadisin kullanıldığı görülmektedir. Bu hadislerin pek çoğu “müştehir hadis” olarak tanımlanan hadislerden oluşmakta ve Nevâyî'nin “Türkçe söylediği” 40 Hadis eserinden farklı hadisleri ihtiva etmektedir.

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde manzum olarak 22 farklı hadisin, toplam 52 defa kullanıldığı tespit edilebilmiştir. Dîvanlarından, *Garâ'ibü's-Sıgar*'da ve *Bedâyi'u'l-Vasat* 'ta yedişer farklı (7) hadis bulunmaktayken *Nevâdirü's-Şebâb*'ta ve *Fevâidü'l-Kiber*'de üçer (3) farklı hadis iktibas edildiği görülmektedir.

Mesnevîlerinde ise *Hayretü'l-Ebrâr*'da beş (5), *Leylî vü Mecnûn*'da iki (2) ve *Sedd-i İskenderî*'de iki (2) farklı hadisin manzum olarak lafzen iktibas edildiği tespit edilmiştir. Türkçe manzum eserlerindeki manzum hadis iktibas 10 (on) hadis ile Lisânü't-Tayr mesnevisinde bulunmaktadır.

Ferhâd ü Şîrîn'de ve *Seb'a-yı Seyyâr*'da birer hadisin iki (2) defa alıntılındığı tespit edilmiştir. Hadis iktibaslarının daha az bulunduğu mesnevîlerde -mesela *Ferhâd ü Şîrîn*'de- Nevâyî'nin, Hz. Muhammed'in mucizelerini daha az iktibasla hikâye ettiği görülmektedir. Hz. Muhammed'in mucizelerinin anlatıldığı bu bölümlerin başlıklarında ayet ve hadisler mensur olarak iktibas edilmişlerdir.

Tespit edebildiğimiz yirmi iki (22) hadisin üç (3) tanesi tam olarak iktibas edilirken, ondokuz (19) tanesi kısmî iktibas yoluyla şiire dahil edilmiştir. Tam olarak iktibas edilen hadisler, “el-kâsibu habibullâh”, “en-nâsu ala dînü'l-müluki” ve “el-veledu sırrı ebîhi”dir.

Nevâyî'nin Türkçe dîvânları ve mesnevîlerinde tespit edilen hadis iktibaslarının nasıl ve niçin kullanıldığı değerlendirildiğinde, bu soruların yanıtları, iktibasların biçim ve amaçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öncelikle Nevâyî, hadisleri iktibas ederken bazen iktibas edilen unsurun hadis olduğunu aynı beyitte, “habîb-i ilâh dedi”, “nebî dedi”, “anın sözü” “ay dep” “halkının e’azizi dedi”, “hayru’l-beşer demiş” gibi ifadelerle belirtmektedir. Bu şekilde iktibas edilen hadislerin sayısı yedi (7) olup “el-kâsibu habîbullâh”, “en-nâsu alâ dini muluki” bu tarzda iktibas edilen hadislerdendir. Dolayısıyla, bu hadisler, şiir cümlesinin içinde bir aktarım cümlesi olurlar. Bu hadislerden bazıları aynı zamanda tam cümle olarak iktibas edilen hadislerdir.

Biçim olarak aktarım cümlesi olan iktibasların bulunduğu beyitlerde, bu ibarelerle beraber “çün”, “kim” bağlaçlarının da beyitte yer alması, iktibasların delil getirmek amacıyla kullanıldığını göstermektedir.

Bir başka hadis iktibas tarzı ise isim tamlaması şeklinde kısmen iktibas yoluna gidilmesidir. Nevâyî'nin hadis iktibaslarında bulunan isim tamlamaları Türkçe isim tamlaması, Farsça isim tamlaması ve Farsça zincirleme isim tamlaması şeklinde kurulmuşlardır.

“Kâbe kavseyn ittihadı”, “kâbe kavseyn evci”, “limaallâh âsitani”, “limaallâh kurbi”, “limaallâh sırrı”, “limaallâh makamı” Türkçe isim tamlaması iken, “mazmûn-ı men kara’a”, “menşûr-ı levlâk” Farsça isim tamlaması ve “tahsil-i genc-i men ‘aref”, “nükte-i esrâr-ı men ‘aref” ise Farsça yapıda kurulmuş zincirleme isim tamlamasıdır.

İktibas terkihiyle kurulan isim tamlamalarının sadece biçimsel bir bütünlükten ibaret olduğu düşünülemez. Bu tamlamalar, kuruldukları kelimelerle, şiirde mânâ bütünlüğü de sağlamakta, dîvân şiirine renk ve boyut vermektedirler. Nasıl ki dîvân şiirinde teşbihler, her nesnenin en nâdir ve değerli olanına yapılmakta ise¹⁸⁰ birlikte

¹⁸⁰ Diş, inciye, dudak/söz şaraba, saç, karanlık bir ülkeye benzetilmesi buna örnek olarak verilebilir.

kullanılan kavramlar da birbirine en yakışan, biri daima ötekini hatırlatan kavramlar arasından seçilmektedir

Nevâyî'nin, hadislerden iktibaslarda bulunduğu beyitlerde, hadisle tamlama oluşturan kavramlardan eşik, sır, yakınlık, makam denildiğinde, Hz. Muhammed'in Allah ile olan yakınlığının düşünülmesini sağlayan birliktelik önce beyitte kelimeler safında kurulmaktadır. Bu kavramların yanında hadis lafzen bulunmadığında dahî bu birlikteliğin izlerinin -mânâların- beyitlere taşındığı görülmektedir.

Kısmen iktibas edilen hadisler bazen müpteda ve haberden oluşan ve beyitte hadisin öznesi ve yüklemi olan yapılar içinde yer alırlar. En meşhur hadislerden olan “ene efsah” ve “ene emlâh” bu duruma örnektir.

Nevâyî, bazı hadisleri tam, bazılarını kısmen ve bazılarını ise hem tam hem kısmen iktibas etmektedir. İktibasların hangi biçimlerde iktibas edildiği kadar beyitte bulunduğu konum da önem arz eder. Bu bağlamda, Nevâyî'nin, hadisleri beytin tek mısraında yahut beytin iki mısraına pay ederek iktibas ettiği görülmektedir. “Azze men kana'a, zelle men tama'a” (kanaat eden aziz olur, tamah eden ise zelil olur) hadisi, “lahmuke lahmi demmuke demmi” (etin etim kanın kanımdır) hadisi, aynı beyitte iki mısraya bölünerek iktibas edilen hadislerdendir.

Hadis iktibaslarının biçim özelliklerinin dışında kalan hususiyetlerine, hadislerin ne için ve kim için kullanıldığı sorusu ile ulaşmak mümkündür. Bu sorular bağlam değişikliği olup olmadığının da yanıtını verirler. Bu açıdan hadisler ve âyetler birlikte düşünüldüğünde, Nevâyî'nin, hadis iktibaslarında -ayet iktibaslarından farklı olarak- daha az bağlam değişikliği yöntemini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Hadis iktibaslarında, bağlamın tamamen değişmediğini, sadece mesnevinin ara hikâyelerinde bir menkıbe yahut şahıs övgüsünde kullanılmak suretiyle mânânın hasredilmesi yoluna gidildiği görülmektedir.

Örnek olarak, İbrahim Edhem'in anlatıldığı bir hikâyede onun “sâimu'd-dehr” olduğunu söyleyen şair, hadisi bağlamından uzaklaştırmayıp sadece hadisi bir şahsa

hasretmektedir. Benzer bir durum, Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman Mirza için yazılmış bölümde, “el-veledu sırrı ebihi” hadisinin iktibas edilme tarzında da görülmektedir.

Nevâyî bazı hadisleri mesnevîlerin methiye kısımlarında ve ara öykülerinde belli şahsiyetler için iktibas eder. Hz. Muhammed için “levlâke”, “ene efsah”, “ene emlâh”, “küntü nebiyyen” iktibas edilirken, Hz. Osman için “zî'n-nûreyn”, Hz. Ali için “lahmuke lahmi”, İbrahim Edhem için “kâimu'l-leyl, sâimu'd-dehr”, Bediüzzaman Mirza için “el-veledu sırrı ebihi” hadisini iktibas etmiştir. Nevâyî, kendisi için ise “sevâdu vechi fi'd-dâreyn” hadisini alıntılar. Bu hadis, gazelde iktibas edildiği için aynı zamanda âşığın dilinde kendine yer bulmaktadır.

Nevâyî'nin, gazellerde bir şahsa telmih içermeyen, tüm insanlara öğüt vermek amacıyla kullandığı anlaşılan hadislerle ise “men arefe nefsehu”, “el-kasibu habibullâh” hadisleri örnek verilebilir. “Küntü kenzen” hadisinin mânâsı ise hadiste olduğu gibi beyitte de sadece Allah'a hasredilmiştir.

İktibas edilen hadislerin bağlamları, dîbâcelerde, gazellerde ve mesnevîlerde farklılıklar gösterir. Örnek olarak, gazelde iktibas edilen bir hadis, şairin aktardığı bir cümle şeklinde, şairin sözünün delili olarak kullanılırken, dîbâcelerde, iktibas edilen bir hadis, Hz. Muhammed için methiye olarak veya şairin poetikasının dayanak noktası olup söz övgüsünde kullanılabilmektedir.

Nevâyî'nin *Garâ'ibü's-Sıgar* dîvânının dîbâcesinde iktibas ettiği hadisler genellikle, söz ve şiir hakkındaki hadislerdir. Şair, mesnevîlerden *Hayretü'l-Ebrâr* ve *Seb'â-yı Seyyâr*'nin dîbâcesinde de “ene efsah” ve “ene emlâh” hadislerini iktibas ederek Hz. Muhammed'in fesahatini övmektedir.

Nevâyî, hadis iktibaslarının bazılarında, iktibas ettiği kısmı ayrıca Türkçeye de çevirmektedir. Örnek olarak, şair, “men 'arefe” hadisini iktibas ederken, hadisin iktibas edilen kısmını aynı beytin ilk mısraında “nefska çün 'ârif bolup mû be bû” ifadesiyle Türkçeye de aktarmıştır.

İktibasların gazelde, mesnevide yahut dîbâcelerde bulunmasının tesâdüfî nedenleri bulunmadığı anlaşılmaktadır. Nevâyî'nin iktibas ettiği hadisleri, özellikle mesnevîlerde, edebî kurgu ile uyumlu bir motif olarak seçip aldığı açıkça görülür.¹⁸¹ Bunun en güzel örneği, “sevâdu vechi fi'd-dâreyn” (fakirlik iki cihanda da yüz karasıdır) hadisinin, sadece Bedâyi'ü'l-Vasat dîvânında, âşığın bir sıfatı olarak kullanılmasıdır. Nevâyî, bu hadisi, dîvân şiiri geleneği içinde âşığın nasıl tasvir edilmesi gerekiyorsa o maksatla kullanmakta ve âşığı yüzü kara olarak vasıflandırmaktadır.

Hadis iktibasları, yukarıda sayılan hususiyetlerden başka bir de sıklık yönünden değerlendirilmelidir. Mesela, hadislerden bazıları sadece bir defa ve tek bir eserde geçmesiyle dikkati çekmektedir. Sadece bir defa iktibas edilen hadislerin ya kişi yahut eser sebebiyle alıntılındığı görülür. Mesela, Hz. Osman için kullanılan “zî'n-nûreyn”, “en-nâsu ‘alâ dinü'l-muluki” ve Hz. Ali övgüsü için kullanılan “lahmuke lahmî” sadece Lisânü't-Tayr'da, “ene emlâh” sadece Garâ'ibü's-Sıgar'ın dîbâcesinde, “hayru'l-umûri” sadece Sedd-i İskenderî'de, “el kâsibu habibullâh” sadece Bedâyi'ü'l-Vasat 'ta ve oruçla ilgili iki hadis “es-Savmu li” ve “es-Sâimu'd-dehr” ise sadece Hayretü'l-Ebrâr mesnevisinde iktibas edilmişlerdir. En çok tekrarlanan hadisler ise “lahmuke lahmî” ile “limaallâh” hadisleridir. Bu hadislerden “limaallâh” Hz. Muhammed'in tüm peygamberler hatta tüm yaratılmışlar arasındaki makâmını, diğeri “lahmuke lahmî” ise Hz. Ali'nin tüm insanlar içindeki değerini beyân etmektedir. Bu iki hadis, Nevâyî'nin eserlerinde toplam beşer (5) defa zikredilmişlerdir.

Bir başka önemli nokta ise, Nevâyî'nin aynı beyitte birden çok iktibasta bulunduğu durumlarıdır. Nevâyî, bazen iki hadisi aynı beyitte alıntılarken, bazen bir ayet ve bir hadisi bir araya getirir. Hatta bazen bir hadisi ve bir kelâm-ı kibârı aynı beyitte alıntılarmaktadır. Bir ayet ve bir hadisin aynı beyitte iktibas edilmesine, “kâbe kavseyn” ayeti ile “limaallâh”ı örnek olarak verilebilir. İki hadisin aynı beyitte iktibas edilmesine ise “ene efsâh” ve “ene emlâh” hadisleri örnektir. Aynı beyitte bir hadis ile bir kelâm-ı kibârın

¹⁸¹ Beraat-ı istihlâl sanatının bir yansıması olarak, eserin muhtevasına uygun âyet ve hadislere dîbâcelerde yer verilmektedir.

iktibas edilme örneği ise “men ‘arefe” hadisi ile Hz. Ali’nin “lev kuşif” sözünün birlikte iktibas edildiği beyittir. Bu son durum, Nevâyî’de iki defa tekrarlanmaktadır.

Tüm hadisler değerlendirildiğinde, hadislerin niçin kullanıldığını dört başlıkta özetlemek mümkündür. Bu amaçlar; övmek, delil göstermek, sebep-sonuç ilişkisi kurmak ve tasvir etmek olarak sıralanabilmektedir.

Bu amaçlardan “sâimu’d-dehr” İbrahim Edhem’in hâlini anlatırken iktibas edilen yegâne tasvir amaçlı hadis örneğidir. Hadisler, övgü amacıyla iktibas edildiğinde Hz. Muhammed, Hz. Osman, Hz. Ali ve Bediüzzamân Mirza için kullanıldıkları görülmüştür. Dört halife övgüsü sadece *Lisânü’t-Tayr*’da bulunmakta ve sadece Hz. Ali ve Hz. Osman hadislerle övülmektedirler.

Nevâyî mesnevilerinde toplam 14 hadis iktibas etmiştir. Nevâyî’nin mesnevilerinde iktibas ettiği hadislerin, tercümeler yaptığı Nizâmî’nin hamsesindeki mesnevilerde olup olmadığı araştırıldığında sadece iki hadisin yani “ene efsah” ve “küntü nebiyyen” hadislerinin Nizâmî’de bulunduğu görülmektedir. Ancak mesela, Nevâyî “ene efsah” hadisini *Hayretü’l-Ebrâr*, *Seb’a-yı Seyyâre*’de ve *Lisânü’t-Tayr*’da alıntılarmaktayken, Nizâmî sadece *Leylî vü Mecnûn*’da iktibas etmektedir. “Küntü nebiyyen” hadisi Nevâyî’de *Sedd-i İskenderî*’de bulunmaktayken Nizâmî’de *Mahzenü’l-Esrâr*’da yer almaktadır. “Lâ uhsî”, “men ‘aref”, “es-savmu lî”, “sevâdü’l-a’zam”, “el-veledu sırrı ebihi” ise Nizâmî’de tespit edilememiştir.

Görüldüğü gibi hadis iktibaslarında da eserlerin konusu ve türü etkilidir. Dîbâcelerde bulunan hadis iktibaslarını, Hz. Muhammed’in fesahatini ve Kur’an’ın îcâzını ifade eden hadislerden seçen şair, gazellerde çoğunlukla delil getirme amacına yönelmiştir. Hadis iktibaslarında biçim olarak en çok isim tamlamasının tercih edildiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, hadislerin ekseriyetinin gerçek anlamlarında ve şairin sözüne delil getirmek amacıyla iktibas edildiği görülmektedir. Bu sıralamayı övgü, tasvir ve sebep-sonuç ilişkisi izlemektedir. Ayet ve hadis iktibasları arasındaki temel farkın, bağlam

değişikliği noktasında olduğu söylenebilir. Bu husus, tezimizin üçüncü bölümünde ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

NEVÂYÎ'NİN ARAPÇA ŞİİRLERİ VE TAZMÎNLERİ İLE ATASÖZÜ VE KELÂM-I KİBÂR ALINTILARI

İkinci bölümde, Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe dîvânları *Garâ'ibü's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyi'u'l-Vasat*, *Fevâyidü'l-Kiber* ve hamsesini oluşturan *Hayretü'l-Ebrâr*, *Ferhâd ü Şîrîn*, *Leylî vü Mecnûn*, *Seb'a-yı Seyyâr* ve *Sedd-i İskenderî* eserleri ile *Lisânü't-Tayr* mesnevisi taranmış olup meşhur Arapça mısralar Şiir Tazminleri başlığında incelenmiştir. İkinci bölümün ikinci kısmında önce Arapça atasözü ve deyimler daha sonra ise kelâm-ı kibârlar yer almaktadır. Her kısmın sonunda ilgili bölümün değerlendirmesi sunulmaktadır.

2.1. Şiir Tazminleri

İslâmî şiir geleneğinde mısra ve beyit alıntılarına tazmîn denildiği bilinmekte, bu alıntılar bedî' sanatının içinde değerlendirilmektedir. Bir belâgat terimi olarak tazmîn, ortak edebî malzemeye dayalı sanatlardan biri olarak düşünülmektedir.¹⁸² Tazmînler, el-sine-i selâse diye adlandırılan Türkçe, Arapça ve Farsça ile yazılan mısralar arasında olabildiği gibi, aynı dil içinde de mısra tazmîn edilebilmektedir. Alanın önde gelen şairlerinin mısralarından seçilmek usûlüyle, şairin adının zikredilmesine lüzum olmadan tanınabilmektedir.¹⁸³ Şiir söylediği dilden farklı bir dildeki mısraı alıntılayan şair, tazmin yoluyla hem şiirde kullandığı dile hem de tazminde bulunduğu dile hâkimiyetini gösterme fırsatını bulmaktadır.

On beşinci yüzyılda, Türk şairleri arasında Farsça şiir söylemek oldukça yaygın iken Arapça bir dîvân oluşturan şairlerin az olması, Arap aruzunun ve poetikasının bir sonucu olarak düşünülmektedir.¹⁸⁴ Nevâyî'nin Türkçe manzum eserleri üzerinde

¹⁸² Tazmin ile ilgili bu bilgiler özetle alınmıştır: Yekta Saraç, **Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat**, İstanbul: Gökkuş Yayınları, 2015, s. 278.

¹⁸³ a.g.e.

¹⁸⁴ “Fuzûlî ve Arapça Kasîdeleri” kitabına bir önsöz yazdığı önsözünde Orhan Okay, Arapça yazan Türk dîvân şairlerinin azlığını, Arap vezinlerinin ve poetikasının Türk ve Fars şiirinden farklı oluşu ile

yaptığımız çalışmada, Nevâyî'nin, Arapça tazmîn sınıfına giren, sadece bir mısra alıntıladığı görülmektedir. Bu mısra, Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazelinde tazmîn edilerek şöhret bulmuş *Elâ yâ eyyühe 's-sâkî edir ke 'sen ve nâvilhâ* mısraıdır.

Nevâyî'nin manzum eserlerinde, daha önce tazmîn edildiğine dair bilgiye ulaşamadığımız ve şairi bilinmeyen üç Arapça mısra daha bulunmaktadır. Bu mısraların, Nevâyî'ye ait olması da ihtimal dahilindedir.

Nevâyî'nin ayet ve hadis iktibaslarını incelediğimiz birinci bölümde, şairin iktibas usûlünden, onun Arapça unsurları sadece iktibas ettiği kısımları ile değil, ayetin ya da hadisin iktibas etmediği kısımları ile de bildiği ve beyitlerde Türkçesine yer vererek bu vukûfiyetini okuyucuya gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bölümde ise, şairi bilinmeyen Arapça meşhur mısralara yer vermesi, Nevâyî'nin Arapça bilgisini değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Tazmîn edilen Arapça mısraların ikisi de *Garâ'ibü's-Sıgar*'da yer almaktadır. Nevâyî'nin manzum eserlerinde tespit edilen Arapça unsurların temaları itibariyle benzerlik taşıdığı ve bezm ile ilgili oldukları görülmektedir.

Şiirler bölümünün ikinci kısmı ise *Fevâyidü'l-Kiber* dîvânında yer alan Türkçe ve Arapça yazılmış bir mülemmâ kıta' ve bir mülemmâ gazele ayrılmıştır. Bu gazel, yedi (7) beyit olup dördüncü ve altıncı beyitlerde ilk mısra, diğer beyitlerde ise ikinci mısra Arapça söylenmiştir. Bu bölüm **Mülemmâlar** başlığı altında Nevâyî'ye ait olduğunu düşündüğümüz bir kıta' ve gazelin incelenmesine ayrılmıştır.

Nevâyî'nin *Garâ'ibü's-Sıgar* dîvânında tazmîn edilen bazı Arapça mısralar bulunmakta olup bu unsurlar bu başlıkta tasnif edilmektedirler. Ancak, daha önceki şairler tarafından tazmîn edildiği bilgisine ulaşılamayan Arapça unsurların (fehüm lâ ya'rifun, zehebnâ vâdiyü'l-maksat), Nevâyî'nin mülemmâ beyitleri olarak değerlendirilmesi de mümkündür.

açıklamakta olduğu yazısı için bkz.: Dr. Ali Bayram, **Fuzûlî ve Arapça Kasideleri**, İstanbul: Bakanlar Medya, 2010.

- Eşrakat min ‘aksi şemsi’l-ke’si envârü’l-hüdâ

أشرققت من عكس شمس الكأس أنوار الهدى

Hidayet nûru, kadeh güneşinin akislerinden doğdu.

Türk edebiyatında meşhur bir mısra olup *Garâ’ibü’s-Sıgar*’daki ilk gazelin matla‘ beytinde bu Arapça mısra yer almaktadır. Hz. Muhammed’in, “Karanlığı aydınlatan yüzüne sığınırım”¹⁸⁵ şeklindeki duasına telmihle söylenmiş bir mısra olduğu düşünülmektedir. Nevâyî’nin dîvânın ilk gazelinin naat olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ali Nihad Tarlan’ın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde beşinci sömestr derslerinde Nevâyî’nin bu ilk gazelinin şerhine yer verdiği bilinmekte ve bu derslerde Nevâyî’nin ilhamını Hâfız’dan aldığına değinildiği belirtilmektedir.¹⁸⁶

“Eşrakat min ‘aksi şemsi’l-ke’si envârü’l-hüdâ

Yâr ‘ağsin meyde kör dēp cāmdın çıktı şadâ” (GS, 1/1)

Hidayet nurları, kadeh güneşinin akislerinden doğdu ve kadehten “Sevgilinin yansımaları şarapta gör” diye bir ses çıktı.

Nevâyî’nin *Garâ’ibü’s-Sıgar*’daki ilk gazeli Türk edebiyatı nazire geleneği içinde meşhur bir gazel olup bu gazele Fuzûlî’nin bir nazire¹⁸⁷ yazdığı bilinmektedir. Nevâyî’nin gazellerinde bir (1) defa olarak alıntılanan bu Arapça unsur gazelde, kadehteki şarabın dile gelerek şaire söylediği bir cümledir. Olumlu bağlamdaki unsur yine olumlu başka bir hayâl içinde kullanılmıştır.

- Eyyühe’s-sâkî mine’l-ke’si fenâ eyne lenâ

أيُّها الساقى من الكأسى فنى أين لنا؟

¹⁸⁵“أعوذ بوجهك أو بنور وجهك الذي أشرققت له الظلمات Bkz. “ص337 - كتاب عيون الرسائل والأجوبة على المسائل - وأما المسألة الخامسة عن قوله صلى الله عليه وسلم أعوذ بنور وجهك - المكتبة الشاملة: [Erişim: <https://shamela.ws/book/12033/336> 23.12.2021].

¹⁸⁶ Güler Güven, *Ali Nihad Tarlan’dan Dîvân Şiiri Dersleri*, Yay. Haz.: Hayri Ataş, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları 134, 2. Baskı, 2011, s.126-127.

¹⁸⁷ Kemal Yavuz, “Türk Şiirinde Nazire”, *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10, İstanbul, 2013, s. 359-424.

Ey sâkî, yokluk kadehinden payımız nerede?

Bu Arapça unsur, sadece Alî Şîr Nevâyî'nin değil, Hâfız-ı Şîrâzî de dahil olmak üzere pek çok şairin tazmin ettiği bir mısradır. Bu mısranın, Hz. Muaviye'nin oğlu Yezit'e ait olduğu rivayet edilmekle birlikte, Harunürreşid dönemi şairlerinden Ebu'l-Fazl Abbas bin Ahnef'e ait olduğu da ileri sürülmektedir.¹⁸⁸ Herevî tarafından neşredilen Yezid'in dîvânında bu beytin bulunmadığı da belirtilmektedir.¹⁸⁹ Herhâlükârda bu beytin Türk-Arap-Fars edebî çevrelerinde bir sanat hadisesi meydana getirdiğini söylemek mümkündür.

Bu ibare Nevâyî'de bir defa olarak *Garâ'ibü's-Sıgar*'da, elif harfinin son gazelinin makta' beytinde yer almaktadır.

“Cüz' Nevâyî barığa cām-ı kerâmet tuttung

Eyyühe's-sâkî mine'l-ke'si fenâ eyne lenâ” (GS, 42/7)

Ey Saki, Nevâyî'ye kerâmet kadehinden bir yudum tuttun, yokluk kadehinden payımız nerede.

Bu beyit, Elif harfinin son gazeli olup beyitte, yokluk kadehi “ke'si fenâ” terkihiyle ölüm ifade edilmektedir.¹⁹⁰ Nevâyî'de bir defa iktibas edilen Arapça unsur *Garâ'ibü's-Sıgar*'da ve nîdâ olarak kullanılmıştır.

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Aksoyak, “Hâfız Dîvânındaki İlk Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi”, **Bilig**-8, 1999, s. 100. Aksoyak, bu beyit hakkında, 1999 ve 2016 yılında olmak üzere iki makale yayınlamıştır. Bu beyitle ilgili ayrıca bkz.: İbrahim Kaya, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız Sûdî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)**, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020, c. I, s. 281; Sevgi Yavuz Oduncu, **Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar'ının İncelemesi ve İlk Yüz Gazelinin Şerhi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

¹⁸⁹ İsmail Hakkı Aksoyak, “Fâik'in, ‘Elâ Yâ Eyyühe's-Sâkî Edir Ke'sen Ve Nâvilhâ’ Mısraına Tasavvufî Şerhi: Lübb-i Sühan”, **Hikmet, Prof. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı**, Yıl 2, sy. 3, 2016, s. 223-224. (s. 223-251)

¹⁹⁰ Klâsik şairler, ölümü, pek çok defa cām, kadeh terkipleriyle kullanmışlardır. Sadece şiirde değil nesirde de bu anlatım tercih edilmiştir. Peymâne-i ecel, cām-ı ecel, ecel ayagın ifadelerinin kullanımı için Bkz.: Savaşkan Cem Bahadır, “Meşâ'irü's-Şuarâ'da ‘Ölüm’ü Tanımlayan İfadeler II ‘Ölümün’ Sanatlı İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri”, **HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi**[**Journal of Academic Literature**], Yıl 5, Sayı 10, Bahar 2019, ss. 28-46.

- **Fehüm lâ ya‘rifûn hazâ‘l-ma‘ânî**

فهم لا يعرفون هذا المعاني

Onlar bunun mânâsını bilmezler.

Nevâdirü’ş-Şebâb’ın sonunda bulunan terci-i bendin 14’üncü beytinde tespit edilen ifade, Kur’an’da sıklıkla geçen “fehüm lâ ya‘lemûn” kalıbını hatırlatmakla beraber bu hâliyle Kur’an’da geçtiği tespit edilememiştir. Agâh Sırrı Levend bu Arapça unsuru Arapça sözler başlığında değerlendirmektedir.¹⁹¹ Vezin gereği “hâzihi‘l-me‘ânî” ifadesinden tahfif edilmiş olduğu düşünülebilir.

“Bu mihnetler bile ister anı halk

Fehüm lâ ya‘rifûn hazâ‘l-ma‘ânî” (NŞ, Terci-i bend, II, 14)

İnsanlar, bu zorluklara rağmen onu istemektedirler fakat onlar bunun mânâsını bilmezler.

Nevâyî’de bir defa geçtiği tespit edilen Arapça unsur tam bir cümle hüviyeti göstermekte olup anlam yönünden ise olumsuzdur.

- **Zehebnâ vâdiye‘l-maksad vecednâ mâ hüve‘l-maksûd**

ذهبنا وادي المقصد وجدنا ما هو المقصود

Maksat vadisine gittik, maksudumuzu bulduk.

Bu mısra, Arapça dîvânlarda tespit edilememiştir. Beyitte, *maksat vadisine gitmek* ifadesinin tasavvufî bir yolculuğu ifade ettiği düşünülebilmektedir. Nitekim “lâ maksûde illâllah” “Allah’tan başka maksûd yoktur” şeklinde çevrilebilen meşhur bir zikir bulunmaktadır. Nevâyî’nin *maksat vadisine gittik, maksudumuzu bulduk* mısraını *lâ ilâhe illâllah* zikrinin ikinci derecesi olarak düşünülen *lâ maksûde illâllah*’ın¹⁹² Nevâyî’nin dilindeki ifadesi olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁹¹ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî Divânlar Cilt II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966, s. 267.

¹⁹² Nasrullah Bahâî, *Büyük İslâm Velisi Muhammed Behaeddin Şah Nakşibendî*, M. Şevket Eygi Matbaası, 1966, s. 98.

“Nevâyî Ka‘be zıkrin koy ki biz deyr-i fenâ istep

Zehebnâ vâdiyü’l-mağşad vecednâ mâ-hüve’l-mağşüd”

(GS, 121/9)

Ey Nevâyî, Ka‘be’den bahsetmeyi bırak, biz yokluk âlemini isteyerek/arayarak maksat vâdisine gittik, aradığımızı bulduk.

Bu beyitte Arapça unsur, birinci mısradaki cümle ile sebep-sonuç ilişkisi kurmakta ve Türkçe mısranın açıklaması olmaktadır. Ayet ve hadis iktibaslarında da görüldüğü üzere, Nevâyî’nin Arapça unsurları kullandığı başlıca görevlerden biri sebep-sonuç ilişkisidir.

2.2. Mülemmâlar

Nevâyî’nin *Garâ’ibü’s-Sıgar* divânında mülemmâ bir kıta ve *Fevâyidü’l-Kiber* divânında mülemmâ bir gazel yer almaktadır. Bu iki örnek dışında, Nevâyî’nin iki yerde Arapça ibarelere başvurduğunu da görmekteyiz. Aşağıdaki örnek, Nevâyî’nin *Fevâyidü’l-Kiber* divânının 467’nci gazelinde geçmektedir. “El-‘ömrü eyne” ifadesini “ey ömür neredesin?” şeklinde Türkçeye çevirmek mümkündür. Bu gazelin, Sultan Hüseyin Baykara için yazıldığı, son beytinde sultanın adının zikredilmesinden anlaşılmaktadır.

“Dêdi ağzımdur sening ömrüng vişâlim istegil

‘Ömr eger budur visâlin tapka-mên el-‘ömrü eyn” (FK, 467/5)

Senin ömrün dilimdedir dedi, bana kavuşmayı iste. Sana kavuşursam ancak o zaman bu hayat, ömür olur, “ey ömür neredesin?”

Bu beyitte, Arapça unsur, soru cümlesi olarak ve şairin Türkçe ifade ettiği duygularının veciz bir ifadesi olarak kullanılmıştır.

Nevâyî’nin *Garâ’ibü’s-Sıgar* divânında ilk gazelin makta‘ beytinde yer alan “İşreb eyyühe’l-‘atşân/Ey suya yanmış olanlar, içiniz” ifadesi bir nîdâ ifadesidir. Bu Arapça unsur, aynı zamanda İslâm şehirlerinde çeşmelerin üzerinde de görülebilmektedir. Bu nîdâ

ifadesini, sâkinin âşıklara seslenmek için kullandığı düşünülebilir. Ancak aşağıdaki beyitte Nevâyî sâkinin “ecel sâkisi” olduğunu söylemektedir.

“Teşne-leb olma Nevâyî çün ecel sâķîsidin

İşreb yâ eyyühe’l-aţşân kélür her dem nidâ”

(GS, 1/9)

Ey Nevâyî, ecel sâkisi her vakit “Ey suya yanmış olanlar, içiniz” diye seslenmektedir, susadım deme.

Teşne, Farsçada susamış demek olup tasavvufî bir terim olarak ise Allah’ın cemâline duyulan arzuyu ifade etmek için kullanılmaktadır. Nevâyî, ecel sâkisinin Allah’a kavuşmak arzusunda olanlara “İçiniz” diye seslendiğini söylemektedir. Nevâyî, bu gazelin ilk mısraında da iktibas yoluyla “*Hidayet nurları, kadeh güneşinin akislerinden doğdu ve kadehten “Sevgilinin yansımasını şarapta gör” diye bir ses çıktı*” diye seslenmektedir. Son mısraında ise iktibas yoluyla tâliplere yine bir başka sestten haber vermekte ve sâkinin çağrısını aktarmaktadır.

Nevâyî’de bir (1) defa olarak *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da tazmîn edilen bu Arapça ibare ile aktarım cümlesi kurulmaktadır.

Aşağıda önce şairin mülemmâ kıtasında daha sonra mülemmâ gazelinde geçen Arapça unsurlar sunulmuştur. Nevâyî’nin *Garâ’ibü’s-Sıgar* dîvânında 733-L numaralı kıta mülemmâ olarak kaleme alınmıştır. Kıta “Kalemiming sîyâh-kârlığının bî-râhlığı ve özining siyâh-rûlığının ‘özü-hâhlığı” (Kalemin siyahlığının şaşırıp yüzü karalığından dolayı özür dilemesi) başlığını taşımaktadır.

“İlâhî ol raķamî kim çıkıp turur ķalemim

Mine’ş-şirâneti ev ğayrihâ ferertü ledeyk

“Eger ğod olsa melîh ecri rahmetingdur anıng

Ve lev yekûnu ķabîhâ feminhu tübtü ileyk” (GS, 733/L)

Ey Allah'ım! Kalemimden çıkanların kötülükten veya (kötülüğün) her türlüşünden olmasından sana sığınırım. Eğer (onun) kendisi güzel ise, onun karşılığı senin rahmetindir ve eğer ortaya bir çirkinlik çıkarsa hemen sana tövbe ederim.

Nevâyî, bu kıtada, Kur'an'da da geçen “ferertu” ve “tübtü” fiillerine yer vermiş olsa da, bu fiillerin ayet ile bağlantısı kurulamamakta olup bu Arapça unsurlar, Arapça mısralar sınıfında değerlendirilmektedir. İkinci mısradaki Arapça unsur, kalemin dilinden dökülen ve şair tarafından dinleyiciye aktarılan bir cümledir.

Üçüncü mısra Türkçe olup “eğer” bağlacı ile başlarken dördüncü mısra Arapça şart edatı denilen “ve lev” (ve eğer) ile başlamaktadır. Bu iki mısrada iki zıt durum örnek verilmekte olup ikili karşıtlık kurulduğu, melih (güzel) ve kabih (çirkin) kelimeleri arasındaki tezattan anlaşılmaktadır.

Nevâyî'nin *Fevâ'idü'l-Kiber* dîvânında Türkçe ve Arapça kaleme alınmış bir mülemmâ gazel yer alır. Gazel, mefûlü mefâilü mefâilü feûlün vezninde olup yedi beyit hâlinindedir. Arapça mısraların bütününe bakıldığında Türkçede de kullanılan pekçok Arapça kelimenin bulunduğu görülmektedir.

İncelememizde, Arapça ve Türkçe mısralarda geçen kelimelerin anlamlarına mecaz, teşbih, tenâsüp, istiâre gibi edebî sanatlarla yer verip vermemesine ve âhenk ve söyleyiş güzelliğini sağlayan unsurlara odaklanılmıştır.

Sevgilinin güzelliğinden bahsederek başlayan aşağıdaki ilk beyit, eğer anlamına gelen Arapça şart edatı “lev”, Türkçede tesirli bakışı ifade eden nazar kelimesinin “نظر” kökünden türeyen teklik ikinci şahıs çekimi “tenzura” (sen bakarsın), bulunma hâli eki fi (-de/-da), teklik üçüncü şahıs eki almış olan güzellik anlamına gelen “hüsn”, şimdiyi ifade eden zaman zarfı “el'âne” ve Türkçeye “her zaman olduğu gibi” şeklinde aktarılabilecek olan “ke mâ kâne” kelimelerinden oluşmaktadır.

“Ol kân-ı melâhatda dime bar idi bir ân

Lev tenzur[u] fî hüsnihi el-âne kemâ-kân”

O güzellik m deninde, bir zaman için güzellik vardı, deme. Eğer onun güzelliğine bakmayı bilirsen o  u anda da aynı güzelliğe sahiptir.

Gazelin matla‘ beyti “O güzellik madeninde bir an (güzellik) vardı, deme” cümlesi temel cümle olup Türkçedir. Arapça mısra, şartlı birleşik cümle yapısında kurulmuş olup şart eki ve yan cümle Arapçadır. Arapça mısrada fiil hariç diğer kelimeler Türkçede de bilinmesi ve kullanılması muhtemel kelimelerden oluşmaktadır. Arapça açısından ise bu m lemm  beyit, şart cümlesi ve şartın cevabından meydana gelmiş olup şart cümlesinin cevabı Türkçe olarak kurulmuştur.

Türkçe mısrada geçen “k n-ı mel hat” (güzellik kaynağı) ile Arapça mısradaki “kem  k n” (olduğu gibi) arasında ses yönünden benzerlik bulunmakta, biri Farsça “maden ocağı, maden” anlamına gelen “k n”, diğeri ise Arapça “idi” anlamına gelen “k n(e)” arasında ses benze mesi ile  henk sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bu beyitte, Arapça ve Türkçe, yakın anlamlı ifadeler birlikte kullanılmıştır. “F  h snihi” (onun g zelli inde) ifadesi ile “k n-ı mel hatda” (güzellik madeninde) ifadesi yakın anlamlı kelimelerden oluşmuştur. Bu beyitte Arapça mısra, Türkçe mısrada bulunan cümlenin sebebini açıklamak işlevi ile kullanılmıştır.

“ n ihtere a(t) cism  min n ri hev ’ih

K ymesliki  asnı  çağın itkende ni imk n”

Onun a kından benim bedenim yanmışsa (buna  a ılmaz.).  im ek  aktı ında da kuru otların yanmamasına imk n var mıdır?

Bu beyitte Arapça mısra, Türkçe mısranın sebebini açıklamaktadır. Arapçadaki “ n” edatı, önüne geldiği muz ari (geniş-şimdiki zaman) fiili cezm etmesinin yanında, bazı durumlarda ihtim l anlamı da verebilmektedir. “Yanmak” anlamına gelen Arapça “ihtereka” ve Türkçe “köymek” fiilleri birlikte kullanılmıştır. Nev y ’nin yakın anlamlı Türkçe ve Arapça kelimelere aynı beyitte yer veren bu  sl bu, ayet iktibaslarında da görülmektedir. Beyitte, Türkçe ve Arapça mısralardaki kelimeler müretteb leff   ne r

örneği oluşturacak şekilde sıralanmışmakta, “ihtereka” ile “köymek”, “cisim” ile “hasn”¹⁹³, “nâr” ile “çâk” kelimeleri mânâ yönünden benzerlik bulunmaktadır.

“Ölgüm susaban hecr beyâbanıda raḥm it

Kānet şefehuke ‘ayne ḥayâtin ene ‘atşân”

Ayrılık çölünde susuzluktan ölmüş bir hâldeyim, merhamet eyle, senin dudakların ben susamışa hayat pınarıdır.

Yukarıda geçen üçüncü beyitteki Arapça mısra, müpteda ve haberden oluşan bir isim cümlesidir. Türkçe mısrada, yargı bildiren iki ayrı cümle bulunmaktadır. İlki, Âşığın dilinden isim cümlesi, ikincisi yardımcı fiil ile kurulmuş emir cümlesidir. Arapça mısra ise, Türkçe mısranın açıklaması, sebebi hükmündedir. Âşık, ayrılık çölünde öldüğü için, sevgilinin hayat pınarı dudaklarını arzulamaktadır.

Arapça mısradaki “atşân” (susamış) ile Türkçe mısradaki “susaban” kelimeleri yakın anlamlı kelimelerdir. Ayrıca, “beyâban” (çöl) ile “hecr” (ayrılık), “atşân” ve “susaban” ile “ayni hayâtin” (hayat pınarı) kelimeleri arasında tenâsüp bulunmaktadır. Beyitte âşık, sevgiliye, doğrudan hitap etmekte, iki dilde de aynı mânâyâ gelecek ifadeler ile yalvarmaktadır. Bu beyit ile aşağıda gelen dördüncü beyit arasında da çeşitli anlam ilişkileri kurulduğu görülmektedir.

“Yâ kurrate ‘aynî ci’ verḥam bi-dumû‘î

Kim kıldı bu seyl-âb közüm öyini vîrân”

Ey gözümün nuru gel ve gözyaşıma merhamet eyle, nitekim akan yaşlar gözümün evini harap etti.

¹⁹³ Dîvân şiirinde âşık, yemek içmekten kesilmiş, âşığın bedeni ise ayrılık acısından “kıl” kadar kalmış hâlde tasvir edilmektedir. Dîvân şiirindeki bu hayâl, âşığın bedeninin -varlığının- önemi olmadığını somutlaştıran teşbih örneğidir.

Üçüncü beyitte, sevgiliye yalvarmaya başlayan âşık, dördüncü beytin Arapça olan ilk mısraında da sevgiliye yalvarmaya devam etmektedir. Üçüncü beyitte, sevgiliye, Türkçe olarak “rahm it” diyen âşık, dördüncü beyitte aynı emri Arapça olarak tekrar ederek “verham” (ve irham, rahm et) demektedir. Beyitteki diğer Arapça emir fiil “gel” anlamına gelen “ci” fiilidir. Arka arkaya kullanılan bu emir fiiller, gazelde âşığın heyecanını, sabırsızlığını ifade etmeye yarayan unsurlardır. Arapça mısrada, nîda grubu (yâ kurrete ’aynî), emir fiiller ve harf-i cerr ve mecrûr (bi dumû’î) bulunmaktadır. Nevâyî kullandığı Arapça ibarelerin Türkçesine yer verme üslûbunu bu beyitte de devam ettirmektedir. Türkçe ve Arapça mısralar eşanlamlı kelimelerle örülmüş olup “’ayn” ve “köz” ve “kurrete ’aynî” arasında bir anlam ilişkisi bulunmaktadır. Şairin, mülemmâ gazelinde iktibas ettiği tek ayet “kurrete’l’aynî”dir.

“İy kan ki közümdin aķa sin rahm ki ölgüm

Min-ceryi demi’l-’aynî lenâ hâşilun îķān”

Ey gözümnden akan kan, merhamet eyle ölmüş bir hâldeyim, gözdeki kanın akışından bize yakınlık hasıl olur.

Nevâyî, beyitler arasında eşanlamlı, yakın anlamlı kelimelere yer vererek anlam ilişkisi kurmaktadır. Bu beşinci beyitte ise, dördüncü beytin Türkçe mısraında kullanılan “seyl-âb” (akan su) kelimesi ile yakın anlamlı bir başka ifade olan “közümnden aka” (gözümnden akan) ifadesine yer vermektedir. Türkçe mısranın, Arapça mısranın takdîmi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, bu beytin ilk mısraındaki “kan ki gözümnden aka” ile “min ceyri demü’l-âynî” yakın anlamlı ifadelerdir. Şairin, Arapça olarak söyleyeceği ifadeye okuyucuyu hazırladığı görülmektedir.

Bu beyitte Arapça mısranın, Türkçe mısrada verilen yargının sebebi olarak geldiği görülmektedir. Arapçadaki “min” harf-i cerri, günümüz Türkçesinde ayrılma hâli -dan/-den karşılığında olup Türkçedeki anlamına benzer şekilde sebep işlevini yerine getirmektedir. Nevâyî’nin, Türkçe mısradaki nîdâ gurubu “iy kan” (ey kan) ve Arapça

mısrada bulunan Arapça isim “ikân” (yakınlık) kelimeleri arasındaki ses benzerliğinden yararlandığı, bu kelimeleri iç âhenk unsuru olarak kullandığı açıktır.

Nevâyî, Türkçe mısra da yer verdiği kelimelerin eşanlamlarına Arapça mısra da yer vermektedir. Bu beyitte, bu üslûbun üç örneği bulunmaktadır. Nevâyî’nin kurduğu bu eşanlamlı birlikteliklere, Türkçe mısra da “kan” kelimesi ile Arapça mısradaki “dem” kelimesi, Türkçe mısradaki “akmak” fiili ile Arapça mısradaki “ceyr” kelimesi, Türkçe mısradaki “köz” ile Arapça mısradaki “ayn” kelimesi arasındaki ilişki örnek verilebilir. Beyitte ayrıca, gözyaşının mânâsı, kanlı gözyaşını ifade eden tek bir kelimeye aktarılmakta, mâna daha da pekiştirilerek sadece kan kelimesine yüklenmektedir.

“Lev lem tekünü’r-râyihatü el-menzilü selmâ

Yüz katla beden menzilidin kitmiş idi cân”

Eğer, o râyiha Selmâ’nın menzilinden olmasaydı (ruh), beden mekânından çıkıp yüz kat yükselmişti.

Bu beyitte, Arapça şart cümlesinin (lev lem (y)tekün) cevabı yine Arapça olarak (el-menzilü) verilmektedir. Diğer beyitlerin aksine bu beyitte Arapça unsur kendi içinde bir tam bir cümle özelliği göstermektedir. Arapça mısradaki şart cümlesinde, muzari fiilin önüne gelerek onu geçmiş zamanın olumsuzu yapan “lem” edatına yer vermesi, şairin Arapça bilgisinin görülebileceği örneklerden biridir. Arapça mısralardaki pek çok kelimeye, o dönemdeki Türkçe şiirlerde de rastlamak mümkündür.

Nevâyî’nin bu beyitte yer verdiği “menzil-i selmâ” ifadesine ise, hem Hafız’ın dîvânında hem Molla Câmi’nin *Nefahâtü’l-Üns* eserinde “menâzil-i selmâ” şeklinde rastlanmaktadır. Sağ ve esen olmak anlamına gelen selmâ, Tâif şehrinde bir kulenin ismi olmasının yanı sıra, Medîne’nin doğusundaki bulunan bir dağın da adıdır. Nitekim, beyitte de yüksek bir dereceği ifade maksadıyla kullanılmaktadır. Ancak şiirin bağlamından hareketle “Selma” ismini sadece sevgili karşılığında almak daha uygundur.

“Her vech ile ger ölse Nevâyî ni ‘aceb kim

Min külli vücûhin hüve fi-vechike hayrân”

Nevâyî’nin (senin güzelliğin sebebiyle) her şekilde ölmesine şaşılmamalı, zirâ o (Nevâyî) tüm yüzler içinde senin yüzüne hayrândır.

Nevâyî, gazelin makta’ beytinden itibaren, sevgilinin güzelliğinin görülmesiyle başlayan âşîğın yolculuğunu, âşîğın ölmek üzere susuz çöllerde dolaşması, kanlı gözyaşları dökmesi, Türkçe ve Arapça yalvarıp merhamet isteme sahneleri ile tasvir etmekte, âşîğın hâlâ yaşamasını ise uzaktan da olsa sevgilinin kokusunu alması ile açıklamakta, yedinci beyitte ise hayret makâmını hatırlatacak şekilde sevgilinin yüzünün hayrânı olduğunu ifade ederek hikâyeyi tamamlamaktadır.

Bu beyitte, Nevâyî, “vech” kelimesinin imkânlarını kullanmıştır. Günümüz Türkçesine aktarırken “her an” anlamını verdiğimiz “her vech ile”, “her şekilde, her durumda” anlamına da gelmektedir. Temel anlamı “yüz” olan “vech”, Arapça mısradaki temel anlamında kullanılırken, Türkçe mısradaki mecaz olarak kullanılmıştır. Kelimenin Arapçada “yönelmek” anlamı da bulunmakta, beyitte “min külli vücûhin” (bütün yüzlerden) diye Türkçeye aktardığımız ifadeye “tüm açılardan” anlamı da verilmeye müsaittir.

2.3. Nevâyî’nin Şiir Tazminleri ve Mülemmâları Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Nevâyî’nin şiir tazminleri, sadece gazellerde ve ilk dîvânı olan Garâ’ibü’s-Sıgar’da yer almaktadır. Şiir başlığında değerlendirilen Arapça unsurlardan biri Hâfız’ın Farsça gazelinden alıntılanırken diğer iki unsurun ise kaynağı tespit edilememiştir. Bu unsurlardan yalnızca birinin kaynağı bilinebildiği için sadece bu unsurun bağlamı hakkında değerlendirme yapma imkânı bulunmaktadır.

Buna göre, Hâfız’ın gazelinden iktibas edilen Arapça unsurun, Nevâyî’nin gazelinde de aynı bağlamda kullanıldığını söylemek mümkündür. Hâfız’dan alıntılanan ibare (Eyyühe’s-sâki) Nevâyî’de de sâkiye nîdâ olarak kullanılmaktadır. Hâfız’da yer alan

(Eyyühe's-sâki) ve kaynağı tespit edilemeyen Arapça parçalar bir arada düşünüldüğünde, bu ibarelerde, ayet iktibaslarında da bulunan bazı temalar ile ortak olduğu görülür. Arapça olan bu şiir parçaları, bütün olarak düşünüldüğünde bezm meclisindeki âşık, ve kadehten çıkan nurlar ve ey susamışlar içiniz diyen bir sâki bu âşığın maksudu olan sevgilinin iki kaşının arasına kavuşan âşık resmedilmektedir.

Şiir tazmînlerinde yer verilen Arapça unsurlar bir araya getirildiğinde dîvân şiirinin, klâsik bir sahnesinin tasvir edildiği görülmektedir. Birinde âşık, sâkiye seslenmektedir. Diğerinde ise âşık, maksad vadisinde sevgilisine kavuşmuş olduğunu ifade etmektedir.

Nevâyî, mülemmâ gazelinde, Türkçe ve Arapça mısraları anlamlı bir bütünün iki parçası olarak düşünmüş, bu iki dili bazen tek bir cümle yapısını kuran, temel cümle ve yan cümle görevlerinde kullanmıştır.

Birinci, ikinci ve altıncı beyitlerde, Türkçe ve Arapça mısralar, şart cümlesinin parçalarını oluşturmaktadır. Altıncı beyitte, temel cümle Arapça olup diğer iki beyitte temel cümle Türkçedir. Üçüncü ve yedinci beyitlerde, Arapça mısra, Türkçe mısranın sebebi iken dördüncü beyitte, Türkçe mısrada, Arapça mısranın açıklaması olarak kullanılmıştır.

Nevâyî, aynı anlama gelen kelimelere, hem Türkçe hem Arapça mısrada yer vererek muhatabın dikkatini gazel boyunca uyanık tutmaktadır. Melâhat-hüsn, ihtereka-köymek, susaban-atşân, 'aynî-közüm, aka-ceyri, kan-dem kelimeleri Türkçe ve Arapça mısralarda aynı mânânın iki yansıması olarak yer almaktadır.

Nevâyî, Türkçe ve Arapça mısralarda ses benzerliği taşıyan kelimelerden iç âhenk kurmakta yararlanmışır. Bunu yaparken kelimenin sesine önem vermiştir. Örnek olarak, Farsça bir isim (kân) ile Arapça nâkıs fiili (kân[e]) sadece ses benzerliğinden dolayı aynı beyitte birlikte kullanılmaktadır.

Gazelde, mânâ sadece beyitte başlayıp bitmemektedir. Beyitlerin kendi aralarında ilişkili oldukları tespit edilmiştir. Nevâyî, bu ilgiyi, mesela dördüncü beytin Arapça olan

ikinci mısraında geçen bir kelimenin Türkçe anlamına, beşinci beytin ilk mısraında yer vererek kurmaktadır.

Birinci, ikinci ve üçüncü beyitte aynı anlama gelen kelimelere beyit içinde rastlanırken, dördüncü ve beşinci beyit arasında ise aynı anlama gelen kelimelere yer vererek ilgi kurulmuştur.

Beyitte, âşîğın merhamet isteği (rahm it, virham, rahm ki) üç defa ve âşîğın ölüm hâline yakınlığı da iki defa “ölgüm”, bir defa da “ölse Nevâyî” ifadesine yer verilerek tekrarlanmaktadır. Bu iki kelime gazelde en çok geçen ifadeler olup “rahm” iki defa Türkçe, bir defa Arapça fiil olarak gelmiştir.

Bu gazel, Nevâyî’nin Arapça bilgisi bakımından, şairin, cezm edatlarının kullanımına, muzâri fiillerin hangi durumlarda mâzi anlamına geldiğine vâkıf olduğunu göstermektedir. Ancak tercih ettiği Arapça fiillerden (tenzura, “na za ra” kökünden, ihtereka, “ha ra ke”, tekun, “kâne”, virham, “ra h m”, ci, “ca e”) türeyen kelimelere o dönemde Türkçede de rastlanmaktadır.

Nevâyî, mülemmâ gazelinde, Arapça cümle çeşitlerinden, müptedâ-haber (isim cümlesi), emir ve şart cümlesine yer vermektedir. Arapça fiillerden ise, mâzi, muzâri ve emir yapılarını kullanmıştır.

Arapça edatlar ise, sadece Arapçaya özgü edatlar değildir, “lev” (şart) ve “in” (şart) edatları ile, “fi” (-de/-da) ve “min” (-den/-dan) harf-i cerri, İslâmî ortak kültüre âit ifadeler olup müslümanlar arasında kullanılmaktadır.

Örneğin, o dönem, basılan paralarda “fi” edatına rastlamak olağandır. “Lev” şart edatı, “levlâke” lafzı dolayısıyla, Fars, Urdu ve Türk edebiyatlarında, Arapça bilmese dahi bir şair tarafından alıntılanması ve mânâsının bilinmesi muhtemel bir Arapça unsurdur. Arapça yazmalar dışında da, Türkçede ismin ayrılma hali diye ifade edilen (-dan/-den) karşılığında kullanılan Arapça “min” edatı, mesela “min ba’d” terimiyle görülebilmektedir.

Nevâyî, gazel boyunca, Arapça konuşma diline yakın ifadeler kullanmıştır. Bu bilgiler ışığında, Nevâyî'nin basit kalıplarla Arapça konuşarak anlaşılabileceğini yahut Arapça şarkı formunu rahatlıkla anlayabileceğini varsaymak mümkündür.

Son olarak, Nevâyî'nin mülemmâ gazelindeki en önemli üslûp özelliğinin, şairin, Arapça mısralarda geçen her ifadeyi ya hemen beyit içinde yahut bir sonraki beyitte Türkçeye çevirmesi olduğunu söyleyebiliriz.

Bu üslûbun ayet ve hadis iktibaslarında da bulunduğu düşünüldüğünde, bu tarzın tesadüf eseri olmadığı anlaşılmaktadır. Şairin alıntılardığı türlerde bilinçli olarak sürdürdüğü bu üslûbunu, Arapça unsurları alıntılama estetiği olarak değerlendirebiliriz.

2.4. Atasözü ve Deyim Alıntıları

Arapçada mesel (مثل) kelimesi ile ifade edilen kalıp sözler kastedilmektedir.¹⁹⁴ Klâsik şiirimizin de önemli kaynaklarından biri olan atasözleri ve deyimlerin, toplumun hafızasını taşıyan sözler olarak değerlendirilmesi mümkündür. Edebî eserlerde bu ibarelerden hem telmih yoluyla hem de alıntılar yapılmak suretiyle istifade edilmiştir. Klasik şairlerimiz, sadece Türkçe atasözlerini değil ortak İslâmî kültürün parçası olan Arapça ve Farsça atasözlerini de şiirlerinde kullanmışlardır. Türkçe ve Arapça arasında benzer anlamlara sahip atasözleri ve deyimler de bulunmaktadır.¹⁹⁵

Şairin görüşlerini desteklemek için alıntılardığı ifadeler olan atasözü ve deyimlere belâgatta îrâd-ı mesel ve irsâl-i mesel denildiği bilinmekte ve atasözü olmasa da veciz, hikmetli sözler de bu tasnifte kendine yer bulmaktadır.¹⁹⁶ Klasik şiirde kalıplaşmış ifadelerle yeni mazmûnlar meydana getirilebilmesi için tercih edilen kelimeler kadar kelimelerin söz dizim özellikleri ve iktibasların, tazminlerin yahut îrâd-ı mesellerin hangi terkipler içinde nasıl ve niçin kullanıldıkları önem arz etmekte, bu vecheler şairin üslubundaki orijinalliği gösteren unsurlar olarak görülmektedir.

¹⁹⁴ İsmâil Durmuş, “Mesel”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004, c. 29, s. 293-297.

¹⁹⁵ Bünyamin Ayçiçeği, “Türkçe-Arapça Kalıp Söz Kopyaları Üzerine”, **KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6 (Kış 2022), s. 17-31.

¹⁹⁶ M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, İstanbul: Gökkuş, 2015. s. 275.

Klasik Türk şiirinde atasözü ve deyim alıntılarına revaç veren şairin Necâtî olduğu ve atasözü ve deyim kullanmanın Necâtî ekolünün belirgin bir özelliği olduğu dile getirilmektedir.¹⁹⁷ Atasözü kullanımında Anadolu sahasında ilk sırada Necâtî yer alırken deyim bahsinde ise Necâtî'nin Şeyhülİslâm Yahya'dan sonra geldiği tespit edilmiştir.¹⁹⁸

Nevâyî'nin de en çok *Fevâ'idü'l-Kiber* dîvânında olmak üzere¹⁹⁹ şiirlerinde Türkçe atasözü ve deyimlere yer verdiği görülmektedir. Nevâyî'nin, Türkçe atasözlerini alıntılarken meseldür, “ehl-i hikmet sözü, çin imiş, asru meşhur söz” ifadeleri ile atasözüne işaret yahut onu takdim ettiği, atasözlerinde bazen küçük tasarruflarda bulunduğu belirtilmektedir.²⁰⁰ Ancak bu tarz tasarrufların sözün atasözü oluşunu etkilemediği²⁰¹ açıktır. Nitekim çalışmamızda Nevâyî'nin ayet iktibaslarında da bazı tasarruflarda bulunduğu tespit edilmiştir.

Agâh Sırrı Levend, Nevâyî'nin yoğunlukla mesnevilerinde atasözlerinden yararlandığını ve *Mahbûbü'l-Kulub* adlı eserindeki kullanılan atasözlerinin çoğunlukla ahlakla ilgili olduğunu tespit etmiştir.²⁰²

Çalışmamızın konusu olan Arapça atasözlerinin ise sayıca oldukça az olduğu dikkati çekmektedir. Tespit ettiğimiz sözlerin de sabır, sükût, tevekkülle ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde, Arapça dört atasözü ve deyim tespit edilmiştir. Câveze'l-esneyn şâ (ikiyi aşan yayılır), ihda'r-râhateyn (iki rahattan biri), tarfetü'l-ayn

¹⁹⁷ Ömer Arslan, *Necâtî Beg'in XV ve XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirine Tesiri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021. Mustafa İsen, Dilek Batıİslâm; Bayram Ali Kaya, “Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6, İstanbul 2011, s. 11-54.

¹⁹⁸ Ömer Arslan, *a.g.t.*, s.104.

¹⁹⁹ Zeki Kaymaz, “Ali Şîr Nevâyî'nin Eserlerindeki Atasözleri ve Bunların Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı* içinde, s.709-718.

²⁰⁰ *a.g.e.*

²⁰¹ Abdulkadir Karahan, şairlerin vezin yahut başka sebeplerle atasözlerinde kelime tasarruflarında bulunduğu durumlarda da bu sözlerin atasözü olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Bkz.: Abdulkadir Karahan, “Trabzonlu Figânî'de Atasözleri ve Deyimler”, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s. 43-53.

²⁰² Agah Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevaî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği-I*, s. 209-211.

(Göz açıp kapayınca) ve vallahu ‘alem bi’s-savab (doğrusunu Allah bilir) atasözleri ve deyimler başlığında incelenmiştir.

- **Câveze’l-isneyni şâ’a**

كُلُّ سِرٍّ جَاوَزَ الْاِثْنَيْنِ شَاع

İkiyi (kişi) aşan her sır, yayılır.

Meselin tamamı; *küllü sirrin câveze’l-isneyni şâ’a* olarak söylenmektedir. Türkçeye *ikiyi aşan her sır, yayılır* şeklinde çevrilmesi mümkün olan bu mesel, bütün hâliyle *fâ’ilâtun fâ’ilâtun fâ’ilun* veznindedir. Bu meselin Arap şair Kays b. Hutaym’ın şiirinden alıntılandığı nakledilmektedir.²⁰³ Meselde geçen “iki” sayısı kişi yahut dudak olarak yorumlanabilmektedir.²⁰⁴

Sadık Yazar bu meselin Türkçede, “Bir ağızdan çıkan bir orduya yayılır.” atasözü ile karşılanabileceğini; şairlerin bu meseldeki *iki* sayısını, *iki kişi* olarak algılamadıkları için aşk ile ilgili pek çok mazmuna imkân sağladığını; meselin bu kabiliyeti neticesinde, dîvân şiirinde çok kullanılan mesellerin başında geldiğini belirtmektedir. Yazar, on yedinci yüzyıla kadar olan dîvânları ve nazîre mecmualarını incelediği çalışmasında, bu meselin zemin şiirde olmamasına rağmen, şiire nazire yazan bir şair tarafından kullanıldıktan sonra Anadolu sahasında o şiire nazire yazan diğer şairler tarafından nazirelerine dahil edilmeye başlandığını kaydetmektedir.²⁰⁵

Alî Şîr Nevâyî, bu atasözünü dîvânlarından sadece Garâ’ibü’s-Sıgar’da bir (1) defa kullanmıştır. Bu mesel, gazelin makta’ beytinde *câveze’l-isneyn şâ* şeklinde kısmen ve vezin tamamlayıcı unsur olarak altıntılanmıştır. Nevâyî’nin dîvân tertibinde²⁰⁶ izlediği

²⁰³ M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, İstanbul: Gökkuş, 2015, s. 279.

²⁰⁴ Bu meseldeki “iki” İbni Kemal dîvânında da dudak olarak geçmektedir: “Lebleründen geçmedüğü cân bu kim/Küllü sirrin câveze’l-isneyni şâ” (g.178/5) Bkz.: Mücahit Kaçar, **İbni Kemâl Dîvânı’nın İncelenmesi (Nazım Bilgisi-Belâgat-Üslûp ve Dil Özellikleri-Muhtevâ)**, s. 200-201.

²⁰⁵ Sadık Yazar, “Klâsik Türk Edebiyatının Başlangıcından XVI. Yüzyıla Kadar Türkçe Divanlardaki Arapça Meseller”, vol.4, **International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS)**, Ankara, 2008, s. 1777-1802.

²⁰⁶ Cemal Aksu, “Dîvân Tertibi Bakımından Ali Şîr Nevai’yi Diğer Dîvân Şairlerinden Ayıran Özellikler”, **Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu**, Adıyaman, 2009, s. 45-51.

yolun bir özelliği olarak, ‘ayn harfinin ilk gazeli olan bu gazel bir münacat olup Allah’ın sırlarının saklanması öğütlenmektedir.²⁰⁷

“Ëy Nevâyî Tèngri esrârığa til maḥrem èmes

Çāk kōnglūng içre tut kim cāveze’l-eşnayn şā’” (GS, 299/ 9)

“Ey Nevâyî, Allah’ın sırlarına dil mahrem olamaz. O sırrı gönlünde tut, zira ikiye aşan yayılır.”

Garâ’ibü’s-Sigar dîvânında bir (1) defa geçen Arapça unsur, delil maksadıyla kullanılmıştır. Nevâyî’nin de bu meseldeki “iki”yi dudak olarak yorumladığı anlaşılmaktadır. Nitekim şair, Allah’ın sırlarına dil erişemediği için gönülde saklı tutulması gerektiğini söylemektedir.

- **Huz mâ safâ da‘ mâ keder**

حُذْ مَا صَفَا دَعْ مَا كَدَرَ

Nevâyî’nin *Nevâdirü’ş-Şebâb* dîvânının 33’üncü gazelinde alıntılanmış bu deyim “kederi bırak sefa vereni al” anlamına gelmektedir. İslâmî kültürde tasavvufî neşenin ifadesi olarak dîvân şiirinde de bu ibare sıklıkla kullanılmıştır. Şair bu deyim başına “ey sâkî bize” anlamına gelen “eyyühe’s-sâkî lenâ” hitabını eklemiştir. Deyim, aslında “Huz mâ safâ da‘ mâ keder” şeklinde olup Nevâyî takdim-tehir yapmıştır.

“Tîrelikdür dehr işi şâfî fenâ cāmı vü bes

Eyyühe’s-sâkî lenâ da‘ mâ keder ḥuḏ mā şafā” (NŞ, 33/6)

Yokluk kadehi dışında bu dünyanın (tüm) işi karanlıktır; ey sâkî kederi bırak bize sefa (kadehini) ver.

²⁰⁷ Nevâyî’nin dîvânlarının ve dîvânlarında yer alan şiirlerin, yazılış sırasına göre sıralanmadığı kanaatini Günay Kut, *Gârâibü’-Sigar*’ın önsözünde örneklerle açıklamıştır. Ali Şîr Nevâyî, **Garâibü’s-Sigar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin**, Haz. Günay KUT, Ankara, 2003, s. XXXII.

Arapça unsur, bir deyim ve nîdâ ifadesi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Şair, “eyyühe’s-sâki lena” nîdâ ifadesinden sonra birinci mısradaki ileri sürdüğü görüşün sonucu olarak sâkiden sefa veren şaraptan sunmasını ister. “Tîre” ise karanlık anlamının yanında, günümüzde Merkür olarak bilinen Utarid gezegenin ismi olup savaş tanrısı diye de bilinmektedir.

Nevâyî’de sadece bir (1) defa *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ta alıntılındığını tespit edebildiğimiz bu deyim sebep-sonuç ilişkisi içinde kullanılmıştır.

- **İhda’r-râhateyn**

اليأس إحدى راحتين

Ümitsizlik, **iki rahattan biridir.**

Arapçada, arzusuna ulaşmak için gayret sarf eden, zorluk çeken ve üzülen kimsenin durumunu ifâde eden bir atasözüdür. “İki rahat” ifadesinden maksat ise ya arzu edilene kavuşmak ya da arzuya kavuşamamaktan duyulan üzüntü ve ümitsizliktir.²⁰⁸ Bu atasözüne, günümüz Türkçesinde nadiren de olsa rastlanmakla beraber modern Arapçada yaygın değildir.

Bu atasözü, Nevâyî’de, *Bedâyi’u’l-Vasat* ve *Fevâidü’l-Kiber* dîvânlarında birer defa, toplam iki (2) defa geçmektedir.

“Halkdın nevmîdliĝ yêtkürdi râhat könglüme

Ëy Nevâyî bildim ihdâ’r-râhateyn êrkenni yas” (BV, 232/7)

Huzurlu gönlüme insanlardan ümitsizlik geldi. Ey Nevâyî, ümitsizliĝin iki rahattan biri olduĝunu anladım.

Bu beyitte Arapça unsur, cümlede nesne grubu görevinde alıntılanmıştır. Meseldeki “el-ye’s” ifadesi, kelimenin Türkçedeki söylenişi “yas” kelimesi ile değiştirilmiştir. Ayrıca, sadece “ye’s” kelimesinin Türkçe söylenişi olan yas kelimesine

²⁰⁸ Abdünnebi b. Abdürresul El-Ahmed Nagari, **Düsturü’l-Ulema**, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000.

yer verilmemiş, mânâsına da beyitte “nevmîdlik” kelimesi ile işaret edilmiştir. Alıntılanan Arapça kelimelerin kelimesi kelimesine Türkçe karşılıklarına yer verilmesi Nevâyî’nin iktibas tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır ancak bu beyitte Arapça unsurun açıklandığını söylemek de mümkündür.

“Sâkiyâ köp va’ de kıldıng râh ile râhat yitür

Yoksa kıl me’yûs kim el-ye’sü ihda’r-râhateyn” (FK, 467/6)

Ey sâki, (bana) çok söz verdin, şarap ile (gönlüme) rahatlık sun; yok eğer (gönlüme rahatlık) vermeyeceksen de keder ver; nitekim ümitsizlik de iki rahattan biridir.

Nevâyî beyitte, Arapçada şarap anlamına gelen rah kelimesine ve Türkçede bugün de kullanılan rahat kelimesine yer verir. Alıntılanan Arapça unsorda geçen râhateyn (iki rahat) ise Arapçada ikili çokluk şeklindedir. Nevâyî bu kelimeler (râh, rahat, rahateyn) ile aliterasyon oluştururken aslında Türkçe konuşanlar arasında bilinmeme ihtimali olan râhateyn kelimesini okuyucuya ses benzerliği olan râh ve “rahateyn”in Türkçede kullanıldığı hâli olan rahat kelimesi ile sunmaktadır. Beyitteki teşbih, beyti açıklamak için kullanılacak olursa Nevâyî okuyucuya rahatça bileceği iki kelime ile yapısı itibariyle Türkçeye aykırı olan ikili çokluk yapısındaki bir kelimeyi birlikte sunmaktadır.

Nevâyî beyitte, sâkînin kendisine çok söz verdiğini ve beklettiğini artık ya şarap sunarak sevindirmesini yahut da onu bırakıp gitmesini ister. Nitekim klasik şiirindeki telakkiye göre sevgilinin ayrılığı da ona kavuşmak gibi zevk verir. Bu yönüyle düşünüldüğünde Nevâyî daha önce ayet, hadis ve şiir alıntılarında olduğu gibi alıntılanan Arapça unsuru şiir geleneğindeki zevkle uyumlu olarak tercih etmiştir. Bu tercih şiirde anlam ve ses boyutlarını şekillendirmiştir.

Beyitte tamamı alıntılanan Arapça unsur, cümlede açıklama cümlesi görevindedir. Nevâyî, bu meseli sözünün tesirini kuvvetlendirmek için alıntılanmıştır. Bu beyitte şair, ye’s kelimesinden türeyen me’yus kelimesine aynı mısra da yer vererek tenasüp ilişkisi kurar.

Nevâyî’de, *Bedâyi’u’l-Vasat* ’ta ve *Fevâidü’l-Kiber*’de birer defa toplam iki (2) defa geçen bu deyim, iki beyitte de sözünü pekiştirmek maksadıyla delil olarak alıntılanmıştır. Delil olarak kullanılan Arapça unsular gerçek anlamında ve bağlamında kullanılmaktadır.

- **Tarfetü’l-‘ayn**

طرفة العين

Göz açıp kapayınca

Arapçada bir hareketin çok kısa bir zaman içinde olduğunu ifade eden bir deyimdir. Türkçe mesnevilerde miraç hadisesinin anlatıldığı beyitlerde yahut Süleyman ve Belkıs kıssasında kısa bir an içinde gerçekleşen olayları tasvir için bu deyim alıntılanmış görülebilmektedir.

Nevâyî’nin *Lisânü’t-Tayr* mesnevisinde Hz. Muhammed övgüsü için yazılan bölümde bu deyim bir (1) defa ve *Nevâdirü’ş-Şebâb* dîvânında bir defa olarak toplam iki (2) defa alıntılanmıştır.

“Tarfetü’l-‘ayn içre anglap bilgeni

Ṭurfe kim bir anda barıp kilgeni” (LT, 171)

Göz açıp kapayınca kadar (zaman geçtiğini) anladı, bir anda gidip geldiğine şaşı.

Lisânü’t-Tayr mesnevisinde bu deyim miraç hadisesindeki zamanı ifade etmek için kullanılmıştır. Nevâyî, bu Arapça ibarenin manasını aynı beyitte “bir anda barıp kil-” diyerek açıklamaktadır. Aşağıda ise *Nevâdirü’ş-Şebâb* divânının 418’inci gazelinin 8’inci beytinde alıntılanmıştır.

“Müsâfir kim bu yol allığa tüşkey tarfetü’l-‘aynı

Eger öz hâlidin gâfil bolur bolğay begâyet hām” (NŞ, 418/8)

Birden bire bu yolun başına düşen yolcu, eğer kendi halinin farkında olmazsa (yoldan) olgunlaşmadan geçecektir.

Nevâyî *Nevâdirü's-Şebâb*'taki bu gazele sonsuzluk çölü neden geçilmesin (bekâ deşti niçük kat' olmasun) diyerek başlamaktadır. Gazelin konusunun sonsuz olduğu söylenen âhiret hayatına doğru bir yolculuk olarak şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda Arapça unsur, gazelin dini-tasavvufi havasına uygun seçilmiş ve ona dini bir söylev tadı yakalamasına katkıda bulunmuştur. Yapısal bakımdan ise, beyitte Arapça unsur zaman zarfı (tümleç) olarak kullanılmıştır. Nevâyî, bu beyitte alıntının Türkçe anlamına yer vermemektedir.

Nevâyî'de iki defa olarak *Lisânü't-Tayr* ve *Nevâdirü's-Şebâb*'ta birer defa geçen ifade ikisinde de zamanı ifade etmekte sadece *Lisânü't-Tayr*'da ifadenin Türkçe anlamına yer verilmektedir.

- **Vallahu a'lem bi's-savâb**

والله أعلم بالصواب

Doğrusunu, en iyi Allah bilir.

Kültürümüzde, doğrusunun bilinmesi mümkün olmayan, birden çok rivâyetin olduğu tüm mevzularda sıklıkla alıntılanan Arapça bir deyimdir. Müellifler, herhangi bir meselede kendi görüşlerini veya farklı görüşleri ifade ettiklerinde açıklamanın sonuna bu sözü eklemeye ihtiyaç duymuşlardır. Bu ifâde, Nevâyî'de, *Nevâdirü's-Şebâb* ve *Fevâ'idü'l-Kiber*'de birer defa, toplam iki (2) defa alıntılanmıştır.

“Çün Nevâyîdin üzöldüng bar savâb ölmek anga

Cânıdın mehcûr olar vallahu a'lem bi's-savâb” (NŞ, 42/9)

*Madem ki Nevâyî'den ayrıldın, ona canından ayrılarak ölmek en doğru iş olur.
Doğrusunu Allah bilir.*

Şair, sevgilinin ayrılığı karşısında âşığın yapacağı en iyi işin canından ayrılmak olduğunu söyler. Arapça unsur, *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ın 42’inci gazelinin son beyitinde alıntılanmıştır.

“Ëy Nevâyî sâlik êrseng Hâk vücûdın bil vücûd

Mâsivâllâhnı ‘adem vallâhu a‘ lem bi’ş-şavâb” (FK, 43/9)

Ey Nevâyî, tasavvuf yolunda isen Hak’ın varlığını tek varlık, Allah’tan başka her şeyi de yok bil; doğrusunu en iyi Allah bilir.

Arapça unsur, *Fevâidü’l-Kiber*’in 43’üncü gazelinin son beyitinde alıntılanmıştır. Nevâyî *Nevâdirü’ş-Şebâb* ve *Fevâidü’l-Kiber*’de iki defa (2) alıntılacağı bu ibareyi son beyitte kullanmıştır. İki beyitte de beyitteki mânâ tamamlandıktan sonra dînî söylevlerde sıklıkla kullanılan bu ibareyle sözünü tamamlayan şair, üslûbuna canlılık vermektedir. Bu Arapça unsurun şiiri, nesir diline yaklaştırdığını söylemek mümkündür. Nevâyî’nin bu deyime, gazellerinde yer vermesi, özellikle dînî eserlerde de görülen bir üslubun şiire yansması olarak değerlendirilebilir.

2.5. Kelâm-ı Kibârlar

Kelâm-ı kibâr kavramı bugünkü Türkçede özdeyiş karşılığında kullanılmaktadır. Bu sözlerin ortak özelliklerine bakıldığında bir bilgiyi en kısa şekilde saklaması, bir nasihat içermesi veya insanlığın sahip olduğu ortak fikir ve tecrübeyi bünyesinde barındırması ilk sıralarda yer almaktadır.

Din ve devlet büyüklerinin ve hakîmlerin sözleri kelâm-ı kibâr sınıfında değerlendirilmektedir. Ancak bazen aynı sözün birden çok kişiye atfedildiği durumlar da olabilmektedir. Bu durum sözün asırlar boyunca aktarılmasında esas olanın bilgi olmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. İslâm düşüncesinde bilgi *müminin yitik malı* olarak telâkkî edilmektedir. Bu nedenle güzel bir sözün, sahibinden bağımsız olarak taşıdığı anlam ve temsil ettiği düşünce onun alıntılanmasındaki temel motivasyon kaynağı olmaktadır. Nitekim edebiyatımızda hadis olduğu söylenen fakat hadis

kitaplarında rastlanmayan sözler de bulunabilmektedir. Bazı kelâm-ı kibârların birden çok kişiye atfedildiği durumları ortak İslâmi kültürün tesiri olarak görmek mümkündür.

Dîvân şiiri geleneğinde kelâm-ı kibârlar şiirlerde alıntılanmakta ve bu üslûp özelliği belagâtta irsâl-i mesel, îrâd-ı mesel olarak yer bulmaktadır. Edebî kültürümüzde kelâm-ı kibâr risalelerine mecmualar içinde de rastlanmaktadır.²⁰⁹ Ahlâk kitaplarında da hem İslâm öncesi hakîmlerinin hem İslâm sonrasında din büyüklerinin sözlerine sıklıkla yer verilmiştir.²¹⁰ İslâmi dönemin ilk eseri olan *Kutadgu Bilig*’te “Bilge kişi ne der dinle” mısraı sıklıkla tekrarlanarak Hz. Muhammed’in sözleri de dahil olmak üzere hakîmlerin sözleri alıntılanmıştır.

Nevâyî’nin Türkçe manzumları içinde ise Hz. Ali’ye ait olduğu genel kabul gören “lev kuşif” sözü ile İmam Şâfi’ye ait olduğu kabul edilen “mâ ’arafnâke” sözü tespit edilmiştir. Her iki sözün de hadîs olduğunu dile getiren araştırmacılar bulunmaktadır. Ancak, Hz. Ali’ye atfedilen “lev kuşif” sözünü kelâm-ı kibârlar sınıfına dahil ederken sözün Arap şair Cahiz tarafından Hz. Ali’ye ait yüz sözden biri olarak derlenmesi ve bu eserin Reşîdüddin Vatvat tarafından Farsçaya çevrilmesinin ardından Türkçe çevirilerinin yaygınlık kazanması göz önünde bulundurulmuştur.²¹¹ “Mâ ’arafnâke” sözü ise bizzat Nevâyî tarafından beyitte *ehl-i idrâk’in sözü* olarak nitelendirildiği için şairin bu sözü kelâm-ı kibâr olarak kullandığı düşünülmüş bu nedenle kelâm-ı kibâr başlığına dahil edilmiştir.

²⁰⁹ Helvâ sohbetlerinde Sadrazam’a sunulan bir kelâm-ı kibâr risalesi bulunmaktadır. Mehtap Erdoğan, “Sadrazam Damad İbrahim Paşa’ya Helva Sohbetlerinde Sunulan Bir Risale: İlmi Ahmed Efendi’nin Kelâm-ı Kibar Risalesi”, *Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, 2010, s. 487-503.

²¹⁰ Agah Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, sy.11, s.89-115.

²¹¹ Adem Ceyhan, “Şair İsmâil’in Hz. Ali’ye Ait Yüz Söz Tercümesi”, *Kalemname* 5/9 (Haziran 2020): 16-57; Hz. Ali’nin manzum tercümeleri üzerine bir değerlendirme için bkz.: Hoca Mesud, *Hz. Ali’nin Sözlerinin Farsça ve Türkçe Manzum Tercümeleri*, Tercümetü’l-Le’âli ve Tezkiretü’l-Me’âli-Rihletî, Tercümetü’l-Le’âli, Hazırlayanlar: Turgay Şafak, İsa Akpınar, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2020, s. 35-40.

Her iki sözün de kelâmî konulara ait sözler olduğu açıktır. İki söz de Allah'ın zâtı ve insan aklının Allah'ı bilebilmesinin sınırları hakkında bilgi taşımaktadır. Bu sözlerin alıntılanması içinde bulunduğu gazeli tasavvufa yaklaştırmaktadır.

- **Lev Kuşif**

لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا

“Eğer örtü keşf olursa benim yakînîm ziyade olmazdı.”²¹²

“Lev kuşif” sözünü, Arap şair Cahiz'in derlediği ve Farsçaya Reşîdüddin Vatvat tarafından manzum olarak çevrildikten sonra sözün Türkçe tercümelerinin yapıldığı bilinmektedir.²¹³ Dîvân şiiirinde bu söz çoğunlukla ilk iki kelimesi (lev kuşif) ile alıntılanmıştır.

Nevâyî'nin *Garâ'ibü's-Sıgar* dîvânında 315'inci gazelin beşinci beytinde bu söz Arapça şart edatı (lev) ve şart cümlesinin edilgen (mazi meçhul) yapıdaki fiili (kuşif) ile birlikte alıntılanmıştır. Bu ibareyi Türkçeye “eğer keşf olursa” diye çevirmek mümkündür.

“Lev kuşif” sözünü, “Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar”²¹⁴ mealindeki Bakara suresi 3'üncü ayete referans vererek açıklayan kaynaklar bulunmaktadır.

“Sâkıyâ ol Kevşer-âsâ bâdedin bir cür'a tut

Kim mênî hayrânğa bolğay keşf-i sırr-ı **lev kuşif**” (GS, 315/5)

Ey sâkî, lev-kuşif sırrını tanımak beni hayran etti; bana o Kevser gibi olan şaraptan bir kadeh sun.

²¹² Bu çevirinin alındığı kaynak için bkz.: A. Avni Konuk, **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, Haz.: Safi Arpaguş, Mustafa Tahralı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007, 8/194.

²¹³ Adem Ceyhan, “Şair İsmâil'in Hz. Ali'ye Ait Yüz Söz Tercümesi”, **a.g.s.**

²¹⁴ **Kur'an**, 2/3

Nevâyî, bu beyitte sâkiden cennette müminlere ikram edileceği vaad edilen Kevser gibi ödül olan şaraptan istemekte; Hz. Ali'nin işaret ettiği “eğer keşf olunsa” sırrına vâkıf olduğu için zaten sarhoş kimseler gibi hayrân olduğunu söylemektedir. Şair hayran kelimesi ile hem sarhoşluğa hem tasavvufta erişilecek son makam olan hayret makamına işaret eder.

Nevâyî'nin Arapça unsurları alıntılarken bazen aynı beyitte iki Arapça unsura yer verdiği ayet ve hadis iktibaslarında tespit edilmiştir. “Lev kuşif” sözünü alıntıladığı *Garâ'ibü's-Sıgar*'ın 315'inci gazelinde ise “yuhyî'l-izâm” ayetini de son beyitte iktibas ettiği görülmektedir. Daha önce, Nevâyî'nin, “yuhyî'l-izâm” ayetini şarapla ilişkilendirerek “şerbet-i yuhyi'l-izâm” şeklinde isim tamlaması yapısında kullandığı göz önüne alınırsa; bu noktada, şairin gazelde seçilen Arapça unsurların hangi hayallerle ve hangi isimlerle tamlamalar oluşturacağını belirleyen başlıca etmenin bizzat gazelde mürettep bir nizama göre dizildiği anlaşılan hayaller olduğunu söyleyebiliriz.

315'inci gazelin 5'inci beytinde sâkiye seslenmekte ve şarap sunmasını istemektedir. Bu isteğinin sebebini açıklarken alıntıladığı “lev kuşif” sözünden sonra 7'inci beyitte ise, “*Ey Nevâyî, o şarabı almak (için) canını bile versen korkma çünkü o şarap yuhyi'l-izâm özelliklerine sahiptir.*” demektedir.

Beyitte alıntılanan Arapça unsur yapı bakımından Farsça zincirleme isim tamlaması içindedir ve şairin birinci mısradaki dile getirdiği isteğinin sebebini ifade etmek için kullanılmıştır. Nevâyî'nin Arapça unsurun (lev kuşif) yer aldığı zincirleme isim tamlamasının içinde ayrıca “keşif” kelimesine yer vermesi Nevâyî'nin alıntılama tarzı olarak değerlendirilebilir.

“Lev kuşif” iki defa ise “men ‘aref” ile beraber alıntılanmıştır. İlki, aşağıda sunulan, *Lisânü't-Tayr* mesnevisi “Emîrû'l-Mü'minin Ali Raziya'llahu ‘Anhu Hazretide” başlığında Hz. Ali'yi övmek için yazılmış beyitte görülmektedir.

“ ‘İlm evşâfiga zâtı muttaşif

Kim sözi geh men ‘aref geh lev küşif” (LT, 237)

Zâtı ilimle sıfatlanmış olan (Hz. Ali'nin) sözü bazen “men aref” bazen de “lev-küşif” (idi).

“Lev küşif” ve “men ‘aref”in birlikte alıntılandığı ikinci örnek ise *Bedâyi’u’l-Vasat* dîvanında geçmektedir.

“Bolmas niķâb açsang dağı çun ĥall-i sırr-ı lev kuşif

Tâlibga nêdür eylemek taĥşîl-i genc-i men ‘aref”(BV, 309/8)

Örtüyü kaldırsan bile “lev kuşif” sırrının çözülmesi mümkün olmaz; “men ‘aref” hazinesini elde etmeye tâlip olan kişinin amacı nedir?

Sonuç olarak, tespit edilen üç örnekten ikisinde “lev küşif” sözünün “men ‘aref” hadisi ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Birlikte alıntılama, Nevâyî’nin Arapça unsurları alıntılama usûllerinde öne çıkan bir husustur.

- **Mâ ‘Arafnâke**

ما عرفناك حق معرفتك

“Ey Allah seni şanına yakışır bir şekilde bilemedik.”²¹⁵

Sözün bütünü; “Mâ arafnâke hakka ma’rifetike yâ mâruf” yahut “Subhaneke mâ’arefnâke hakka mâ’rifetike ya Mâruf” olarak bilinmektedir. Türkçeye “Ey Allah, seni lâyıkınla bilemedik” şeklinde çevrilmesi mümkündür²¹⁶. Mâ’arafnâk ifadesi, olumsuzluk edatı olan “mâ” ve çokluk birinci şahıs geçmiş zaman “‘arafnâ” (bildik) ve sen zamiri olan “ke”den oluşmaktadır.

Bu söz genellikle hadis olarak nakledilmekle beraber *Tuhfetü’l-Fevâid* isimli kitapta, İmam Şâfî’ye atfedildiği de Mehmet Yılmaz tarafından aktarılmaktadır.²¹⁷ Hz.

²¹⁵ Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2013, s. 474.

²¹⁶ Tanrı Teâlanın, bildirilen doksan dokuz isminde Mâruf ismi bulunmaz. Bu kelime, Mevlâ, Yezdân ve Sân’i gibi kelimelerden olup Allah kastedilerek kullanılmıştır.

²¹⁷ Mehmet Yılmaz, **a.g.y.**

Mevlânâ ve Şems arasında geçtiği nakledilen bir hikâyede²¹⁸ ise bu söz Hz. Muhammed’e atfedilmektedir.

Mâ’arefnâk sözüne, hadis araştırmalarında rastlanılmadığı; bu sözün İmam Şâfî’den başka, Hz. Davud’a da atfedildiği; *Keşfü’z-Zünûn*’da ise İznîkî’ye ait “Subhanehu mâ ’arefnak” sözünün şerhi isimli bir eserden bahseden Kâtip Çelebi’nin, sözü kelâm-ı kibâr olarak zikrettiği belirtilir.²¹⁹

Mâ’arefnâk, Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinden *Garâ’ibü’s-Sıgar*, *Nevâdirü’s-Şebâb* ve *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta birer kez toplam üç (3) defa alıntılanmıştır. *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da, kef harfinin ilk gazeli yedi beyit olup birinci beyitte levlâke le-mâ halaktü’l-eflak; üçüncü beyitte hadis-i levlâk, makta beytinde ise mâ’arefnâk ifadesi alıntılanmıştır. *Garâ’ibü’s-Sıgar*’daki 333’üncü gazelin Hz. Muhammed’in övgüsünde söylendiği anlaşılmaktadır.

“Vaşfingda nè aytkay Nevâyî

Cüz ‘acz ile özr-i mâ ‘arefnâk” (GS, 333/7)

Nevâyî, seni anlatmak için acizliğinden “bilemedik” özründen başka ne söyleyebilir.

²¹⁸ “Eflâkî’ye göre ise Şems-i Tebrîzî Konya’ya geldiğinde Şekerciler Hanı’na yerleşmiş, Mevlânâ, ders verdiği dört medreseden biri olan Pamukçular Medresesi’nden talebeleriyle birlikte ayrılıp katır üzerinde giderken Şems ansızın önüne çıkmış ve katırın gemini tutarak, ‘Ey dünya ve mâna nakitlerinin sarrafı, Muhammed hazretleri mi büyüktü yoksa Bâyezîd-i Bistâmî mi?’ diye sormuş, Mevlânâ, “Muhammed Mustafa bütün peygamberlerin ve velîlerin başıdır” diye cevap verince Şems, ‘Peki ama o, ‘Seni tesbih ederim Allahım, biz seni lâyıkiyla bilemedik’ dediği halde Bâyezîd, ‘Benim şanım ne yücedir. Ben sultanların sultanıyım’ diyor’ demiş, bunun üzerine Mevlânâ, ‘Bâyezîd’in susuzluğu az olduğu için bir yudum su ile kandı; idrak bardağı hemen doluverdi. Halbuki Hz. Muhammed’in susuzluğu arttıkça artıyordu. Onun göğsü Allah tarafından açılmıştı (el-İnşirâh 94/1). Sürekli susuzluğunu dile getiriyor, her gün Allah’a daha çok yakın olmak istiyordu’ diye cevap vermiş, Şems bu cevabı duyunca kendinden geçmiş, bir müddet sonra birlikte yaya olarak medreseye gitmişlerdir.’ Bu hikâyeyi, Menâkıbü’l-‘Ârifîn, I, 86-87; II, 618-620 numaralı sayfalardan özetleyen ve Hz. Mevlânâ hakkında diğer kaynaklar için bkz.: Reşat Öngören, “Mevlânâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 29, s. 441-448.

²¹⁹ Ayşe Gültekin, *İsmail Ankaravî’nin Mesnevi Şerhi Mecmuatü’l-Letâif ve Matmuratü’l-Mearif’te Hadis (altıncı cilt örneği)*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 251-252.

Bu beyitte Nevâyî'nin, Arapça unsuru Hz. Muhammed'i vasfetmek ve övmek için alıntılıdığı görülmektedir. Mâ'arafnâk, "özü-i mâ'arafnâk" şeklinde isim tamlaması yapısında kullanılmıştır.

Nevâyî, "mâ'arafnâk" ifadesini *Nevâdirü's-Şebâb*'ta kef harfinin ilk gazelinde alıntılanmaktadır. Aşağıdaki beyitte Peygamber efendimizin "lâ uhsî" diye başlayan sözüne işaret olup gazelin Hz. Muhammed'i övmek için yazıldığı anlaşılmaktadır.

"Şenâ-yı zâting içre tapıp 'aciz ehl-i idrâk

Gehî lâ-uḥṣî aytıp zamanî mâ 'arefnâk" (NŞ, 322/1)

İdrak sahibi kimseler, seni övmekte aciz olduklarını itiraf ederek bazen "lâyıkıyla övemem" bazen de "seni hakkıyla bilemedik" demişlerdir.

Beyitte yer alan iki Arapça unsur da akıl sahiplerinin söylediği cümleler olup aktarım cümlesi olarak kullanılmışlardır. Nevâyî'nin, bu beyitte Türkçe "tapmak" fiili ile Arapça "'arefe" fiilini birlikte kullandığı görülmektedir. Şair, bu iki kelimeyi birlikte kullanarak tenasüp kurmaktadır. Aynı durum aşağıda verilen, Bedâyi'u'l-Vasat 'ın 625'inci gazelinin 6'ncı beytinde de görülmektedir.

"Ma'rifet naḥlidin ol 'ârif hemânâ taptı ber

Kim tefekkür birle fehm-i mâ 'arefnâk eyledi" (BV, 625/6)

O bilge kişi marifet ağacından hemen meyve buldu; düşünerek "bilemedik" anlayışına erdi.

Bu beyitte Nevâyî, alıntılanan Arapça unsur ile aynı kökten gelen "marifet" ve "'ârif" kelimelerini birlikte kullanarak tenasüp ilişkisi kurmaktadır. Ayrıca, birinci mısra da geçen taptı (buldu) kelimesi ile "fehm-i mâ 'arafnâk eylemek" fiili eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Nevâyî'de üç (3) defa alıntılındığını tespit ettiğimiz "mâ'arefnâk", *Garâ'ibü's-Sıgar*'da "özü-i mâ'arafnâk" ve *Bedâyi'u'l-Vasat* 'ta "fehm-i mâ'arafnâk" şeklinde isim

tamlamasının tamlayan ögesi olarak kullanılmıştır. *Nevâdirü’ş-Şebâb*’ta ise bu Arapça unsur “lâ uhsî” ile birlikte aktarım cümlesi şeklinde alıntılanmıştır. Nevâyî’nin iki defa ‘arefe fiili ile aynı beyitte “tapmak “fiiline yer verdiği, bu iki kelimeyi eşanlamlı olarak değerlendirdiği görülmektedir.

2.6. Atasözü, Deyim ve Kelâm-ı Kibarlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Alî Şîr Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde geçen Arapça meseller incelendiğinde tamamı Arapça olan dört atasözü ve deyim bulunduğu ve iki kelâm-ı kibâr alıntılı olduğu tespit edilmiştir. Kelâm-ı kibârlardan biri Hz. Ali’ye diğeri İmam Şâfi’ye aittir.

Alî Şîr Nevâyî’nin eserlerinde yer verdiği Türkçe atasözü ve deyimler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde Türkçe yardımcı fiiller getirilmek suretiyle Arapça ibarelerle kurulan ifadelerin sayıca sadece Arapçadan olan atasözü-deyim ve kelâm-ı kibârlardan fazla olduğu görülmektedir.²²⁰

Nevâyî, Arapça olarak alıntılı olduğu atasözü, deyim ve kelâm-ı kibârları bu sözlerin alıntı olduğuna işaret etmeden alıntılanmıştır. Daha önceki bölümlerden ayet ve hadis iktibaslarında ise alıntının kaynağına genellikle işaret edildiği tespit edilmiştir. Şair, atasözü ve deyimleri ayrıca sebep-sonuç ilişkisi içinde “kim” edatı ile birlikte alıntılı olduğu görülmektedir.

Nevâyî’nin atasözü, deyim ve kelâm-ı kibârları alıntılarken bazen “aytıp” fiili ile aktarım cümlesi şeklinde bazen de “özü-i mâ’arafnâk” veya “fehm-i mâ’arafnâk” örneklerinde olduğu gibi Farsça isim tamlaması yapısında alıntılı olduğu tespit edilmiştir.

Atasözü, deyim ve kelâm-ı kibârların bazıları eksiltili olarak kullanılırken bazıları tam olarak iktibas edilmiştir. Kısmen iktibas edilenlerden biri “ihdâ’r-râhateyn” ifadesi

²²⁰ Deniz Abik, Nevâyî’nin Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-ı ‘Acem ve Münşe’ât’ında geçen deyimleri incelediği çalışmada Farsça ile ortaklaşan 61 deyim tespit etmiştir. Deniz Abik, “Nevâyî’nin Üç Eserindeki Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13/1, s. 211- 222.

olup Arapça ifâdenin alıntılanmayan “el-ye’sü” kelimesi Türkçe söyleyişi ile “yas” olarak aynı beyitte zikredilmiştir.

Alıntılanmayan kelimenin Türkçesine yer verme tarzından başka Nevâyî’nin üslûp özelliği olarak dikkat çeken ve diğer bölümlerde görülen alıntılama tarzı, Arapça alıntının Türkçesine yer vermesidir. Bu durum mesellerde de tekrarlanmıştır. “Tarfetü’l-ayn içre” ifadesinin Türkçe açıklaması sayılacak “bir anda barıp gel-” ifadesi aynı beyitte bulunur.

Çeviri yapmadığı durumlarda ise Arapça alıntı ile aynı kökten gelip Türkçede yaygın olarak kullanılan kelimelere yer vererek tenasüp ilişkisi kurmaktadır. “Mâ’arafnâk” ile aynı beyitte “marifet nahli” ifadesinin ve “ârif” kelimesinin bir arada kullanılması tenasüp örneği olarak verilebilir. Ayrıca Nevâyî’nin, Arapça unsur ile aynı kökten gelen ve Türkçede daha yaygın olarak kullanılan kelimelere yer vererek iştikâk meydana getirmeyi benimsediğini söylemek mümkündür.

Bu bölümde bir arada kullanılan Arapça unsurların yegâne örneği “lâ uhsî” ve “mâ’arafnâk”tır. Farklı yorumlar olmakla beraber bu iki Arapça unsuru Hz. Muhammed’e dayandıran anlatılar bulunması ortak noktalarından biridir. Bir diğer benzerlikleri ise ikisinin de olumsuzluk edatı ile kurulan övgü cümleleri olmasıdır.

Sonuç olarak, atasözü-deyim ve kelâm-ı kibâr alıntılarında ayet ve hadis iktibaslarında görülen benzer bir üslûp özelliği kendini tekrar etmektedir. Bu özellik Nevâyî’nin Arapça unsuru dîvân şiirinin estetik dünyasına uygun olarak alıntılanması ve Arapça unsurun Türkçede yaygın olarak bilinen veya aynı kökten gelen kelimelerine yer vermesidir. Ancak Arapça unsurlar içinde en az sayıdaki alıntıların Arapça atasözü ve deyimler ile kelâm-ı kibârlar olduğu görülmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

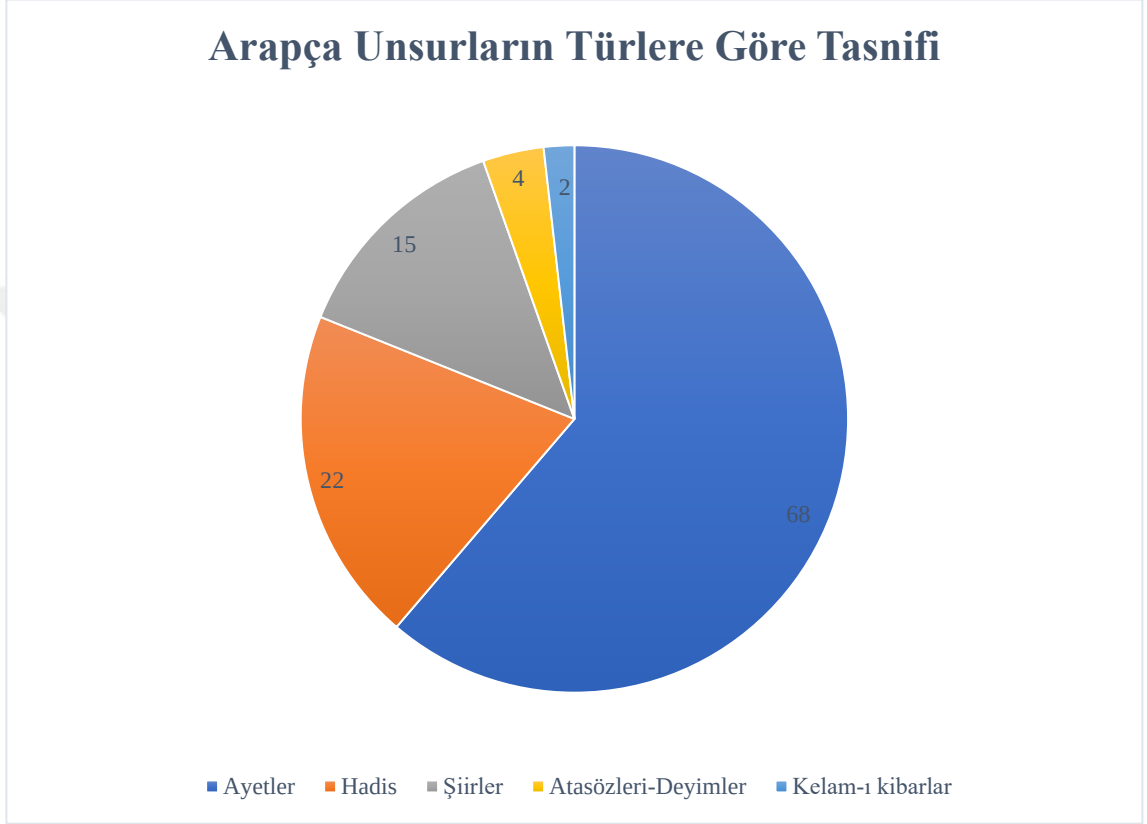
ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN ALINTILAMA ESTETİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bu bölümde Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde alıntılanmış olduğu tüm Arapça unsurlar öncelikle türler açısından incelenmiş olup âyetler, hadisler, şiirler, atasözleri-deyimler ve kelâm-ı kibârların şairin dîvânlarında ve mesnevilerindeki dağılımı karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Daha sonra ise, Nevâyî'nin alıntılama estetiği diye adlandırdığımız, şairin Arapça unsurları şiirlerine dahil ederken kullandığı tüm usûllerin tespit edilmesi neticesinde bu usûller birlikte alıntılama, alıntılanan unsuru ikiye bölme, alıntılanan unsurun kaynağına işaret etme, istikâktan yararlanma, Arapça alıntıların Türkçeye çevrilmesi ve Arapça unsurların bağlamları ve işlevleri şeklinde tasnif edilmişlerdir.

3.1. Arapça Unsurların Türler Açısından Değerlendirilmesi

Çalışmamızda Arapça unsurlar türlerine göre beş başlıkta tasnif edilmiştir. Bu tasniflerin ilki âyetler olup Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde altmışsekiz (68) farklı ayeti alıntıladığı görülmüştür. Alıntıların ikincisini yirmi iki (22) madde ile hadisler oluşturmaktadır. Nevâyî ayrıca Türkçe manzum eserlerinde dört (4) mısra tazmîn etmiş olup bir mülemma kıt'ası ve bir mülemma gazeli bulunmaktadır. Mülemma kıt'a ve mülemma gazel, Şiirler bölümünün içinde yer almaktadır. Şiirler bölümünde onaltı (16) Arapça unsur incelenmiştir. Nevâyî'nin dört (4) Arap atasözü ve deyim ile Arapça iki (2) kelâm-ı kibâr alıntıladığı tespit edilmiş olup incelememiz iktibaslar, tazmînler ve îrâd-ı mesellerden oluşmaktadır.

Çalışmamızda madde başı yapılan Arapça unsurların sayısı 102, mülemma kıt'a ve gazelle birlikte incelenen Arapça unsur sayısı 112'tür. Alıntıların türleri karşılaştırıldığında, Nevâyî'nin alıntılama üslûbunda ayet ve hadis iktibaslarının toplam doksan (90) madde başlığı ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

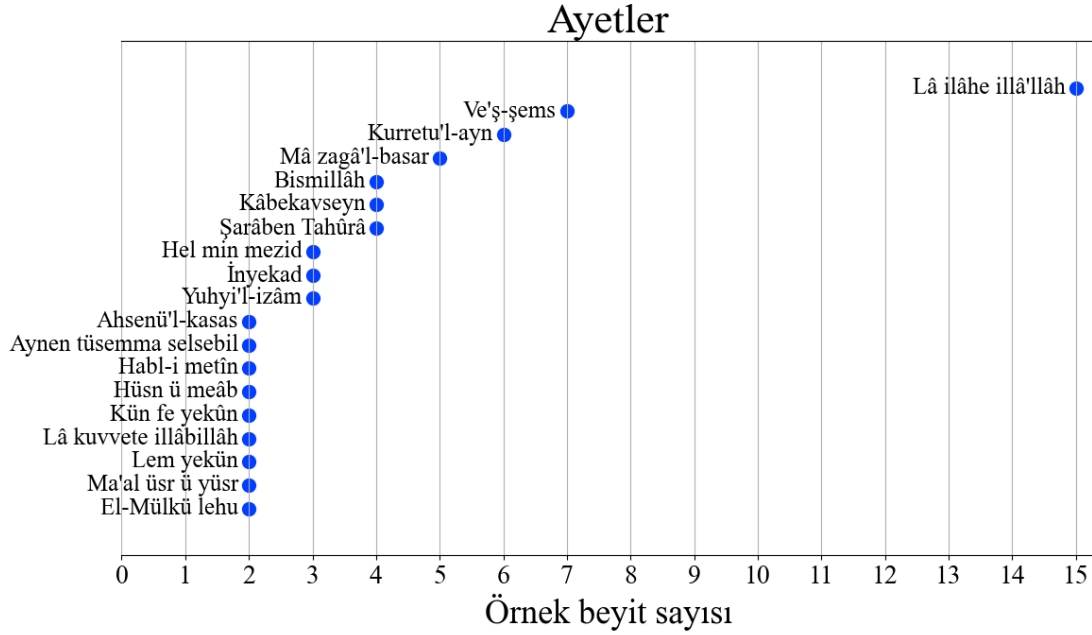

Şekil 3.1: Arapça Unsurların Türlerine Göre Tasnifi

Âyetler

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde tespit edilen âyetlerden bazıları sıklıkla tekrarlanmaktadır. Âyetler arasında en çok tekrarlanan unsurların başında onbeş (15) tekrarla “lâ ilâhe illallah” gelmektedir. Bu sıralamayı yedi (7) tekrarla “ve’ş-şems”, altı (6) tekrarla fakat özgün 4 beyit ile “kurretu’l-‘ayn” izlemektedir. Beş (5) defa tekrarlanan “mâ zaga’l-basar”ın ardından “bismillah”, “kâbekavseyn”, “şaraben tahûra” dört (4) defa alıntılanmışlardır. Üç (3) defa tekrarlanan unsurlar ise “hel min mezîd”, “İnyekad”, “yuhyi’l-izâm” âyetleridir. “Ahsenü’l-kasas”, “aynen tüsemma selsebil”, “habl-i metin”, hüsnü meâb”, “kün feyekun”, “lâ kuvvete illa billah”, “lem yekün”, “ma’al üsrü yüsr”, “el-mülkü lehu” iki (2) defa tekrarlanırlar. Nevâyî, tespit edebildiğimize göre altmışsekiz

(68) ayet alıntılanmış olup bu âyetlerden on dokuz (19) tanesini daha fazla iktibas etmiştir. Aşağıdaki tabloda âyetlerin tekrarlanma sıklığına göre nasıl sıralandığı görülür.

Şekil 3.2: Âyetlerin geçtiği beyit sayısı

Tekrarlar dışında âyetler konusunda dikkati çeken bir diğer husus Nevâyî'nin iktibasları hangi eserlerinde alıntılanıdır. Nevâyî'nin ayet iktibaslarının şairin Türkçe dîvânları ve mesnevileri arasında farklılık arz edip etmediğinin tespiti için kıyaslamaya gidildiğinde bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Nevâyî bazı âyetleri sadece gazellerinde bazılarını ise sadece dîvânlarında iktibas etmiştir. Hatta sadece tek bir mesnevîde iktibas ettiği âyetler de bulunmaktadır.

Mesela Nevâyî, “ahseni takvîm”²²¹ ayetini sadece ilk mesnevisi *Hayretü'l-Ebrâr*'da bir defa alıntılanmıştır. Sadece *Hayret'ül-Ebrâr* mesnevisinde geçen diğer âyetler “le'ezidenneküm”, “kerremnâ”, “ketayyi's-siccîl”, “mâ fi'l-kubûr”, “mâ fi's-sudûr”, “el-

²²¹ Nevâyî'nin Lûtfî'ye yazdığı tahmiste zemin şiirde geçtiği için “ahseni takvîm” ayeti, gazellerdeki tasnifte tasnif dışında tutulmuştur ancak şairin kendi mısralarında bu ayeti alıntılanıdırına sadece *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevisinde tespit edilebilmiştir.

mülkü lehu”, “râbiühüm kelbihüm”, “tûbû ilâllâh”, “yevme yefirru”, ye’muru bi’l-adl” âyetleridir.

Sadece *Seb’â-yı Seyyâr*’da geçen âyetler ise “fa’tu bisuretin mislihâ”, “kâle hazâ firâk”, “lâ tezer” âyetleridir. Sadece *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde geçen âyetlerin ise “irci’î”, “lâ tûsrifü”, “lem yekün”, “şedîdü’l-kuvâ”, “ve ahreceptü’l-arz eskâlehâ”, “yufûne bi’n-nezir” ve “zilzâliha” âyetleri olduğu tespit edilmiştir.

Sadece *Lîsânü’t-Tayr* mesnevisinde iktibas edilen âyetler ise “hel min mezid” ve “ve’s-sâbikûn” âyetleridir. Sadece *Leylî vü Mecnun* ve *Ferhâd ü Şîrîn* mesnevisinde iktibas edilen bir ayete ise rastlanmamakta olup bu iki mesnevide geçen âyetler diğer mesnevilerde de yer almaktadır.

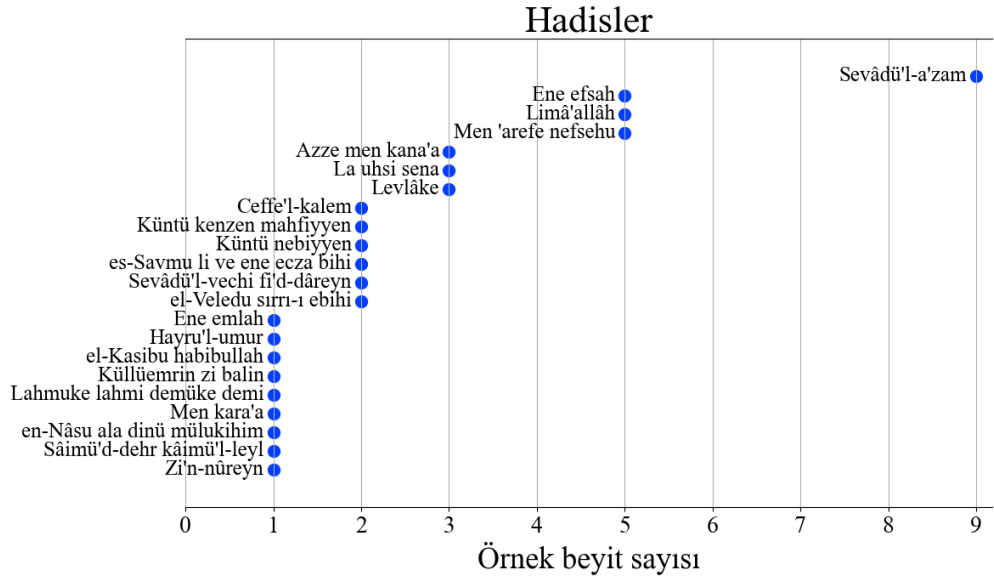
Nevâyî bazı âyetleri ise sadece tek bir divânında iktibas etmiştir. Sadece *Garâ’ibü’s-Sıgar* dîvânında iktibas edilen âyetler “enkeru’l-asvat”, “şâkka’l-kamer”, “mâ halakallâh”, “nasru’n-minallâh”, “tenziü’l-mülk”, “yuhyi’l-izâm” âyetleridir. Sadece *Nevâdirü’s-Şebâb* dîvânında iktibas edilen âyetler ise “vahyi yuhâ” âyetidir. Sadece *Bedâyi’u’l-Vasat* dîvânında olan âyetler ise “İnnâ fetahnâ”, “leylen ve’n-nehârâ”, “mecnâu’l-bahreyn”, “tahte’s-serâ” ve “ve’r-rahman” âyetleridir. Sadece *Fevâidü’l-Kiber* dîvânında ise “alleme’l-insan”, “cennâtu tecrî min tahtihe’l-enhâr”, “hükmülillâh”, “illiyyin”, “küllü men aleyhâ fân” ve “ni’mel vekîl” âyetleridir.

Görüldüğü gibi Nevâyî toplamda on yedi (17) ayete dîvânlarından sadece birinde - *Fevâidü’l-Kiber*’de- yer vermektedir. Sadece tek bir mesnevide -*Sedd-i İskenderî*’de- yer verdiği ayet sayısı ise on dokuz (19)’dur. Ancak tek bir eserde iktibas edilmesine rağmen üç defa tekrar edilen âyetler bulunmaktadır. “Hel min mezid” sadece *Lîsânü’t-Tayr* mesnevisinde iktibas edilmesine rağmen üç defa tekrar edilmesiyle bu duruma örnek olarak verilebilir.

Hadisler

Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde yirmi iki (22) hadis alıntılanmıştır. En çok alıntılanan hadislerin başında dokuz (9) hadis ile “sevadü’l-azam” hadisi gelmektedir. Bu

hadisi beş (5) tekrar ile “ene efsah”, “lima’llah” ve “men arefe nefsehu” hadisleri izlemektedir. “Azze men kana”, “lâ uhsi sena” ve “levlâke” üçer defa tekrarlanırken “ceffe’l-kalem”, “küntü kenzen”, “küntü nebiyyen”, “es-savmu li ve ene ecza bihi”, “sevâdu vechi fi’l-dâreyn” ve “el-veledu sırrı ebihi” hadisleri ikişer defa alıntılanmışlardır. Nevâyî, tespit edebildiğimize göre yirmi iki (22) hadis içinde on üç (13) hadisi sıklıkla ıktibas etmiştir. Aşağıdaki tablo Nevâyî’nin en sık alıntılacağı hadisleri göstermektedir.

Şekil 3.3: Hadislerin geçtiği beyit sayısı

Nevâyî’nin hadis ıktibaslarının Türkçe manzum eserlerinin türüne göre mukayese edildiğinde şairin bazı hadis ıktibaslarını sadece tek bir eserinde bazılarını sadece dîvânlarında bazılarını ise sadece mesnevîlerinde ıktibas ettiği tespit edilmiştir. Buna göre, sadece *Garâ’ibü’s-Sıgar* dîvânında ıktibas edilen dört (4) “ene emlâh”, “küllü emrin zî bâlin”, “levlâke” ve “en-nâsu ala dîni mülûkihim” hadisleridir. Sadece *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta ıktibas edildiği tespit edilen hadisler iki (2) tane olup “el-kâsibu habibullâh” ve “men kara’a” hadisleridir. Şairin diğer dîvânlarındaki hadis ıktibasları diğer eserlerinde de ıktibas edilen hadislerdendir.

Nevâyî'nin mesnevilerinde iktibas edilen hadislerden “hayru'l-umûr” sadece *Sedd-i İskenderî*'de yer alırken “lahmuke lahmi”, “sâimu'd-dehr” ve “zi'n-nûreyn” sadece *Lisânü't-Tayr* mesnevisinde bulunmaktadır. “Es-savmu li ve ene eczâ bihi” hadisi ise saedce *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevisinde iktibas edilmiştir.

Hadis iktibasları ayet iktibasları ile karşılaştırıldığında sayıca az olmakla beraber şairin Türkçe manzum eserlerinin tamamında hadis iktibas ettiği görülür.

Şiirler

Şiirler bölümünde şairi bilinen Arapça unsurlar ve şairi bilinmeyen Arapça unsurlar birlikte değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca Nevayî'nin yazmış olduğu mülemma bir kıt'a ve mülemma bir gazel bulunmaktadır. Şiirler bölümünde alıntılanan Arapça unsurların her biri bir defa olarak tazmîn edilmiş olup tazminlerin tamamı onbeş (15) Arapça unsurdan oluşmaktadır. Dolayısıyla Şiirler bölümünde tekrar eden Arapça unsurlar bulunmamaktadır. Ancak tazminler tek tek değerlendirildiğinde benzer bazı temaların öne çıktığı görülebilmektedir.

Bu bölümde tazmin edilen mısralar içinde “eyyühe's-sâkî”, “eyyühe'l-atşân”, “yâ kurrete 'aynî” nîdâ ifadeleri geçmektedir. Şiirler bölümüne dahil edilen Arapça unsurlar içinde ilk sırada nîdâ ifadeleri yer almaktadır. Mülemma gazelde ise sevgilinin yüz güzelliği ile âşığın göz yaşları etrafında şekillenen hayallerin ifadesinde Arapça unsurlar şiir cümlesinin yardımcı cümlesini veya temel cümlesini oluşturmaktadır. Bu bölümde incelenen mülemma gazel dışındaki Arapça unsurlar, şiire tasavvufî bir neşe veren unsurlar olarak görülebilirler.

Atasözleri ve Deyimler

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde iki (2) Arap atasözü ve iki (2) deyim tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi şairin atasözü ve deyim alıntıları oldukça az sayıdadır. Atasözleri ve deyimler arasında sadece “câveze'l-isneyen şa” bir defa alıntılanmış olup “ihda'r-rahateyn”, “tarfetü'l-'ayn” ve “vallahu 'alem bi's-savab” ikişer defa tekrar edilmekle yedi (7) beyitte geçmektedir.

Şekil 3.4: Atasözlerinin Geçtiği Beyit Sayısı

Kelâm-ı Kibârlar

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde iki kelâm-ı kibar tespit edilmiştir ve bu unsurlardan “mâ 'arafnâke” üç (defa) alıntılanırken “lev kuşif” sadece bir defa alıntılanmıştır. Nevâyî'nin Türkçe manzum eserleri içinde Arapça kelâm-ı kibârlar da oldukça azdır. Türlerle göre Arapça unsurlar âyetler, hadisler, şiirler, atasözü ve deyimler ile son olarak kelâm-ı kibârlar şeklinde sıralanmaktadır. Türleri ayrı ayrı kendi içinde değerlendirdikten sonra türleri birlikte incelediğimizde de şairin rağbet ettiği Arapça unsurlar farklı bir görünüm arz ederler.

Kelâm-ı Kibârlar

Şekil 3.5: Kelam-ı kibarların sayısı

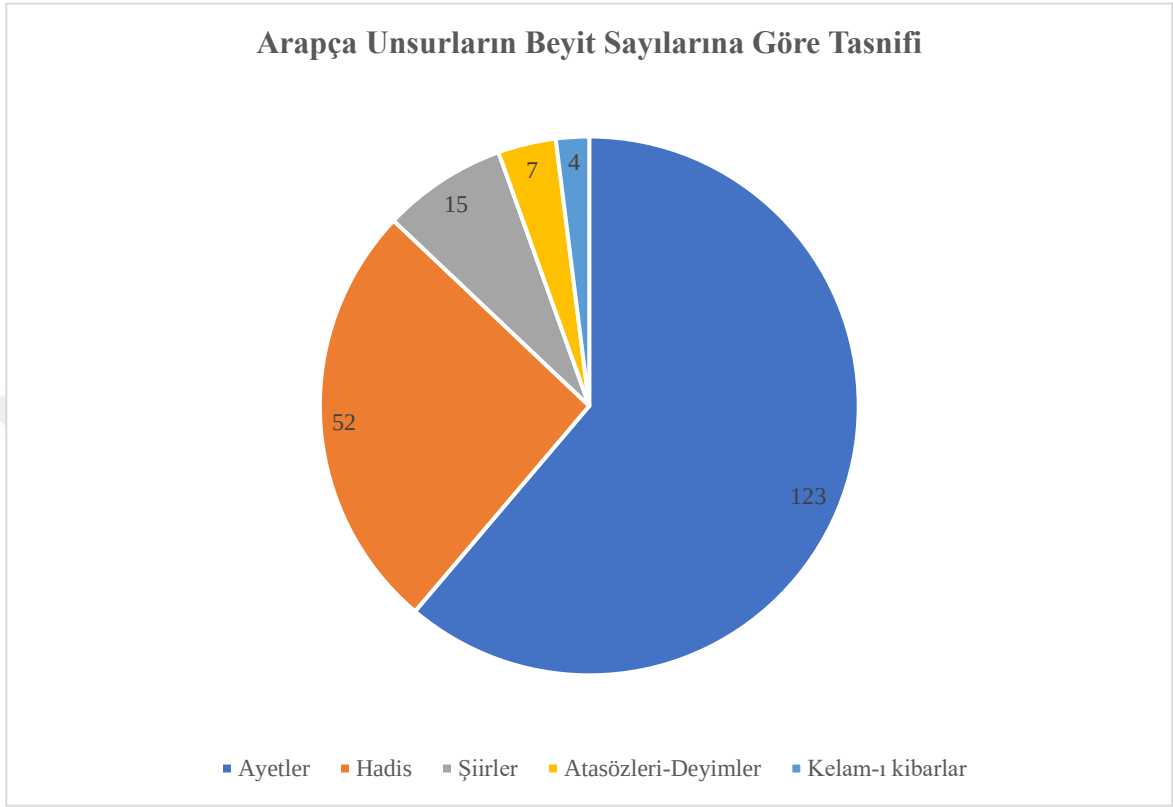
Örneğin tüm Arapça unsurlar türlerine bakılmadan sadece tekrarlar yönüyle bir arada değerlendirildiğinde yeni bir sıralama oluşmaktadır. Bu sıralamaya göre yine ilk sırada âyetlerden “la ilahe illallah” yer alırken, ikinci sırada dokuz (9) tekrar ile “sevadü’l-azam” hadisi, üçüncü sırada yedi (7) tekrarla “ve’ş-şems” ayeti bulunmaktadır.

Tekrarlanan Arapça unsurlar dîvânlarda ve mesnevilerinde farklılık gösterirler. Mesela “en çok tekrarlanan “La ilahe illahah” ayeti dîvânlarında toplam beş defa alıntılanırken mesnevilerinde 10 defa alıntılanmıştır. Hatta, Lisânü’t-Tayr’da bir tehlil sahnesi canlandırır gibi ard arda gelen beyitlerde bu ayete yer verilmiştir.

Nevâyî'nin altmışsekiz (68) âyet iktibas ettiği ve bu âyetlerin içinde elli bir (51) ayeti sadece bir defa alıntılacağı tespit edilmiştir. İncelememiz tekrarlar üzerine yoğunlaştığı için bir defa geçen âyetler tabloda gösterilmemiştir. Aynı şekilde Nevâyî'nin yirmi iki (22) hadis iktibas ettiği ve bu hadislerden sadece altı (6) tanesinin bir defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Nevâyî'nin ayet ve hadis iktibasları karşılaştırıldığında ise hadis iktibaslarında tekrarların daha çok olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tekrarlar dışında dikkati çeken bir diğer husus Nevâyî'nin bazı surelerden daha fazla iktibasta bulunduğuudur. Al-i İmrân suresinden üç ayet (26, 103 ve 173) iktibas eder. Aynı şekilde, İhlas suresinden (1, 2 ve 4), Kehf suresinden (1a kuvvete, 22, 82) ve Necm suresinden (5, 9 ve 17) **üçer** ayet iktibas ederken; Nahl suresinden (48 ve 90), Furkan suresinden (58 ve 74), Yasin suresinden (78 ve 82), Fetih suresinden (1 ve 17), Rahman suresinden (1 ve 26), Nuh suresinden (5 ve 26), İnşirah suresinden (5 ve 6), Âdiyat suresinden (9 ve 10) olmak üzere **ikişer** ayet iktibas etmiştir. Nevâyî Kur'an'daki 114 surenin 37'sinden iktibasta bulunmuştur ancak bu surelerden yukarıda adı geçenlerin 12 tanesine birden fazla kez müracat etmiştir.

Görüldüğü gibi Nevâyî bazı surelerden iki ve üç ayet alıntılanırken diğer surelerden tek ayet alıntılanmıştır. Özellikle ayet iktibaslarında hem surenin hem de ayetin konusunun alıntı sıklığını etkileyen bir unsur olduğu görülür. Birden çok alıntılanan âyetlerin Allah'ın varlığı ve birliğini ifade eden, O'nun kudretini öven, Hz. Muhammed'e ve diğer peygamberlere verilen mucizeleri anlatan âyetler olduğunu söylememiz mümkündür.

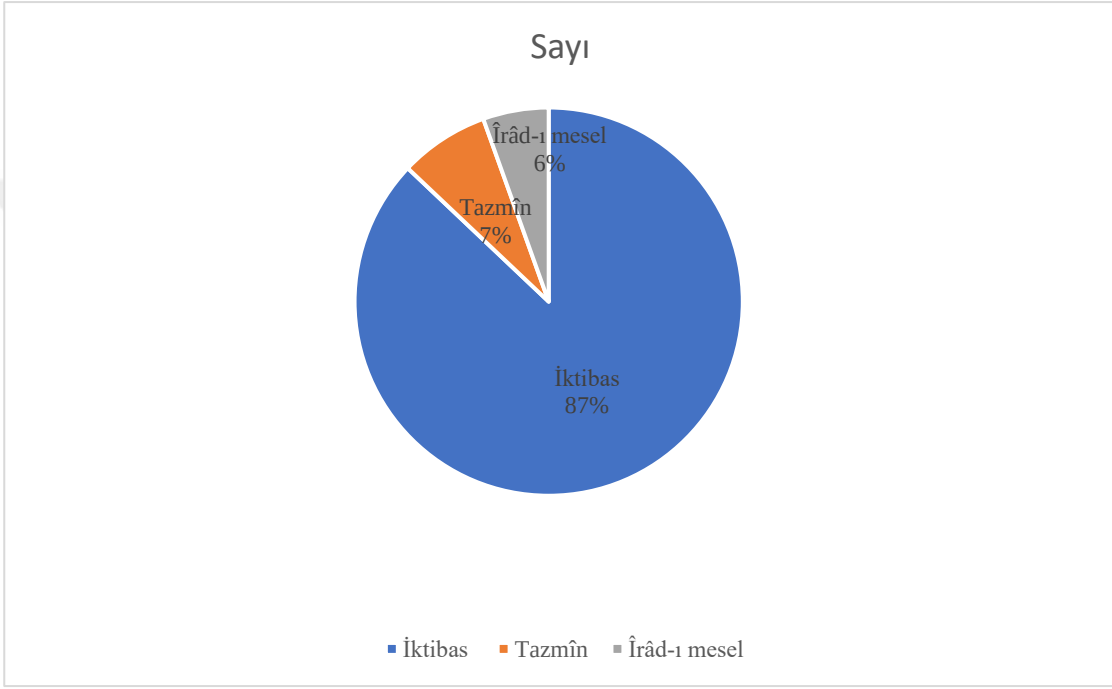
Şekil 3.6: Arapça Unsurların Beyit Sayılarına Göre Tasnifi

Fakat Nevâyî, Şems suresinden tek ayet iktibas etmiş ve onu, “ve’ş-şems” ayetini, yedi defa kullanmıştır. Ayetin çok tekrarlanması ile sureden iktibas edilen ayet sayısı arasında rakamla ifade edilecek bir ilişki söz konusu değildir; bu tekrarların hem iktibasın kaynağının hem de dîvân şiirinin mânâ boyutlarının uyumu sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

Arapça unsurlar geçtikleri beyitlerin sayısına göre tasnif edildiğinde de türler arasında bulunan dengenin korunduğu görülür. Alıntılanan altmışsekiz (68) farklı ayet yüz yirmi üç (123) beyitte geçmektedir. Alıntılanan yirmi iki (22) farklı hadis ise elli iki (52) beyitte kullanılmıştır. Şiirler bölümünde incelenen onbeş (15) mısra içinde tekrarlar bulunmaz. İki (2) atasözü üç (3) beyitte, iki (2) deyim ise dört (4) beyitte alıntılanmış olup iki kelam-ı kibâr, dört (4) beyitte kullanılmıştır. Sonuç olarak, Nevâyî toplam 175 beyitte

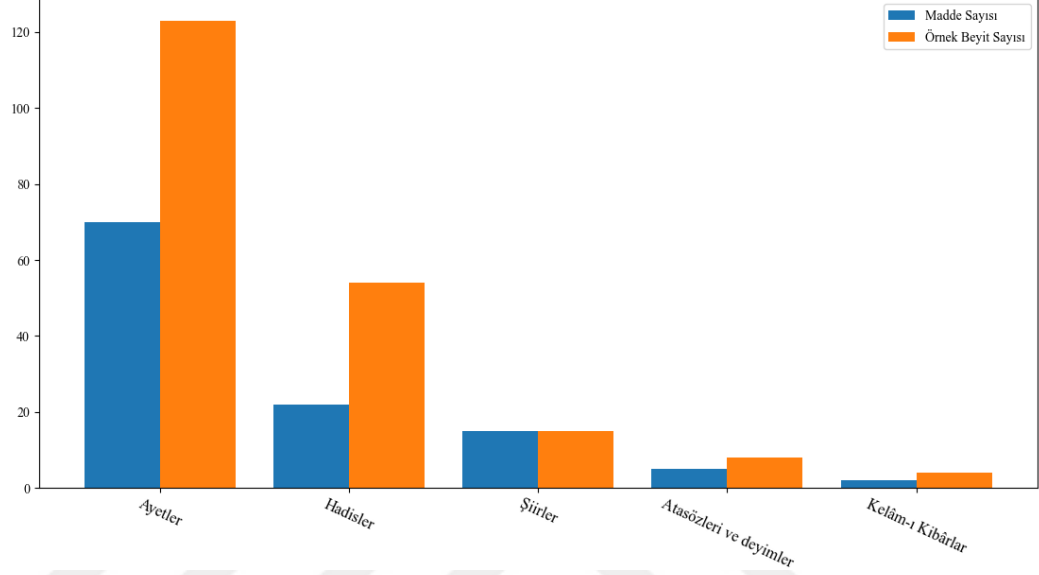
ayet ve hadis iktibas etmiştir. Onbeş (15) beyitte Arapça mısralar tazmin edilmiştir. Onbir (11) beyitte ise atasözü, deyim, kelâm-ı kibârların alıntılandığı görülmektedir.

Şekil 3.7: Beyitlerde İrâd-ı Mesel, İktibas ve Tazmin Kullanımı

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde yer alan Arapça unsurların büyük çoğunluğu iktibaslardan oluşmaktadır. Şairin üslûbunda tazminler ve îrâd-ı meseller ise birbirine oldukça yakın oranda olup iktibaslardan sonra gelmektedir. Nevâyî'nin alıntılama üslûbunda en belirgin özelliğin ayet ve hadis iktibasları olduğunu söyleyebiliriz. Arapça unsurların madde sayısı ile örnek beyit sayısı karşılaştırmalı şekilde aşağıdaki tabloda görülebilir. Buna göre, tazminler hariç iktibasların ve îrâd-ı mesellerin alıntılandığı beyit sayısı madde sayılarının iki katına yakın olduğunu söylemek mümkündür.

Madde Sayısı ve Örnek Beyit Sayısı

Şekil 3.8: Madde Sayısı ve Örnek Beyit Sayısı

3.2. Nevâyî'nin Alıntılama Estetiğinde Usûller

Aşağıda Nevâyî'nin eserlerinde tespit edilen alıntılama usûllerine yer verilmektedir. Bu usûller birlikte alıntılama, alıntılanan unsuru ikiye bölme, kaynağına işaret etme ve iştikâktan yararlanma şeklinde sıralanmaktadır.

3.2.1. Birlikte Alıntılama

Bu bölümde Nevâyî'nin Arapça unsurları birlikte alıntılarken nasıl bir usûl takip ettiği incelenmiştir. Önceki bölümde Arapça unsurlar türleri yönünden karşılaştırılırken bu bölümde hangi türlerin birlikte alıntılandığı ve nasıl kullanıldığının yanıtı aranmıştır.

Nevâyî Arapça unsurları çeşitli şekillerde birlikte alıntılanmıştır. Şair bazen iki ayeti birlikte alıntılacağı gibi iki hadisi de birlikte iktibas etmiştir. Bazen ayet ve hadis, yahut hadis ve kelâm-ı kibâr alıntılarını aynı beyitte değerlendirdiği görülmektedir.

Ancak Nevâyî, ayet iktibas ettiği beyitlerde kelâm-ı kibâr tazmin etmemiştir. Şairin Türkçe manzum eserleri içinde ayet ve kelâm-ı kibârın yanyana geldiği örnek bir

beyit tespit edilememiştir. Şairin alıntılama estetiğinde âyetler yalnızca âyetler veya hadisler ile yan yana gelmektedir. Ancak çalışmamızın çerçevesinin Türkçe manzum eserlerdeki maznumeler olduğunu ve bu yan yana gelme durumunun sadece Türkçe manzum parçalar özelinde geçerli olduğunu tekrar belirtmeliyiz.

Çalışmamızda Nevâyî'nin, alıntının türüne göre ayet-ayet, hadis-hadis, ayet-hadis ve hadis-kelam-ı kibâr olmak üzere dört farklı terkibe müracaat ederek Arapça unsurları birlikte alıntıladığı ortaya konulmuştur. Beşinci başlık altında ise kaynağını tespit edemediğimiz Arapça unsurlar ile birlikte alıntılanan ayet, hadis ve şiir alıntıları içeren örnekler yer almaktadır.

3.2.1.1. İki Âyeti Birlikte Alıntılama

Alî Şîr Nevâyî bazen iki ayeti bir arada iktibas eder. İki ayeti birlikte alıntılama usûlü kendi içinde aynı gazelde iki ayete yer vermek ve aynı beyitte iki ayeti iktibas etmek şeklinde karşımıza çıktığı gibi ardışık âyetlerin birinci ve ikinci mısra da ya da aynı mısra da birlikte alıntılanma şeklinde olduğu görülmektedir.

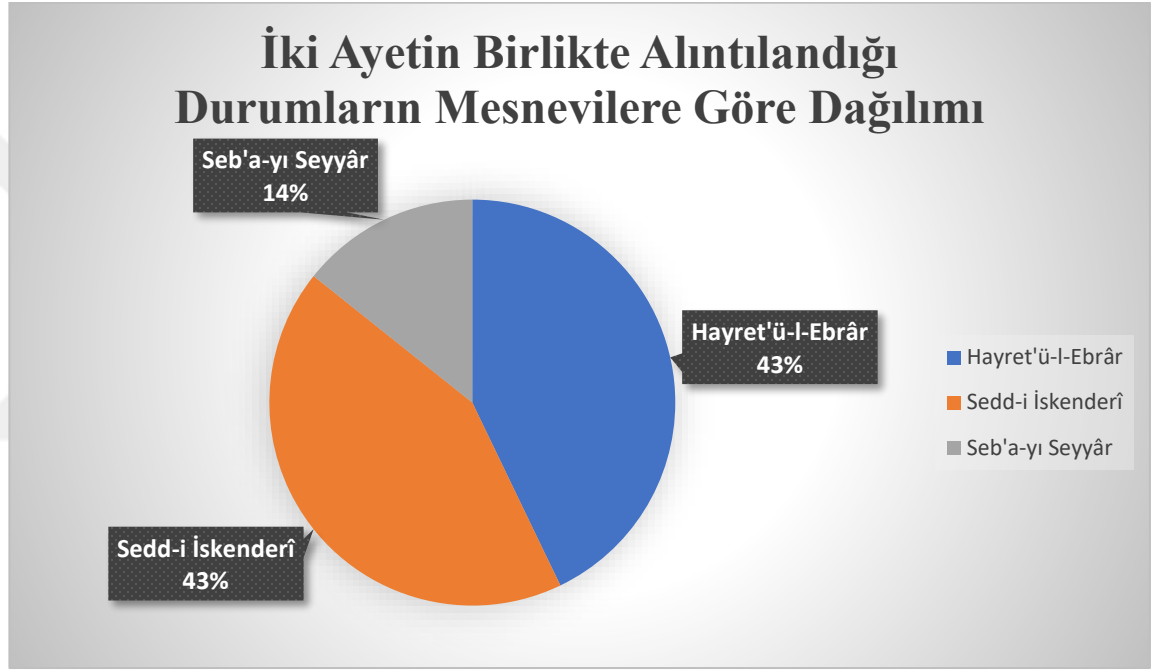
Aynı gazelde iki ya da daha fazla ayetin alıntılanmasına, *Garâ'ibü's-Sıgar* dîvânının 351'inci gazeli örnek verilebilir. Bu gazelin beşinci beytinde “ma halakallâh” ve altıncı beytinde “mâ zag” ayetini birlikte alıntılanmıştır.

Aynı gazelde alıntılanan âyetlerin, gazelin münacat yahut naat özelliğini gösteren nişâneler olduğunu söylemek mümkündür.

Şairin iktibas üslûbu özellikle aynı beyitte yanyana getirdiği âyetlerde ortaya çıkmaktadır. Nevâyî'nin, iki ayeti aynı beyitte iktibas ettiği örnek beyit sayısı 16'dır. Dolayısıyla 32 farklı ayet birlikte alıntılanmıştır. İki ayetin birlikte kullanıldığı örneklerin yedisi (7) mesnevilerinde bulunurken sekizi (8) dîvânlarında yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda görülebileceği gibi iki ayetin birlikte alıntılanma oranları birbirine oldukça yakın olmakla beraber dîvânlarda daha fazla örnek karşımıza çıkmaktadır.

Alî Şîr Nevâyî'nin mesnevilerinde iki ayeti aynı beyitte alıntıladığı örnek sayısı tespit edebildiğimize göre yedi (7) olup şairin sadece üç mesnevisinde bu iktibas tarzına

rastlanmıştır. Nevâyî, *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevisinde üç (3), *Seb'a-yı Seyyâr* mesnevisinde bir (1) ve *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde üç (3) beyitte iki ayete yer verdiği görülmektedir. Çalışmamızda Nevâyî'nin hamsesi ve *Lisânü't-Tayr* mesnevisi incelenmiş olup *Leylî vü Mecnûn*, *Ferhad ü Şîrîn* ve *Lisânü't-Tayr* mesnevilerinde iki ayetin aynı beyitte alıntılandığına rastlanmamıştır.

Şekil 3.9: İki Âyetin Birlikte Alıntılandığı Durumların Mesnevilere Göre Dağılımı

Nevâyî'nin dört Türkçe dîvânının incelenmesi neticesinde aynı beyitte iki ayetin alıntılandığına da rastlanmıştır. Şairin dîvanlarında iki ayetin birlikte alıntılandığı örnek beyit sayısının ise dokuz (9) olduğunu tespit edilmiştir. Buna göre *Garâ'ibü's-Sıgar* ve *Bedâyi'u'l-Vasat* dîvanında birer adet örnek bulunurken *Fevâ'idü'l-Kiber*'de üç (3) ve *Nevâdirü's-Şebâb* dîvânında dört (4) örnek beyit bulunmaktadır.

Nevâyî'nin hangi saiklerle âyetleri birlikte iktibas ettiği değerlendirildiğinde âyetlerin Kur'an'da arka arkaya gelmesinin şairin tercihlerini etkileyen sebeplerden biri olduğu görülmektedir. Nitekim âyetlerin Kur'an'daki sıralaması, Nevâyî'nin Türkçe

manzum eserlerinde az sayıdaki iktibas örneği ile de olsa korunmuştur. Kur'an'daki sıralamanın bu beyitlerde anlam inşa etme sürecinde etkili olduğunu gösteren üç (3) örnek bulunmaktadır. Nevâyî, Zilzâl suresi 1 ve 2'nci, İhlas suresinde ise 1 ve 2'nci âyetleri ve Âdiyât suresi 9 ve 10'uncu âyetleri aynı beyitte iktibas etmiştir.

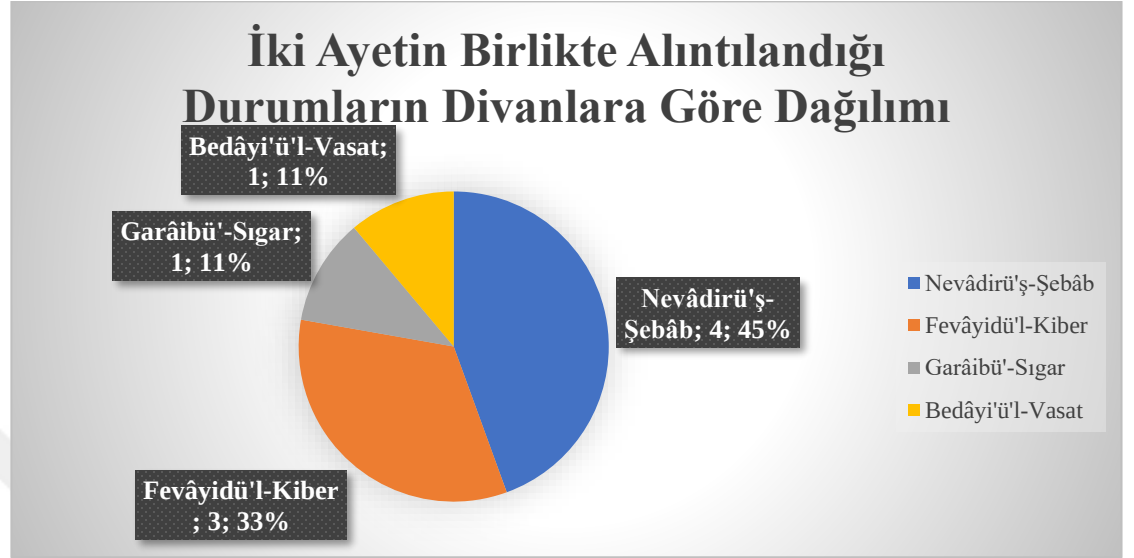
Nevâyî ard arda gelen âyetleri alıntılarken âyetlerin sırasına vâkıf olduğunu ve sıralamasını gözettiğini belirten ifadelere yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte bu durum açıkça görülebilir.

“Ëy Nevâyî dëseng ihlâş ile bu sırnı tiley

Ûul hüvellâhu aḥad songradur Allâhu şamed” (FK, 125/9)

Ey Nevâyî, samimiyetle bu sırrı bilmek istersen [önce] “O Allah birdir, tektir” de; “Her şey O'na muhtaç olandır” [cümlesi] de sonra gelir.

Âyetlerden bazıları hem tek olarak iktibas edilmekte hem de başka âyetlerle birlikte alıntılanmaktadır. “Habl-i metîn”, “mâ zâg”, “ve’ş-şems”, “kâbe kavseyn”, “leyletü’l-mi’rac” hem tek hem de aynı beyitte başka âyetlerle birlikte iktibas edilen âyetlerdendir.

Şekil 3.10: İki Âyetin Birlikte Alıntılanıldığı Durumların Dîvânlara Göre Dağılımı

İki ayetin aynı beyitte birlikte kullanıldığı beyitler dîvânları ve mesnevîleri arasında karşılaştırıldığında, şairin bu üslubu dîvânlarında daha fazla tercih ettiğini söyleyebiliriz. Dîvânlar içinde ise en çok *Nevâdirü's-Şebâb* dîvânında bu üslup görülmektedir.

Sonuç olarak, şairin, iki ayeti aynı gazelde ve aynı beyitte alıntılanmasının yanında Kur'an'daki sırlamayı dikkate alarak da iktibas ettiği anlaşılmıştır. Ayet iktibaslarında bu üç yöntemden yararlandığını söyleyebiliriz.

3.2.1.2. İki Hadisi Birlikte Alıntılama

Nevâyî'nin bir beyitte iki hadisi iktibas ettiği sadece bir örnek tespit edilebilmiştir. Şair, “ene efsah” ve “ene emlah” hadislerini *Garâ'ibü's-Sıgar* dîvânının 105'inci gazelinin matla'ında birlikte iktibas etmiştir.

“Zihî tiling ene efşah tekellüme faşîh

Sên emlah oldung eger dil-rübâlar oldu melîh” (GS, 105/1)

Ey sevgili “En fasih benim” sözündeki fesahat senin dilindedir (ve) eğer gönül alıcı o kimseler güzel iseler de sen “en güzelisin”.

Nevâyî'nin iktibas tarzında iki hadisin birlikte alıntılandığı yegâne örnek Hz. Muhammed'in fesâhatini ve üstün güzelliğini ifade eden “ene efsah” ve “ene emlâh” hadisleridir.

3.2.1.3. Âyet ve Hadisi Birlikte Alıntılama

Nevâyî, bazen iki ayeti veya iki hadisi birlikte alıntılarken bazen de bir ayeti ve bir hadisi aynı beyitte iktibas etmiştir. Şairin bu şekilde alıntılandığı iki (2) beyit tespit edilmiştir. İki beyitte de “limâallah” hadisi ile “kâbe kavseyn” ayeti birlikte alıntılanmış olup bu iki beyit de *Lisânü't-Tayr* mesnevisinde geçmektedirler.

“Lî ma‘ allâh âsitânın yastanıp

Kâbe kavseyn ittiḥâdın kazganıp” (LT, 158)

“Benim Allah ile” [hadisinin] eşiğine yaslandı, “iki yay aralığı (kadar yaklaştı)” [ayetindeki] birliği kazandı.

“Kâbe kavseyn evci ḥâşıl èyledi

Lî ma‘ allâh ḳurbı vâşıl èyledi” (LT, 2760)

“İki yay aralığı (kadar yaklaştı)” (ayetindeki) göğündeki (makamı) elde etti, “Benim Allah ile ...” (hadisindeki) yakınlığına kavuştu.

Görüldüğü gibi, ayet ve hadis iktibaslarının aynı beyitte birlikte iktibas edildiği iki örnek de şairin dînî-tasavvufî eseri olan *Lisânü't-Tayr*'da bulunmaktadır.

3.2.1.4. Hadis ve Kelâm-ı Kibârın Birlikte Alıntılanması

Nevâyî “men aref” hadisi ile yaygın olarak Hz. Ali'ye atfedilen “lev kuşif” sözünü birlikte alıntılanmıştır. Şairin, hadis ve kelâm-ı kibârları birlikte alıntılandığı örnek sayısı diğer örneklerden daha az olmakla beraber “lev kuşif” ve “men ‘aref” iki (2) defa birlikte alıntılanmıştır.

“Bolmas niḳâb açsang dağı çun ḥall-i sırr-ı lev-kuşif

Ṭâlibğa nêdür èylemek taḥsîl-i genc-i men ‘aref”(BV, 309/8)

Örtüyü kaldırırsan bile “lev küşif” sırrının çözülmesi mümkün olmaz; “men ‘aref” hazinesini elde etmeye tâlip olan kişinin amacı nedir?

“ ‘İlm evşāfıḡa zātı muttaşif

Kim sözi geh men ‘ aref geh lev küşif” (LT, 237)

Zâtı ilimle sıfatlanmış olan (Hz. Ali ’nin) sözü bazen “men aref” bazen de “lev-küşif” (idi).

Bu örneklerden başka aynı beyitte “lâ uhsî” hadisi ile “mâ’arefnâke” sözü birlikte alıntılanmış ve idrak sahiplerinin söylediği sözler olarak zikredilmiştir.

“Şenâ-yı zāting içre tapıp ‘ acz ehl-i idrāk

Gehî lâ-uḡşî aytıp zamanî **mâ ‘arefnāk**” (NŞ, 322/1)

*İdrak sahipleri, senin yüce zatında aciz olduklarını anladılar bazen lâ-uḡşî bazen **bilemedik** dediler.*

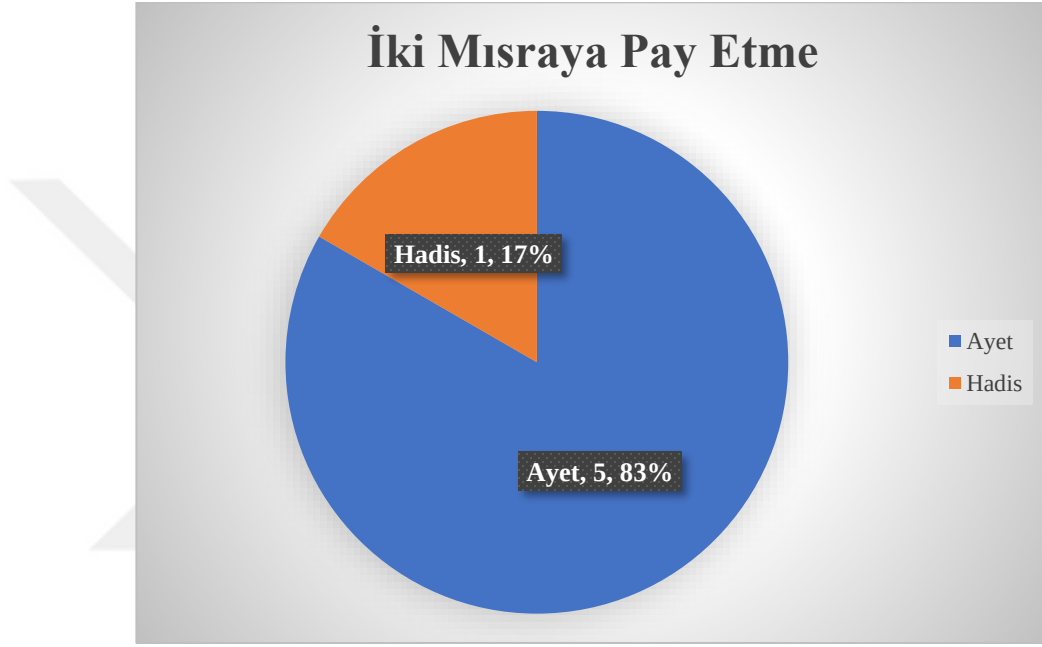
Sonuç olarak birlikte alıntılanan tüm türler arasında en çok örnek iki ayetin birlikte alıntılanması olup Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde bu tarzda söylenmiş 16 beyit bulunmaktadır. Bu beyitlerin içinde arka arkaya gelen âyetler az sayıda olup anlamca dîvân şiirinin dünyası içinde değerlendirilen âyetler ağırlıktadır. Türler karşılaştırıldığında ayet ve hadisin birlikte alıntılandığı üç (3), hadis ve hadisin birlikte alıntılandığı bir (1) ve hadis ve kelâm-ı kibarın birlikte alıntılandığı üç (3) beyit bulunduğu tespit edilmiştir.

Arapça unsurları birlikte kullanmak şairin alıntılama usûlleri içinde 23 beyit ile öne çıkmaktadır. Birlikte alıntılanmayı tercih ettiği unsurlar anlamca birbiri ile uyumlu parçalardan oluşur. Nevâyî alıntıladığı parçalarda da bütüncül bir zevki gözetmiştir.

3.3. Alıntılanan Unsuru İkiye Bölme

Nevâyî, bazı ayet ve hadisleri beyitte iki mısraya pay ederek alıntılanmıştır. Dîvânlarından sadece Garâibü’-Sıgar’da bir ayeti iki mısraya pay ederken mesnevilerinden Lisânü’t-Tayr’da bir ayet ve bir hadisi ikiye bölerek iktibas eder. Şairin sadece Lisânü’t-Tayr mesnevisinde bir hadisi iki mısraya pay ettiği görülmektedir. Seb‘a-

yı Seyyâr’de iki (2), Sedd-i İskenderî’de ise bir (1) ayeti bu tarzda iktibas ettiği görülmektedir. Ayet ve hadisler birlikte değerlendirildiğinde iki mısraya pay edilen beş (5) ayet ve bir (1) hadis bulunmaktadır.

Şekil 3.11: İki Mısraya Pay Etme

İki mısraya pay edilen âyetler arasında “nahnu akreb min habli’l-verîd”, “ye’kulu ve’ş-rebû ve lâ tusrifû”, “ma’l-usr ü yûsra” ve “ma zag ve mâ tag” âyetleri bulunmaktadır. Dört ayet birer defa ve iki mısraya pay edilerek alıntılanmıştır. Hadisler içindeyse Nevâyî sadece “sâimu’d-dehr ve kâimu’l-leyl” hadisini iki mısraya pay etmiştir.

Arapça unsurların iki mısraya pay edilerek iktibas edildiğinin tespit edilebilmesi için alıntının yazılı kaynağının bulunması gerekmektedir. Ayet ve hadis iktibasları ile atasözü ve şiir tazminlerinde bu durumun tespiti mümkün iken çalışmamızda yer verilen kaynağı tespit edilemeyen Arapça unsurlar bu tasnifin dışında değerlendirilmiştir.

Nevâyî’nin iktibas tarzında iki mısraya pay etme usûlüne dair beş örnek bulunmakta ve sayıları az olan bu örnek beyitler aşağıda sunulmaktadır. Bu üslûbun iktibas tarzında baskın olmadığını söylemek mümkündür.

Tespit edebildiğimize göre sadece *Garâ'ibü's-Sıgar*'ın 131'inci gazelinde “nahnu akreb min habli'l-verîd” ayeti iki mısraya pay edilerek alıntılanır.

“Dost çün cân içredür koy nahnü akreb sözünü

Tut boyun bes kim yakınrağ kildi min habli'l-verîd” (GS, 131/6)

Ey sevgili, dost (Allah) senin canının içindedir, “Biz daha yakınız” sözünü bırak da (sevgilinin emirlerine) boyun eğ, nitekim O (Allah) “şah damarından” daha yakındır.

Seb'a-yı Seyyâr'ın 271'inci ve *Sedd-i İskenderî*'nin 4788'inci beyitlerinde iki mısraya pay edilen ayet iktibasları yer alır.

“Ay karağingğa sürme-i mâ zâğ

mâ zağā merkebingğa kıymay dâğ” (SS, 271)

Ey karanlığına “şaşmayan sürmesi (süren) ve bineğine “hedefini aşmadı” ifadesi engel olmayan sevgili.

Ki Hak gerçi dêptür [ye']külü ve's-rebû

Velî hem dêmiştür ki lâ-tüsrifû” (Sİ, 4788)

Allah, “Yiyiniz, içiniz.” demiştir, doğru, fakat aynı zamanda “İsraf etmeyiniz.” de demiştir.

Nevâyî iki mısraya pay ettiği ayet örneklerinden başka tek bir hadisi bu şekilde iktibas eder. Bu hadis *Lisânü't-Tayr* mesnevisinde geçen “Sâimu'd-dehr kâimu'l-leyl” hadisi olup diğer örneklerden leff ü neşr oluşturmakla ayrılmaktadır.

“Anda sultân şâyimü'd-dehr êrdi kün

Ol şıfat kim kıyımü'l-leyl êrdi tün” (LT, 2143)

Orada Sultan, gündüz oruçlu, gece ise kıyamda namaza durmaktaydı.

Sonuç olarak Nevâyî'nin iktibas tarzında dört ayet ve bir hadis ile toplam dört (4) örnekle temsil edilen bu tarz, şairin alıntılama estetiğinin bir özelliği olarak değerlendirilmiştir.

3.4. Alıntılanan Unsurun Kaynağına İşaret Etme

Nevâyî, alıntılanmış olduğu âyetlerin kaynağına bazen “Hak dèdi”, “Hüda ayıp” ifadelerini kullanarak bazen de ayetin bulunduğu surenin adına aynı beyitte yer vererek iki şekilde işaret etmektedir. Aşağıda öncelikle bu iki tarzda kaynağına işaret edilen ayet iktibaslarının bulunduğu beyitlerden örneklere yer verilmektedir.

“Çu Hâk dèdi ki ma‘ al-üsri yüs müjde sanga

Nè şiddet olsa ‘ıyan kıl taleb songınça ferec” (FK, 97/6)

Allah, sana zorlukla beraber kolaylık olduğu müjdesini verdiği için, ne kadar zor görünse de sen talep et, sonunda sevinç var.

Ki Hâk gerçi dèptür [ye’]külü ve’srebü

Velî hem dèmiştür ki lâ-tüsrifü” (Sİ, 4788)

Allah, “Yiyiniz, içiniz.” demiştir, doğru, fakat aynı zamanda “İsraf etmeyiniz.” de demiştir.

“Nè nezr ètse kılğay vefâdın edâ

Ki yufüne bi’n-nezr dèptür Hudâ” (Sİ, 4438)

Her ne adamışsa (adağına) vefa göstererek onu yerine getirdi. Nitekim Allah “O kullar adaklarını yerine getirler” demektedir.

Nevâyî bazen de alıntılacağı ayetin geçtiği surenin adına beyitte yer vermektedir. *Sedd-i İskenderî*’de geçen “in yekad” ibaresini iktibas ettiği beyitte ayetin bulunduğu Kalem suresinin de adını zikretmektedir.

“Kalemğa yitip maqdemidin küşād

Yazıp çeşm-i zaḥmı üçün in yekād” (Sİ, 283)

Senin gelişinin nedeniyle gönüldekiler kaleme döküldü, göz değmesi için “inyekad” [ayetini] yazdı.

Aşağıdaki beytin birinci mısraında İhlas suresinin adı iki manaya gelecek şekilde zikredilmekte olup ikinci mısra da ise surenin birinci ve ikinci âyetleri iktibas edilmektedir.

“Ey Nevâyî dëseng iḥlâş ile bu sırnı tiley

Ḳul hüvellâhu aḥad songradur Allâhu şamed” (FK, 125/9)

Ey Nevâyî, samimiyetle bu sırrı bilmek istersen [önce] “O Allah birdir, tektir” de; “Her şey O’na muhtaç olandır” [cümlesi] de sonra gelir.

Bir başka beyitte ise iktibas edilen Arapça ibarenin “sûre” kelimesi ile tamlama oluşturacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu tamlamalar “sure-i ve’l-leyl” ve “ve’r-rahman” ifadesidir.

“Âyet-i ve’ş-şems ḥurşîd-i ‘izârıdın oḳu

Sûre-i ve’l-leyl ḥaṭṭ-ı müşk-bârıdın oḳu” (FK, 543/1)

“Güneşe yemin olsun” ayetini [sevgilinin] yanağının güneşinden, “geceye yemin olsun” suresini ise güzel kokular saçan sakalından oku.

“Şâm-ı zülfi ḳaydı vü mihr-i ‘izârın körgeli

Ëylemiş-mên sûre-i “ve’l-leyl” “ve’r-rahmân”nı ḥıfz” (BV, 284/6)

Ey sevgili, senin saçının siyahını ve yanağının parlaklığını gördüğümünden beri, “Leyl” suresi ile “Rahman” suresini ezberledim.

Nevâyî’nin kaynağına işaret ederek alıntılacağı diğer unsur ise hadislerdir. Şair, bazı hadisleri alıntılarken Hz. Muhammed’in peygamberliğine ve yaratılmışlar içinde en üstün olduğuna vurgu yapmakta ve alıntının kaynağına işaret etmektedir. Nevâyî, Hz.

Muhammed’e “nebi”, “halkın e’azzi”, “hayru’l-beşer” sıfatları ile ve bir defa ise doğrudan muhatap alarak “dêding” diyerek işaret etmektedir.

“Şehning ef’ âli éter hayl ü sipāhiga eşer

Çü Nebî dèdi ki en-nāsu ‘alā dîni mülûk” (GS, Kıta 716)

Sultanın hareketleri etrafındaki halka ve askerlere örnek olur, nitekim Nebi de insanlar meliklerinin dini üzerinedir, demiştir.

“Hakdın ‘azîzlik tileseng êldin üz ṯama’

Kim halknıng e’azzi dèdi “‘azze men ẓana’” (BV, 288/1)

Allah’tan aziz olmayı dilersen, (kendini) açgözlülükten sakın, zîrâ insanların en azizi olan kişi (Hz. Muhammed) “Kanaat eden aziz olur” demiştir.

“Hamdinga her kûteh-naẓar hem güng ü lâl olğay meger

Çün kim dêmiş hayru’l-beşer ol yêrde lâ-uḥşî şenā” (FK, 1/3)

Eksik nazarlı herkes seni (layıkıyla) övmeye eksik ve dilsiz kalır. Nitekim insaların en hayırlısı [olan Hz. Muhammed] bu konuda “seni layıkıyla övemem” demiştir.

Sonuç olarak, Nevâyî’nin beyitlerinde hem kendisinden ayet iktibas ettiği hem de adını aynı beyitte zikrettiği surelerin Kalem, İhlâs ve Leyl sureleri olduğu görülmüştür. Bazı beyitlerde ise sure adına yer vermeden “Hak dèdi”, “Hüda ayıp” ifadelerine yer vermektedir.

Hadislerden ise Hz. Muhammed’e farklı şekillerde telmihte bulunmaktadır. Kaynağa işaret etme bir usûl olarak ayet ve hadislerde görülmekte ise de şairin uslûbunda baskın bir özellik olduğunu söylemek zor görünmektedir. Atasözleri ve kelâm-ı kibarlar da ise kaynağa işaret eden bir beyit tespit edilememiştir.

3.5. İştikaktan Yararlanma

İştikâk ses tekrarına ve benzeşmesine dayalı bir söz sanatı olup bir kökten türemiş birden fazla kelimenin aynı yapı içinde bulunması yoluyla meydana gelmektedir. Aynı kökten türemeyen sadece ses benzerliği olan kelimelerle ifadeyi süslemeye ise şibh-i iştikâk denildiği belirtilmektedir.²²² Şibh-i iştikâkın sanat değerinin iştikâktan sonra geldiği dile getirilse²²³ de bu sanatın değeri sözün doğallığa yakınlığı ölçüsünde belirlenmiştir.²²⁴

Nevâyî genelde bir iki kelimelik alıntılarda, alıntılanan Arapça unsur ile iştikâk ve şibh-i iştikâk ilişkisi kuracak kelimelere aynı beyitte sıklıkla yer vermektedir. Nevâyî'nin alıntılama usûlleri alıntının türüne göre değişiklik gösterebilmektedir ancak iştikâk sanatı ayet, hadis, şiir, atasözü-deyim ve kelâm-ı kibarların alıntılındığı pek çok beyitte görülebilmektedir. Bu yönüyle iştikâk ve şibh-i iştikâk alıntının türünden bağımsız olarak şairin alıntılama estetiğinin göze çarpan önemli bir özelliğidir.

Arapça unsurların bulunduğu beyitlerde Nevâyî'nin iştikâk sanatından yararlanması şairin poetikası açısından tespit edebildiğimiz kadarıyla üç özelliğin varlığını işaret etmektedir. Bu özelliklerden ilki, şairin ortak İslâmî kültüre ait Arapça unsurları şiirde sadece mânâ inşa etmekte kullanmadığı bunun ötesinde bu unsurların beyitte ses olarak da kelime seçimlerine etki ettiğidir. İkinci olarak, Nevâyî Arapça unsurlar ile iştikâklı kelimeleri birlikte kullanarak bu unsurları bilinçli olarak alıntılamaı sürdürdüğünü muhatabına bildirmektedir. Nevâyî'nin şiirinde bu *hazır malzemeler* düşünülmeden alıntılanmış unsurlar değildir.²²⁵ Üçüncüsü ise alıntılar boyunca devam eden iştikâklı kelimeler yoluyla Arapça unsurların çevirileri yapılmakta, bazen çeviriye yaklaşan açıklamalara bazen de yakın anlamlı kelimelere aynı beyitte yer verilmektedir.

²²² M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat**, İstanbul:Gökkubbe, 2015, s.252.

²²³ M. Kaya Bilgegil, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri I Belâgat**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1980, s.328.

²²⁴ Mücahit Kaçar, **İbn-i Kemâl Dîvânı'nın İncelenmesi (Nazım Bilgisi-Belâgat, Üslup ve Dil Özellikleri, Muhteva)**, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2010, s.189.

²²⁵ Eğik yazıyla yazılan ifade Tanpınar'dan alınmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Yayına Hazırlayan: Abdullah Uçman, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 34.

Arapça unsurların çevirisi ve yakın anlamlı kelimelere yer verilmesi çalışmamızda bir sonraki bölümün konusudur ancak Nevâyî'nin Arapça unsurların çevirisinde ıstikâk sanatından yararlanması ıstikâk başlığında da şairin ıstikâk usûllerinden biri olarak değerlendirilmiştir.

Bu bölümde öncelikle Arapça unsurlar ile ıstikâklı örneklerle daha sonra ise şibh-i ıstikâk örneklerine yer verilmiştir. Nevâyî, ayet, hadis, şiir, atasözü-deyim ve kelâm-ı kibârların alıntılıdığı beyitlerde ıstikâk sanatından yararlanmıştır. ıstikâk, Nevâyî'nin alıntılama estetiğinde bütün türlerde takip ettiğı bir usûldür.

Nevâyî, bazen alıntılıdığı ibarenin tek bir kelimesi ile bazen de alıntılıdığı ibarenin her kelimesi ile ıstikaklı kelimeler kullanır. Nevâyî'nin alıntılıdığı ibareler arasında Arapça fiiller, isim cümleleri, isim tamlamaları bulunmaktadır. ıstikâklı kelimeler ise çoğunlukla isimlerden oluşmakta ve aralarında ıstikak bulunan kelimeler isim tamlamaları, mastarlar ile kurulan cümleleri ve ism-i fâil yapılarında bulunmaktadır.

Nevâyî bazen alıntılıdığı iki kelimelik ibarenin her kelimesi ile aralarında ıstikâk bulunan kelimeye yer vermektedir. Örnek olarak “ahsenü'l-kasas” böyle bir alıntıdır. “Ahsenü'l-kasas”ı iktibas ettiğı beyitlerden birinde alıntının iki kelimesi ile aynı kökten türeyen kelime kullanmaktadır. Aşağıdaki beyitte Nevâyî'nin iktibas ettiğı “ahsenü'l-kasas” ibaresi isim tamlaması yapısında olup Arapçada eril isimler için üstünlük bildiren ef'al (افعل) veznindeki “ahsen” (en güzel) kelimesi ile aynı kökten (حسن) türeyen isim “hüsn” (güzellik) kelimesi arasında ıstikâk bulunmaktadır. Aynı şekilde “kasas” (hikâyeler) ile “kıssa” (hikâye) kelimeleri arasında da teklik-çokluk bakımından ilişki bulunmaktadır.

“Hüsn âyeti ki kildi yüzüng kışşâsıda naşş

Tang yok têssem ki şânıdadur ahsenü'l-kaşas” (NŞ, 272/1)

Ey sevgili, güzellik ayeti, senin yüzünün hikâyesini sağlam hükümlerle ortaya koymak için geldi. Eğer, ben 'hikâyelerin en güzeli' [senin yüzünün] şânındadır desem, buna şaşılmaz.

Nevâyî, “ahsenü’l-kasas” tamlamasını iktibas ettiği diğer beyitte ise “kıssa” kelimesine yer verdiği için ıstikak bulunmaktadır. Şair, “ahsen” kelimesini ise yardımcı fiil yardımıyla Türkçeleştirmekte ve “ahsen bol-” (en güzel ol-) şeklinde tekrar etmektedir.

“Çün kıldın ahsenü’l-kaşş fen

Ol kışşa uluska boldı ahsen” (LM, 370)

Sen kıssaların en güzelini [yazmayı] sanat hâline getirdiğin için, o hikâyen insanlar tarafından en güzel kabul edildi.

Nevâyî bazen bir iki kelimesi alıntılanan Arapça unsurun tek bir ögesi ile ıstikaklı kelime kullanmaktadır. Kur’an’dan iktibas edilen “’aleyha fân” ibaresinde “geçiçi” anlamına gelen “fânin” kelimesi mahallen merfu olup cümlelerin haberidir. “Ehl-i fenâ” (yokluk ehli) tamlamasının muzafun ileyhi olan “fenâ” kelimesi de aynı kökten (فنى) nâkıs fiilinden türemiş olup aralarında ıstikâk bulunmaktadır.

“Hoşâ deyr içre meyhâne tola êlginde peymâne

Mên ü ehl-i **fenâ** ağzıda küllü men ‘aleyhâ **fân**” (FK, 473/8)

Dünyada meyhanenin, elimde ise kadehin dolu oluşu ne güzeldir. Ben ve fenâfillah makamındaki kimseler ‘Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir’ der dururuz.

Aşağıdaki beyitte, Kur’an’dan iktibas edilen Arapça emir fiil “irci’î” (dönünüz) ile aynı kökten (رجي) türeyen “rücû” (dönmek) mastarı Türkçe yardımcı fiil (it-) ile birlikte alıntılanmıştır. “İrci’î” ile “rücû” kelimeleri arasında ıstikâk bulunmaktadır.

“Kılıp **irci’î** nağmesin istimâ

Rücû etti ‘âlemga èylep vedâ” (Sİ, 1413)

“Dön” emrini duyup âleme vedâ ederek (Allah’a) döndü.

Ayet iktibasları sayıca diğer türlerdeki alıntılardan fazla olduğu için en çok ıstikâk örneğine âyetlerde rastlanır. Nevâyî’nin ıstikâk kelime yapıları arasında Arapça mastar

ile Türkçe yardımcı fiilden oluşan diğer örnekler arasında “tay kılmak”, “vekalet buyurmak”, “israf kılmak” ve “ârif olmak” bulunur.

“Seyrde kim çarhını èylep hacîl

Tay kılıban arz ke-**tayyî**’s-sicil” (HE, 483)

Seyr-i sülûkta arzı bir kağıt tomarı gibi dürüp (mekânlar arası gezmesiyle) feleği kısıkandırır.

“Nevâyî ağzıda niğme’l-vekîl érür zikring

Soruğ küni keremingğa buyur vekâlet anga” (FK, 8/10)

Ey sevgili, Nevâyî, dilinde “O ne güzel vekildir” diye durmadan söyleyerek seni anmaktadır, kıyâmet günü ona (Nevâyî’ye) vekîl ol da ona cömertliğine kerem et.

Nevâyî’nin mesnevilerinde iştikâk bazen aynı beyitte bulunmaz. Şair bir sonraki beyitte iktibas edeceği Arapça unsurla aynı kökten türeyen kelimeye bir beyit önce yer verir. Bu usûl, iktibas edilecek unsurun takdîmi olarak da düşünülebilir. Aşağıdaki örnekte iktibas edilen Arapça unsur “[ve]lâ tûsrifû” (israf etmeyiniz) nehy edatı olan “lâ” ve cem’-i müzekker muhatap (ikinci çoğul şahıs) muzari çekiminde bir fiilden oluşmaktadır. Nevâyî muzâri fiil ile aynı kökten, “سرف” kökünden türeyen “isrâf” mastarını bir önceki beyitte kullanmıştır.

“Hudâ mâlığa kılmak **isrâf** nè

Cünûn ehli dik munça itlâf nè

Ki Hâk gerçi dêptür [ye’]külû ve’srebû

Velî hem dêmiştür ki lâ-**tûsrifû**” (Sİ, 4787-88)

Allah’ın nimetlerini israf etmek neden? Deliler gibi bu kadar nimeti etrafa saçmak neden? Allah, “Yiyiniz, içiniz.” demiştir, doğru, fakat aynı zamanda “İsraf etmeyiniz.” demiştir.

Aşağıdaki örnekte aralarında ıstıkak bulunan kelimeler, müfred müzekker gaib mazi (tekil, eril, üçüncü şahıs geçmiş zaman) “‘arafe” (bildi) fiili ve bu fiilin ism-i fâili “‘ârif” kelimesi ile kurulan “‘ârif bolmak” (bilen oldu) ibareleridir.

“Nefska çün ‘arif olup mû-be-mû

Fâ’iz olup kad ‘arefe rabbehu” (HE, 1000)

Nefse derinliğine vâkıf olduğu için “Rabbini bildi” (ilmi) taşı.

Nevâyî’nin ıstıkâk örnekleri içinde yukarıda değindiğimiz gibi Arapça mastar ile yardımcı fiil kullanımı bulunduğu gibi ism-i fâil yapısındaki kelimeler de bulunmaktadır. Aşağıdaki örneklerde, “خَلَقَ” fiili ile aynı kökten türeyen “Hâlik” ism-i fâilini ve “حَكَمَ” fiilinden türeyen “Hâkim” ism-i fâilini kullanır.

“Teh-be-teh bu tokuz eflâkdin ötkende edi

Yukarı **hâlik** olup mâ **hala**llâhu tehing” (GS, 351/5)

Tek tek bu dokuz gezegenden yukarıda Allah[ın makamı] bulunmakta [orada] yaratılan her şeyden ayrı yaşamaktaydı.

“Her yan Nevâ’î şunma kol nè kelse Hakdın râzı ol

Sên ‘âciz ü **hakîm**dür ol **el-‘aczü** lek **el-hükümü** leh” (FK, 553/9)

Ey Nevâî, her tarafa elini uzatma, Hak’tan gelene râzı ol çünkü sen acizsin, o Hakîm’dir, acz sana hüküm O’na aittir.

Bazen hem alıntılanan Arapça unsur hem de aynı kökten türeyen kelime isimdir. Yukarıda ikinci beyitte geçen “el-aczü lek el hükümü leh” ibaresinin ilk kısmı “el-aczü” isim cümlesinin müptedası olup “عَجَزَ” kökünden türemiş bir isimdir. Şair, aynı kökten türeyen “âciz” ism-i fâilini kullanır.

Nevâyî hadis iktibaslarında da ıstıkâklı kelimelere sıklıkla yer vermektedir. Aşağıdaki örnekte Nevâyî iktibas ettiği hadiste geçen “‘azze” kelimesi ile ıstıkâklı iki

kelimeye beyitte yer verir. Kelimelerden biri Türkçede soyut isim ve kavram türetmekte kullanılan (-lık) yapım eki almış olan “azizlik” diğeri Arapça üstünlük bildiren ism-i tafdîl yapısında “e’azzi” (en azizi) kelimeleridir.

“Hakdın ‘**azîzlik** tileseng êldin üz çama’

Kim halknıng e’ **azzi** dèdi “‘**azze** men çana’” (BV, 288/1)

Allah’tan aziz olmayı dilersen, (kendini) açgözlülüğten sakın, zîrâ insanların en azizi olan kişi (Hz. Muhammed) “Kanaat eden aziz olur” demiştir.

Bu beyitte “e’azzi” (en azizi) kelimesi ile Hz. Muhammed kastedilmektedir. İştikâk yoluyla Hz. Muhammed’i övmektedir.

Nevâyî, çalışmamızda Şiir başlığında tasnif ettiğimiz Arapça unsurların geçtiği beyitlerde de iştikâklı kelimeler kullanmayı tercih etmiştir. Ancak şairin Fevâйдü’l-Kiber dîvânında bulunan mülemmâ gazelinde iştikâk birbirini izleyen beyitler arasında bulunmaktadır. Örnek olarak aşağıda mülemmâ gazelin üçüncü beytinde “rahm it” emir fiili ile dördüncü beyitte Arapça emir fiil “verham” aynı ifadenin iki dildeki kullanımları olup şair önceki beyitte anlamını verip daha sonra Arapça unsuru kullanmıştır.

“Ölgüm susaban hecr beyâbanıda **rahm it**

Kânet şifehike ‘ayni hayâtin ene ‘atşân”

Ayrılık çölünde susuzluktan ölmüş bir hâldeyim, merhamet eyle, senin dudakların ben susamışa hayat pınarıdır.

“Yâ kurrate ‘ayni ci’ **verham** bi-dumû’î

Kim kıldı bu seyl-âb közüm öyini vîrân”

Ey gözümün nuru gel ve merhamet eyle gözyaşıma, nitekim akan yaşlar gözümün evini harap etti.

Aşağıdaki örnek, şairin mülemmâ gazelinde bulunmaktadır. Beyitte “yüz” anlamına gelen “vech” kelimesi ve kelimenin çoğul şekli olan “vücuḥ” Arapça mısrada,

“sebeb” anlamındaki “vech” ise Türkçe mısradadır. “Vech” ve “vücuḥ” arasında iştikâk, “vech” ve “her vech ile” ibaresi arasında şibh-i iştikâk bulunmaktadır.

“Her **vech** ile ger ölse Nevâyî ni ‘aceb kim

Min külli **vücūhin** hüve fi-**vechike** ḥayrân”

Nevâyî’nin (senin güzelliğin sebebiyle) her şekilde ölmesine şaşılmalı, zirâ o (Nevâyî) tüm yüzler içinde senin yüzüne hayrândır.

Aşağıdaki beyitte Arapçadaki “عَرَفَ” fiil kökünden türemiş üç kelime bulunmaktadır. Arapça unsur Arapça olumsuzluk edatı “mâ” ile cemi mütekellim mazi (birinci çokluk, geçmiş zaman) “‘arafnâ” fiiline bitişik olarak gelen “ke” (seni) zamirinden oluşmaktadır. Birinci mısradaki “ma’rifet” mastarı ve “ârif” ism-i faili ile aralarında iştikâk bulunur.

“**Ma’rifet** naḥlidin ol ‘ârif hemânâ taptı ber

Kim tefekkür birle fehmi **mâ ‘arefnâk** eyledi” (BV, 625/6)

O bilge kişi marifet ağacından hemen meyve buldu; düşünerek “bilemedik” anlayışına erdi.

Aşağıdaki beyitte de iktibas edilen “tûbû” fiili “توب” kökünden türeyen cemi müzekker muhatap emir (ikinci çokluk, eril) fiil olup “tövbe ediniz” anlamına gelmektedir. İkinci mısradaki “tevbe” ile aynı kökten türedikleri için aralarında iştikâk bulunur.

“Tûbû ilallâh ile tapsa fütûḥ

Bolsa bu tevbe ki tapıpdur naşûḥ” (HE, 3002)

“Allah’a tövbe ediniz” [ayeti] ile kurtuluşa erse ve Nasuh’un tövbesiyle tövbe etse...

Aşağıdaki beyitte “كشَفَ” fiilinden türeyen mazi meçhul (edilgen geçmiş zaman) “kuşif” ve “keşf” arasında iştikâk vardır.

“Sâkıyâ ol Kevşer âsâ bâdedin bir cür‘ a tut

Kim mēni hayraṅga bolḡay keşf-i sırr-ı **lev kuşif**” (GS, 315/5)

Ey sâkî, lev-kuşif sırrını tanımak beni hayran etti; bana o Kevser gibi olan şaraptan bir kadeh sun.

“Tîrelikdür dehr işi **şafi** fenâ cāmı vü bes

Eyyühe‘s-sâkî lenâ da‘ mā keder huz mā **şafā**” (NŞ, 33/6)

Yokluk kadehi dışında bu dünyanın (tüm) işi karanlıktır; ey sâkî kederi bırak bize sefa (kadehini) ver.

Nevâyî bazen alıntıladığı Arapça unsurlarla aynı kökten türemeyen fakat Arapça alıntılarla yazım ve ses benzerliği olan kelimelere yer vererek şibh-i iştikâk meydana getirmektedir. Şair, şibh-i iştikâk bulunan beyitlerde, Arapça unsur ile bazen sadece ses yönünden benzeyen bir kelimeye yer verirken kelimeleri Farsça veya Türkçeden seçebilmektedir.

Aşağıdaki beyit hem iştikâk hem şibh-i iştikâk örneği olarak önemlidir. Ancak bu beyitte bulunan iştikâk, ayet ile beyte taşınmıştır. “Vahyi yûhâ” (bildirilen bir vahy) ibaresindeki kelimeler arasında iştikâk bulunur. Arapçada, iki illet harfinin birbirinden ayrı olarak üç harfli bir fiil kökünde bulunması durumunda fiile, lefif-i mefrûk fiil denir. Arapçada “وحى” kökünden türeyen “yuhâ” muzari meçhul (edilgen, geniş-şimdiki zaman) yapısında bir fiildir ve aynı mısradaki “güneş” anlamına gelen Arapça “yûh” kelimesi ile sadece ses yönünden benzerlik taşıdığı için beyitte şibh-i iştikâk da bulunmaktadır.

“Rûh-ı kudsî êrdi elfâzı zuhûr êtkünçe fecr

Vahyi **yûhâ** êrdi enfâsı tulû‘ êtkünçe **yûh**” (NŞ, 106/5)

Şafak sökerken [duyulan] sözleri Cebrâil [aracılığıyla gelmekte] idi, güneş doğduğunda [onun] nefes alıp verdikçe sözleri vahyedilen bir vahy idi.

Aşağıdaki beyitte de Farsça kurban anlamına gelen “bismil” kelimesi hem besmele hem de kurbanlık hayvan anlamına gelecek şekilde “Bismillah” lafzı ile birlikte kullanıldığı için beyitte şibh-i iştikâk bulunmaktadır.

“Nevâyîni ol ay kim Rûḥ-ı Ẕudsî kildi enfâsı

Dêse bismil kılur-mên nè dégey ol ḡayr-ı bismillâh” (BV, 574/9)

Nefesi Hz. İsa (gibi diriltici) olan o ay yüzlü (sevgili), Nevâyî’ye Bismil (kurban) ol dese, bana bismillah deyip sevgilinin dediğini yapmaktan başka bir şey düşmez.

Aşağıdaki beyitte iki şibhi iştikâk bulunmaktadır. İlki, hazine, maden anlamına gelen Farsça “kân” ile Arapça “idi” anlamına gelen “kâne” nakıs fiili arasında, diğeri Farsça güzellik anlamına gelen “ân” ile Arapça şimdi anlamına gelen “(el)ân” arasındadır.

“Ol **kân**-ı melâḥatda dème bar idi bir **ân**

Lev tenzura fî ḡüsnihi el-**âne** kemâ-**kân**” (FK, Mülemma)

O güzellik mâdeninde, bir zaman için güzellik vardı, deme. Eğer onun güzelliğine bakmayı bilersen o şu anda da aynı güzelliğe sahiptir.

Nevâyî, ayet, hadis, şiir, atasözü-deyim ve kelâm-ı kibâr şeklinde tasnif ettiğimiz Arapça unsurları alıntılarken iştikâk ve şibh-i iştikâktan yararlanmıştır. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Nevâyî, mazi ya da muzari bir Arapça fiil alıntılادığında aynı kökten türeyen ve Türkçede bilinmesi daha muhtemel ism-i fail ve mastar çekimlerine yer vermiştir. Şair “ârif”, “âciz”, “hâkim”, hâlik” ism-i fâillerini ve “mârifet”, “isrâf”, “vekâlet” mastarlarını kullanmatadır. Arapça fiillerden bazılarının mastarları ise yardımcı fiil sayesinde fiil olarak kullanılmıştır. “Rahm itmek”, “tay kılmak”, rücû itmek” bu yapılarındandır.

Arapça “kasas” (kıssalar) gibi çoğul bir isim alıntılادığında ise ismin Türkçede yaygın olan tekil halini olan “kıssa’yı kullanmayı tercih etmiştir. Bazen de Arapça unsurun (‘azze) çok bilinen türemiş bir hali (aziz gibi) Türkçede mevcut ise bu kelimeye Türkçe bir yapım eki getirerek “azizlik” şeklinde kullanmıştır.

Arapça unsurlar ile iştikâklı kelimelere beyitlerde yer vermesi şairin alıntılama estetiğinde önemli özelliklerden biridir. Arapça unsurların bulunduğu beyitlerde iştikâkın bulunması Arapça unsurların bulundukları beyitte ses ve anlam kurucu unsur olarak değerlendirildiğini gösteren bir işaret olarak yorumlanabilir. Nevâyî'nin, alıntıladığı bu Arapça unsurları, iştikâk yoluyla beyitteki diğer kelimelerle uyumlu hale getirdiğini söyleyebiliriz.

3.6. Arapça Alıntılarının Türkçeye Çevrilmesi

Klâsik Türk edebiyatı, pek çok türde manzum ve mensur tercüme ve şerhlerin yazıldığı bir edebî geleneğe sahiptir. Günümüzde bu eserlerin bir kısmı Arapça ve Farsçadan çeviri veya yeniden yazım sınıfına girerken bir kısmı ise *diliçi çeviri* sınıfına dahil edilebilmektedir.²²⁶ Şairler, mesnevileri yeniden yazarken tercüme için çeşitli tabirler kullanmışlardır.²²⁷ Sadık Yazar'ın *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* adlı doktora çalışmasında tercüme ve şerh alanındaki eserlerin adlandırılmasında şerh, tefsir, tevil, hâşiye, ta'lik (ta'likât), telhis, tercüme gibi kavramların kullanıldığı ve bu iki kavramın (tercüme ve şerh) bazen birbirinin anlam alanlarını kapsadığı belirtilmektedir.²²⁸ Tercüme eserin, tek bir eserden tercüme “oluşturulabileceği” gibi birden fazla kitaptan yola çıkılarak “oluşturulması”nda mümkün olabileceğine ise Berat Açıl, “Tosyevî'nin Tercemetü'l-Levâiyh'i ve Tercüme

²²⁶ Sadık Yazar, “Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları”, **Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri**, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar; Prof. Dr. Mücahit Kaçar, İstanbul; Ketebe Yayınları, 2022, s. 55-56.

²²⁷ Bu tanımlar arasında “cevâb” da denilen “nazîre”nin yanı sıra şair-çevirmenlerin sebab-i telif bölümlerinde kendi faaliyetlerini tanımlamak için kullandıkları çeşitli tabirler yer alır. Bu tabirler için: Cemal Demircioğlu, **Çeviribilimde Tarih ve Tarih Yazımı Doğu-Batı Ekseninde Bir Karşılaştırma**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Birinci Baskı, 2016, s. 168-189. Fazlî ise Gül ü Bülbül Mesneviside eserinin tercüme olmadığını ifade etmek üzere “Kimseden isti'âre etmemişem/Kimse gitdiği yola gitmemişem” demesi tercüme ve istiâre ilişkisi kurması açısından ilginçtir. Bkz. Agah Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 84.

²²⁸ Şerh yerine tefsir, beyân, keşf, hall, îzâh, tercüme başta olmak üzere kullanılan diğer ifadeler için: Bkz.: Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 1189.

Stratejisi” adlı çalışmasında, Mücahit Kaçar’ın, “Hubbî Hatun’un İmâdü’l-Cihâd İsimli Eseri” adlı çalışmasındaki tespitlerini²²⁹ örnek vererek kavramsallaştırmaktadır.²³⁰

Yukarıdaki kavramlardan ve eser meydana getirme usûllerinden başka tettebbu‘ kavramı araştırmacıların dikkatini çeken ve *tercüme*, *yeniden yazım* gibi farkları içerdiğine değinilen önemli bir diğer kavramdır. Bu bağlamda, Üzeyir Aslan, Âşık Çelebi tezkiresinde tercümeyle içine alan, tedkik ve taklid anlamlarını da kast eden “tettebbu” kavramına dikkat çekmekte²³¹ bu kavramın, şiirin oluşturulma yahut geliştirilmesi ile ilgili kavramlar olduğunu ifade etmektedir.²³²

Ali Şîr Nevâyî’nin tezkiresinde yahut mesnevilerde tettebbu‘ ifadesini kullanması da bu yönden çalışmalara konu olmuştur. Paul Losensky’nin çalışması, Nevâyî’nin eserlerindeki tettebbu‘ kelimesinin *yeniden yazım* anlamına geldiğini ortaya koymaktadır.²³³ Nevâyî’nin eserlerinde tettebbu‘ kelimesinin içerdiği anlamların farklarına değinen başka bir çalışma ise Marc Toutant’na aittir.²³⁴

Nevâyî, Molla Câmi’nin eserlerinden bazılarını Türkçeye çevirmiştir. Nevâyî’nin, Molla Câmi’nin *Nefâhatü’l-Üns* adlı eserini çevirisi olan *Nesâyimü’l-Mehâbbe* adlı eserine dahil ettiği yenilikler olduğu, Hindistan ve Türkistan mutasavvıflarını kendisinin eklediği bilinmektedir.²³⁵

²²⁹ Mücahit Kaçar, “Hubbî Hatun’un İmâdü’l-Cihâd İsimli Eseri”, Editörler: Mehmet Fatih Köksal, Sibel Murad, Mevlüt İlhan, *Uluslararası Amasya Bilim Şöleni Bildiriler Kitabı*, Ankara: KIBATEK Yayınları, 2018, s.167-175.

²³⁰ Berat Açıl, “Tosyevî’nin Tercümetü’l-Levâiyh’i ve Tercüme Stratejisi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.60, S.1, 2020, s.1-55.

²³¹ Üzeyir Aslan, “Âşık Çelebi’nin Tettebbu‘ Şiirleri”, *Dev-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan*, Editörler: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, 2018, s.44-64.

²³² Üzeyir Aslan, “Klasik Türk Şiiri Terminolojisini Belâgat Çerçevesinde Anlamlandırma”, *RUMELİDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018, s. 211-221.

²³³ E. Paul Losensky, “I am the Wild Tulip: Imitation and Poetic Self-Definition”, *Welcoming Fighānī: Imitation and Poetic Individuality in the Safavid-Mughal Ghazal*, Mazda Publishers, 1998, s. 100-134.

²³⁴ Marc Toutant, *Un Empire De Mots: Pouvoir, Culture Et Soufisme À L’époque Des Derniers Timourides Au Miroir De La Khamse De Mir ‘Alî Shîr Nawâ’î* Peeters, 2016, 268-280.

²³⁵ Vahit Türk, “Ali Şîr Nevâyî Eserlerinde Dil Çeşitliliği”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, Yaz-2021, s.115-124.

Bizim çalışmamızın bu bölümünde, Nevâyî'ye ait mikro ölçekte çeviri ve şerh örnekleri bulunmaktadır. Çalışmamızda Nevâyî'nin alıntılacağı Arapça unsurları aynı beyitte Türkçeye çevirme usûlleri ve alıntılama estetiği incelenmiştir. Bu bölümün ve elbette tezimizin inceleme konusunu aşmakla beraber hatırlanması gereken bir nokta da Nevâyî'nin hamsesinin Nizâmî'nin hamsesine nazîre olması hususudur. Nevâyî'nin mesnevîleri *-Hamse ve Lisânü't-Tayr-* her ne kadar *telif* eser sınıfına dahil edilebilecek eserler olsa da kaynaklık eden mesnevilerdeki Arapça unsurlar da önem arz etmektedirler. Dolayısıyla şairin, kaynak metni Farsça olan mesnevîleri Türkçe söylerken alıntılanmış olduğu Arapça unsurlara Farsça metnin mi kaynaklık ettiği yoksa bu unsurların, Nevâyî'nin eser üzerindeki tasarrufu mu olduğu sorusunun yanıtı ileride yapılacak çalışmalar sayesinde verilebilecektir. Bu soru, bizim bu çalışmamızdaki değerlendirmelerimize bir sınır çizmekle beraber, Nevâyî'nin alıntılama estetiği üzerine daha fazla çalışma yapılması ihtiyacını da göstermektedir. Hatta bu sayede Türk edebiyatında neden bazı Arapça unsurların diğerlerinden daha popüler olduğunu anlamının mümkün olabileceği umulabilir. Biz yaptığımız karşılaştırmada Nevâyî'nin hamsesinde geçen bazı Arapça unsurların Nizâmî'nin hamsesinden farklı olduğunu gördük. Ancak mesela “kurretu'l-‘ayn” ve “küntü nebiyyen” gibi her iki şairde de ortak Arapça unsurların tam sayısına ulaşmayı hedeflemedik. Bir fikir vermesi açısından, Nizâmî'nin hamsesinde olmayıp sadece Nevâyî'de geçen Arapça unsurlar bulunduğunu belirtmeliyiz.

Nevâyî'nin *Leylî vü Mecnûn* mesnevisine yazdığı naat kısmında “**lâ uhsî**” hadisi bulunurken, taramalarımızda görebildiğimiz kadarıyla Nizâmî'nin *Leylî vü Mecnûn*'unda bu hadise rastlanmamıştır. Aynı şekilde “**ceffe'l-kalem**” hadisi, Nevâyî'de *Hayretü'l-Ebrar*'da alıntılanmışken, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrar*'ında ve hamsesinin diğer mesnevilerinde de bulunamamıştır. “**Hayru'l-umûr**” hadisi Nevâyî'de *Sedd-i İskenderî*'de bir defa iktibas edilmiş bir hadistir ancak Nizâmî'de bu hadis tespit edilememiştir. Bu çalışmanın sınırları çerçevesinde taramalarımızı belirli sayıdaki Arapça unsur üzerinde yapabildik. Üstelik Nizâmî eğer ayet ve hadislerden manevi iktibas yapmış ise bunların tespiti de ancak konunun uzmanlarınca ortaya çıkarılabilecektir. Yine de

Nevâyî'nin hamsesine dahil ettiği yeniliklerden birinin Arapça unsurlar olduğu görülmektedir.

Literatürde Nizâmî'nin Hamse'si ile ona yazılan nazîreleri karşılaştıran çalışmalar mevcuttur.²³⁶ Araştırmacılar, Nevâyî'nin eserlerin veznini ve bazen de bölüm sayısı gibi özelliklerini örnek aldığını belirtirken hikâyelerin konusunu ve kahramanlarını değiştirdiği yönünde kanaatlerini dile getirmişlerdir.²³⁷ Ancak Anadolu sahasında Nevâyî'nin mesnevileri örnek alınarak yazılan mesnevilerde²³⁸ de Nevâyî'nin bazı olaylara ve kişilere hasrederek alıntılardığı Arapça unsurların tekrar edip etmediği ayrı bir inceleme konusudur.²³⁹ Biz bu bölümde, Nevâyî'nin Arapça unsurları alıntılama estetiğinde Türkçe çevirilere nasıl yer verdiği sorusuna yanıt vermeye çalıştık.

Bu yanıtı geçmeden önce, Nevâyî'nin eserlerinde çokça rastladığımız *manevi iktibas* konusuna da değinmek gerekmektedir. Bilindiği üzere manevi iktibas, beyitte ayet ve hadislerin lafızlarının değil sadece mânâlarının alıntılanmasına denilmektedir. Burada sadece Nevâyî'de manevi iktibas hususunda iki örnek sunarak konuya dikkat çekmek istemekteyiz. Zîrâ bu unsurlar Nevâyî'nin Türkçeleştirmeyi tercih ettiği unsurlar olarak Arapça alıntılanan unsurlardan ayrılmaktadır. Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in "Küçük

²³⁶ Bu çalışmalardan bazıları: Faruk Kadri Timurtaş, "Şeyhi ve Nizami'nin Husrev ü Şîrin'lerinin Konu Bakımından Mukayesesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. x, 1960, İstanbul, s. 25-34.; Hayrullah Acar, **Nizâmî-yi Gencevî'nin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisine Osmanlı Sahasında Yazılmış Türkçe Nazireler**, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.; Mehdî 'Alâî-i Huseynî, "Câmî'nin 'Leylâ'sı ve Nizâmî'nin 'Leylâ'sı", Çeviren: Kadir Turgut, **Şarkiyat Mecmuası**, sy. 24 (2014-1) s. 171-180.

²³⁷ İsmail Hakkı Aksoyak, "Mahzenü'l-Esrar Geleneğine Bağlı Mesnevilerdeki Ortak Hikayeler", **Bilig**, sy. 3, 1996, s. 182-189. Ayrıca bkz.: Hayrullah Acar, **Nizâmî-yi Gencevî'nin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisine Osmanlı Sahasında Yazılmış Türkçe Nazireler**, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s.55-57. Gönül Alpay Tekin ise Ferhâd ü Şîrîn çalışmasının girişinde Nizâmî, Emir Hüsrev Dehlevî ve Nevâyî'nin Hüsrev ü Şîrîn, Şîrîn ü Hüsrev ve Ferhâd ü Şîrîn mesnevilerini karşılaştırır. Bkz. Alî Şîr Nevâyî, **Ferhâd ü Şîrîn: İnceleme-Metin**, Hazırlayan: Gönül Alpay Tekin, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2. Baskı, 2012, s. 20-62.

²³⁸ Örnek olarak, Şâhî'nin ve Lâmiî'nin *Ferhadnâme'si* Nevâyî'nin *Ferhad ü Şîrîn* mesnevisini örnek alarak yazılmıştır. Sadık Yazar, "Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları", **Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri**, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar; Prof. Dr. Mücahit Kaçar, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022, s. 55-56 ; Gönül Alpay Tekin, **a.g.e.**, s. 63.

²³⁹ Mesela Nevâyî, Lûtfî'nin gazeline yazdığı tahmininde Lûtfî'nin ayet iktibasları bulunan mısralarına yeni ayet iktibasları eklemiştir.

cihattan büyük cihada döndük” hadisinin²⁴⁰ Hayretü’l-Ebrâr mesnevisinde mânevî olarak iktibas edilmesi karşımıza çıkar.

“Lîk cihād içre bu aşğar durur

Nefs bile eylegen ekber durur” (HE, 3179)

Yahut yine aynı eserde, Hayretü’l-Ebrâr’da “Şefaatin, ümmetinden, büyük günah işleyenler içindir.” hadisinin²⁴¹ de manevi olarak iktibas edildiği görülmektedir.

“Her kişi halk içre güneş-karrak

‘ Afv ü ināyetga sezā-varrāk” (3974)

Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde manevi iktibaslar başlı başına ayrı bir çalışma teşkil edebilecek yekûnedirler. Bizim çalışmamız bu tarz manevi iktibasları değil Arapça unsurların alıntılındığı beyitlerde yapılan çevirileri kapsamaktadır. Dolayısıyla, Nevâyî’nin, muhatabı için kaynak metni de alıntılındığı bir metin düzleminde yapmış olduğu çevirileri incelememizin odağına aldığımızı ve değerlendirmelerimizin bu alıntılar özelinde bir anlam taşımakta olduğunu belirtmeliyiz.

Nevâyî, alıntılındığı Arapça unsurları çoğunlukla aynı beyit içinde, nadiren de bir önceki ya da bir sonraki beyitte Türkçeye çevirmektedir.²⁴² Nevâyî Arapça unsurları çok az örnekte motamot (kelimesi kelimesine)²⁴³ çevirmekte iken çoğunlukla açıklama veya şerh denilebilecek şekilde bazen de yakın anlamını vererek Türkçeye kazandırmaktadır.

Çalışmamızda tespit edebildiğimiz usûlleri beş başlıkta değerlendirdik. Buna göre Nevâyî’nin çeviride izlediği usûlleri motamot çeviri, erek kültüre yakın çeviri,

²⁴⁰ Ahmet Özel, “Cihad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.7, 1993, s. 531-534.

²⁴¹ Yûsuf Şevki Yavuz, “Şefaatin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 38, 2010, s. 412-415.

²⁴² Çalışmamızda, günümüzde yaygın olarak kullanıldığı için *çeviri* kelimesini *tercûme* kelimesi yerine kullanmayı tercih ettik.

²⁴³ Başlıklarda hem kelimesi kelimesine hem de motamot olarak iki hali de verilen çeviri tekniği, metin içinde motamot terimi ile anılacaktır.

alıntılanmayan kısmın çevirisi, şerhe yakın (açıklamalı) çeviri ve yakın anlamlı kelimelere yer verme şeklinde sıraladık.

Bu bölümde, edebiyatımıza yön veren bir şairimize -Nevâyî'ye- dikkati çekebilmek, disiplinlerarası çalışmalarla lâıyk olduğu ilgiyi görebilmesinin önünü açabilmek ve onun çeviri yöntemlerini anlaşılabilir kılmak adına, Arapça unsurların çevirilerini değerlendirirken çeviribilimin bazı kuramlarını ve kavramlarını kullandık. Gideon Toury'nin çevirinin *yeterliliği* (adequency) ve *kabul edilebilirliği* (acceptablity) şeklinde ikiye ayırdığı kavramları *motamot* ve *erek kültüre yakın çeviri* başlıklarında tartıştık. Bu kavramların, Nevâyî'nin Arapça unsurlarının çevirisini değerlendirmek için uygun kavramlar olmadığı görüşünden hareketle bölümlerin içinde Türk edebiyatı tarihinde hafızası olan bazı kavramları önermekteyiz. Bu bölüm için ayrıca, çeviribilim kuramcılarından olan Venuti'nin *yerlileştirme* (domestication), *yabancılaştırma stratejisi* (foreignization) ve *çevirmenin görünürlüğü* (visibility) veya *görünmezliği* (invisibility) kavramlarını da şerhe yakın çeviri kısmında tartıştık. Bu kavramlar da üretildikleri toplumun (Anglo-Amerikan) edebi alışkanlıklarının etkisiyle üretilmişlerdir. Bu nedenle bu kavramları değerlendirirken Orta Asya edebi kültüründe üretilen çeviri metinlerin incelenmesinde yeni kavramlara ihtiyaç olduğunu göstermeye çalıştık.

Tasnifimizi kurarken Osmanlı ve Anadolu sahasında tercüme eserler üzerine çalışan araştırmacıların tespit ve değerlendirmelerini dikkate aldık. Her ne kadar beyit ölçeğinde incelememizi yürütsek de Türk Edebiyatı Tarihi'nde, Agâh Sırrı Levend'in çeviri eserler için yapmış olduğu -aşağıda maddelerini vereceğimiz- dört maddelik tasnife Zehra Toska ve Sadık Yazar'ın getirdiği eleştirilerde sordukları eski Türk edebiyatı tercüme sahasının günden güne belirginleşen sorularını, Nevâyî'nin manzum parçalarda çevirdiği alıntılarının usûllerini değerlendirmek için bir mikyas olarak aldık. Agâh Sırrı Levend, "terceme" kelimesinin "çeviri" kelimesini aştığını söyleyerek şu dört maddeyi sıralar: Bu tasnif, *aslını bozmamak için kelime kelime, kelime kelime olmamakla birlikte, aslına uygun, konusu aktararak ve genişletilerek yapılan çeviriler*²⁴⁴den ibarettir. Zehra

²⁴⁴ Agâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 80.

Toska bu tasnifin imkânlarını tartıştığı makalesinde, tercümenin tanımında ve tercüme eserlerin tespitinde tezkire yazarlarının kullanmış oldukları terimlere de dikkat çekmektedir.²⁴⁵ Sadık Yazar ise Levend'in bu tasnifinin ilk iki maddenin sâdık çeviri son iki maddenin ise serbest çeviri olduğunu söylemektedir.²⁴⁶

Aşağıda öncelikle, konuyla ilgili çalışmalarda motamot ve erek kültüre yakın çeviri olmak üzere iki şekli bulunduğu belirtilen²⁴⁷ ve Nevâyî'de de örneklerini gördüğümüz sâdık tercüme usullerine değinilecektir.

3.6.1. Kelimesi Kelimesine (Motamot) Çeviri

Bilginin korunmasının esas olduğu bu teknikte kelimeler, kaynak dildeki sözdizimi sıralamasına uygun olarak erek dile aktarılmaktadır. Çoğunlukla dini metinlerin çevirisinde motamot çeviri örneklerine rastlanmakta olup temel amaç bilginin tam olarak aktarılmasıdır. Bu tarz çeviri örnekleri Türk edebiyatında *satır altı Kur'an çevirilerinde* görülmektedir. Edebi eserlerde motamot çeviriye pek rastlanmamaktadır.

Nevâyî, babası da bir Uygur bahşısı olması hasebiyle yüksek bir kültürün içinde doğup yetişmiştir.²⁴⁸ Hem telif hem tercüme eserler vermiştir. Kuşkusuz Nevâyî'nin mensup olduğu Uygur edebi kültür ortamındaki çeviri geleneğinin varlığı²⁴⁹, şairin yetişmesine tesir etmiştir. Uygurların, Çince Uygurcaya yaptıkları çevirilerde

²⁴⁵ Zehra Toska, “İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem Ne Olmalıdır?”, **Journal of Turkish Studies**, 24/I, 2000, s. 297.

²⁴⁶ Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 232.

²⁴⁷ Sadık Yazar, **a.g.e.**

²⁴⁸ Maria Eva Subtelny, “Ali Shir Nava’i: Bahkshi and Beg”, **Harvard Ukrainian Studies** 3/4, Part 2, Eucharisterion: Essays Presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students, 1979/1980, s. 797-807.

²⁴⁹ Mehmet Ölmez, Gönül Aris, “Eski Uygurca Ölüler Kitabı’ndaki İkişim Üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN**, 67 (Haziran), 39-64; Emine Temel, “Edebî Dil Unsurları Açısından Prens Kalyanmkara ve Papamkara Hikâyesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c.59, sy.1, 2019, s.159-191.

motamot çeviri tekniğinden yararlandığı örnekler bulunduğu²⁵⁰ gibi İslâmi dönem Türk edebiyatında bu kültür birikimi yeni dinin hizmetinde faaliyetlerine devam etmiştir.

Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde motamot denilebilecek üç beyit bulunmaktadır. Bu örneklerden biri Kur'an'dan iktibas edilen "kavseyn" ve diğer ikisi şiirler tasnifine aldığımız "verham" ve "'aynî" kelimeleridir.

"Nevâyî n'êter kâbe **kavseyn** eger

Tapa alsa kaçışing kibi **êkki yâ**" (FK, 6/9)

(Ey sevgili) Eğer Nevâyî senin kaçın gibi **iki yâ** bulacak olsa, "**iki yay** gibi yakın"ı neylesin.

Nevâyî'nin mülemma gazelinde ise birbirini izleyen beyitler arasında çeviriler yaptığı göze çarpmaktadır. Aşağıda üçüncü ve dördüncü beyitleri verilen mülemma gazelde "rahm it" ve "verham" (ve irham) motamot çeviri örnekleridir.

"Ölgüm susaban hecr beyâbanıda **rahm êt**

Kânet şifehike 'ayni hayâtin ene 'atşân"

Ayrılık çölünde susuzluktan ölmüş bir hâldeyim, merhamet eyle, senin dudakların ben susamışa hayat pınarıdır.

Aşağıdaki mülemma gazelin dördüncü beyti bulunmakta ve yukarıda yer alan üçüncü beyitte geçen "rahm it" ifadesinin Arapçası olan "irham" ifadesini içermektedir. Arapçada "ve" bağlacının kelimeye bitişmesi ve aruz gerekliliği neticesinde "verham" şeklinde söylenmiştir. "Gözüm" kelimesi de "'aynî" kelimesinin karşılığıdır.

"Yââ kurrate 'ayni ci' **verham** bi-dumû'î

Kim kıldı bu seyl-âb **közüm** öyini vîrân"

²⁵⁰ Klaus Röhrborn, "Xuanzang Biyografisi'ndeki Bazı Çeviri Özellikleri Üzerine", **Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştayı Bildirileri** 4-6 Haziran 2021, Yayına Hazırlayan: Mustafa S. Kaçalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022, s.107-115.

Ey gözümün nuru gel ve merhamet eyle gözyaşıma, nitekim akan yaşlar gözümün evini harap etti.

Aşağıdaki beyitte “aka” ve “ceryi” ile “közüm” ve “aynî” aynı anlama gelmektedir. Nevâyî’nin mülemmâ gazelinde birbiri ardına gelen beyitler aynı anlama gelen kelimeler ile birbirlerine bağlanmışlardır.

“İy kan ki **közüm**din **aķa** sin rahm ki ölgüm

Min-**ceryi** demü’l-‘**ayni** lenā hāşılı îkân”

Ey gözümünden akan kan, merhamet eyle ölmüş bir hâldeyim, gözdeki kanın akışından bize yakınlık hasıl olur.

Nevâyî’nin bu beyti, reddü’l-acüz ale’s-sadr sanatına örnektir. Şair, Türkçe olan birinci mısraya “iy kan” diyerek gözündeki kanlı yaşa seslenerek başlar ve Arapça olan ikinci mısrayı yakınlık anlamına gelen “îkân” ile bitirir. Bu örnek, reddü’l-acüz ale’s-sadr ile beraber şibh-i iştikâk sanatına da örnek teşkil eder.

Sonuç olarak, yukarıdaki beyitlerde geçen Arapça alıntıların beyitte çeşitli söz sanatları kuran unsurlar olmasının yanında kelime ölçeğinde Türkçe karşılıklarının verildiğini söyleyebiliriz.

3.6.2. Erek Kültüre Yakın Çeviri

Bu çeviri usûlünde alıntılanan ibare mânâ açısından tam olarak çevrilmekte ancak yapısal olarak erek dilin sözdizimine uygun olarak aktarılmaktadır. Bu başlıklandırmayı Agâh Sırrı Levend’in tasnifindeki ikinci maddeden hareketle²⁵¹ oluştururken aynı zamanda çeviri kuramcılarının Gideon Toury’nin betimleyici çeviri yönteminden de yararlandık. Toury’nin yaklaşımı, metnin kaynağının varsayılmasının yeterli olmasına dayanması sebebiyle incelememizde karşılaştığımız kaynağı tespit edilemeyen unsurları yahut müşterek İslâmi kültüre ait unsurları dil düzleminde incelememize olanak

²⁵¹ Agâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 80-88.

vermektedir. Bu yaklaşımda beklenen, tarihte çeviri metinlerin *gizli çeviri* olarak üretildiği dönemlerde kaynak ve erek metin arasındaki *aktarımsal ilişkinin* tespit edilmesinde, bu ilişkinin değişmezleri ve değişkenlerini neler olduğunun izlenmesinde ve bunun sonucunda çevirinin iç yapısının ve çevirmen ediminin ortaya çıkarılmasında aydınlatıcı olmasıdır.²⁵² Toury bu amaç için normlar belirlemiştir. Bu normlardan ilki, çevirmenin genel tercihlerini ifade eden *öncül* (initial norm)’dur. Çevirmen, tercihlerini kaynak metne sadakat yönünde kullanıyorsa yapmış olduğu çeviri *yeterli* (adequate), eğer erek kültüre ve erek dile (erek dizgeye) yakınlık yönünde kullanıyor ise çevirisi *kabul edilebilir* (acceptable) olarak değerlendirilir. Elbette bir çevirinin bu iki norm arasında gidip gelen bir ilişkisi olduğu kabul edilmektedir.²⁵³ Çevirinin *yeterli* mi *kabul edilebilir* mi olduğu çevirinin bütünü göz önüne alındığında yanıtlanabilmektedir.

Aşağıda Nevâyî’nin Arapça unsurları erek kültüre yakın olarak çevirdiği beyitler bulunmaktadır. Bu beyitlerde çeviriler Türkçenin sözdizimine uygundur.

“Her yan Nevâî sunma kıl nê kelse Hâkdın râzı ol

Sên ‘âciz ü hâkîmdür ol el-‘aczü lek el-hüküm leh” (FK, 553/9)

Ey Nevâî, her tarafa elini uzatma, Hak’tan gelene râzı ol çünkü sen acizsin, o Hakîm’dir, acz sana hüküm O’na aittir.

Nevâyî’nin alıntıladığı “el-aczü lek el hüküm leh” cümlesinde iki yargı yani iki cümle bulunur. Alıntının ilk kısmı “el-aczü lek” ile aynı kökten (عجز) türeyen “âciz” kelimesinin, Türkçede geniş halk kitleleri tarafından bilinmesi daha muhtemeldir. Şair, “el-‘aczü” kelimesini iştikâk sanatından yararlanarak Türkçede daha yaygın olan “âciz” kelimesini kullanarak çevirir. Arapçada “el-‘aczü lek” ibaresinin motamot çevirisi “acizlik senindir” şeklindedir ancak Nevâyî bu ibareyi “Sin âciz” (âciz sensin) şeklinde

²⁵² Cemal Demircioğlu, *Çeviribilimde Tarih ve Tarih Yazımı Doğu-Batı Ekseninde Bir Karşılaştırma*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Birinci Baskı, 2016, s. 59-67.

²⁵³ Lawrence Venuti, *The Translator’s Invisibility A History of Translation*, Routledge Translation Classics, London And New York, 2018, s. 1-35; Jeremy Munday, *Introduction Translation Studies Theories ad Applications*, Routledge, London, 2001, s. 113-114.

Türkçeleştirmiştir. Aynı şekilde yine iştikâk sanatından yararlanarak “el-hüküm leh” ibaresinin motamot çevirisi “hüküm onundur” iken Nevâyî “O hakîmdir” şeklinde Türkçeleştirir. Nevâyî bu beyitte de çeviri yaparen iştikâktan yararlanmıştır.

“Anı **ķurretu’l-‘ayn** u ferzend étey

Közüm nūrını anga peyvend étey” (Sİ, 3189)

Onu [kendime] göz aydınlığı ve oğul edeyim, gözümün nurunu ona bağlayayım.

Bu beyitte birinci mısra da iktibas edilen “ķurretu’l-ayn” ayeti, ikinci mısranın başında Türkçeye çevrilmiştir. “Kurretu’l-ayn” Türkçede “göz nuru” anlamına gelmekte ve ikinci mısra da tekrar edilmektedir. Bu beyitte bulunan iki cümleden ilki, Arapça isim tamlaması birinci mısradaki cümle nın nesnesi, tamlamanın Türkçe çevirisi ise ikinci mısranın öznesi görevinde kullanılmıştır.

Sonuç olarak, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Nevâyî’nin Türkçe manzumelerinde iki beyitte *erek kùltüre yakın çeviri* örneği tespit edilebilmiştir. Kelime ölçeğindeki bu çeviri örnekleri az olsa da Nevâyî’nin üslubunun Arapça ve Türkçe arasında nasıl hareket ettiğini göstermesi bakımında mühimdir. Bu iki unsur, Toury’ni yaklaşımına göre *kabul edilebilir* çeviri örnekleri olarak sunulmuştur ancak Nevâyî’nin alıntılama estetiği hakkında bir fikir sahibi olmak ancak tüm Arapça unsurlara yansıyan tercihleri göz önünde bulundurulduğunda mümkün olabilir.

Kelimelere ve cümle yapılarına sadık kalınarak yapılan yukarıdaki çeviri örneklerinden başka, Nevâyî’nin kısmen alıntıladığı Arapça bir unsurun, alıntılama dığı diğer yarısını aynı beyitte çevirdiği örnekler de bulunabilmektedir. Arapça unsurun yazılı bir metinde tam haline ulaşılması mümkün ise bu alıntılama usûlünden söz edilebilir. Bu nedenle bu bölümdeki örneklerimiz ayet, hadis, atasözü-deyim ve kelâm-ı kibârlardan oluşmaktadır. Kaynağına ulaşamayan şiir mısraları üzerinde bu doğrulama yapılamadığı için Şiirler başlığındaki unsurlar değerlendirmeye alınmamışlardır.

Aşağıdaki üç bölümde, serbest çeviriler denilebilecek çeviriler tasnif edilmiştir. Bu bölümler, alıntılanmayan kısmın çevirisi, şerhe yakın (açıklamalı) çeviri ve yakın anlamlı kelimelere yer verme şeklinde sıralanmışlardır.

3.6.3. Alıntılanmayan Kısımın Çevirisi

Nevâyî bazen Kur'an'dan ve hadisten kısmen alıntılacağı Arapça unsurun *alıntılanmadığı* kısmını Türkçeye çevirmektedir. Bu beyitlerde aslında bir ayet veya hadis hem lafız hem mânâ olarak iki kez iktibas edilmiş (alıntılanmış) olmaktadır. Ancak manevi iktibasların, mânânın aktarıldığı serbest çeviri örnekleri olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Nitekim bilhassa manevi ayet iktibaslarında sabit bir kaynak metnin varlığı söz konusudur. Hadisler de yazılı kaynaklarda bulunmakta ve iktibas edilen kısmı kadar iktibas edilmeyen (alıntılanmayan) kısmı da rahatlıkla tespit edilebilmektedir.

Manevi iktibaslar (kutsal metin ve hadisten anlamın alıntılanması) yoluyla Türk şiirinde ayet ve hadislerin çeşitli çevirileri şiirlerdeki hayallere dahil edilebilmektedir. Her ne kadar bugünkü okur için klasik şiirlerdeki manevi iktibasların tespiti zor olsa da o dönemde manevi iktibasların kolaylıkla farkedilmesinin ve çevrilen ifadelerin sanat değerinin henüz okunduğu anda dahi anlaşılabilmesinin mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Zîrâ on beşinci asırda Herât'ta yüksek bir İslâmî kültür yaşanmaktaydı. Bu kültür ortamında üretilen edebi verimlerin muhatapları, manen iktibas edilen kaynakların - Kur'an'ın ve hadisin- hafızları yahut bizzat okurları idiler. Ancak erek kitle tarafından alıntılarının rahatlıkla anlaşılmasının şairin değerini belirlemeye yeten bir ölçüt olduğunu söyleyemeyiz. Okuyucunun manevi iktibasları fark etmediğini düşündüğümüzde dahi Nevâyî yapmış olduğu çeviri faaliyetini fark ettirecek bir tercihte bulunmakta ve Arapça alıntılara beyitte yer vererek kaynağına işaret etmektedir.

Nevâyî'nin alıntılama usûlleri içinde en gözücü olanı iki alıntılama yöntemini aynı beyitte birleştirdiği örneklerdir. Hem lafzı hem manayı alıntılanması; lafzı kısmen Arapça olarak beyte dahil ederken kısmen de manayı erek dile çevirmesi oldukça

etkileyici bir üslup özelliğidir. Modern çeviri kuramları içinde Nevâyî'nin aşağıdaki beyitlerini açıklamakta örnek teşkil edecek benzer bir metin ve uygulama bulamadığımı belirtmeliyim. Batıda iki dilli şiirler üzerinde yapılan kuramsal çözümlemeler, çoğunlukla İngiliz sömürgeciliğinin sonrasında gelişen edebi verimler üzerinde yapılmaktadır. Oysa, on beşinci asır Türk şiiri ile günümüzde Batı dillerinde yazılan iki dilli şiirler farklı sebeplerle iki dilli olarak yazılmışlardır. Bu temel farklılık klasik dönem şairinin dünyası için de geçerlidir.

Yine de Amerikalı kuramcı Venuti'nin *yerlileştirme* (domestication), *yabancılaştırma stratejisi* (foreignization) ve *çevirmenin görünürlüğü* (visibility) veya *görünmezliği* (invisibility) kavramlarını Nevâyî'nin şiir faaliyetini açıklamak için kullanabilir miyiz sorusuna; Nevâyî'nin manevi iktibas yaparak *yerlileştirme* yaptığını bununla beraber Arapça unsurlara yer verdiği için bunun da *yabancılaştırma stratejisi* olarak düşünülebileceğini ya da en azından görünüşte benzediğini söyleyebiliriz. Fakat bir şairin eser üretme sebeplerinden farklı saiklerle yazılmıştır. Venuti kuramını Anglo-Amerikan dünyada üretilen metinler için geliştirmiştir. İncelediği metinler, yukarıda belirttiğimiz gibi Doğu'da klasik dönemdeki nedenle biz Türk edebiyatının kendi hafızasındaki kavramlarla *yerlileştirmeyi* “Türkçeleştirme” şeklinde ifade etmekten yanayız.²⁵⁴ En önemlisi de Nevâyî -hatta Doğu'da ve Batı'daki klasik dönem şairleri- kutsal metinlerden yahut peygamberlerin sözlerinden yaptıkları Arapça ya da Latince alıntılarla saygılarını ifade etmekte ve bir anlamda dünyevi değeri olan sıradan insanın sözlerine ilahi bir duygu vermeye çalışmaktadırlar. Bu nedenle modern bir metinde alıntılanan yabancı bir dil ile klasik metinde alıntılanan dini metin kaynaklı bir dil farklı temsil yeteneklerine sahiptir.

Venuti, İngilizce bir çeviri metinde çevirmenin *görünmez* olmasını da iki koşula bağlamaktadır. İlki, çeviri metnin İngilizceye *akıcı* olarak çevrilmiş olması ve ikincisi de çevirinin erek kültürde *en okunur türde* çevrilmesi gereğidir. Bu iki özellik, Venuti'ye

²⁵⁴ Ziya Gökalp'ın Türkçeye, Arapça ve Farsçadan geçen kelimeler için söylediği “Türkçeleşmiş Türkçe'dir” ifadesinden mülhemdir.

göre bir çevirmeni *görünmez* kılar.²⁵⁵ Nevâyî'nin ise beyit içinde hem Arapça hem Türkçe alıntılara birlikte yer vermesi şairin görünürlüğü şeklinde yorumlanabilir.

İlk örnek, Nevâyî'nin *Hayretü'l-Ebrar* mesnevisinden seçilmiştir. Kaynak metin bir ayet olup İbrahim suresinde “Hani rabbiniz, ‘Eğer **şükrederseniz** size (nimetimi) daha çok vereceğim, **nankörlük ederseniz** hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir.’ diye bildirmişti”²⁵⁶ şeklinde geçmektedir. Nevâyî bu âyetten hem manevi iktibas ve hem lafzî iktibas yapmıştır. Âyette ve beyitte koyu renkle belirtilen ifadeler Nevâyî'nin manevi olarak iktibas ettiği yani alıntılamaadığı kısmı serbest bir şekilde çevirdiği kısımlardır.

“Şükür kılıp eyleseng üştülüm

déptür özi kim le'ezidenneküm” (HE, 1320)

Kendisi (Allah), şükreder ve zulmetmezseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim demektedir.

Yukarıdaki beytin birinci mısraında geçen “şükür kılıp eyleseng üştülüm”, İbrahim suresi 7'nci âyetten manevi olarak iktibas edilmiştir. Nevâyî, âyetten alıntılanmayan “lein şekertum” ifadesini “şükrederseniz” diye Türkçeye çevirmiştir. Bu ibare bir şart cümlesidir. Âyette bir başka şart cümlesi daha bulunur. Bu ikinci şart cümlesi “lein kefertum” olup beyitte “eylesen üştülüm” şeklinde Türkçeye çevrilmiştir. Bu fiilin Arapçadaki anlamı (bir şeyin mesela tohumu toprağa ektikten sonra) üstünü örtmek, gizlemektir. Bu anlamından hareketle hakikati örtmek anlamını zaman içinde kazanmıştır. Kaynak metinde (yani âyette) yapısal olarak olumlu cümle bulunmakta olup “zulm ederseniz” denilmekte iken Nevâyî yapısal olarak olumsuz cümle kurmakta ve “üştülüm eyleseniz” demektedir. Nevâyî'nin bu çevirisinde belirleyici olan etmenin, bugünden baktığımızda sadece vezin veya günlük dilde yaygın olan kalıp bir ifade olabileceği

²⁵⁵ Jeremy Munday, *Introduction Translation Studies Theories ad Applications*, Routledge, London, 2001, s.146-147.

²⁵⁶ *Kur'an*, 14/7.

ihtimalini öne sürebiliriz. Herhalükarda Türkçenin iki eylemi birbirine bağlayan zarf-fiil eki (-ıp) ile iki fiili birleştirir.

Nevâyî, aynı âyetten neden hem iktibas hem manevi iktibas yapmaktadır? Aynı ayeti Arapça ve Türkçe olarak beyte taşımasını sadece tesadüflerle açıklamak olanaksızdır. Zira Nevâyî'nin kişiliğinin en belirgin yanlarından biri daima insanları uyarması ve onları doğru yola davet etmesidir. Burada da insanlara bir ikaz bulunmaktadır. Nevâyî'nin Arapça olarak iktibas ettiği (size nimetlerimi daha çok vereceğim) ifadesinin âyette Allah'ın yapmayı vaad ettiği bir eylem olduğu görülmektedir. Türkçeye çevrilen kelimeler ise Allah'ın insanların yapmasını istediği (şükretmek) ve insanları yapmaktan men ettiği (zulm etmemek) eylemlerdir. Dolayısıyla tüm halkın anlaması ve sakınması gereken eylemler manevi olarak iktibas edilmiş ve Türkçe söylenmiştir.

Nevâyî aşağıdaki beyitte ise “*Kendi nefsinin bilen Rabbini hakkıyla bilir*” hadisinden hem manevi hem de lafzî iktibas yapmaktadır. Aşağıdaki beyitte birinci mısra manevi iktibas yani çeviridir. Hadisin Arapçası “*men arafe nefsehu fekad arefe rabbehu*” şeklindedir. Bu Arapça cümlede, iki kelime arasında ıstikak bulunmaktadır. İstikaklı kelimelerden biri, “bildi” anlamına gelen “*arafe*” fiili, diğeri “*ârif* olmak” (bilen olmak) olup bu ikisi aynı kökten (arafe) türemişlerdir. Çalışmamızın ıstikak bahsinde, şairin alıntılama estetiğinde ıstikâkın öne çıktan bir üslup özelliği olduğu belirtilmiştir. Arapça unsurların Türkçeleştirilmesinde de ıstikâktan yararlanır.

Nevâyî, hadisin Arapçasındaki “*men arafe*” fiilini Türkçeye “*ârif* olup” şeklinde, Arapça bir ism-i fâil ve Türkçe “olmak” yardımcı fiilini kullanarak çevirir. “*Nefsehu*” kelimesindeki “*hu*” zamiri de Türkçeye yönelme hali eki (هـ) ile çevrilir. Hadisin Arapçasından alıntılanmayan kısım “*men arefe nefsehu*” Nevâyî’de birinci mısrayı oluşturur.

“Nefska çün ‘arif olup mü-be-mü

Fâ’iz olup kad ‘arefe rabbehu” (HE, 1000)

Nefse derinliğine vâkıf olduğu için “Rabbini bildi” (ilmi) taştı.

Nevâyî’nin *Hayretü’l-Ebrâr* mesnevisi, Nizâmî’nin *Mahzenü’l-Esrâr* mesnevisine naziredir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nizâmî’nin *Mahzenü’l-Esrâr* mesnevisinde bu hadise ratlanmamıştır.

Aşağıdaki beyitte ise İhlâs suresi dördüncü ayet “lem yekün lehu küfüven ehad” (Onun hiçbir dengi yoktur) kısmen iktibas edilmiştir. Âyetten “lem yekün” (yoktur) lafız olarak iktibas edilirken “lehu küfüven ehad” (onun bir benzeri) Türkçeye “misliga” şeklinde manevi olarak iktibas edilmiş, çevrilmiştir.

Körüp eyle şehrî çarh-ı kühen

Oğup **mişliğa** aytıp **lem yekun**” (Sİ, 4653)

Eski dünyanın şehri(ni) gördüğünde, eşi benzeri yoktur (ayetini) okudu.

Nizâmî’nin hamsesinde yaptığımız taramalarda İhlas suresi dördüncü ayetin iktibas edildiğini tespit edemedik. Nevâyî’nin Sedd-i iskenderî mesnevisinde alıntılacağı bu ayeti, şairin hamsesine dahil ettiği bir yenilik olarak değerlendirmek mümkündür.

Aşağıdaki beyitte de aynı ayet hem lafız hem mana olarak iktibas edilmiştir. Ancak bu defa “lem yekün” Türkçeye “yoktur sanga” şeklinde çevrilmiştir.

“Cürm ü işyân cāmıdın çıkmak Nevâyî iltimās

Sêndin êyler nige kim **yoktur sanga** küfv-i ehad” (NŞ, 114/9)

Ey Allah’ım, Nevâyî kabahat ve başkaldırma kadehinden çıkmayı senden diler, çünkü senin dengin yoktur.

Nevâyî, “nahnu akreb” ayetini (Kâf/16) iki defa hem lafız hem mânâ olarak iktibas etmiştir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde Arapça olarak alıntılacağı unsur “nahnu akreb min

habli'l-verîd" (şah damarından daha yakınız) anlamına gelmekte ve iki mısraya pay edilmektedir. Türkçeye çevirdiği kelime ise "akreb" (en/daha yakın) kelimesidir ve ikinci mısrada bulunur.

"Dost çün cān içredür koy naḥnū akreb sözünü

Tut boyun bes kim yakınraḥ kildi min ḥabli'l-verîd" (GS, 131/6)

Ey sevgili, dost (Allah) senin canının içindedir, "Biz daha yakınız" sözünü bırak da (sevgilinin emirlerine) boyun eğ, nitekim O (Allah) "şah damarından" daha yakındır.

Aşağıdaki beyitte de aynı âyette geçen "akreb" (en/daha yakın) Türkçeye "yakınraḥ" kelimesiyle çevrilmektedir. İlk Türkçe Kur'an çevirilerinden TİEM 73'te de "akreb" kelimesi "yawukrak" olarak geçmektedir.²⁵⁷

"Siz tüşüp ol şâhdın bî-ḥad ba'îd

Ol yakınraḥ sizge min ḥabli'l-verîd" (LT, 329)

Siz o şâhtan çok uzağa uzağa düşmüş olsanız (da) o (şâh) size şah damarınızdan daha yakındır.

Aşağıda ise, Arapçası "el-ye'su ihdâ'r-râhateyn" olan atasözü kısmen alıntılanmış (ihdâ'r-râhateyn) şeklinde alıntılanmıştır.

"Ḥalkdın nevmîdlîḡ yêtkürdi rāḥat könglüme

Ëy Nevâyî bildim **ihdâ'r-râḥateyn** êrkenni **yas**" (BV, 232/7)

Huzurlu gönlüme insanlardan ümitsizlik geldi. Ey Nevâyî, ümitsizliğin iki rahattan biri olduğunu anladım.

²⁵⁷ Suat Ünlü, "Kur'an'da Geçen Bazı Arapça Deyimler ve Tabirlerin İlk Türkçe Kur'an Tercümelerinden TİEM 73'teki Türkçe Karşılıkları Üzerine", **Gazi Türkiyat**, c.1, 2008, s.156.

Aşağıdaki beyitte “nikâb açmak” (örtüyü kaldırmak) ve “lev kuşif” aynı Arapça kelâm-ı kibârdan alıntılanmış kısımlardır. Sözün lafız olarak alıntılanmayan kısmı “el-gitâu” Nevâyî’de “nikâb” kelimesi ile karşılanır.

“Bolmas **niķāb açsang** dağı çun hall-i sırr-ı **lev-kuşif**

Ṭālibğa nêdür êylemek tahsîl-i genc-i men ‘aref”(BV, 309/8)

Örtüyü kaldırırsan bile “lev kuşif” sırrının çözülmesi mümkün olmaz; “men ‘aref” hazinesini elde etmeye tâlip olan kişinin amacı nedir?

Sonuç olarak, Nevâyî’nin Arapça unsurları alıntılama usûllerinden biri olan *alıntılanmayan kısmın çevirisinin*, iktibaslarda ve îrâd-ı mesellerinde olduğu görülmüştür. Bu çeviri usûlünde şair bazen kelime bazen cümle yapılarını Türkçeye çevirmiştir. Beyitte ayet ve hadislerin kısmen alıntılanmasının vezin sebebiyle olabileceği gibi şairin mânâdan vazgeçemediği durumlarda da bu usûlle çeviri yapmış olabileceği düşünülebilir. Ancak bu beyitlerde açık olan husus, şairin alıntılanmayan kısmı çevirmesinin modern anlamdaki çeviri faaliyetine yüklenen anlamlardan farklı olduğudur.

Alıntılanmayan Kısımın Çevirisi	
Kaynak ve Arapça Alıntılanan Kısım	Türkçeye Çevrilen Kısım
وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ “Hani rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim , nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım	لَئِنْ شَكَرْتُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ “Eğer şükrederseniz” “nankörlük ederseniz”

pek şiddetlidir.’ diye bildirmişti.” (Kur’an, 14/7) “şükr kılıp eyleseng üştülüm diptür özi kim le’ezidenneküm” (HE, 1320) <i>Kendisi (Allah), şükreder ve zulmetmezseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim demektedir.</i>	“şükr kılıp eyleseng üştülüm diptür özi kim le’ezidenneküm” (HE, 1320) <i>Kendisi (Allah), şükreder ve zulmetmezseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim demektedir.</i>
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ “Kendi nefsinı bilen Rabbını Hakkıyla bilir.” (Hadis) “Nefska çün ‘ârif olup mû-be-mu Fâiz olup kad ‘arefe rabbehu” (HE, 1000) <i>Nefse derinliğine vâkıf olduğu için “Rabbini bildi” (ilmi) taşı.</i>	مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ “Kendi nefsinı bilen Rabbını Hakkıyla bilir.” (Hadis) “Nefska çün ‘ârif olup mû-be-mu Fâiz olup kad ‘arefe rabbehu” (HE, 1000) <i>Nefse derinliğine vâkıf olduğu için “Rabbini bildi” (ilmi) taşı.</i>
وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ “Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.” (Kur’an, 112/4)	وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ “Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.” (Kur’an, 112/4)

“Körüp eyle şehri çarh-ı kühen Okup misliga aytip lem yekün” (Sİ, 4653) <i>Eski dünyanın şehri(ni) gördüğünde, eşi benzeri yoktur (ayetini) okudu.</i>	“Körüp eyle şehri çarh-ı kühen Okup misliga aytip lem yekün” (Sİ, 4653) <i>Eski dünyanın şehri(ni) gördüğünde, eşi benzeri yoktur (ayetini) okudu.</i>
“Cürm ü isyân câmidin çıkmak Nevâyî iltimas Sindin eyler nige kim yoktur sanga küfv-i ehad” (NŞ, 114/9) <i>Ey Allah’ım, Nevâyî kabahat ve başkaldırma kadehinden çıkmayı senden diler, çünkü senin dengin yoktur.</i>	“Cürm ü isyân câmidin çıkmak Nevâyî iltimas Sindin eyler nige kim yoktur sanga küfv-i ehad” (NŞ, 114/9) <i>Ey Allah’ım, Nevâyî kabahat ve başkaldırma kadehinden çıkmayı senden diler, çünkü senin dengin yoktur.</i>
وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız” (Kur’an, 50/16)	وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız” (Kur’an, 50/16)

“Dost çün cân içredür koy nahnü akreb sözini Tut boyun bes kim yakınrak kildi min habli’l-verîd” (GS, 131/6) <i>Ey sevgili, dost (Allah) senin canının içindedir, “Biz daha yakınız” sözünü bırak da (sevgilinin emirlerine) boyun eğ, nitekim O (Allah) “şah damarından” daha yakındır.</i>	“Dost çün cân içredür koy nahnü akreb sözini Tut boyun bes kim yakınrak kildi min habli’l-verîd” (GS, 131/6) <i>Ey sevgili, dost (Allah) senin canının içindedir, “Biz daha yakınız” sözünü bırak da (sevgilinin emirlerine) boyun eğ, nitekim O (Allah) “şah damarından” daha yakındır.</i>
“Siz tüşüp ol şâhdın bî-had ba’îd Ol yakınrak sizge min habli’l-verîd” (LT, 329) <i>Siz o şâhtan çok uzağa uzağa düşmüş olsanız (da) o (şâh) size şah damarınızdan daha yakındır.</i>	“Siz tüşüp ol şâhdın bî-had ba’îd Ol yakınrak sizge min habli’l-verîd” (LT, 329) <i>Siz o şâhtan çok uzağa uzağa düşmüş olsanız (da) o (şâh) size şah damarınızdan daha yakındır.</i>
اليأس احدى راحتين Ümitsizlik, iki rahattan biridir.	اليأس احدى راحتين Ümitsizlik, iki rahattan biridir.

“Halkdın nevmîdlig yitkürdi râhat könglüme Ey Nevâyî bildim ihdâ’r-râhateyn irkenni yas” (BV, 232/7) <i>Huzurlu gönlüme insanlardan ümitsizlik geldi. Ey Nevâyî, ümitsizliğin iki rahattan biri olduğunu anladım.</i>	“Halkdın nevmîdlig yitkürdi râhat könglüme Ey Nevâyî bildim ihdâ’r-râhateyn irkenni yas” (BV, 232/7) <i>Huzurlu gönlüme insanlardan ümitsizlik geldi. Ey Nevâyî, ümitsizliğin iki rahattan biri olduğunu anladım.</i>
لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا “Eğer örtü keşf olunsa benim yakinim ziyade olmazdı.” (Kelâm-ı kibar) “Bolmas nikâb açsang dagı çun hall-i sırr-ı lev-kuşif Tâlibga nidür iylemek tahsîl-i genc-i men ‘aref” (BV, 309/8) <i>Örtüyü kaldırsan bile “lev kuşif” sırrının çözülmesi mümkün olmaz; “men ‘aref” hazinesini elde etmeye tâlip olan kişinin amacı nedir?</i>	لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا “Eğer örtü keşf olunsa benim yakinim ziyade olmazdı.” (Kelâm-ı kibar) “Bolmas nikâb açsang dagı çun hall-i sırr-ı lev-kuşif Tâlibga nidür iylemek tahsîl-i genc-i men ‘aref” (BV, 309/8) <i>Örtüyü kaldırsan bile “lev kuşif” sırrının çözülmesi mümkün olmaz; “men ‘aref” hazinesini elde etmeye tâlip olan kişinin amacı nedir?</i>

3.6.4. Şerhe Yakın (Açıklamalı) Çeviri

Arapça sözlükte şerh, *etin ince uzun kesilmesi* kök manasından hareketle *bir meselenin gizliliklerini, inceliklerini ortaya çıkarmak* terim anlamını kazanmıştır.²⁵⁸ Vankulu lüğatinde *keşfetmek, kalbi pâk etmek*²⁵⁹ anlamları kaydedilmiş olan şerh, İslâmî dönem edebî kültüründe müstakil eser telif etmenin usûllerinden de birinin adıdır. Şerhler, usûlleri bakımından *aktarma ve açıklama yönü ağır basan şerhler* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²⁶⁰ Günümüzdeki edebiyat araştırmalarında ise Arapça ile Farsçadan Türkçeye açıklamalarla çevrilen eserleri ifade etmekte ve *dolaylı diliçi çeviri* başlığında değerlendirilmektedir.²⁶¹

Müstakil olarak şerh türü eserlerden başka, edebiyatımızda metin şerhi çalışmalarında izlenecek usûlü kavramsallaştırmak için *notlandırma* terimi tercih edilmekte ve özellikle bir ayet veya hadise telmihte bulunan beyitlerin mutlaka *notlandırılması* gerektiği üzerinde durulmaktadır.²⁶²

Aslında Osmanlı döneminde yazılan şerh türü eserlerde, ayet ve hadislerin bizzat bir kasideyi, gazeli *şerh etmek için* iktibas edildiği kaydedilmektedir.²⁶³ Günümüzdeki edebiyat araştırmalarında ise gazelerde, kasidelerde, mesnevilerde iktibas edilen ayet ve hadislerin şerh edilmesi yani *notlandırılması* gerekmektedir. Dolayısıyla Nevâyî'nin

²⁵⁸ Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, **Al-Muncid**, Beyrut:Daru'l-Maşrık, 2003, s.381.

²⁵⁹ Vankulu Mehmet Efendi, **Vankulu Lügati**, Hazırlayanlar: Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014, c.1, s. 435.

²⁶⁰ Sadık Yazar, **Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 62-67.

²⁶¹ Sadık Yazar, "Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları", **Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri**, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar; Prof. Dr. Mücahit Kaçar, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022, s.100-101.

²⁶² Mücahit Kaçar, "Diliçi Çeviride Notlandırma", **Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri**, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar; Prof. Dr. Mücahit Kaçar, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022. s.129.

²⁶³ En bilinen iki örnek olarak Eşrefoğlu Rûmî'nin kasideleri veya Niyâzî Mısıri'nin gazellerine yazılan şerhlerde bu durum görülebilmektedir. Diğer pekçok şerhte de iktibasın bir şerh yöntemi olduğu görülür. Bkz. Yazar, **a.g.t.**, s. 648.

şiiirinde ayet ve hadis iktibasları başta olmak üzere yapmış olduğu diğer tazminler ve îrâd-ı meseller, gazelin konusunu şerh eden, açıklayan unsurlar olarak da düşünölmelidir.

Çalışmamızın bu bölümünde, Nevâyî'nin Arapça alıntılar yaptığı bazı beyitlerde alıntıları açıklayan ifadelere yer verdiğini görerek bu beyitleri *şerhe yakın çeviri* başlığında değerlendirdik. Bu bölümdeki Arapça alıntıları kendi içinde tasnif ederken Nevâyî'nin bir anlamda *notlandırma* olduğu Arapça unsurların *notlandırılma*, *şerh edilme* sebepleri nedir sorusu üzerinde durmak gerekmektedir. Bu tartışmayı bölüm sonu değerlendirmemize bırakarak Nevâyî'nin *notlandırıdığı* Arapça unsurların da kendi içinde tasnif edilebileceğini gördük. Bu hususta, Prof. Dr. Mücahit Kaçar'ın *Dil İçi Çeviride 'Notlandırma'* makalesinde yapmış olduğu tasnifin, *Nevâyî'nin notlandırıdığı* alıntılar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim alıntının Arapça olmasına rağmen sadece Arapça bilgisiyle anlaşılmasının mümkün olmadığı örnekler bulunmaktadır. Arapça alıntılar da kendi içinde tasavvuf ve dine ait Arapça unsurlar, ortak edebî kültüre ait Arapça unsurlar, günlük hayata, efsanelere ve meşhur şahsiyetlere, müspet ve bâtıl ilimlere ait Arapça unsurlar olarak ayrılmakta ve harf sembolizmi gibi konularla ilişkili olabilmektedir.²⁶⁴

Nevâyî'nin Arapça unsurlar ile aynı kökten türeyen kelimelere yer vermesinin, iştikaktan yararlanmasının alıntılama estetiğinde en göze çarpan özelliğı olduğuna önceki bölümlerde değinmiştik. Şairin çeviri usûllerinde ise baskın olan tavrının *şerhe yakın çeviri* ve *yakın anlamlı kelimelere yer verme* olduğu görölmektedir. Bu iki yöntemi serbest çeviri usûlleri olarak adlandırmak mümkün ise de bölümün sonuç kısmında aralarındaki fark belirtilmiştir.

Nevâyî, aşağıdaki beyitte “ma'al-üsrü yüsr” ayetini iktibas eder ve bu alıntıyı “zorluktan sonra gelen kolaylık” anlamına gelen Arapça bir deyim “ferec ba'de şidde”²⁶⁵

²⁶⁴ Mücahit Kaçar, “Diliçi Çeviride Notlandırma”, **Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri**, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar; Prof. Dr. Mücahit Kaçar, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022, s.126-147.

²⁶⁵ Arap edebiyatında seçkinlerin başından geçen ve sonu ferahlıkla biten hikayeler Türk edebiyatına da çevrilmiştir. Hikayeler üzerinde dil çalışmaları da yapılmıştır. Bkz.: Orhan Yavuz, “Ferec Ba'de Şidde'den İki Hikaye Üzerinde Bir Gramer Denemesi”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1994-1995, sy. 9, s. 289-335.

ile ikinci beyitte şerh etmektedir. Bu beyit özelinde ayetin şerhinin îrâd-ı mesel yoluyla yapıldığını söyleyebiliriz.

“Çu Hâk dèdi ki **ma’al-üsri yüsr** müjde sanga

Nè şiddet olsa ‘ıyan kıl taleb **songınça ferec**” (FK, 97/6)

Allah, sana zorlukla beraber kolaylık olduğu müjdesini verdiği için, ne kadar zor görünse de sen talep et, sonunda sevinç var.

Aşağıdaki beyitte ise, alıntılanan âyette geçen “vekîl” kelimesinin mastarına - vekâlet kelimesine- yer verilerek iştikâk ilişkisi kurulmakta ve “ni’mel vekîl” ifadesinin “anga vekâlet buyurmak” olduğu açıklanmaktadır.

“Nevâyî ağzıda ni’ me’l-vekîl érür zikring

Soruğ küni keremingga **buyur vekâlet anga**” (FK, 8/10)

Ey sevgili, Nevâyî, dilinde “O ne güzel vekildir” diye durmadan söyleyerek seni anmaktadır, kıyâmet günü ona (Nevâyî’ye) vekîl ol da ona cömertliğiyle kerem et.

Aşağıdaki beyitte, “özünü gönül sayfasında yok etmek” nefisini, kendini bilen ifadesinin bir anlamda şerhidir. Nevâyî, kendini bilmenin ne demek olduğunu açıklamaktadır. Buna göre kişi nefisini, benliğini Allah’ın tecelli yeri olan gönlünde yok etmeli ve gönlünü tamamen Allah’a hasretmelidir. Ancak bu çabanın sonucunda kendini bilen rabbini bilecektir. Nevâyî, Arapça unsuru açıklarken bu şartı ileri sürmektedir.

“Özni köngül şahîfesidin mahv kılmağan

Tapmas vukûf nükte-i esrâr-ı **men ‘aref**” (BV, 305/3)

Kalpте benlik duygusunu yok etmeyen (kişinin), “men aref” sırlarının inceliklerine vâkıf olması imkânsızdır.

Aşağıdaki beyitte, Arapça unsuru “peygamberlerin sultanının sevgili (arkadaşı)dır” diyerek açıklamaktadır. Hz. Ebu Bekir’in bir sıfatını diğer sıfatı ile şerh eder.

“Ol ki sulṭān-ı **rüsūlnung yārı**dur

Şāni işneyn iz **hümā fi’l-ġāridir**” (LT, 178)

O peygamberlerin sultanının en yakın arkadaşıdır, mağaradaki iki kişiden ikincisidir.

Aşağıdaki beyitte ise, alıntılanan Arapça unsur ile Hz. Muhammed’in bir mucizesine telmihte bulunmaktadır. Sadece Arapça fiilin anlamını “çâk kılmak” olarak vermekle yetinmeyip bu mucize ile nasıl bir sonuç hâsıl olduğunu da beyitte açıklar: Ayın yarılması mucizesi ile şüpheleri gidermiştir.

“Felekni **çâk kılıp** ötkeningde ger ba‘ zı

Tevēhhüm eyledi **şakḫu’l-kamerde** boldı şarîḥ” (GS, 105/4)

Feleği ikiye ayırdığı konusunda bazıları şüpheye düştülerse de, (peygamber) ayı ortadan ikiye ayırdığı vakit (meseleyi) açıklığa kavuşturdu.

Aşağıdaki beyitte ise meşhur bir mısraı tazmin eden Nevâyî, hem iştikâkl kelimeler kullanmakta hem de ikinci mısra birinci mısranın sebebi olmaktadır. Bu beyitte bir çeviriden ziyade sebep-sonuç ilişkisi kurulduğunu söyleyebiliriz.

“**Eşraḫat min ‘aksi** şemsi’l-ke’si envārü’l-hüdā

Yār ‘**aḫsin** meyde **kör** dēp cāmdın çıktı şadā” (GS, 1/1)

Hidayet nurları, kadeh güneşinin akislerinden doğdu ve kadehten “Sevgilinin yansımasını şarapta gör.” diye bir ses çıktı.

Aşağıdaki beyitte Nevâyî, birinci mısra da sâkinin kendisine keramet kadehi sunduğunu söyleyerek tazminde bulunduğu ikinci mısra da yine sâkiye seslenerek retorik

bir soru sormakta ve bu defa sâkiden yokluk kadehinden pay istemektedir. Türkçe mısra gazeldeki âşığın muradını dile getirmekte yeterli bilgiyi dinleyiciye vermektedir.

“Cüz’ Nevâyî barığa **cām-ı kerâmet tuttung**

Eyyühe’s-sâkî mine’l-ke’si fenâ eyne lenâ” (GS, 42/7)

Ey Saki, Nevâyî’ye kerâmet kadehinden bir yudum tuttun, yokluk kadehinden payımız nerede.

Aşağıdaki beyitte, Nevâyî’nin ikinci mısra da alıntılacağı (caveze’l-isneyn şâ) kısmının açıklaması iki mısra boyunca şerh edilmektedir. İkiyi aşan her sır yayılır, sözü, her ne kadar Tanrı sırları olarak alınılmış olsa da atasözünün taşıdığı anlam, sırları gönlünde tut söyleme, denilerek açıklanmaktadır.

“Ay Nevâyî **Têngri esrârığa** til mahrem emes

Çāk kõnglũng içre tut kim **câveze’l-eşnayn şâ**” (GS, 299/ 9)

“Ey Nevâyî, Allah’ın sırlarına dil mahrem olamaz. O sırrı gönlünde tut, zira ikiyi aşan yayılır.”

Aşağıdaki beyitte, hem alıntılanmayan kelimeye yer verilmekte hem de alıntılanan atasözünün hangi durumlarda ne zaman kullanılacağı âdeta sebep-sonuç ilişkisi içinde verilmektedir. Ye’is, ümitsizlik anlamına gelmesi hasebiyle eşanlamlı sözcük kullanımı aşağıdaki bu beyitte de görülmektedir.

“**Halkdın nevmîdlığ yêtkürdi rāhat kõnglũme**

Ëy Nevâyî bildim iħdâ’r-rāḥateyn êrkenni **yas**” (BV, 232/7)

Huzurlu gönlüme insanlardan ümitsizlik geldi. Ey Nevâyî, ümitsizliğin iki rahattan biri olduğunu anladım.

Aşağıdaki beyitte ise Nevâyî, alıntılacağı hadisi, teşbihten yararlanarak açıklamaktadır. Nevâyî’nin aşağıdaki beyitte kurduğu ikili karşıtlığa göre, hadiste geçen

“en-nâsu” (insanlar) Türkçede “(şehnin) sipâhı” (şahın askerleri) olarak karşılık bulmaktadır.

“Şehning ef‘ âli éter hayl ü sipâhiga eşer

Çü Nebî dèdi ki en-nâsu ‘alâ dîni mülûk” (GS, Kıta 716)

Sultanın hareketleri etrafındaki halka ve askerlere örnek olur, nitekim Nebi de insanlar meliklerinin dini üzerinedir, demiştir.

Nevâyî’nin birden çok alıntıladığı başka bir ayet, “yuhyi’l-izâm” ayeti diye meşhur Yasin suresi 78’inci ayettir. Ayet, “Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: ‘Çürümüşlerken **kemikleri** kim **diriltecek**?’” şeklinde Türkçeye çevrilir. Nevâyî “yuhyi’l-izâm” ibaresinin Türkçesi ile beyti açar ve ikinci mısradaki iktibas yapar.

“**Can bërîp** alsang Nevâyî bâk êmes ol bâdedin

Kim êrür **yuhyi’l-‘izâm** evşâfî birle muttaşîf” (GS, 315/7)

Ey Nevâyî, o şaraptan (bir yudum) almak (için) canını bile versen korkma çünkü (o şarap) yuhyi’l-izâm özelliklerine sahiptir.

Nevâyî, aşağıdaki beyitte “Fakirlik benim övüncümdür” anlamına gelen “El-fakru sevâdu’l-vechi fi’d-dâreyn” hadisini kısmen alıntılamıştır. Hadisin iktibas ettiği kısmının da yarısına tekabül eden “sevâdu’l-vechi” ibaresini ise Türkçeye çevirmiştir. Bu beyti, şerhe yakın olarak değerlendirmemize imkân sağlayan ise “iki cihan”dan biri olan “dünya”nın, ikinci mısranın başında “melâmet kûyi”ne teşbih edilerek açıklanmasıdır. İktibas ve iktibasın şerhinin bulunduğu yer itibarıyla îade sanatına örnek gösterilebilir.

““ Âşık işi çün **sevâdü’l-vechi fi’d-dâreyn** êrür

Bu melâmet kûyide **yüz karalığ** könglüm tiler” (GS, 182/ 4)

Âşğın işi her iki dünyada rüsvâlık olduğu için, bu melâmet köşesinde gönlüm yüz karalığı dilemektedir.

Sonuç olarak, yukarıda seçtiğimiz beyitlerde de görüldüğü üzere alıntılanan Arapça unsurun açıklaması, sebep-sonuç ilişkisi kurularak yahut bazen de teşbihten yararlanılarak yapılmaktadır. Nevâyî'nin alıntılama estetiğinde çeviri örnekleri arasında şerhe yakın çevirinin ağırlıkta olması sözlü kültürün yazılı kültüre yasması olarak değerlendirilebilir.

Çeviribilim yöntemleri açısından ise Nevâyî'nin şerh ve açıklamalara yer vererek hem *yerlileştirme* yaptığı fakat aynı zamanda hem de Arapça unsura aynı beyitte yer vererek *yabancılaştırma stratejisi* izlediği ilk anda düşünülebilir ise de inceleme alanımız İslâmî edebiyatlardan biri olan Türk edebiyatı olduğu için Venuti'nin yabancılaştırma terimi sahamıza hatasız olarak tatbik edilememektedir. Daha da önemli olan husus Venuti'nin kuramını geliştirmesinde Anglo-American toplumunun okuma alışkanlıklarının yön verdiği çeviri metinlerin etkili olmasıdır. Bu durumda onbeşinci asır Herat'ında okur-yazarlık pratiklerinin ne olduğu sorusu dahi önem kazanmaktadır. Nitekim Türk tercüme edebiyatında neyin yabancı sayılacağı alanın önemli bir sorunsalıdır.²⁶⁶

Aşağıda yer verdiğimiz beşinci tasnif yakın anlamlı kelimelere ver verme olarak tanımlanmıştır.

3.6.5. Yakın Anlamlı Kelimelere Yer Verme

Tercüme veya telif eserlerde cümle içinde yakın veya eş anlamlı kelimelere yer vermenin Türkçe, Moğolca, Soğdça, Çince gibi dillerin dahil olduğu Orta Asya dillerine özgü bir özellik olduğu belirtilmektedir.²⁶⁷ *Altun Yaruk*'un çevirisinde Çince kelimelerin neredeyse her defasında Türkçe ikilemeleri ile ifade edildiği ve bu ikilemelerin eşanlamlı kelimelerden oluştuğuna dikkat çekilmiştir.²⁶⁸ Şinasi Tekin, bu üslup özelliğinin

²⁶⁶ “(...)Arap, Fars ve Türk edebiyatlarını İslâmiyete dayalı ortak bir kültür manzumesi olarak görmek çok yanlış olmasa gerek.(...)” Bkz.: Zehra Toska, “İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem Ne Olmalıdır?”, *Journal of Turkish Studies* 24/I, 2000, s. 305.

²⁶⁷ Şinasi Tekin, “Eski Türklerde Tercüme Faaliyetleri”, Derleyen: Saliha Paker, Yayına Hazırlayan: Cemal Demircioğlu, *Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA) Journal Of Turkish Studies* 32/II, 2008, s. 106.

²⁶⁸ a.g.m.

sebeplerini Türklerin kültür hayatının evrelerinde bulmaktadır. Buna göre ikilemeler bir yazı dili teşekkül etmeden önce şifâhi (sözlü) kültür hayatı yaşanmış olduğunun önemli göstergelerindendir.²⁶⁹ Eski Uygurcada görülen²⁷⁰ Türkçenin bu üslûp özelliğinin, İslâmiyetin tesiriyle gelişen Türk edebiyatında Karahanlı Türkçesinde de devam ettiği²⁷¹ *Kutadgu Bilig*’te de ikilemelerin üslûbun temel özelliği olduğu belirtilmiştir.²⁷² Harezm-Kıpçak döneminde de Arapça unsurların metinlere Türkçe ve Arapça ikilemeler şeklinde dahil edildikleri belirtilmiştir.²⁷³ Çağatay Türkçesinde de Lûtfî dîvânında ikilemelerin bir üslup özelliği olduğu bilinmektedir.²⁷⁴ Nevâyî’nin eserlerinde de ikilemeler üzerine çalışmalar yapılmıştır.²⁷⁵ günümüzde Türkiye Türkçesinde *yazık günah* şeklinde yaşayan yazık kelimesi de Arapçadaki günah kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Nevâyî Arapça unsurları alıntılıdığı beyitlerde bu alıntılarla birlikte yakın anlamlı Türkçe kelimelere yer vermektedir. Bu özellik şairin alıtlama estetiğinin göze çarpan bir özelliğidir. Nevâyî bazen Arapça bir fiili Türkçe birleşik isim ve fiil yapısı ile bazen bir ismi teşbih edatı ile Türkçeye çevirirken istikâktan da yararlanmaktadır. Şairin Türkçede kullanmayı seçtiği kelimeler Türk kültürüne çevirisini birkaç yüzyıl önce tamamlamış kelimelerdir.

²⁶⁹ a.g.m.

²⁷⁰ Mehmet Ölmez, “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, **Belleten** 65/2, 2017, s. 265- 311.

²⁷¹ Berker Keskin, “Karahanlı Türkçesinde Öfke ve Nefret Duygusuna Ait Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, c. 6, sy. 4, Aralık, 2022, s. 1519-1540.

²⁷² Ömer Demircan, “Türkçe İkilemenin Özüne Doğru”, **Dilbilim**, 9, s. 61-92; Zühal Ölmez, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”. **Türk Dilleri ve Araştırmaları**, vol.7, 1997, 19-40. ; İbrahim Taş, “Kutadgu Bilig’te İkilemeler”, **Belleten**, 2012, s.43-95.

²⁷³ Funda Toprak, “Harezm Türkçesinde İkilemeler”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, c.v, sy. 2, İzmir, 2005, s. 277-292; Yaşar Şimşek, Osman Fikri Sertkaya, “Horezm Türkçesi İle Yapılan Kur’an Tercümelerinden Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler-I”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, s.4/4, 2015, s.1382-1412; Afag Memmedova, “Mukaddimetü’l-Edeb’de Türkçe İslâmî Terimler”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD)**, 2017, ıv, s. 449-462; Muhammed Vehbi Dereli, “Harezm-Kıpçak Döneminde Arapça İle Türkçeyi Buluşturan Sözlükler: Ez-Zemâhşerî’nin Mukaddimetü’l-Edeb’i Örneği”, **Bilimname XXXVI**, 2018/2, s.399-428.

²⁷⁴ Emine Temel, “Lutfi Dîvânında Tekrar Grupları”, **Türkiyat Mecmuası**, c.26/1, 2016, s. 283-299.

²⁷⁵ Ozan Gökdemir, “Alî Şîr Nevâyî’nin ‘Bedâyi’u’l-Vasat’ Adlı Divanındaki İkilemeler”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.17, 2017, s. 500-513.

Örnek olarak, aşağıdaki beyitte ikinci mısırda geçen “hussile” kelimesi (حصل) kökünden türemekte olup bu kökten Türkçede bugün de kullanılan “hâsıl olmak” ya da “mahsül” kelimeleri kullanılmaktadır. “Hussile” ile görünür olmak, tecelli etmek anlamına gelen “cilve kılmak” yakın anlamlı kelimelerdir.

“**Zâhir olup** bu‘ sira mâ fî’l-kubûr

Cilve kılar hûşşile mâ fî’s-sudûr” (HE, 190)

Kabirlerdekiiler ortaya çıkarılıp görünür olduğunda, kalplerdekiiler ele geçirilip ortaya konacaktır.

Aşağıdaki bir başka örnekte ise, sel anlamına gelen “seyl-âb” (akarsu) kelimesi ile ırmaklar anlamına gelen “enhâr” (nehirler) aynı beyitte kullanılmıştır. Sevgilinin kûyi cennette teşbih edilirken geçen “nehirler” kelimesi Arapça olarak alıntılanan unsurla (enhâr) ifade edilirken, sevgilinin mahallesinin nehirleri “seyl-âb” kelimesi ile ifade edilir. Arapça unsur, Çağatay Türkçesinde yaygın olan başka bir kelime ile bir arada kullanılmaktadır. Benzetilen öge olan cennetin tasvirinde Arapçanın kullanıldığı görülmektedir.

“Kûyini ol hûrning **seyl-âb**-ı eşkim keşreti

Ëylemiş cennâtu tecrî tahtehe’l-**enhâr**çe” (FK, 554/5)

Gözyaşımdan oluşan sel suyunun çokluğu, o huri gibi güzel sevgilinin mahallesini altından ırmaklar akan cennet gibi eylemiştir.

Nevâyî, alıntılanan Arapça unsurla beraber yakın anlamlı ifadelerle yer verirken bazen iştikak sanatından yararlanır. Aşağıdaki örnekte, Kur’an’dan iktibas edilen Arapça emir fiil “irci’î” (dön) ile aynı kökten türeyen “rücû” kelimesi arasında iştikâk bulunmaktadır. Nevâyî bu kelimeyi, Türkçe “it-” yardımcı fiili ile birlikte alıntılıyarak alıntının anlamını okuyucuya bildirir. Nevâyî’nin iktibas ettiği unsuru muhatabı için “Türkçeleştirdiğini” söylemek mümkündür. Arapça bazı fiil çekimleri ve isimler

Türkçede bilinmezken bunlardan türeyen başka kelime ve yapılar Türkçede bulunabilmektedir.

“Kılıp ırci‘î nağmesin istimâ‘

Rücû‘ etti ‘âlemğa eylep vedâ‘” (Sİ, 1413)

“Dön” emrini duyup âleme vedâ ederek (Allah’a) döndü.

Aşağıdaki beyitte İnsan suresi yedinci ayet kısmen alıntılanmıştır. Alıntılanan Arapça ibarede geçen “yufûne” kelimesi ile aynı kökten türeyen ve Türkçede bilinmesi daha muhtemel olan “vefâ” kelimesine yer verilmiştir.

“Nê nezr êtse kılğay vefâdın edâ

Ki yufûne bi’n-nezr dêptür Hudâ” (Sİ, 4438)

Her ne adanışsa (adağına) vefa göstererek onu yerine getirdi. Nitekim Allah “O kullar adaklarını yerine getirler” demektedir.

Aşağıdaki beyitte, Vakıa suresi onuncu ayet tam olarak alıntılanmıştır. Aslında âyetteki tekrar (ve’s-sabıkûne’s-sabıkûn) Nevâyî’nin beytine de aynı şekilde yansımaktadır. Âyette, “(İman ve amelde) öne geçenler ise (Ahirette de) öne geçenlerdir”²⁷⁶ denilmektedir. Beyitte de rehnümûn ve sâbıkûn yakın anlamlı kelimelerdir.

“Ol êdi ‘âlem êlige reh-nümûn

Kıldı çün ve’s-sâbıkûne’s-sabıkûn” (LT, 180)

Tüm âleme yol gösterici oydu. Nitekim ‘iman ve amelde öne geçenler’ (ayeti onun hakkında) gelmiştir.

²⁷⁶ Kur’an, 56/10.

Aşağıdaki beyitte eşanlamli kelimelere (çâk-şâkk) yer verirken mısra içinde ses benzerliğiden de yararlanmaktadır.

“Felekni çâk kılip ötkeningde ger ba‘ zı

Tevehhüm eyledi şakku’l-kamerde boldı şarîh” (GS, 105/4)

Feleği ikiye ayırdığı konusunda bazıları şüpheyeye düştülerse de, (peygamber) ayı ortadan ikiye ayırdığı vakit (meseleyi) açıklığa kavuşturdu.

Aşağıdaki kısımda iki beyte yer verilmiştir. İlk beytin birinci mısraında “israf” kelimesine yer verilerek sonraki beyitte alıntılancak olan ayet ile uyum yakalanmıştır. Bu iki beyit arasında beraat-ı istihlâl sanatı bulunmaktadır.

“Hudâ mâlığa kılmak isrâf nè

Cünûn ehli dik munça itlâf nè

Ki Hâk gerçi déptür [ye’]külû ve’srebû

Velî hem demıştûr ki lâ-tüsrifû” (Sİ, 4787-88)

Allah’ın nimetlerini israf etmek neden? Deliler gibi bu kadar nimeti etrafa saçmak neden? Allah, “Yiyiniz, içiniz.” demiştir, doğru, fakat aynı zamanda “İsraf etmeyiniz.” de demiştir.

Arapçada üçlü (حرق) fiil kökünden türeyen “ihtereka” dönüşlülük bildiren bir fiildir. Nevâyî, aşağıdaki beytinde, ikinci mısraada “yanmak” anlamına gelen “köymek” fiiline yer verirken Arapça fiil yapısında bulunan dönüşlülüğü de Türkçede zamir ile (köymeslik-i) göstermektedir.

“În **ihtereğa(t)** cismî min nâri hevâ‘ ih

Köymesliki hasning çakın êtkende ni imkân”

Onun aşkından benim bedenim yanmışsa (buna şaşılmaz.). Şimşek çaktığında da kuru otların yanmamasına imkân var mıdır?

Aşağıda “sevad” ve “kara” kelimelerini birlikte kullanırken “sevâd” sevgilinin zülfüne teşbih edilmektedir. Türkçe kara kelimesinden türeyen “kararıp” ise âşığın halini ifade etmektedir.

“Köngül tã èyledi zülfüng **sevâd**-ı a‘ zâmın mesken

Kararıp rûzgârı kôrdi yüz türlük perîşânlık” (BV, 319/4)

Gönül, (senin) saçının büyük siyahlığını mesken eylediğinden beri dünyası kararıp yüz türlü perişanlığa uğradı.

Sonuç olarak, Arapça unsurların alıntılandığı beyitlerin bazılarında Nevâyî’nin bu unsurları çevirdiği ve çevirirken de modern anlamda çeviri denilebilecek olanlar kadar beyit içinde kelime, tamlama, kısa ibâreler ölçeğinde çevirilere yer verdiği, belâgat ve söz sanatlarının da (iştikâk ve tenâsüp gibi) alanına giren imkânlardan yararlandığı görülmektedir. Bu bölümde şairin alıntılama estetiğinde Orta Asya edebi kültürünün mührü sayılan ikilemelerden yararlanmayı bilinçli olarak sürdürdüğü görülmektedir.

Çeviri estetiğinden bahsedilebilmesi için etik ve estetik arasındaki ilişkiden hareketle çevirmenin edimine başından sonuna kadar bilincin eşlik ettiğinin ortaya konulması gerekmektedir.²⁷⁷ Şair ve çevirmenin neyi neden yaptığının deşifre edilmesi sayesinde estetik değer takdir edilebilir olmaktadır. Biz incelememizde Nevâyî’nin alıntıları çevirirken bu farkındalığa -neyi, neden ve nasıl çevirdiği farkındalığına- kelime ölçeğinde de cümle ölçeğinde de sahip olduğunu gördük ve bu hususu beyitleri incelerken açıkladık. Ancak, şairin bu beyitlerdeki amacının, tumturaklı bir çeviri metninde görülmesi gerektiği gibi bir bilgiyi, öğretiyi aktarmak olmadığı kanaatindeyiz. Öyleyse Nevâyî’nin, alıntıladiğı unsurları çevirmekten hedeflediğı fayda, sadece okuyucunun dikkatini uyanık tutmak ya da muhatabının zihnine revaç vermek midir? Arapça alıntılarının, bu iki amaca hizmet edeceği muhakkaktır. Okuyucunun dikkatini yükseltecek

²⁷⁷ Çeviri ve bilinç arasındaki ilişkiyi açıklayan bir çalışma için. Bkz. Saliha Paker, “Helenistik İskenderiye’den (İö 3. Yüzyıl) Osmanlı’ya: Kadim Gelenekte Kelime Odaklı (Ad Verbum) ve Anlam Odaklı (Ad Sensus) Çeviri Stratejileri ve Kökenleri”, **Türkiye Bilimler Akademisi (Tuba) Journal Of Turkish Studies**, 54, 2020.

fakat çeviri faaliyetini muhatabının zihnine bırakmadan beytin içinde kendisi yaparak muhatabının zihnini yormayacak, onu zorlamayacaktır. Bu üslûbun -dîvân şiirinin icra mekânlarını da göz önüne alarak- bir *okunabilirlik* ölçüsü olduğunu düşünebilir miyiz? Ancak daha önemli bir husus var. Acaba Nevâyî, iktibas ettiği âyetle bulunan bir söz sanatını da bu alıntılar yoluyla beyitlerine almış olabilir mi? Ayet iktibasları, dîvân şiirini sadece mânâ olarak mi etkilemiştir yoksa Kur'an'ın belagat özellikleri de iktibaslar yoluyla şiire alınmış mıdır?²⁷⁸ Bizim çalışmamız, -bu konuda çalışacak araştırmacılar için- bu soruların Nevâyî'nin şiirine sorulmasının imkânlarını oluşturmayı hedefler ancak bizim bu bölümde yanıtını aradığımız soru Nevâyî'nin Arapça alıntıları nasıl çevirdiği ve şairin alıntılama estetiğinde tercih ettiği usûlleri tanıtarak açıklamaktır. Buna göre Nevâyî'in, kelimesi kelimesine çeviri, erek kültüre yakın çeviri, alıntılanmayan kısmın çevirisi, şerhe yakın çeviri ve yakın anlamlı kelimelere yer verme şeklinde beş usûl izlediğini tespit ettik. Şairin çeviri usûlleri içinde en baskın olan tavrı şerhe yakın çeviri ve yakın anlamlı kelimelere yer vermektir. Birbirine yakın olan bu iki tarzda ayırt edici özellik yakın anlamlı kelimelere yer verdiği beyitlerde tenasüp sanatının etkisinin görülebilesidir. Şerhe yakın çeviri ise didaktik olmadan alıntıları açıklamaktadır. Bu açıklamalar muhatap için konforlu bir alan sunar ve muhatabın zihnini çeviri yükünden kurtarır.

Tespit edebildiğimiz beş usûlle çevirisi verilen Arapça unsurlar ayet, hadis, atasözü-deyim, kelâm-ı kibar ve şiir türlerinden örneklerden oluşmaktadır. Alıntılanan ifade ayet, hadis ve atasözü-deyim ve kelâm-ı kibâr olduğunda ifadenin kaynak metnine ve tamamına ulaşmak mümkün olmakta bu sayede şairin alıntılamaadığı kısımlara beyitte yer verdiği açıkça görülebilmektedir.

²⁷⁸ Bu soru, Saliha Paker'in Cicero'dan naklettiği şu satırlardan ilham almıştır: “(...)bir interpre/çevirmen olarak değil, bir orator/hatip olarak çevirdim/dönüştürdüm; aynı fikirleri ve **ifade biçimlerini (buna söz sanatları diyebiliriz) muhafaza ettim**, ama bunu kullandığımız dile uyumlu biçimde yaptım.” [Koyu renk tarafımızca yapılmıştır.] Cicero, *De Optimo Genere Oratorum*, IV. 12-5. S.15, Loeb Classical Library'den nakleden: Saliha Paker, **a.g.m.**, s.271. Loeb Kütüphanesine genel ağ üzerinden de erişilebilmektedir: <https://www.loebclassics.com/>

İncelediğimiz Arapça unsurların ortak noktası, tam bir metin hüviyeti taşımayan birbirinden ayrı parçalar olmaları olup tek ortak noktaları Nevâyî tarafından seçilerek şairin şiir faaliyetine dahil edilmeleridir. Daha sonra başka bir seçkiye daha tâbi tutulurlar ve aralarından bazıları çevrilir. Öyleyse Nevâyî'nin çevirmek için seçtiği bu unsurlar arasında bir müşterek özellik aranabilir mi? Nitekim, çalışmamızın Âyetler bölümünün sonucunda belirttiğimiz gibi, Nevâyî çok açık bir şekilde dîvân şiirinin estetik anlayışı ile uyumlu âyetleri iktibas etmiştir. Şairin bilincinin izlerini aradığımız bu çeviri bölümünde de hangi unsurları çevirdiğini, çevirmeyi tercih etmediği unsurlara bakarak çıkarmaya çalışabiliriz. Fakat mesela burada dikkatimizi çeken husus, Nevâyî'nin çeviri yaptığı Arapça unsurların çoğunun, şairin birden çok kez alıntılacağı unsurlar olmasıdır. Hatta bazen “men aref” ve “kurretu'l-‘ayn” örneğinde olduğu gibi, iki beyitte de çeviri yaptığı durumlar olmaktadır.

Bu bölümün başında sorduğumuz ve çalışmamızın ikinci sorusu olan Nizâmî ve Nevâyî'nin hamselerinin Arapça unsurlar yönünden anlamlı farklar içerip içermediğinin değerlendirmesini yaptığımızda Nevâyî'nin, Nizâmî'nin hamsesinde bulunmayan âyetleri ve hadisleri hamsesine eklediği tespit edilmiştir. Nevâyî'nin hamsesinde eserine özgü eklemelerden birinin ayet ve hadisleri lafız olarak iktibas etmesi olduğunu söyleyebiliriz.

Nevâyî Arapça unsurları ister sadık ister serbest çeviri ile beyitte alıntılanmış olsun şairin amacının muhatabına çeviri yoluyla bir şey öğretmek olmadığı açıktır. Nevâyî'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla beş farklı usûlle alıntılacağı Arapça unsurlar ile muhatabının edebi zevkine hitap etmeyi amaçladığı görülmektedir. Alıntılanan ibarelerin Arapça orijinallerini hafızasında taşıyan ve Türkçe karşılıklarını bilen bir muhatap için bu beyitler zekice seçilmiş kelimeleri ile güzel kurgulanmış bir hayâli zihinde canlandırarak bir kelime oyununu çözme zevki verirler. Ancak Arapça bilsin yahut bilmesin alıntıların çevirisinin beyitte bulunması ve iştikâklı kelimeler birer işaret olarak sadece okuyucuya değil dinleyiciye de alıntının anlamını sezdirmekte ve ona beyitteki mânânın kapılarını açmaktadır.

3.7. Arapça Unsurların Bağlamları ve İşlevleri

Alî Şîr Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerindeki Arapça unsurların şiir cümlesindeki bağlamına, görev ve işlevlerine bakıldığı zaman Arapça unsurların bazılarının gerçek anlamında kullanıldıkları, bazılarının ise gerçekte bulundukları bağlamın değiştirilerek başka bağlamlarda ve görevlerde kullanıldıkları görülmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde, alıntıların şiirde anlam yönünden uğradığı değişiklikler incelenmekte ve Nevâyî'nin Arapça unsurların bağlamlarını *nasıl değiştirdiği* ve *ne için yahut kim için kullandığı* sorularına yanıt aranmaktadır.

Alî Şîr Nevâyî, âyetlerden, hadislerden, şiirlerden, atasözü ve deyimlerden, kelâm-ı kibârlardan alıntılacağı Arapça unsurları manzum eserlerinde bazen gerçek anlamında ve bağlamına uygun olarak kullanırken bazen de bu unsurları şiirde olumlu yahut olumsuz başka bir bağlama taşımaktadır.

Bu nedenle öncelikle sadece işaret etmek amacıyla Arapça alıntılarının gerçek anlamında ve bağlamında kullandığı örneklerle yer verilmiş olup daha sonra ise değişiklikler olumlu ve olumsuz yönde olmaları dikkate alınarak tasnif edilmiştir.

Bu bölümde, *gerçek anlam* ifadesi ile Arapça unsurun alıntılacağı metindeki anlamını kastetmekteyiz ancak Kur'an dışındaki Arapça unsurlar için tek bir kaynak metinden bahsedemeyeceğimiz için hadisler, atasözü-deyim ve kelâm-ı kibârların yanında Kur'an iktibasları için de *gerçek anlam ve bağlam* ifadesini kullanmayı tercih ettiğimizi belirtmeliyiz. Gerçek anlamında ve bağlamında kullanılan unsurlar ifadesi ile ne kast ettiğimizin daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere şu örneği verebiliriz: Kur'an'da Hz. Muhammed'in Mi'raç hadisesinin anlatıldığı âyetlerde geçen "mâ zâga'l-basar" (Göz şaşmadı) ayetinin gerçek anlamı Hz. Muhammed'in gözünün, görüşünün sağlamlığını ifade etmesi ve bağlamı ise Mi'raç hadisesidir. Bu ayet, Nevâyî tarafından yine Hz. Muhammed'in gözünü övmek amacıyla gazelde yahut mesnevilerin naat bölümlerinde Mi'raç hadisesine telmihte bulunulan bir bağlamda alıntılanmış ise bu durumda bu ayetin gerçek anlamında ve bağlamında kullanıldığı kabul edilmektedir. Ancak eğer Hz. Muhammed övgüsünde kullanılan bir Arapça unsur şiirde sevgili veya başka bir unsurun

övgüsünde alıntılanmış ise bu unsurları bağlamı değiştirilenler başlığında ve olumluyken yine olumlu anlamda kullanılanlar alt başlığına dahil etmekteyiz.

Biz çalışmamız sırasında, Nevâyî'nin alıntılacağı bazı Arapça unsurların bağlamlarını değiştirdiğini tespit ettiğimiz için, incelememizde öncelikli olarak, şairin yapmış olduğu bağlam değişikliklerinin izlenmesi ve bu değişiklikleri nasıl yaptığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu nedenle, *Gerçek Anlamında ve Bağlamında Kullanılanlar* başlığında temsili sayıda örnekler verilmekle iktifâ edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci kısmı ise *Gerçek Anlamında Bağlamı Değiştirilerek Kullanılanlar* başlığını taşımakta olup kendi içinde önce *Bağlamı Olumlu Değiştirilenler* ve *Bağlamı Olumsuz Değiştirilenler* şeklinde ikiye, daha sonra ise her biri ikiye alt başlığa ayrılmıştır. Araştırmacılara kolaylık olması için bu ikinci kısmın tasnifini aşağıda sunmaktayız. Buna göre, Arapça unsurların bağlamları ve işlevleri bölümünün ikinci kısmı şu şekilde tasnif edilmiştir:

Gerçek Anlamında Bağlamı Değiştirilerek Kullanılan Arapça Unsurlar:

Bağlamı Olumlu Değiştirilenler:

Olumluyken Olumlu Anlamda Kullanılanlar

Olumsuzken Olumlu Anlamda Kullanılanlar

Bağlamı Olumsuz Değiştirilenler:

Olumsuzken Olumsuz Anlamda Kullanılanlar

Olumluyken Olumsuz Anlamda Kullanılanlar

Görüldüğü gibi, Gerçek Anlamında ve Bağlamı Değiştirilerek Kullanılanlar şeklinde tasnif ettiğimiz ikinci bölümümüz de Bağlamı Olumlu Değiştirilenler ve Bağlamı Olumsuz Değiştirilenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zîrâ Nevâyî'nin Arapça unsurların bağlamlarını öncelikle olumlu ve olumsuz yönde değiştirdiği tespit edilmiştir. Bağlamı olumlu yönde değiştirilenler başlığında, ister olumlu ister olumsuz bir bağlamda kullanılmış olsun Nevâyî tarafından olumlu ve yeni bir bağlama taşınan Arapça unsurlar yer almaktadır. Bağlamı olumsuz yönde değiştirilenler başlığında ise gerçek anlamı ve

bağlamı ister olumsuz ister olumlu olsun Nevâyî tarafından olumsuz yeni bir bağlamda kullanılan Arapça unsurlar bulunmaktadır.

Bağlam değişiklikleri tasnif edilirken bağlamından koparılarak yeni bir bağlama taşınan Arapça unsurların, şiirde yeni bir işlev de kazanmış oldukları görülmüştür. Örnek olarak, Kur'an'da cennet tasvirinde kullanılan bir ibarenin Nevâyî tarafından şiirde sevgilinin mahallesini övmek için kullanılması verilebilir. Kur'anî "hakikat"ten dünyevî "mecaz"a ve "cennet"ten "sevgili"ye doğru değişen bu bağlamlarda Arapça unsurlar teşbih, övgü gibi yeni işlevler de kazanmaktadırlar. Dolayısıyla bağlam değişiklikleri tespit edilirken Arapça unsurların şiirde yüklendikleri yeni işlevlerin gösterilmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır. Bu noktaların görünür kılınması ile Nevâyî'nin alıntılama estetiğinde izlediği usûllerin ortaya çıkarılması beklenmektedir. Aşağıda öncelikle Gerçek Anlamında ve Bağlamında Kullanılan Arapça Unsurlar bölümü yer almaktadır.

3.7.1. Gerçek Anlamında ve Bağlamında Kullanılanlar

Gerçek anlamında ve bağlamında kullanılan Arapça unsurlar ifadesi ile alıntılanan unsurun şiirde de aynı anlama gelmesi, aynı bağlamda kullanılması ve aynı işlevi yerine getirmesi kastedilmektedir. Örnek olarak, Hz. Muhammed'in fesahat kudretini ifade eden "ene efsah" (Ben en fasihim) hadisi eğer şiirde de aynı anlama gelecek şekilde eserin naat yahut söz bahsinde alıntılanmış ve Hz. Muhammed'in fesahatini övmek için kullanılmış ise bu unsurlar gerçek anlamında ve bağlamında kullanılan Arapça unsurlar olarak tasnif edilmişlerdir.

Nevâyî, sözlerine ve şiirde kurduğu hayallere delil getirmek amacıyla Arapça unsurları gerçek anlamına ve bağlamına uygun olarak kullanmaktadır. Şairin, beyitte gerçek anlamında ve bağlamında alıntılandığı Arapça unsurları tespit etmemizi sağlayan üslûp özelliği ise bu unsurlardan önce genellikle "Hak dedi", "Nebi dedi" gibi açıklamalarla alıntının kaynağına işaret etmesidir. Nevâyî'nin dîvânlarında her harfin ilk

gazellerinin münacat ve naat olması²⁷⁹ dolayısıyla hem dîvânlarında hem de mesnevîlerinin münacat, naat ve sebep-i te’lif kısımlarında alıntılanan ayet ve hadislerin çoğunlukla gerçek anlamında ve bağlamında kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda sadece işaret etmek amacıyla sunulan örneklerde olduğu gibi alıntıları gerçek anlamında ve bağlamında çoğunlukla delil amacıyla bazen de -özellikle mesnevîlerinde- beraat-ı istihlâl örneği olarak naat kısmına yahut dört halife övgüsüne başlarken gerçek anlamında ve bağlamında kullanılmaktadır.

Aşağıda *Fevâyidü’l-Kiber* dîvânından seçilen örnek, bir ayetdir. İnşirah suresi beşinci ve altıncı âyetlerinde geçen “ma’al-üsri yüsra” (zorlukla beraber bir kolaylık) ayeti, yedi beyitlik gazelin hüsn-i makta’ında alıntılanmıştır. Alıntılanıldığı beyit sırası önemlidir nitekim gerçek anlamında ve bağlamında şairin sözüne delil olarak kullanılan alıntıların çoğunlukla gazelin hüsn-i makta’ında ve hüsn-i maktadan önceki beytinde olduğu görülmektedir. “Hak dedi” takdimi ile sunulan “ma’al-üsri yüsra” (zorlukla beraber bir kolaylık) ayeti “çü” (çünkü) bağlacının da işaret ettiği gibi gazel boyunca ifade edilen fikirleri desteklemek ve onlara delil getirmek amacıyla yer almaktadır. Nevâyî, bu ayeti alıntılamaadan önce dünya zindanından Allah’a ulaşmak isteyen kişinin fenâ ve fakr yolunu tutmasını gerektiğini, gönül düz olursa kıblenin hafif eğri olmasından korkulmasına gerek olmadığını söylemektedir. Fakat bu yol yine de zorluklara doludur. Bu noktada Nevâyî, iktibas ettiği ayeti, müminlerin korku ve kederlerini gidermek için kullanmaktadır. Kur’an’da da bu ayet Hz. Muhammed’i teselli etmekte ve ona müjde vermektedir. Alıntılanan unsur, aynı anlamda ve bağlamında kullanılmıştır.

“Çu Hâk dedi ki ma’ al-üsri yüs müjde sanga

Nè şiddet olsa ‘ıyan kıl taleb songınça ferec” (FK, 97/6)

Allah, sana zorlukla beraber kolaylık olduğu müjdesini verdiği için, ne kadar zor görünse de sen talep et, sonunda sevinç var.

²⁷⁹ Cemal Aksu, “Dîvân Tertibi Bakımından Ali Şir Nevai’yi Diğer Dîvân Şairlerinden Ayıran Özellikler”, *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Adıyaman, 2009, s. 45-51.

Aşağıdaki beyitte ‘Alak suresi beşinci âyetten kısmen iktibas edilen “‘alleme’l-insan” (insana bildirdi) ibaresi beyitteki cümlelerin sebebi olarak gerçek anlamında ve bağlamında alıntılanmıştır. Hz. Muhammed’in peygamberlik vazifesi bu ayetin de içinde olduğu âyetler ile başlamaktadır.

“‘Alleme’l-insānga çün èylep müşerref yol bèrip

Taht-ı cāh u işret üzre ravza-i rızvān ara” (FK, 3/3)

“İnsana, [bilmediğini] öğretti” ayetiyle insanı şerefendirip cennet bahçesi içinde gönlünce yaşayacağı yüksek bir makam verdi.

Nevâî’nin gerçek anlamında ve bağlamında kullandığı Arapça unsurlardan biri de “besmele”dir. Aşağıda *Bedâî’ü’l-Vasat* dîvanında “bismillâh” lafzı gerçek anlamında alıntılanmıştır.

“Nevâîni ol ay kim Rûḥ-ı Ḳudsî kildi enfâsı

Dese bismil kılar-mên nè degey ol gayr-ı bismillâh” (BV, 574/9)

Nefesi Hz. İsa (gibi diriltici) olan o ay yüzlü (sevgili), Nevâî’ye Bismil (kurban) ol dese, bana bismillah deyip sevgilinin dediğini yapmaktan başka bir şey düşmez.

Bir başka örnek ise hadisler arasından seçilmiştir. Aşağıdaki örnekte de görülebileceği üzere şair ilk mısrada dile getirdiği iddiasını ikinci mısrada “Nebi dèdi” diyerek naklettiği hadis ile desteklemektedir. Hadis, beyitte gerçek anlamında ve bağlamında kullanılmıştır.

“Şehning ef’âli èter hayl ü sipāhiga eşer

Çü Nebî dèdi ki en-nāsu ‘alā dîni mülûk” (GS, Kıta 716)

Sultanın hareketleri etrafındaki halka ve askerlere örnek olur, nitekim Nebi de insanlar meliklerinin dini üzerinedir, demiştir.

Ancak Nevâyî’de gerçek anlamında ve bağlamında kullanılan Arapça unsurlar içinde “Hak dëdi”, “Nebi dëdi” ifadeleri ile kaynağına işaret edilerek kullanılanlar oldukça azdır. Şiirde gerçek anlamında kullanım açısından hadisler ve âyetler karşılaştırıldığında, çalışmamızın hadislere dair genel bir değerlendirme kısmında da belirttiğimiz gibi, hadislerin çoğunun gerçek anlamında ve bağlamında kullanıldığı görülmektedir. Gerçek anlamında kullanılan bir başka hadis örneği aşağıda verilen “ene efsah” (ben en fasihim) ve “ene emlah” (ben en güzelim) hadisleridir. Bu iki hadis Garâ’ibü’s-Sıgar’ın Ha harfinin ilk gazelinde alıntılanmış ve şiirde Hz. Muhammed’i övmek amacıyla gerçek anlam ve bağlamında kullanılmıştır.

“Zihî tiling ene efşah tekellüme faşîh

Sën emlah oldung eger dil-rübâlar oldu melih” (GS, 105/1)

Ey sevgili “En fasih benim” sözündeki fesahat senin dilindedir (ve) eğer gönül alıcı o kimseler güzel iseler de sen “en güzelisin”.

Yukarıdaki beyitte, *Garâ’ibü’s-Sıgar*’ın 105’inci gazelinin makta‘ beytinde geçen, Hz. Muhammed’in belagat ve fesahat bahsinde Arapların en üstünü olduğunu ifade ettiği “ene efsah” (Ben en fasihim) hadisi ile Hz. Muhammed’e Hz. Yûsuf’un mu kendisinin mi güzel olduğu sorulduğunda verdiği verdiği “ene emlâh” (ben daha melihim) cevabı²⁸⁰ aynı beyitte birlikte alıntılanmıştır.

Hadislerden başka atasözü ve deyimlerin de çoğunluğu gerçek anlamında alıntılanmıştır. Aşağıda bu bahiste sadece bir örnek sunmak amacıyla, *Garâ’ibü’s-Sıgar*’ın 299’uncu gazelin dokuzuncu beyti sunulmaktadır. Arapça unsurların gerçek anlamında ve bağlamında kullanıldığı bu örnekte “câveze’l-esneyn şâ” (ikiyi aşan yayılır) atasözü beyitte dile getirilen düşüncenin delili olmaktadır.

“Ay Nevâyî Têngri esrârığa til maħrem êmes

²⁸⁰ Bu iki hadisin, şairlerin poetikalarını ifade ederken iktibas ettikleri hadislerden olduğu belirtilir. Bkz.: Mücahit Kaçar, *Şairlerin Işıltısı, Ali Revnakî’nin Revnaku’s-Şuarâ’sı -Molla Câmî’nin Poetikası-*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, Aralık, 2016, s. 71.

Çāk kõnglũng içre tut kim cāveze'l-eşnayn şā'” (GS, 299/ 9)

“Ey Nevâyî, Allah ’ın sırlarına dil mahrem olamaz. O sırrı gönlünde tut, zira ikiyi aşan yayılır.”

Aşağıdaki beyit ise Bedâyi’u’l-Vasat dîvânından alıntılanmış olup beyitte bir kelâm-ı kibâr ve bir hadis birlikte kullanılmıştır. Hz. Ali’ye ait olduğu kabul edilen “lev kuşif” (eğer keşf olursa) sözü ve “men âref” (kendini bilen Rabbini bilir) hadisi gerçek anlamlarında ve bağlamlarında kullanılmıştır.

“Bolmas niķâb açsang dağı çun ħall-i sırr-ı lev-kuşif

Ṭâlibğa nêdür êylemek taḥsîl-i genc-i men ‘aref”(BV, 309/8)

Örtüyü kaldırsan bile “lev kuşif” sırrının çözülmesi mümkün olmaz; “men ‘aref” hazinesini elde etmeye tâlip olan kişinin amacı nedir?

Sonuç olarak bu bölümde gerçek anlamında ve bağlamında kullanılan Arapça unsurlardan birer örnek sunulmuştur. Arapça unsurlar içinde âyetlerin bir kısmının fakat hadisler, atasözleri-deyimler ve kelâm-ı kibârların büyük çoğunluğunun gerçek anlamında kullanıldığı görülmüştür. Arapça unsurların gerçek anlamında ve bağlamında kullanılması Nevâyî’nin alıntılama estetiğinde en baskın olan üslûp özelliğidir. Ancak âyetler içinde bağlamı değiştirilen Arapça unsurlar ile arasında oldukça az bir fark bulunmaktadır. Çalışmamızda Nevâyî’nin bağlam değişikliklerini nasıl ve niçin yapmış olduğunun ortaya çıkarılması hedeflendiği için, aşağıdaki bölümlerde bağlamı değiştirildiği tespit edilen Arapça unsurlar yer almaktadır. Bağlam değişikliğinin yönü olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ana başlıkta incelenmiştir.

3.7.2. Gerçek Anlamında Bağlamı Değiştirilerek Kullanılan Arapça Unsurlar

Alî Şîr Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde kullanmış olduğu Arapça unsurlar, ayet ve hadis iktibaslarından, şairi bilinen yahut bilinen şairlere isnad edilen mısraların

tazmîninden, onbeşinci asırda yaygın olarak kullanılan Arapça atasözü ve deyimlerden ve kelâm-ı kibârlardan oluşmaktadır.

Alî Şîr Nevâyî'nin alıntılacağı Arapça unsurların türleri kendi içinde karşılaştırıldığında hadisleri, atasözlerini, deyimleri ve kelâm-ı kibârları genellikle gerçek anlamında ve bağlamında kullandığı görülürken âyetleri alıntılarken çoğunlukla bağlamlarını değiştirdiği tespit edilmiştir. Nevâyî'nin alıntılama estetiğini oluşturan usûllerden birinin, şairin Arapça unsurların bağlamlarını şiirin anlam dünyasına uygun olarak değiştirmesi olduğunu özellikle âyetleri dikkate alarak söyleyebiliriz. Tür olarak bu üslubun sadece âyetlerde baskın olmasına rağmen âyetler, diğer dört türün -hadis, atasözü-deyim-şiir ve kelâm-ı kibârların- toplamından daha fazladır. Bu nedenle âyetlerin genelinde bulunan bir üslûb özelliği Nevâyî'nin alıntılama üslûbu olarak baskın bir özellik hâline gelmektedir.

Bu bölümde, öncelikle şairin olumlu yeni bir bağlama taşıdığı Arapça unsurlar, gerçek anlam ve bağlamlarına göre iki alt başlığa ayrılmıştır. Gerçek anlam ve bağlam olumluyken Nevâyî tarafından da olumlu fakat yeni bir bağlamda kullanılanlar ile gerçek anlam ve bağlam olumsuz iken Nevâyî tarafından olumlu yeni bir bağlama taşınan Arapça unsurlar Bağlamı Olumlu Değiştirilenler başlığının ilk kısmını teşkil etmektedirler. Bu başlığın ikinci kısmı ise Nevâyî'nin olumsuz bir bağlamda kullandığı Arapça unsurlar, gerçek anlam ve bağlamlarına göre iki alt başlıkta incelenmiştir. Gerçek anlam ve bağlam olumsuz iken Nevâyî tarafından da olumsuz bir bağlamda kullanılanlar ve olumsuz olmasına rağmen Nevâyî tarafından olumlu ve yeni bir bağlamda kullanılan Arapça unsurlar ikinci kısmın alt başlıklarıdır.

3.7.2.1. Bağlamı Olumlu Değiştirilenler

Alî Şîr Nevâyî'nin alıntılama estetiğinde tespit edilen hususlar arasında, şairin, Arapça unsurların bağlamlarını değiştirmesi ve olumlu yeni bir bağlamda kullanması öne çıkmaktadır. Bağlamı olumlu yönde değiştirilen unsurlar, kaynak metinde olumlu ya da olumsuz olabilmekteyken Nevâyî tarafından olumlu yeni bir bağlama taşınmaktadırlar.

Bu bölümde Arapça unsurlar, kaynak metinde olumlu ve olumsuz oluşları dikkate alınarak olumlu bağlamda kullanılanlar olarak bir arada değerlendirilmiştir.

Kaynak metinde olumlu iken yine olumlu anlamda kullanılan unsurların başında peygamberlerin hikayelerinin anladıldığı âyetler olmak üzere, cennet tasvirlerini içeren âyetler, Hz. Muhammed'in fesahat ve belagat kuvvetini öven hadisler, nasihat içeren atasözleri-deyimler ve kelâm-ı kibârlar yer almaktadır. Ancak helâk edilen geçmiş kavimlerin yaşantısından getirilen bazı misaller, kıyamet tasvirleri, sakınılması gereken davranışlar veya bir müşrik tarafından kurulduğu nakledilen bir cümle ve ona verilen cevap da Kur'an'da bulunan ifadelerdendir. Bunun sonucunda alıntılanan âyetlerin içinde olumsuz bir bağlama ait olan hatta bir müşriğin dilinden nakledilen ifadeler de bulunabilmektedir. Kaynak metinde olumsuz iken olumlu bağlama taşınan unsurların saydığımız bu konulardan seçildiği görülmektedir. Nevâyî, bu tarz unsurları da şiirde olumlu başka bir hayalin içinde kullanabilmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde, gerçek anlam ve bağlamları ister olumlu ister olumsuz olsun, Nevâyî tarafından olumlu anlamda ve bağlamda kullanılan Arapça unsurlara yer verilmektedir. Öncelikle gerçek anlam ve bağlamında olumluyken yine olumlu bir bağlama, daha sonra ise olumsuzken olumlu bağlama taşınan unsurların geçtiği beyitler aşağıda sunulmaktadır.

3.7.2.1.1. Bağlamı Olumluyken Anlamı Başka Olumlu Bağlamda Değiştirilenler

Alî Şîr Nevâyî'nin olumlu bir anlamda ve bağlamda bulunan Arapça unsurları şiirlerinde yine olumlu ve yeni bir bağlamda kullandığı ve bu unsurların çoğunlukla âyetlerden oluştuğu görülmektedir. Bu bölümde sırasıyla önce âyetlere, hadislere, şiirlere, atasözleri-deyimlere ve kelâm-ı kibârlara yer verilmektedir.

Nevâyî'nin yeni bir bağlamda kullandığı âyetlerden "ahsenü'l-kasas", kıssaların en güzeli anlamına gelmekte olup *Nevâdirü's-Şebâb*'taki gazelde sevgilinin yüzünün övgüsü için, *Leylî vü Mecnûn* mesnevisinde ise Nevâyî'nin Molla Câmî için yazdığı

methiye kısmında Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi yazdığını ifade etmek ve eseri övmek amacıyla iktibas edilmiştir.

“Hüsn âyeti ki kildi yüzüng kışşâsıda naşş

Tang yok têssem ki şânıdadur ahsenü'l-kaşşâş” (NŞ, 272/1)

Ey sevgili, güzellik ayeti, senin yüzünün hikâyesini sağlam hükümlerle ortaya koymak için geldi. Eğer, ben ‘hikâyelerin en güzeli’ [senin yüzünün] şânındadır desem, buna şaşılmaz.

“Çün kıldın ahsenü'l-kaşşâş fen

Ol kışşâ uluska boldı ahsen” (LM, 370)

Sen kıssaların en güzelini [yazmayı] sanat hâline getirdiğin için, o hikâyen insanlar tarafından en güzel kabul edildi.

Görüldüğü gibi, Nevâyî, Yûsuf suresinde geçen “ahsenü'l-kasas” ayetini iki defa iktibas etmiş olup ikisinde de olumlu bir bağlama taşımaktadır. Aşağıdaki beyitte ise, İnsan suresi 18'inci ayet kısmen iktibas edilmiş olup alıntılanan “aynan tüsemmâ selsebil” (selsebil denilen bir pınar) ifadesi beyitte, âyetteki bağlamına telmih ile cennet tasvirinde kullanılmıştır.

“Deyr cennet hür-i ‘ayndur hûbluqtın muğ-beçe

Mey zülâli birle köp ‘aynân tüsemmâ selsebil” (BV, 374/6)

Meyhane, cennettir; sakiler ise güzellikleriyle [âdeta] hurilerdir. [Orada içilen] şarap ise tatlılığıyla selsebil denilen cennet pınarından doldurulmuştur.

Aşağıdaki beyitte yine İnsan suresi 18'inci âyetten kısmen alıntılanan “aynen tüsemmâ selsebil” (Selsebil denilen bir pınar) ifadesi bulunmakta olup bu ibare de olumluyken yine olumlu bir başka bağlama taşınmaktadır. “Selsebil denilen pınar” aşağıdaki beyitte sevgilinin dudaklarının ıslaklığına hasredilmiştir.

“Ëy cemâling ravzası firdevsî bağı dek cemîl

Lebleringning kevsari ‘aynen tüsemmâ selsebîl” (FK, 389/1)

Ey yüzünün güzelliğinin bahçesi, Firdevs cenneti gibi güzel olan ve dudaklarının Kevser gibi tatlı olan suyu selsebil denilen cennet pınarı olan sevgili...

Nevâyî, İnsan suresi 18’inci âyette geçen “‘aynen tüsemmâ selsebil” (Selsebil denilen pınar) ifadesini *Bedâyi’u’l-Vasat*’ta sevgilinin gözüne hasrederken *Fevâyidü’l-Kiber*’de sevgilinin dudağına hasretmektedir. Bu ayet, Nevâyî’nin iki gazelinde de olumluyken yine olumlu fakat bir başka bağlama taşınmıştır.

Nevâyî iktibas ettiği âyetleri bazen sadece gerçek anlamında bazen de hem gerçek hem de Kur’an’daki bağlamına telmih ile yeni bir bağlamda kullanmaktadır. “Besmele” Nevâyî’nin mısralarında hem gerçek anlamında “besmele” olarak hem de aşağıdaki beyitte görülebileceği gibi sevgilinin kaşlarını övmek ve bir kitabın iki sayfasında iki besmele yazılmış olduğu hayâlini kurmak amacıyla teşbih için alıntılanmıştır.

“Bu nev‘ oldum cemâling muşhafının sırrıdın âgeh

Ki fihristide kildi êkki kaşing êkki bismillâh” (BV, 524/1)

Ey sevgili, senin yüzünün kitabının sırrına şöyle vâkıf oldum ki o kitabın fihristinde bulunan iki kaşın iki besmeledir.

Aşağıdaki iki beyitte olumluyken yine olumlu başka bir bağlamda kullanılan “hablillâh” (Allah’ın ipi) ibaresine atıfla kullanılan “habl-i metîn” yer almaktadır. *Seb‘a-yı Seyyâr*’de eserin naat kısmında ve *Sedd-i İskenderî*’de İsrâ suresi 70’inci âyette geçen “lekad kerremnâ benî âdeme” (And olsun biz insanoğlunu şerefli kıldık)²⁸¹ ibaresi ile başlıklandırılmış LXI numaralı bölümde, yeryüzünü gezip görmek gerektiği²⁸² anlatılırken iktibas edilmiştir.

²⁸¹ Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Kur’an-ı Kerim Meali, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011, s.309.

²⁸² Eseri yayına hazırlayan Prof. Dr. Hatice Tören, metin neşrinin takdim yazısında bölümlerin özetlerine yer verir. Bu ayetle ilgili bir diğer önemli husus bir önceki bölümde İskender’in Çin’den Güney Afrika’ya seyahat etmesidir. Daha sonra İsrâ suresi 70’inci ayet ile başlıklandırılmış, “habl-i metîn” ayetinin de içinde bulunduğu bölümde gezip görmenin önemi anlatılmaktadır. Bkz.: Ali Şîr Nevâyî, **Sedd-i İskenderî İnceleme Metin**, Hazırlayan: Dr. Hatice Tören, Ankara: TDK Yayınları, 2001, s.25.

“Ĥây-ı çehing alarğa *mā* ²-i *ma* ³în

Tār-ı zülfüng alarğa *ḥabl-i metîn*” (SS, 163)

(Ey Sevgili), senin çene çukurundaki karaltı onlar için akarsu, saç telin ise kurtuluşa götüren sağlam iptir.

“Közidin ⁴ıyân nūr-ı ⁵ayne’l-yakîn

Saçıda nihân tâb-ı ḥable’l-metîn” (Sİ, 5268)

[Ey sevgili] ayne’l-yakîn nuru senin gözünde parlar, habl-i metin kıvrımı saçında saklanır.

Nevâyî’nin iktibas ettiği âyetlerden “kurretu’l-‘ayn” (göz aydınlığı) ibaresi olumlu ve yeni bir bağlama taşınan unsurlardan biridir. Kur’an’da evlat sahibi olmaktan duyulan sevinci ifade etmekte iken Enes b. Malik’ten nakledilen hadise göre ise Hz. Muhammed’in namaz gözümün nuru kılındı dediği nakledilmektedir.²⁸³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ibare Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde lafız olarak altı (6) defa iktibas edilmiştir. Aşağıda Nevâyî’nin iki farklı mesnevisinden alınan “kurretu’l-‘ayn” örnekleri sunulmaktadır.

“Şâh ⁶ömriğa zîb ile zeyn ol

Şâhğa belki kurretu’l-⁷ayn ol” (SS, 3950)

O Şâh’ın ömrünün süsüdür; hatta O, Şâh için göz aydınlığıdır.

“Ĥarc étip maḥzen âşkâr u nihüft

Kurretü’l-⁸aynın éyledi anga cüft” (SS, 4006)

Gizli açık sırları ortaya döküp göz aydınlığını ona eş eyledi.

²⁸³ Nesâî, “İşratü’n-Nisâ”, **Hadislerle İslâm Ansiklopedisi**, c.4, 2. Baskı, Ankara, 2013, s.209.

“Kurretü’l-‘ayn” *Seb‘a-yı Seyyâr*’da Hüsrev’in kızından bahsedilen beyitlerde geçmekte ve olumlu bağlamda kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyit ise *Garâ‘ibü’s-Sıgar* ve *Fevâйдü’l-Kiber* mesnevilerinde bulunan Sâkînâme’lerin ikisinde de yer almaktadır.

“Aning kurretü’l-‘ayn köp allıda

İlikide peymâne cānāneî” (GS, Sâkînâme, IV/3)

Onun gözünün aydınlığı hep önünde ve sevgilinin şarap kadehi daima elindedir.

Lisânü’t-Tayr mesnevisinde “Kuşların Yol Keyfiyettin Hüdhuddin Su’âli ve Aning Cevâbı” başlıklı kısımdan sonra Şeyh San’an hakkında bir ara hikaye anlatılmaktadır. Nevâyî “lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh” sözünü yine olumlu fakat yeni bir bağlamda kullanılmıştır.

“Asradı köp özni istiğfar ètip

Ağzıda lâ-ğavleni tekrâr ètip” (LT, 1135)

Kendini, çok tövbe ederek, ağzında lâ havle sözünü tekrar ederek korudu.

“Şûh açkaç şu‘le-i ruhsârını

Örtedi lâ-ğavlü istiğfârını” (LT, 1136)

O güzel, yüzünün alevini gösterince, lâ havle tövbesini ateşe verdi.

Nevâyî, *Seb‘a-yı Seyyâr*’ın 2109-2388’inci beyitleri arasında Zeyd adındaki bir kuyumcunun, Kostantiniyye’ye gelip şehrin girişindeki kiliseye sığınmasına dair bir hikaye anlatmaktadır. Aşağıdaki beyitte Zeyd’in, haklın güvenini kazanması ve kilisenin altından olan putlarını altın kaplama demir putlarla değiştirmesi anlatılmakta²⁸⁴ ve bu kısımda kelime-i tevhid zikredilmektedir. Suretâ bir hırsızlık hikâyesi anlatılırken putların

²⁸⁴ Ali Şer-i Nevâyî, *Seb‘a-yı Seyyâr*, Hazırlayan: Güzin Tural, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015, s-32-33.

teker teker yok olması eserde kelime-i tevhidin iktibas edilmesi ile olumlu bağmalama taşınmaktadır.

“Tâ ki küffâr ilâhıdın bir ilâh

Qalmadı lâ ilâhe illallâh” (SS, 2267)

Kafirlerin taptığı ilâhlarlardan biri kalmayıncaya kadar “Allah’tan başka ilah yoktur” söylendi.

Nevâyî’nin olumlu bağlamda kullandığı bir diyet ayet “le’ezidenneküm” (size nimetlerimi daha çok vereceğim) ayetidir. Nevâyî, *Hayretü’l-Ebrar* mesnevisinin üçüncü makale başlıklı kısmında İbrahim suresi 7’inci âyetten kısmen “le’azidenneküm” ibaresini iktibas etmiştir. Alıntılanan ibare, âyetteki bağlamında olduğu gibi yine olumlu fakat yeni bir bağlamda kullanılmıştır. Mesnevisinin bu bölümünde, Sultan’a nasihatler yer almakta ve adalet övülmektedir. Bu kısımda, savaşta tek oğlunu kaybeden bir kadının Hüseyin Baykara’dan davacı olma hikâyesi anlatılmaktadır.

“şükr kılıp eylemeseng üstülüm

déptür özi kim le’ezîdenneküm” (HE, 1320)

Kendisi (Allah), şükreder ve zulmetmezseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim demektedir.

İhlas suresi 4’üncü “ve lem yekün lehu küfüven ehad” (Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir) ayetinden kısmen iktibas edilen “lem yekün” ibaresi, “yoktur” anlamına gelmekte ve Kur’an’daki bağlamında Allah’ın eşinin benzerinin olmadığını ifade etmektedir. Bu ayet, *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde, Çin Hakânı’nın İskender için verdiği ziyâfet bölümünde iktibas edilmiştir. Ayetin kullanıldığı sahnede İskender, Çin ülkesine girerken bu ayeti okumaktadır. Sonuç olarak, iktibas edilen ayet olumlu bir bağlamdan yine olumlu başka bir bağlama taşınmıştır.

“Bu haşmet bile husrev-i tâc u taht

Kirip Çîn diyârığa ferhunde-baht

Körüp eyle şehri çarh-ı kühen

Oğup mişliğa aytıp lem yekun” (Sİ, 4652-4653)

Bu gösterişli krallık tacı ve tahtı ile Çin ülkesine girdi. Eski dünyanın şehri(ni) gördüğünde, eşi benzeri yoktur (ayetini) okudu.

Necm suresi 17’inci âyette geçen “mâ zâga’l-basa” (göz şaşmadı) ibaresi, Miraç Gecesinde Hz. Muhammed’in gördüklerinde yanılmadığını ifade etmektedir. Nevâyî bu ayeti hem gerçek hem de yeni ve olumlu bir bağlamda kullanmıştır. *Ferhad ü Şîrîn*, *Lisânü’t-Tayr* ve *Sedd-i İskender*’i de eserin naat kısmında alıntılarken Garâ’ibü’s-Sıgar’da sürmeye teşbih edilerek sürme-i mâ zâg terkinde ve dîvân şiirindeki sevgilinin gözünün övgüsünde kullanılmıştır. Âyetler bölümümüzün değerlendirme kısmında belirttiğimiz gibi Nevâyî’nin sevgili övgüsünde kullandığı âyetler şairin gazellerindeki sevgilinin çok katmanlı okumasına imkan sağlamaktadır.

“Ël közin nûr-ı şefâ‘ at bile yarutқанına

Tartқан sürme-i mâ-zâg iki közdür güvehing” (GS, 351/6)

Ey sevgili, insanların gözünü şefa‘at nuru ile aydınlattığına şahidin, “şaşmadı” sürmesi ile sürmelenmiş iki gözdür.

Nur suresi 35’inci ayet hakkında müstakil eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir.²⁸⁵ “Allah göklerin ve yerin nûrudur” diye başlayan bu âyetten kısmen alıntılanan “nûru’n-‘alâ nûr” ibaresi “nur üstüne nûr” anlamına gelmekte âyette hidâyet ve Allah’ın varlığı bağlamında kullanılmaktadır. Bu ayet, Nevâyî tarafından yine olumlu fakat gazelde sevgilinin yüzünün aydınlığını övmek için alıntılanmıştır.

“Yüzüng rüşeninging hem rüşen èy hûr

²⁸⁵ Gazzalî’nin Mişkâtü’l-Envâr adlı eseri bu örneklerden biridir. Bkz. Gazzalî, **Mişkâtü’l-Envâr**, Hazırlayan: Asım Cüneyd Köksal, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

Alarının şânında nûrun ‘alâ nûr’ (FK, 168/1)

Ey hûri (gibi güzel sevgili), yüzün ve yüzünün aydınlığı çok parlaktır. Nitekim ‘nûr üstüne nûr’ ayeti onların (yüzünün ve yüzünün aydınlığı) şânında (inmiştir).

Nevâyî, İnsan suresi 21’inci âyetten kısmen iktibas edilen “Şaraben tahûra” tertemiz bir şarap anlamına gelmekte ve *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde Derençer Irmağı’nı övmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

“Kayu rez şarâben tahûrâdur ol

Kiçe kûndüz âşâm-ı havrâdur ol” (Sİ, 2872)

Ne üzümü! O, tertemiz bir şaraptır, orası da gece gündüz yiyip içilen bir mâbettir.

Aşağıdaki beyitte, “Güneşe yemin olsun” anlamına gelen “ve’ş-şems” ayeti, sevgilinin güzellik unsurlarından yüz güzelliğine hasredilmiştir.

“Cemâling âyine ve’ş-şems közgüsü nâzil

Közüng qarasığa mâ-zâğ sürmesi hem-râh” (GS, 536/2)

Ey sevgili, senin yüzünün dolunayına “güneşe yemin olsun” aynası tutulmuştur, senin gözünün karasına ise “şaşmadı” sürmesi yoldaş olmuştur.

Buraya kadar sunulan âyetler, Nevâyî’nin olumluyken yine olumlu bağlamda kullandığı âyetlerden oluşmaktadır ve bu âyetlerin övgü amacıyla kullanıldıkları görülmektedir. “Ahsenü’l-kasas”, “aynen tüsem mâ selsebil”, “bismillâh”, habl-i metîn”, “irci’î”, kâbe kavseyn”, “kurette’l-’ayn”, “lâ kuvvete illâ billâh”, “le’ezidenneküm”, “lem yekün”, “leyletü’l-kadr”, “mâ’a’l-üsr yüsra”, “mâ zâga’l-basar”, “nûrun âlâ nûr”, “şarâben tahûr”, “ve’ş-şems” âyetleri olumluyken yine olumlu başka bir bağlamda kullanılan âyetlerdir.

Hadislerin büyük çoğunluğu ise gerçek anlamında ve bağlamında kullanılmışlardır. Ancak aşağıda olumlu bir bağlamdan yine olumlu başka bir bağlama taşındığı tespit edilebilen üç hadis sunulmaktadır. Bu hadislerin gerçek anlamına telmih

bulunmakla beraber mesela aşağıda ilk olarak sunulan “hayru’l-umûr” hadisi, *Sedd-i İskenderî* mesnevisinin olay örgüsünün içinde Çin Hakanı’nın İskenderi ağırladığı bölümden sonra gelmekte ve bu misafirliği anlattıktan sonra nasihat maksadıyla hadis alıntılanmaktadır.

“Êşingge salıp eger hevâ ’ü’z-żayf nûr

Tutup mer’î âyîn-i hayrû’l-umûr” (Sİ, 4799)

Misafir ağırlama arzusu senin kapına nur saçtığında, “işlerin hayırlısı” (orta yolda) (olanıdır) sözüne riayet edip...

Aşağıdaki beyit ise *Lisânü’t-Tayr*’da İbrahim Edhem’in Belh’ten Nişâbur’a yaptığı ve yedi yıl süren yolculuk sırasında gündüz oruç tuttuğunu gece ise namaz kıldığını anlatmak ve onu övmek için kullanılmıştır. Böylelikle, olumlu bağlamdaki bir unsur mesnevide yine olumlu ve yeni bir bağlama taşınmaktadır.

“Anda sultân şâyimü’ d-dehr êrdi kûn

Ol şıfat kim kıyîmü’l-leyl êrdi tûn” (LT, 2143)

Orada Sultan, gündüz oruçlu, gece ise kıyamda namaza durmaktaydı.

Aşağıdaki beyitler ise ise, *Hayretü’l-Ebrâr*’da Bediüzzaman Bahadır Han için yazılmış yirminci makalede geçmekte ve gazelin sunulduğu kişinin bilinmesi sayesinde Bediüzzaman Mirzâ’ya nasihat etmek için alıntılandığı görülmektedir.

“Âdem esrârının icmâlini kıldıng tafşîl

Mundın êrkin ki dëding el-veled-i sırr-ı ebîh” (NŞ, 522/2)

[Sen] Hz. Adem’in sırlarının kapalılığını açıkladın; bu nedenle “Çocuk babanın sırrıdır” dedin.

“İşte eger şahğa şebih olga sên

El-veledü sırru ebîh olga sên” (HE, 3773)

Eğer şaha benzemek istersen, “Çocuk babanın sırrıdır” [sözündeki gibi] ol.

Sonuç olarak on yedi (17) ayetin ve üç (3) hadisin olumlu bir bağlamdan yine olumlu başka bağlama taşındığı görülmektedir. Gazelde sevgilinin yüzünün aydınlığı için “ve’ş-şems” ve “nûr’un ‘alâ nûr”, sevgilinin gözlerinde sürme için “mâ zag”, sevgilinin kaşları için “kâbe kavseyn” ve “bismillah”, sevgilinin dudakları için “‘aynen tûsem mâ selsebil” alıntılanmış ve bu Arapça unsurlar gazelde övgü için kullanılmışlardır.

Nevâyî, mesnevîlerinde de bazı hikâye kişilerini tasvir ederken ayet ve hadis iktibasları yapmaktadır. Bu hikâye kişileri Şeyh San’an ve Hüsrev’in kızıdır. Lisânü’t-Tayr’da Şeyh San’an tasvirinde “lâ havle” ibâresi, Hüsrev’in kızını överken de “kurretü’l-‘ayn” ibaresini iktibas etmektedir.

Bazen de mekân övgüsü için Arapça unsurun bağlamını değiştirmiştir. Derençer Irmağı için “şarâben tahûr” ve Çin ülkesi için “lem yekûn” ibarelerini iktibas etmiştir. Molla Câmi’nin yazmış olduğu *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisini övmek için de “ahsenü’l-kasas” ayetini iktibas etmektedir.

Olumlu bir bağlamdan yine olumlu başka bir bağlama taşınan Arapça unsurlar arasında yer alan üç hadis ise Türkçede “İşlerin hayırlısı orta (yolda) olandır” şeklinde bilinen “hayru’l-umûr” hadisi, gündüz oruçlu, gece ayakta (namazda) olmayı ifade eden “sâyimü’d-dehr kâyimu’l-leyl” ve evlat babanın sırrıdır anlamına gelen “el-veledü sırrı ebihi” hadisleridir. Bu unsurlardan “sâimu’d-dehr” İbrahim Edhem övgüsünde kullanılmaktayken “el-veledü sırrı ebihi” gazelde Bediüzzaman Mirza’ya nasihat ve övgü maksadıyla alıntılanmıştır.

Tespit edebildiğimiz yirmi (20) Arapça unsur olumluyken olumlu ve yeni bir bağlama taşınmıştır. Nevâyî bağlamını değiştirdiği Arapça unsurları övgü ve teşbih maksadıyla kullanmaktadır.

3.7.2.1.2. Bağlamı Olumsuzken Anlamı Olumlu Bağlamda Değiştirilenler

Arapça unsurlar arasında olumsuz bir bağlamda kullanılan çeşitli cümleler veya ibareler bulunabilmektedir. Özellikle Kur'an'da geçmiş kavimlerin yaşantılarından örnekler verilen yahut bir müşrik tarafından Hz. Muhammed'e sorulan bir sorunun bulunduğu surelerde bazı ifadeler olumsuz bir bağlama ait olabilmektedir. Bazen bir kıyamet sahnesine ait olan bazen de cehennemin dile geldiği bu cümleleri Nevâyî olumlu bağlama taşıyarak kullanabilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla olumsuz bir bağlamdan olumlu bir bağlama taşınan unsurların tamamı âyetlerden oluşmaktadır.

Kâf suresi 30'uncu âyette geçen "Daha yok mu?" anlamına gelen "Hel min mezid?" ibaresi âyette cehennemin bir insan gibi dile gelerek söyleyeceği nakledilen bir cümledir. Cehennemin büyüklüğünün anlatıldığı bu bağlamda geçen cümlenin, müşrikleri korkutmak amacı taşıdığı söylenebilir. Alî Şîr Nevâyî ise âyetten alıntıladığı bu cümleyi olumlu bir bağlama taşımaktadır.

Ali Şîr Nevâyî, *Lisânü't-Tayr* mesnevisinde bu sözü cehennemin söylediği bir cümle olmaktan çıkararak Şeyh San'an'ın, vefâlı müridine söyletmektedir. Bu Arapça unsur, beyitte müridin manevi derecesini ifade etmektedir.

"Şeyhka bar êrdi bir fâni mürîd

'İşk câmıdın urup hel min mezîd" (LT/1401)

Şeyhin "daha yok mu" diye aşk kadehini soran, fenâ makamına eren bir müridi vardı.

Aşağıda ise Bâyezîd-i Bistâmî'nin ancak "Hel miz mezîd?" (Daha yok mu?) mertebesine eriştikten sonra halvetten çıktığı anlatılmaktadır. Bu cümle cehennemin cümlesi olamaktan çıkmış manevi bir makamın ifadesi olmuştur.

"Halvetidin çıktı bir tün Bâyezîd

Kim ol êrdi kâbil-i hel min mezîd" (LT/1604)

"Daha yok mu?" derecesine erişmiş olan Bâyezîd, bir gün halvetinden çıktı.

Aşağıdaki beyitte ise “Hel min mezîd?” (Daha yok mu?) cümlesi bu defa Bâyezid-i Bistâmî’yi rüyasında gören müridi tarafından Bistâmî’ye hitaben kurulan bir cümle olarak olumsuz bir bağlamdan olumlu başka bir bağlama taşınmaktadır.

“Bir tün anı tüşte kördi bir mürîd

Dêdi êy içken mey-i hel min mezîd” (LT/2299)

Bir mürid bir gün onu rüyasında gördü ve “Ey ‘daha yok mu?’ içkisini içen” diye seslendi.

Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde olumsuz bir bağlamdan olumlu bağlama taşınan bir diğer ayet, halk arasında nazar âyetleri diye meşhur âyetlerden biri olan Kalem suresi 51’inci ayettir. Ayetin bağlamında Hz. Muhammed’e düşmanlık eden müşriklerin ona nazar ettiklerinde bahsedilmektedir. Bu ayetin *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde kullanıldığı bağlam ise İskender’in seddi tamamladığı kısımdan sonra gelen vatan sevgisi hakkındadır. Bu bölümde şair vatandan ayrılmamayı çeşitli zorluklara katlanmanın sonunda kazançlı çıkacağını bu ayeti de alıntıladığı beyitlerde anlatmaktadır.

“Nê sâ‘ at ki yüzlense kām u murād

Saçıp otka isfend okung in yekād” (Sİ, 5813)

Arzu ve dileklerim yüzünü bana döndüğünde üzerlik tohumunu ateşe salıp “in yekad” okuyun.

Nevâyî, “in yekad” (neredeyse) ifadesini *Leylî vü Mecnûn* mesnevisinde de iktibas etmekte ve olumlu bir bağlamda; feleğin, iki âşığı önce ayırdığı sonra bir gece ansızın kavuşturduğu sahnede kullanmaktadır. Bu kavuşma anında tüm gezegenler sessizdir. Felek de “in yekad” ayetini yazmaktadır. Hikâye açısından, kavuşma sahnesinde Hz. Muhammed’e nazar eden müşriklerden bahsedilen bir ayetin, iki sevgilinin kavuşma sahnesinde kullanılması bu kavuşmanın tehlikeler içerdiği şeklinde yorumlanabilir.

“Tang atkuça yummayın közin tēr

Ëyler êdi inyekād taḥrîr” (LM, 2841)

Güneş doğana kadar uyumazdı, “neredeyse” [ayetini] yazardı.

Aşağıda ise, *Hayretü’l-Ebrâr* mesnevisinde Enbiya suresi 104’üncü âyetten kısmen iktibas edilen “ketayyi’s-sicill” (yazılı kağıt tomarlarının dürülmesi gibi) ibaresinin kullanıldığı bir beyit bulunmaktadır. Alî Şîr Nevâyî, kıyameti tasvir eden bu ayeti bağlamından çıkararak olumlu bir bağlama, Molla Câmi’yi övmek için kullanmaktadır. Nevâyî’nin, bu değişikliği yaparken, ibarenin kelimelerini gerçek anlamında kullanmak suretiyle sadece teşbih olarak ele aldığı görülmektedir. Sonuçta, kıyamet anı için kullanılan bir teşbih, *Hayretü’l-Ebrâr* mesnevisinde Molla Câmi övgüsünde kullanılmıştır.

“Seyrde kim çarhını eylep hacîl

Ṭay kılıban arz ketayyi’s-sicil” (HE, 483)

Seyr-i sülûkta arzı bir kağıt tomarı gibi dürüp (mekânlar arası gezmesiyle) feleği kısıktandır.

Aşağıdaki beyitte ise, Nuh suresi 5’inci âyetten kısmen iktibas edilen “leylen ve’n-nehâra” (gece ve gündüz) ibaresi alıntılanmıştır. Ayete göre, alıntılanan bu ibare Hz. Nûh’un dilinden aktarılan bir cümlede geçmektedir. Ayetin tamamının “Nûh, şöyle dedi: ‘Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim’” şeklinde olup bu âyette Hz.Nûh kavminin küfürde ısrarcı olmasından yakınmaktadır. Surenin bütününe hâkim olan duygu Hz. Nûh’un kavminin kötülüklerinden duyduğu üzüntü ve endişedir. Nevâyî bu sureden Hz. Nûh’un dilinden söylenen cümleden “leylen ve’n-nehâra” lafzını alıntılar ve bu alıntıyı (gece ve gündüz) olumlu bir bağlama taşır. Nevâyî, bazı ayet iktibaslarında sure ve konusu ile ilişki kurarken bazen de bu örnekte olduğu gibi iktibas sadece kelime anlamını değerlendirerek kullanmaktadır.

“Gîsû vü yüzüng sünbülî vü berg-i gülidin

Dîvâne-mên ü şifte leyle’n ve nehârâ” (BV, 6/3)

Ey sevgili, senin saçının sümbül gibi olan kokusundan ve yüzünün gül yaprağı gibi olan renginden, gece ve gündüz deli dîvâne olmuştayım.

Aşağıdaki beyitte ise Mülk suresi 30’uncu ve son ayet kısmen alıntılanmıştır. Ayetin tamamı “De ki: ‘Söyleyin bakalım: Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akar su getirir?’” şeklinde olup kısmen alıntılanan “mâin mâ’in” temiz bir akarsu anlamına gelmektedir. Bu âyette Hz. Muhammed’e hitaben müşriklere yöneltilen retorik bir soru bulunmaktadır. Zîrâ Mülk suresinin ilk ayeti, ölümü ve hayatı yaratanın Allah olduğunu belirtilerek başlar. Surenin sonunda sıralanan sorular aslında soru değil müşriklere cevap olarak düşünülebileceği belirtilmiştir.²⁸⁶ Müşriklere yöneltilmesi istenen bir cümleden alıntıldığı için olumsuz bir bağlamda olduğu düşünülebilecek bu cümleden alıntılanan temiz bir akar su (mâi mâ’in) Nevâyî tarafından *Seb’a-yı Seyyâr’ın* naat bölümünde Hz. Muhammed övgüsünde kullanılarak olumlu bir bağlamda ve anlamda iktibas edilmiş olmaktadır.

“Hây-ı çehing alarğa *mā ʿi mā ʿîn*

Târ-ı zülfüng alarğa *ḥabl-i metîn*” (SS, 163)

(Ey Sevgili), senin çene çukurundaki karaltı onlar için akarsu, saç telin ise kurtuluşa götüren sağlam iptir.

Kehf suresi 22’inci âyetten iktibas edilen “Rabühüm kelbühüm” ibaresi “dördüncüleri köpekleridir” anlamına gelmektedir. Kur’an’da, Ashab-ı Kehf olarak bilinen korunmuş imanlı gençlerin sayıları hakkında çeşitli rivâyetler bulunduğu, dört veya beş kişi olduklarını söyleyenler olduğu dile getirilmektedir. Ancak sadece Allah’ın bildiği bir konuda iddia sahibi olmak bu âyette yerilmektedir. Nevâyî olumsuz bağlamdaki bu âyetten alıntılacağı lafzı Hamse’sinin ilk mesnevisi Hayretü’l-Ebrâr’da kendi nefsine teşbih ederek kullanır. Her ne kadar kendisinin “dördüncüleri olan köpekleri” gibi olduğunu söyleyese de bu aslında içinde bir fahr da taşımaktadır. Zîrâ Nizâmî, Emir

²⁸⁶ **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, c.5, s. 425.

Hüsrev Dihlevî ve Mollâ Câmî Nevâyî'nin mesnevi sahasında peşlerinden gittiği üç isimdir. Sonuç olarak, olumsuz bağlamdaki bir ibâre Nevâyî'nin mısralarında şairin şiir ile ilgili görüşlerini ve üstadlarını ifade ettiği olumlu bir bağlama taşınmaktadır.

“Kehf-i bekâ içre alar bolsa güm

Mên hem olay râbi‘ uhum kelbühüm” (HE, 534)

Onlar sonsuzluk mağarası içinde kaybolsalar, dördüncüleri olan köpek ben olayım.

Olumsuzken olumlu bir bağlama taşınan Arapça unsurlardan tespit edebildiğimiz son örnek, Yasin suresi 78’inci âyette alaycı bir müşrik tarafından sorulduğu zikredilen “men yuhyi’l-izâme” (kemiklere kim can verecekmiş?) sorusudur. Ölümünden sonra dirilmeyi inkar için söylenmiş bu cümle, Nevâyî tarafından *Garâ’ibü’s-Sıgar*’da sevgilinin hayat veren dudağına teşbih edilerek olumlu bir bağlama taşınmaktadır. *Garâ’ibü’s-Sıgar* dîvânında üç defa ve hepsinde de olumlu olarak kullanır.

“Ölügni tircüzür la‘ ling Mesîh-âsâ kelâm eylep

Tekellüm câşnîsin şerbet-i yuhyi’l-‘izâm eylep” (GS, 63/1)

Ey sevgili, senin dudağın, Hz. İsa gibi konuştuğunda, konuşmasına yuhyi’l-izam şerbetinden bir çeşni vererek ölüyü diriltir.

“Kaçan kim ol büt-i şîrîn-kelâm kıldı hadîş

Havâşş-ı şerbet-i yuhyi’l-‘izâm kıldı hadîş” (GS, 93/1)

O tatlı dilli sevgili ne zaman söz söylediye, sözü, yuhyi’l-izam şerbeti özellikleri gösterdi.

“Cân bërîp alsang Nevâyî bâk êmes ol bâdedin

Kim êrür yuhyi’l-‘izâm evşâfı birle muttaşîf” (GS, 315/7)

Ey Nevâyî, o şaraptan (bir yudum) almak (için) canını bile versen korkma çünkü (o şarap) yuhyi’l-izam özelliklerine sahiptir.

Sonuç olarak, olumsuz bir bağlamdan olumlu bir bağlama taşınan unsurların sadece âyetlerden oluştuğu görülmektedir. Yedi (7) ayet olumsuz bağlamdan alınıp toplam on iki (12) beyitte olumlu ve başka bir bağlama taşınmaktadır. Bağlam değişikliğinde Arapça unsurlardan “ke-tayyi sicill” (kağıt tomarlarının dürülmesi gibi) Molla Câmi övgüsünde kullanılmıştır. Olumsuz olan bağlamı, övgü amacıyla değiştirilen diğer âyetler ise “Hel min mezîd?” (Daha yok mu?) tasavvufi bir makam olarak düşünülerek Şeyh San’an’ın bir müridini ve Bâyezid-i Bistâmî’yi övmek için, “mâ’in mâ’in” ise sevgilinin çenesindeki sakalı, “yuhyi’l-izâm” sevgilinin dudaklarını övmek için kullanılmıştır. Övgüden sonra iki örnek de tasvir amaçlı kullanılmış olup “leyle’n-ve’n-nehâra” gazelde âşîğın halini, “in yekad” iki sevgili kavuştuğunda feleğin halini tasvir etmek için alıntılanmıştır. Nevâyî kendisini övmek için ise “râbi’ühüm kelbühüm” âyetinin bağlamını değiştirmektedir.

Olumsuz bir bağlamdan olumlu bir bağlama taşınan dört ayet Nevâyî’nin mesnevilerinde kullanılmaktadır. Bu dört ayet “mâ’in mâ’in”, “râbühüm kelbühüm”, ke tayyi sicill”, ve “in yekad” âyetleri olup Nevâyî’nin hamsesinde kullanılan bu âyetler tespit edebildiğimize göre Nizâmî’de lafzen iktibas edilmemişlerdir.

3.7.2.2. Bağlamı Olumsuz Değiştirilenler

Nevâyî’nin Türkçe manzum eserlerinde alıntılanan Arapça unsurlar içinde olumlu veya olumsuz olayları ifade eden ibareler bulunmaktadır. Âyetler arasında sadece Allah’ın varlığını, birliği ifade eden âyetler yer almamakta, Hz. Muhammed’ten önceki peygamberlerin ve ümmetlerinin hayatlarına dair de pek çok hadise anlatılmaktadır. Bazen bir kıyamet tasviri, bazen Nuh Tufanı’nın anlatıldığı bir hikaye, bazen cehenemin dile geldiği bir sahne bazen de bir müşrik tarafından Hz. Muhammed’e sorulan alaycı bir soru da Kur’an’da bulunmaktadır. Çalışmamızda bu konulardaki âyetler bağlamı olumsuz âyetler olarak tasnif edilmiştir.

Bu bölümde iki ara bölüm bulunmaktadır. Aşağıda öncelikle bağlamı olumsuzken olumsuz olarak değiştirilen Arapça unsurlara daha sonra ise olumlu bir

bağlamdan olumsuz başka bir bağlama taşınan Arapça unsurlara yer verilmiştir. Arapça unsurların bağlamları ve işlevlerinin genel değerlendirmesi bu ara bölümlerden sonra sunulmuştur.

3.7.2.2.1. Bağlamı Olumsuzken Anlamı Başka Olumsuz Bağlamda Değiştirilenler

Nevâyî, bazen olumsuz bağlamdaki bir Arapça ibareyi şiirde yine olumsuz fakat başka bir bağlamda kullanmaktadır. Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde dört bağlamı olumsuz olan dört (4) ayet yine olumsuz başka bir bağlama taşınmaktadır. Hadisler arasında ise sadece bir (1) ayetin bağlamı olumsuzken yine olumsuz başka bir bağlamda kullanılmıştır. Atasözleri-deyimler ve kelâm-ı kibârlar arasında ise alıntılanan Arapça unsurların tamamı gerçek anlamında kullanılmışlardır. Aşağıda olumsuz bir bağlamdan yine olumsuz başka bir bağlama taşınan örnek beyitler sunulmuştur.

Olumsuz bir bağlamdayken yine olumsuz başka bir bağlama taşınan âyetler içinde Kehf susi 78'inci âyette geçen ve “bu ayrılıktır” anlamına gelen “kâle hâzâ firâk” ibaresi bulunmaktadır. Bu Arapça ibare, Kur'an'da -Hızır olduğu açıkça zikredilmese de- bazı müfessirler tarafından Hızır olabileceği dile getirilen “bir kul” ile Hz. Musa arasında geçen hadisede geçmekte ve Allah'ın ilim verdiği “bir kul”un ağzından Hz. Musa'ya hitaben söylenmektedir. Bu cümlemin kullanıldığı bağlamda, Hz. Musa'nın sabırsızlığı neticesinde ilâhi hikmetlere vâkîf olamadığının anlatılmaktadır.

“Çün köp êrdi âzâb düşmeni anga

Ûâle hâzâ firâk menî anga” (SS, 3738)

Azaplı, düşman işleri çok olduğundan “Beni ondan ayıran işte bu ayrılıktır” dedi.

Kur'an'da, Hz. Nûh'un söylediği nakledilen “lâ tezer kâfirûna deyyâre” (Dünyada isyancılardan kimseyi sağ bırakma) cümlesi Nûh suresi 26'ıncı âyette geçmekte olup Nevâyî tarafından ayet kısmen iktibas edilmiştir. Ayetin geçtiği bağlamda Hz. Nuh'un

peygamberlik vazifesini yerine getirdiği fakat kavminin küfürde ısrarcı olduğu ifade edilmektedir. 24'üncü âyette Hz. Nûh, zalimlerin çabalarının sonuçsuz kalması için beddua eder. 25'inci âyette Allah, zalimlerin tufan ile cezalandırıldıklarını buyurur. “Dünyada isyancılardan kimseyi sağ bırakma” cümlesi ise 26'ıncı âyette zikredilmektedir.

Bu ayetin alıntılandığı *Seb 'a-yı Seyyâr* mesnevisinin ilgili bölümünde, hikâye kişilerinden Behrâm ve askerleri bataklıkta boğularak can verirler. Şair, olumsuz bağlamdaki bir ayeti mesnevîde yine olumsuz bir olayın anlatıldığı bölümde alıntılamıştır.

“Kim ki ol keştî içre tapsa fütûh

Yok ‘ aceb bolsa kêmeçi anga nûh

Kême kim nûh boldu keştîbân

Ğam yok er kökke mevc urar tûfân

Vâkıf olğıl ki éyleben telbîs

Tapmağay yol bu kêmege iblis

Dême gerçi tapar éseng yārā

Lā tezer kâfirîna dāyyārā” (SS, 4653)

Her kim o geminin içinde fetihler yapsa, Nuh da ona gemici olsa şaşılacak bir şey değildir. Nuh'un kaptan olduğu gemiyi Tufan dalgaları vursa kaygılanacak bir şey yoktur. İblis'in hîle yaparak bu gemiye binemeyeceğini iyice anla! Yine de sen sevgiliye (Allah'a) “Dünyada isyancıları sağ bırakma” deme.

Nevâyî'nin olumsuz bir bağlamdan alıntılayarak yine olumsuz başka bir bağlamda kullandığı bir diğer ayet Zilzâl suresi 1'inci ve 2'nci âyetlerdir. Bu âyetlerde kıyamet

tasvir edilmektedir. Nevâyî, bu âyetleri *Sedd-i İskenderî* mesnevisinde savaş sahnesine teşbih ederek kullanır. Hikâyenin bu bölümünde Dârâ'nın ve İskender'in kaşrı karşıya geldiği İsos savaşı kıyamet gününe teşbih edilerek anlatılmaktadır.

“Kazâ şaldı ol ikki deryâga cüş

Ki Behrâm sem' iga yetti huruş

Çikip gürdler na' ra-ı hâyile

Ki salıp yêr eczâsığa zelzele

Zuhûr êyleben arz zilzâlehâ

Ve ahrecetü'l-arz eşkâlehâ” (Sİ, 2039-2041)

Allah'ın muradı o iki denize hareket verince Behram'ın [bile] kulağına sesler erişti. Gürzler, Allah nîdâsıyla çıktı[ğında] yerin tüm katmanları sarsıldı. Arz, “kendine has sarsıntısı” ile ortaya çıktı, “yer ağırlıklarını dışarı attı”.

Hadisler arasında olumsuz bir bağlamdan yine olumsuz bağlama taşınan tek hadis ise fakirlik hakkında söylenen “Sevâdu'l-vechi fi'd-dâreyn” (Fakirlik, iki cihanda yüz karasıdır.) hadisidir. Bu hadis *Garâ'ibü's-Sıgar'*ın 128'inci gazelinin dördüncü beytinde alıntılanmış olup hadisin, âşığın hâlini tasvir için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

““ Âşık işi çün sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyn êrür

Bu melâmet kûyide yüz karalığ könglüm tiler” (GS, 182/ 4)

Âşığın işi her iki dünyada rüsvâlık olduğu için, bu melâmet köşesinde gönlüm yüz karalığı dilemektedir.

Sonuç olarak, tespit edebildiğimize göre, olumsuz bir bağlamdan yine olumsuz başka bir bağlamda kullanılan dört (4) ayet bulunmaktadır. Bu âyetler, Kehf suresi 78’inci, Nuh suresi 26’ıncı ve Zilzâl suresi 1 ve 2’inci âyetlerdir.

Kehf suresi 78’inci ayet, Hızır ve Musa kıssasında yer almakta olup iktibas edilen ayet Hızır ya da “bir kul”un ağzından söylenmektedir. Nuh suresi 26’ıncı âyette ise Nuh Tufanı anlatılmaktadır ve iktibas edilen ayet, Hz. Nuh’un dilinden söylenen bir beddua cümlesidir. Zilzâl suresi 1 ve 2’inci âyetlerde ise kıyamet tasviri yapılmaktadır.

Nevâyî bu âyetlerden Kehf suresi 78’inci “kâle hâza fîrak” (Bu ayrılıktır) ayetini ve Nuh suresi “lâ tezer ale’l-‘ardi mine’l-kafirine deyyaren” âyetlerini *Seb ‘a-yı Seyyâr*’da ve Zilzâl suresi 1’inci âyetten “zilzâlihâ” ve 2’inci “ve ahrecetü’l-arzu eskâlehâ” ise *Sedd-i İskenderî*’de iktibas edilmişlerdir. Olumsuz bir bağlamdan yine olumsuz başka bir bağlama taşınan unsurlar mesnevîlerde kullanılmışlardır.

Hadisler söz konusu olduğunda ise olumsuz bağlamda kullanılan tek hadisin fakirlik hakkında “Sevâdü’l-vechi fî’l-dâreyn” (Fakirlik iki cihanda yüz karasıdır.) hadisi olduğu tespit edilmiştir ve gazelde âşığın halini tasvir etmektedir.

Bu hadis dışındaki tüm hadisler, atasözleri-deyimler ve kelâm-ı kibârlar gerçek anlamında ve bağlamında kullanılmaktadırlar.

3.7.2.2.2. Bağlamı Olumluyken Anlamı Olumsuz Bağlamda Değiştirilenler

Nevâyî bazen Kur’an’da olumlu anlamda ve bağlamdaki bir ifadeyi şiirde olumsuz -yahut olumsuz gibi görünen- başka bir bağlama taşımaktadır. Nevâyî, Kehf suresi 60’ıncı âyette geçen “mecmaa’l-bahreyn” ve Kur’an’da cennet tasviri için pek çok defa geçen “cennâti tecrî min tahtihe’l-enhâr” (altından ırmaklar akan cennetler) ibaresini olumsuz gibi görünen yeni bağlamlara taşımaktadır.

Aslında âşık sevgilinin verdiği acıdan memnundur bu nedenle gözyaşlarının sel olup akmasından övünerek bahseder zîrâ âşık olmanın ispatı da çekilen ıstıraplardır. Sevgilinin pek çok âşığı vardır ama Nevâyî hariç hiçbir gözyaşı ile sevgilinin mahallesini cennete çevirememiştir. Nevâyî, işte bu iddiası âyetten iktibas ettiği ibare ile

destekler. Dolayısıyla şairin, cennet için kullanılan bir tasviri âşığın gözyaşları sebebine dayandırması dîvân şiirinin anlam dünyasında karşılığı bulunan bir hayâldir. Yine de olumlu bağlamdaki bir Arapça unsur, acı ve ıstırap gibi olumsuz bir bağlama taşınmaktadır.

“Kûyini ol hûrning seyl-âb-ı eşkim keşreti

Ëylemiş cennâti tecri tahte’l-enhârçe” (FK, 554/5)

Gözyaşından oluşan sel suyunun çokluğu, o huri gibi güzel sevgilinin mahallesini altından ırmaklar akan cennet gibi eylemiştir.

Aşağıda, iki denizin birleştiği yer anlamına gelen “mecmaa’l-bahreyn” Kehf suresi 60’ıncı âyetten kısmen iktibas edilmiş bir ibaredir. Kur’an’da Hızır ve Musa kıssasında yolculuklarında varacakları bir merhaleyi ifade etmek üzere zikredilmektedir. Kaynaklarda “mecmu’l-bahreyn”in neresi olduğu bilinmemekte âyette olumlu bağlamda bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak Nevâyî, bu “mecmaa’l-bayren”in nerede olduğunu Bedâyi’u’l-Vasat dîvânındaki gazelde söyler: O, Ceyhun ırmağına doğru akan âşığın gözyaşının ırmakla buluştuğu yerdedir. Şair, olumlu bir unsuru ıstırap çeken âşığın gözyaşı unsuruna bağlayarak olumsuz bir bağlamda kullanır.

“Ey Nevâyî mecma’ü’l-bahreyn bolgay âşıkâr

Meyl kılsa seyl-i eşkim nâ-gehân Ceyhun sarı” (BV, 620/7)

Ey Nevâyî, gözyaşım birdenbire Ceyhun ırmağına doğru akacak olsa, “iki denizin birleştiği yer” ortaya çıkar.

Nevâyî, iktibas ettiği âyetleri bağlamını değiştirse de çoğunlukla yine olumlu bağlamda kullanmaktadır. Bu bölümde olumlu bağlamdan olumsuz bir bağlama taşınan âyetlerin ise oldukça az olduğu görülmektedir.

Şairin sadece iki (2) ayetin bağlamını olumsuz başka bir bağlama taşıdığı söylenebilir. Biri, sevgilinin mahallesinin tasvir etmek için kullanılan “cennâti tecri min tahtihe’l-enhâr” (altından ırmaklar akan cennetler) olup âşığın gözyaşlarının çokluğu ile

ilişkilendirilmiştir. Cennet ve gözyaşı arasında kurulan bu ilişkiden başka “mecnâ‘ul-bahreyn” ayeti de âşığın gözyaşlarını ifade etmek için ve gazelde kullanılmışlardır.

3.8. Arapça Unsurların Bağlamlarının ve İşlevlerinin Değerlendirilmesi

Nevâyî’nin alıntılanmış olduğu Arapça unsurların büyük çoğunluğu âyetlerden oluşmaktadır. Bu nedenle âyetlerde baskın olarak görülen bir alıntılama usûlünün şairin üslûp özelliği olarak değerlendirilmesi mümkündür. Âyetler içinde bağlam değişikliklerinin tamamı yer almaktadır. Nevâyî, âyetlerin büyük çoğunluğunu gerçek anlamında kullanmaktadır ancak bazen âyetlerin olumlu ve yeni bir bağlama bazen olumsuz bağlamdaki bir ayetin olumlu yeni bir bağlama taşındığı görülebilmektedir. Olumlu ve olumsuz bağlamlar yönünde yapılan değişiklik incelendiğinde âyetlerin daha ziyade olumlu yeni bir bağlamda kullanıldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Âyetlerin, olumsuz yeni bir bağlamda kullanılması en az tercih edilen usûl olmuştur.

Alıntılanan âyetler içinde cehennemine dile gelerek söylediği “Hel min mezîd” (Daha yok mu?) yahut Hz. Nuh’un isyancılara ettiği beddua gibi olumsuz bir bağlamda kullanılan cümleler bulunabilmekteyken hadislerin tamamı Hz. Muhammed’in dilinden söylenmekte olduğu için, hadisler büyük çoğunlukla gerçek anlamında ve bağlamında kullanılmıştır. Hadisler içinde olumluyken yine olumlu başka bir bağlama taşınan sadece üç hadis ve olumsuzken yine olumsuz başka bir bağlamda kullanılan tek bir hadis tespit edilebilmiştir. Olumsuzken yine olumsuz bağlamda kullanılan tek hadis fakirlik hakkındadır.

Sayısal olarak bağlam değişikliklerini ise şu şekilde özetlemek mümkündür: Nevâyî’nin ayet iktibaslarında tespit edebildiğimiz altmışsekiz (68) farklı âyetten 45 tanesi gerçek anlamında ve bağlamında iktibas edilmiştir. Âyetlerin gerçek anlamında kullanılması Nevâyî’nin alıntılama estetiğinde en önde gelen üslûp özelliğidir. Bu sıralamayı on yedi 17 ayet ile olumlu bir bağlamda iken yine olumlu başka bir bağlama taşınan âyetler izlemektedir. Daha sonra ise olumsuz bağlamdaki 7 ayetin yine olumlu bağlama taşındığı tespit edilmiş böylelikle olumlu bağlamda kullanılan 24 ayet bulunmaktadır. Olumluyken yine olumlu başka bir bağlama taşınan 20 Arapça unsur

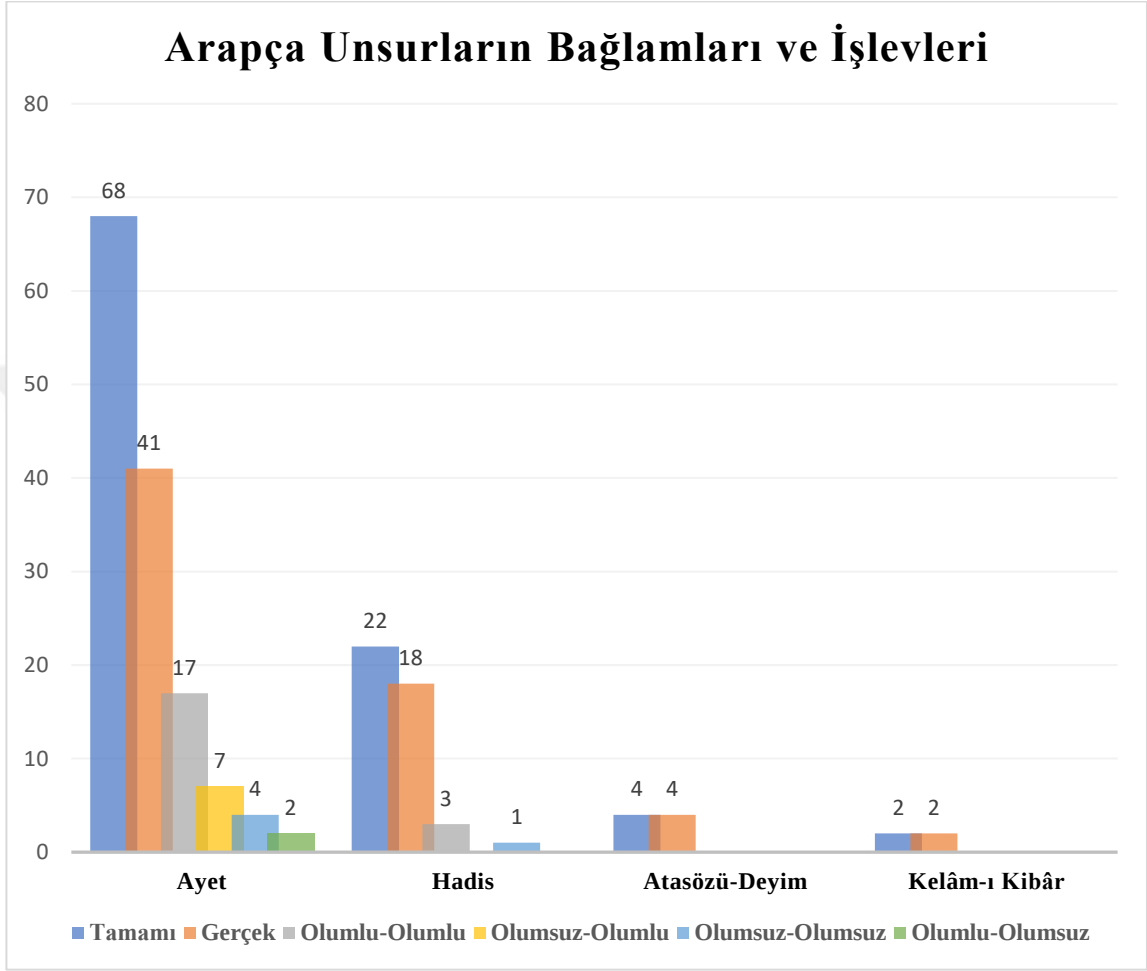
toplam 25 beyitte, olumsuzken olumlu bağlama taşınan 7 Arapça unsur ise toplam 12 beyitte alıntılanmıştır.

Kur'an'da olumsuz bağlamdaki dört (4) ayet ise Nevâyî tarafından yine olumsuz bir bağlamda kullanılmıştır. Ancak olumlu bir bağlamdan olumsuz bağlama taşınan sadece 2 Arapça unsur bulunmakta olup bu üslûp Nevâyî'nin en az tercih ettiği üslûp özelliği olmuştur.

Nevâyî'nin şiirlerde, atasözleri-deyimler ve kelâm-ı kibârları ise gerçek anlamında ve bağlamında kullandığı görülmüştür. Fakat genel bir değerlendirme yapıldığında bağlamı değiştirilen Arapça unsurların alıntılandığı 34 farklı Arapça unsur ve toplam kırk üç (43) beyit bulunduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla şairin ilk tercihi Arapça unsurları gerçek anlamlarında kullanmak fakat Arapça unsurlar açısından azımsanmayacak ölçüde, 43 beyitte de bağlam değişikliği yoluna gitmektedir.

Nevâyî'nin bağlam değişikliğini niçin yapmış olduğu, Arapça unsurları kullandığı bağlamlardan yola çıkılarak değerlendirildiğinde, şairin bağlam değişikliğini yapmaktaki motivasyonunun övgü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nevâyî kendisi de dahil olmak üzere, Molla Câmi'yi, İbrahim Edhem'i, Bâyezid-i Bistâmi'yi, Şeyh San'an'ın sâdık müridini ve Bediüzzaman Mirzâ'yı överken Arapça unsurların bağlamını değiştirerek alıntılanmaktadır. Bunula beraber, Hz. Muhammed ve sahabeleri överken ise Arapça unsurların gerçek anlamında ve bağlamında kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıda Arapça unsurların bağlam değişikliği türler arasında karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Tabloda beş (5) bağlam özelliği gösterilmiştir. Arapça unsur, gerçek anlamında ve bağlamında ise “Gerçek” sütununda, kaynak metinde olumlu iken yine olumlu yeni bir bağlamda kullanılmış ise “Olumlu-Olumlu”, kaynak metinde olumsuz iken olumlu bir bağlamda kullanılmış ise “Olumsuz-Olumlu”, kaynak metinde olumsuz iken olumsuz başka bir bağlama taşınmış ise “Olumsuz-Olumsuz” ve son olarak kaynak metinde olumlu iken olumsuz yeni bir bağlama taşınmış ise “Olumlu-Olumsuz” şeklinde kodlanarak gösterilmektedir.

Şekil 3.12: Arapça Unsurların Bağlamları ve İşlevleri

SONUÇ

Alî Şîr Nevâyî'nin Türkçe manzum eserlerinde alıntılanan Arapça unsurların tür, şekil, muhteva, çeviri, bağlam ve işlev açısından ele alındığı bu çalışma için Nevâyî'nin

Garâ'ibü's-Sıgar, Nevâdirü's-Şebâb, Bedâyi'u'l-Vasat , Fevâ'idü'l-Kiber olmak üzere dört Türkçe dîvânı ve *Hayretü'l-Ebrâr, Ferhâd ü Şîrîn , Leylî vü Mecnûn, Seb'a-yı Seyyâr* ve *Sedd-i İskenderî* olmak üzere hamsesini oluşturan eserleri ve *Lisânü't-Tayr* mesnevisi taranıp tespit edilen unsurlar âyetler, hadisler, şiirler, atasözü-deyimler ve kelâm-ı kibârlar şeklinde tasnif edilmiştir.

Çalışmamızda tasnif edilen ve büyük bölümü alıntılama dayalı olan Arapça unsurlar birlikte alıntılama, ikiye bölme, kaynağa işaret etme, iştikâk, çeviri, bağlam ve işlev olmak üzere ilgili bölümlerde değerlendirilmiştir. Aşağıda öncelikle sırasıyla âyetlerin, hadislerin, şiirlerin, atasözü-deyimlerin ve kelâm-ı kibârların değerlendirilmesi ile inceleme başlıklarımızdan elde edilen veriler karşılaştırılarak bir bütün olarak tezimizin sonuçlarına yer verilecektir.

Âyetler bölümünde, Kur'an'da bulunan 114 surenin 40 tanesinden iktibas edilen altmış sekiz (68) ayet-i kerîme incelenmiştir. Nevâyî Necm ve Nahl gibi bazı surelerden birden çok ayeti iktibas etmektedir. Şair, bazı surelerden tek bir ayet alıntılmasına rağmen aynı ayeti sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirdiği için çok sık tekrar etmektedir. Tespit edebildiğimize göre, dîvanları içinde en fazla ayet iktibas on yedi (17) ayet ile *Fevâ'idü'l-Kiber*'de, en az ise yedi (7) ayet ile *Nevâdirü's-Şebâb*'ta bulunmaktadır. Mesnevîlerin içinde, en fazla manzum ayet iktibas on dokuz (19) ayet ile *Sedd-i İskenderî*'de, en az ise beş (5) ayet ile *Ferhâd ü Şîrîn* ve *Leylî vü Mecnûn*'da yer almaktadır.

Lafzî ayet iktibaslarının manzum bölümleri içinde daha az bulunduğu *Ferhâd ü Şîrîn* ve *Leylî vü Mecnûn* mesnevilerinde bölüm başlıklarında mensur olarak âyetlerin bulunması bu mesnevilerde berâat-i istihlâl sanatının varlığının işareti olarak yorumlanmış olup aynı zamanda bu mesnevilerde Nevâyî'nin *yerlileştirme stratejisine* daha fazla başvurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çeviri kavramlarından biri olan *yerlileştirme stratejisi* erek dile ve kültüre yabancı öğelerin farkedilemeyecek şekilde yeniden yazılarak aktarılmasına dayandığı için, bu mesnevilerde lafzî olarak iktibasların azlığı bu açıdan değerlendirilmektedir. Bu iki mesnevide ortak İslâmî kültüre ait sözler ve hikayeler

Nevâyî'nin diğ er mesnevileri ile kıyaslandığında daha ziyade hikaye edilerek metne dahil edilmişlerdir.

Nevâyî, Türkçe manzum eserlerinde bazı âyetleri çok sık tekrarlamaktadır. D v nlerinde tekrarlanan bu âyetler “ve’ř-şems”, “l  il he ill ll h”, “ş r ben tah r ”, “m  zaga’l-basar”, “kurretu’l-‘ayn” olup bu âyetlerin içinde d v n şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından sevgilinin yanağı ve dudağı için kullanılan “ve’ř-şems” ve “ş r ben tah r ” âyetleri de bulunmaktadır. Tekrarlanan âyetler içinde “l  il he ill ll h” ise gerçek anlamında ve bağlamında kullanılan âyetlerdendir.

Tekrarlar içinde sevgilinin güzellik unsurları ile ilgili “ve’ř-şems” ve “ş r ben tah r ” âyetleri bulunmakta ve bu tekrarlar, Nevâyî'nin alıntılama estetiğinde tespit edildiği üzere, şairin yeni ve olumlu bir bağlamı tercih ederek bağlam değiştirmesi ile doğrudan ilgilidirler. şairin bağlam değişikliğinde en çok tercih ettiği us l olan Arapça unsuru yeni ve olumlu bir bağlamda kullanma us l , tekrar edilen âyetlerde de kendini göstermektedir. Bu bakımdan Nevâyî'nin Arapça unsurları alıntulamakta tutarlı ve bilinçli bir us l izlediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Nevâyî bazı âyetleri ise mesnevilerinde çok sık tekrarlamaktadır. Bu âyetlerin arasında da “l  il he ill ll h” bulunmakla beraber “hel min mez d”, “le kuvvete ill  bill h” ve “el-m lk  leh” âyetlerinin mesnevilerde en fazla tekrarlanan âyetler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu âyetlerden “Hel min mez d” her defasında bağlamı olumlu olarak değiştirilen bir unsurdur. Diğer âyetler ise gerçek anlamında ve bağlamlarında kullanılmışlardır.

Ayet iktibaslarının şiirde övgü, yergi, teşbih, mübalağa, sebep-sonuç, pekiştirme, delil ve tahs s amacıyla kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Övgü amacıyla iktibas edilen âyetler, mesnevilerin methiye kısımlarında yahut eserin içinde anlatılan ara hik yelerde bulunmaktadır. Gazellerde  vg  için kullanılan âyetler, gazelin münacat, naat ya da methiye olduğunu gösteren işaretler olarak değerlendirilmektedir.

Nevâyî'nin alıntılama estetiğinde âyetlerin övgü, teşbih, mübalağa gibi amaçlar için kullanılması bu âyetlerin bağlam değişikliğini gerekli kılmıştır. Bunun sonucunda da olumlu bağlamdaki âyetler bazen yeni ve olumlu bağlamlara, olumsuz bağlamdaki âyetler ise yine olumsuz fakat başka bağlamlara taşınmaktadır.

Mesnevîlerde bu amaçlar için kullanılan âyetler, başka bir görev daha üstlenmekte ve mana, şair tarafından bazı mesnevî kişilerine hasredilmektedir. Nevâyî, bazı mesnevî kişilerini ve olayları anlatırken ayet iktibaslarından yararlanırken diğer mesnevi kişileri için iktibasları kullanmamaktadır.

Nevâyî, dîvân şiirinin estetik dili ile uyumlu âyetleri daha fazla alıntılanmıştır. Cenneti, altından ırmaklar akan bir mekân olarak tasvir eden (cennâtu tecrî tahtihe'l-enhâr) ayeti ile sevgilinin mahallesi ilişkilendirirken, âşığın gözyaşı ile Mecnâ'u'l-Bahreyn arasında bir ilişki kurmaktadır. Sevgilinin güzellik unsurları ve âşık için farklı âyetleri daha fazla tercih etmesi de dîvân şiirinin dünyası ile uyumlu âyetleri tercih ettiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Nevâyî'nin iki farklı Arapça unsuru birlikte alıntılama usulünde Arapça unsurlar arasında bir hiyerarşi takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, Nevâyî ya âyetler ile âyetleri ya da hadisleri birlikte alıntılanmaktadır. Nevâyî, 16 beyitte iki ayeti birlikte iktibas etmektedir. Dolayısıyla birlikte alıntılanan 32 ayet bulunmaktadır. Mesnevîlerde yedi (7) beyitte iki ayet birlikte bulunurken, dîvânlarda dokuz (9) beyitte iki ayet birlikte yer almaktadır.

Âyetler birlikte alıntılanırken altı (6) ayet aynı sureden ve ardışık âyetlerden alınmıştır. Ardışık olup birlikte alıntılanan âyetler Zilzâl suresi 1 ve 2'nci, İhlas suresi 1 ve 2'nci ve Âdiyât suresi 9 ve 10'uncu âyetlerdir. Nevâyî'nin alıntılama usûlünde âyetlerin ardışık olarak bulunması bir husus olarak önemlidir ancak âyetlerin Kur'an'daki sırasının şairin tercihini yönlendirmekte bir etkisi olmadığı görülmektedir. Nitekim birlikte alıntılama usûlünde başka surelerden âyetler daha fazla bir arada kullanılabilir.

En az ayet iktibası *Nevâdir'ü-ş-Şebâb*'ta bulunmakla beraber, iki ayetin birlikte alıntılanmasında dîvânlar arasında *Nevâdirü'ş-Şebâb* ilk sırada yer almaktadır. Nevâyî Arapça unsurları bir araya getirirken oldukça seçicidir. Âyetlerden sadece “kâbe kavseyn” ayeti “limâallâh” hadisi ile birlikte alıntılanmıştır. Ayet ve hadisin sadece *Lisânü't-Tayr* mesnevisinde birlikte alıntılındığı görülmektedir.

Nevâyî'nin alıntılama estetiğinde Arapça unsurun kaynağına işaret edilmesi de bir usûl olarak tespit edilmekle beraber bu özelliğin Nevâyî'de baskın bir özellik olmadığı sadece 10 beyitte bulunduğu görülmüştür. Alıntıların kaynağına işaret edilmesi, Arapça unsurun gerçek anlamında ve bağlamında kullanılması ile ilgilidir. Her ne kadar Nevâyî âyetleri en fazla gerçek anlamında ve bağlamında kullanmış olsa da kaynağa işaret etmeyi tercih etmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ayet iktibaslarında iki mısraya pay ederek alıntılama usûlü de diğer Arapça unsurlar ile kıyaslandığında âyetlerde daha fazla tercih edilmektedir. İki mısraya pay etmek, âyetler dışında sadece hadis iktibaslarında bulunmaktadır. Arapça unsurun iki mısraya pay edilmesi ve kaynağına işaret edilmesi Arapça unsurların şekil özellikleri ile ilgili tercihlerdir. Nevâyî ise daha ziyade Arapça unsurları Türkçe manalar ile ilişkilendirmektedir. Arapça unsurlar ile iştikaklı kelimelere yer vermek, Arapça unsurları çevirmek ve bağlamını değiştirmek, Nevâyî'nin bu unsurları mana yönünden beyitte işlediğini göstermektedir.

Arapça unsurlar ile iştikâklı kelime kullanma usûlünün de yine âyetlerde çok fazla tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır ancak iştikakın hadis, şiir, atasözü-deyim ve kelâm-ı kibârlar olmak üzere hemen hemen bütün türlerde en baskın alıntılama usûlü olduğu tespit edilmiştir.

Hadisler bölümüne gelindiğinde ise hadislerin birlikte alıntılanma hususunda iki hadis birlikte, ayet ile hadis birlikte ve hadis ile kelâm-ı kibârın birlikte alıntılanması yoluyla en fazla imkâna sahip olan unsur olduğu anlaşılmaktadır. Hadisler bağlam ve işlev bakımından değerlendirildiğinde ise dört hadis hariç gerçek anlamında kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Hadislerde alıntının kaynağına ise daha fazla işaret edilmektedir.

Ancak hadisler bölümünün en önemli sonucu, Nevâyî'nin hamsesinde alıntılacağı hadislerin, Nizâmî'nin Hamsesi ile karşılaştırılması neticesinde özgün unsurlar olduklarının anlaşılması olmuştur. Bu konu, çalışmamızın esasını teşkil etmemektedir. Ancak çalışmamızda, Arapça unsurların Türkçeye çevrilme usûllerini incelediğimiz bölümde, “Nevâyî'nin alıntılacağı ve çevirdiği Arapça unsurların kaynakları nelerdir, neden bu Arapça unsurları kullanmıştır” sorusu değerlendirilirken, bu amaçla, sayıları âyetlere göre daha az olan hadisler, Nevâyî'nin nazîre yazdığı Nizâmî'nin hamsesinde taranmıştır. Çalışmamızın konusu, Nevâyî'nin alıntılacağı Arapça unsurları, nâzire olarak yazıldıkları mesnevîlerle karşılaştırmak olmadığı için sadece bu konuda çalışmalara ihtiyaç olduğunu ifade etmek maksadıyla yaptığımız taramada anlamlı farklar gördüğümüzü belirterek araştırmacıların dikkatini bu konuya çekmek istemekteyiz. Yine de lafzî hadis iktibaslarının, Nevâyî'nin hamsesine eklediği bir yenilik olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmamızda hadislerin, iki istisna hariç, gerçek anlamında ve olumlu bağlamda kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum atasözü-deyimler ve kelâm-ı kibârlar için de geçerlidir.

Şiirler bölümünde ise bir mülemma gazel, bir mülemma kıt'a ve şairi hakkında muhtelif rivâyetler olan meşhur mısralar incelenmiştir. Kaynak metni tespit edilemeyen bazı Arapça ibareler bulunmakta olup bu unsurlar günlük Arapçada yahut bir şarkıda duyulabilecek bazı ifadelerdir. Örnek olarak “el-‘ömrü eyne” (Ömrüm neredesin?), “işreb eyyühe'l-atşân” (Susamış olanlar, su içiniz) gibi ifadelerin ilk kaynak metnini tespit etmek olanaksızdır. Şiirler bölümünün en önemli sonucu Nevâyî'nin mülemma gazeli ve kıtasının incelemesinin yapılmış olmasıdır. Meşhur Arapça mısralar için elde ettiğimiz sonuç ise, Nevâyî'nin bu Arapça mısraları doğrudan Arap edebiyatından değil Fars şairi Hafız'dan alıntılmasıdır.

Atasözleri deyimler ve kelâm-ı kibârların ise Nevâyî'nin en az alıntılacağı Arapça unsurlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nevâyî bu unsurları gerçek anlamında beyitte sözüne delil getirme veya sebep-sonuç ilişkisi kurmakta kullanmaktadır. Nevâyî, kelâm-ı

kibârlar ile sadece bir hadisi birlikte kullanmaktadır. Birlikte alıntılama usûlünde de Arapça unsurlar arasında bir uyum gözettiği anlaşılmıştır. Mesela Nevâyî, kelâm-ı kibâr ile âyetleri aynı beyitte alıntılammamaktadır.

Nevâyî'nin Arapça unsurları alıntılama estetiğinde iştikâklı kelimelere yer vermesi onun en önemli üslûp özelliğidir. Bu üslûp aynı beyit içinde Türkçe ve Arapça kelimeler ile ikilemeler kurulmasına, iki dille tenâsüp, iki dille leff ü neşr örneği verilmesine de imkân vermektedir. Ancak iştikâktan yararlanılarak Arapça unsurların çevirilerine de aynı beyit içinde yer verildiği anlaşılmaktadır.

Arapça unsurların çevirilerine beş farklı usûlle yer verilmekte olup aşağıda detayları ile sıralanmaktadır. Ancak önce alıntılama usûllerinin kendi arasındaki ilişkiye de dikkat çekmek gerekmektedir. Nevâyî'nin Arapça unsurları şiire dahil ederken bazen iki usûlü birlikte kullanması çalışmamızda elde edilen bir diğer sonuçtur. Bazen iştikâk ve ikiye bölme, bazen çeviri ve bağlam değişikliği, bazen iki Arapça unsuru birlikte alıntılama ve bağlam değişikliği şeklinde usûller bir arada kullanılabilmektedir.

Çalışmamızın çeviri bölümünde Nevâyî'nin Arapça unsurları alıntılarken farklı usûller ile Türkçeleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Nevâyî'nin İslâmî şiirin anlam dünyasına uygun olarak sevgili ve âşık için bazı unsurları sıklıkla tekrarladığı, ancak Arapça unsuru şiire dahil ederken Arapça unsurun bazen kelimesi kelimesine çevirisine, bazen Arapça unsurla bazen eş anlamlı veya yakın anlamlı Türkçe kelimelere bazen şerhe yakın (açıklamalı) ifadeler bazen de Arapça unsurun alıntılamaadığı kısmının çevirisine yer vererek onu Türkçeleştirmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nevâyî, şiirde ele alınan sevgili tipi için uygun olan Arapça unsuru almakta ve onu sevgilinin gözü, gözünün rengi, gamzesi, kirpiği, dudağı, dudağının ıslaklığı, saçı, saçının kıvrımı ve rengi yahut yanağının beyazlığı, ayva tüyleri ve bazen çenesindeki sakalı için, sonra giyim kuşamı, kılıcı için bazen de âşığın sevgiliyi gördüğü mekânlardan olan mahallesi veya ülkesi için kullanmaktadır. Nevâyî, bu unsurları bazen Türkçeye çevirmekte bazen de bağlamını ve işlevini değiştirerek kullanmaktadır.

Çalışmamızda, Nevâyî'nin alıntıladığı Arapça unsurların bağlam ve işlev değişikliğinin övgü, medih ve teşbih gibi amaçlarla yapılmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu işlevler arasında övgü ilk sırada yer almaktadır. Örnek olarak, Kur'an'da Yûsuf suresi için kullanılan bir ifadenin Molla Câmi'nin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisini övmek için kullanılması gibi örneklerde her ne kadar olumlu bir unsur yine olumlu olarak kullanılsa da aslında yeni bir bağlamda ve işlev ile kullanılmakta olup Arapça unsur ile övülen unsur arasında mutlaka bir ilişki kurulmaktadır.

Alıntılama usûlleri değerlendirildiğinde, Nevâyî'nin kurduğu estetik kelime oyunları aracılığıyla muhatabına zevk vermeyi öncelikli olarak amaçladığı kanaati oluşmaktadır. Zira Nevâyî şiirlerinde alıntıladığı Arapça unsurları öğretmek ya da açıklamak amacıyla kullanmamıştır.

Nevâyî Arapça unsurları çevirirken tertip edilmiş bir zevk ve eğlence meclisinde çeşitli kelime oyunları ile terennüm ediyor gibi görünmektedir. Çeviri bölümünde örnekleriyle açıkladığımız gibi, bu mecliste Nevâyî iki dille teşbih, iki dille tenasüp, iki dille leff ü neşr yahut iki dille reddü'l-'acuz 'ale's-sadr sanatının da örneklerini vermektedir. Çalışmamızın konusu Nevâyî'de bu sanatların varlığını açıklamak olmadığı için sadece çeviri yaptığı beyitlerde bu sanatların varlığına dikkat çekilmek istenmiştir.

Nevâyî'nin, Orta Asya edebî geleneklerine bağlılığı neticesinde Arapça unsurların çevirisini yaparken, özellikle yakın anlamlı kelimelere yer verme başlığında iki dilli ikilemeler meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamızda karşılaştığımız çeviriler bütün bir metin özelliği göstermeyen parçalar olmasına rağmen Nevâyî'nin beyitler içindeki bu çevirilerini edebî sanatlarla ilişkilendirmesi, Nevâyî'nin beyit ölçeğindeki çevirilerinde isticâk ve tenâsüp sanatının hâkim olması, Nevâyî'nin alıntılama estetiği ile ilgili dikkat çekici diğer sonuçlardır.

Sonuç olarak, manzum eserlerinde Arapça unsurları kullanma yöntemlerini incelediğimiz Nevâyî'nin şiirlerinde alıntıladığı Arapça unsurları sadece alıntılanmakla yetinmek yerine bu malzemenin anlam dünyasını okuyucuya aktaracak farklı usullere

başvurarak onları şiirde anlamı kuvvetlendiren birer öge hâline getirdiğini görüyoruz. Bu yönüyle karşımıza aynı zamanda bir çevirmen olarak çıkan Alî Şîr Nevâyî'nin çevirmen portresinin Orta Asya edebî gelenekleri göz önünde bulundurularak yapılacak disiplinlerarası çalışmalar ile yazılmayı beklediğini ifade etmek isteriz.

KAYNAKLAR

- Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî: **Tercüme-i Hîzânetü'l-Edeb İzahlı ve Örnekli Belagat Terimleri Sözlüğü**, Hazırlayanlar: Mücahit Kaçar, İlyas Karşlı, Ahmet Akdağ, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Abdünnebi b. Nagari: **Düsturü'l-Ulema**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Abdülkadir El-Cürcânî: **Delâilü'l-İcâz Sözdizim ve Anlambilim (Metin-Çeviri)**, Çeviri: Osman Güran, İstanbul, 2015.
- Abik, Deniz: “Nevâyî'nin Üç Eserindeki Deyimlerin Farsça İle Karşılaştırılması”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13/1, 211- 222
- Abik, Deniz: “Alî Şîr Nevâyî'nin Eserlerinde ‘Latife’ Kavramı”, **Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]**, Prof. Dr. Mine MENGİ Özel Sayısı, sy. 5, 2016, s. 26-33.
- Acar, Hayrullah: **Nizâmî-yi Gencevî'nin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisine Osmanlı Sahasında Yazılmış Türkçe Nazireler**, Yüksek Lisans Tezi,

Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Açıl, Berat:

“Tosyevî’nin Tercümetü’l-Levâyih’i ve Tercüme Stratejisi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c.60, S.1, 2020, s.1-55.

Açık, Turan, Kaçar, Mücahit:

“Sultan I Ahmed e Sunulan Nur-ı Muhammedî Konulu Bir Eser: Nûr-Nâme” **Turkish Studies**, vol. 8, no. 1, ss. 1741–1780, Dec. 2013.

Akkaya, Veysel:

“Sûfilerin Gözümün Nûru Namazda Kılındı Hadisindeki Kurretu Ayn’a Bakışı” **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, vol. 13, no. 26, ss. 67, Aralık, 2015.

Aksoyak, İsmail Hakkı:

“Fâik’in, ‘Elâ Yâ Eyyühe’s-Sâkî Edir Ke’sen Ve Nâvilhâ’ Mısraına Tasavvufî Şerhi: Lübb-i Sühan”, **Hikmet, Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı**, Yıl 2, Sayı 3, 2016, s. 223-251.

Aksoyak, İsmail Hakkı:

“Hâfız Dîvânındaki İlk Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi”, **Bilig**, 8, 1999, s.100.

Aksoyak, İsmail Hakkı:

“Mahzenu’l-Esrar Geleneğine Bağlı Mesnevilerdeki Ortak Hikayeler”, **Bilig**, sy. 3, 1996, s. 182-189.

Aksu, Cemal:

Dîvân Arasında Lûtfî Dîvânı Tahlili, Post Yayın Dağıtım, 2017.

Aksu, Cemal: “Ali Şîr Nevâyî’de Mevlânâ Lûtfî Tesiri (Musammatlar)”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Sayı: LIV, s.1-11.

Aksu, Cemal: “Divan Tertibi Bakımından Ali Şîr Nevai’yi Diğer Divan Şairlerinden Ayıran Özellikler”, **Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu**, Adıyaman, 2009, s. 45-51.

Alâî-i Huseynî, Mehdî: **Câmî’nin ‘Leylâ’sı ve Nizâmî’nin ‘Leylâ’sı**, Çeviren: Kadir Turgut, Şarkiyat Mecmuası Sayı 24 (2014-1) 171-180.

Ali Şîr Nevâyî: **Garâ’ibü’s-Sıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin**, Hazırlayan: Günay Kut, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

Ali Şîr Nevâyî: **Nevâdirü’ş-Şebab**, Hazırlayan: M. Metin Karaörs, Türk Dil Kurumu Yayınları:877, 2. Baskı, Ankara, 2016.

Ali Şîr Nevâyî: **Bedâyi’u’l-Vasat Üçüncü Dîvân**, Hazırlayan: Kaya Türkay, Türk Dil Kurumu Yayınları:807, Ankara, 2002.

Ali Şîr Nevâyî: **Fevâyîdü’l-Kiber**, Hazırlayan: Önal Kaya, Türk Dil Kurumu Yayınları: 670, Ankara, 1996.

Ali Şîr Nevâyî: **Hayretü’l-Ebrâr**, Hazırlayan: Vahit Türk, Şaban Doğan, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2015.

Alî Şîr Nevâyî:

Hayretü'l-Ebrâr (Karşılaştırmalı Metin) Cilt I,
Hazırlayan: Muhammed Sabir, Yayına Hazırlayan:
Tanju Seyhan, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016.

Alî Şîr Nevâyî:

Hayretü'l-Ebrâr (Alfabetik Sözlük-Dizin) Cilt II,
Hazırlayan: Muhammed Sabir, Yayına
Hazırlayan: Tanju Oral Seyhan, Kesit Yayınları,
İstanbul, 2016.

Alî Şîr Nevâyî:

Ferhâd ü Şîrîn İnceleme-Metin, Hazırlayan:
Gönül Alpay Tekin, Türk Dil Kurumu Yayınları:
577, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

Ali Şir Nevâyî:

Leylî vü Mecnûn, Hazırlayan: Ülkü Çelik Şavk,
Türk Dil Kurumu Yayınları: 659, 2. Baskı, Ankara,
2011.

Ali Şir Nevâyî:

Seb'a-yi Seyyâr Yedi Gezegen Giriş-Metin,
(Hazırlayan: Güzin Tural), Ankara: Türk Dil
Kurumu, Ankara, 2015.

Alî Şîr Nevâyî;

Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin), Hazırlayan:
Dr. Hatice Tören, Ankara:Türk Dil Kurumu
Yayınları, 2001.

Ali Şir Nevâyî:

Lisânü't-Tayr, Hazırlayan: Prof. Dr. Mustafa Canpolat, Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Alî Şîr Nevâyî:

Muhâkemetü'l-Lugateyn, (Hz: Sema Barutçu Özönder), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

Ali Şir Nevâyî:

Mecâlisü'n-Nefâyis [Giriş-Metin-Çeviri-Notlar], Hazırlayan: Kemal Eraslan, Farsça Çeviri: A. Naci Tokmak, Türk Dil Kurumu Yayınları:735/1-2, Ankara, 2015.

Ali Şir Nevâyî:

Münacât-Çihil Hadis,-Nazmü'l-Cevâhir,-Kitâb-ı Sırâcü'l-Müslimin, Hazırlayan: Vahit Türk, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2017.

Allworth,Edward:

“An Intrepretaition of Two Lines By An Asian Poet”, **American Slavic and East European Review**, c.16/2, Nisan-1957, s.202-205.

Altuntaş, Halil,Muzaffer Şahin:

Kur'an-ı Kerim Meali, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011.

- Arat, R. Reşit: **Kutadgu Bilig**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979.
- Arat, R. Reşit: **Eski Türk Şiiri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4 baskı, 2007, s.80.
- Aslan, Üzeyir: “Âşık Çelebi’nin Tetebbu‘ Şiirleri”, **Dev-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan**, Editörler: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, Ankara, 2018, s.44-64.
- Aslan, Üzeyir: “Klasik Türk Şiiri Terminolojisini Belâgat Çerçevesinde Anlamlandırma”, **RUMELİDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, 2018, s.211-221.
- Ata, Aysu: **Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nushası)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- Ateş, Ahmet: “Ali Şîr Nevâ’î’nin Arapça Sözlüğü Hakkında”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, c.5, 1957, s.183-188.
- Argunşah, Mustafa: **Çağatay Türkçesi**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2017.

Argunşah, Mustafa:

“Harezmi Türkçesiyle Yapılan Kur’an Çevirisinin Beş Nüshası”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 8 (2), 2019, s. 654-698.

Argunşah, Mustafa:

“Harezmi Türkçesi Kuran Tercümesi’nde Arapça Fülk ‘Gemi’ Kelimesine Verilen Anlamlar”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi** 11, 2022, 921-941.

Arslan, Ömer:

“Necâti Beg’in XV ve XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirine Tesiri”, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Aslan, Üzeyir:

“Âşık Çelebi’nin Tettebbu‘ Şiirleri”, **Dev-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan**, Editörler: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, Ankara, 2018, s.44-64.

Aslan, Üzeyir:

14.-16. yy Çağatay Edebiyatı, Kriter Yayınları, İstanbul, 2013.

Ateş, Ahmet:

Ahmet Ateş, “Ali Şîr Nevâ’î’nin Arapça Sözlüğü Hakkında”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, c.5, 1957.

Ay, Alper:

Dîvân-ı Hikmet’te Manevî Âyet İktibasları, Danışman: Prof. Dr. Alim Yıldız, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Sivas, 2019.

Ayçiçeği, Bünyamin:

“Türkçe-Arapça Kalıp Söz Kopyaları Üzerine”,
KÜLTÜRK-Türk Dili ve Edebiyatı
Araştırmaları Dergisi, sy. 6 (Kış 2022), s.17-31.

Aydın, İbrahim Hakkı:

“Kenz-i Mahfî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm**
Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Araştırmaları Merkezi, c.25, Ankara, 2022, s.258-
259.

Bahadır, Savaşkan Cem:

“Meşâ’irü’ş-Şuarâ’da ‘Ölüm’ü Tanımlayan İfadeler
II ‘Ölümün’ Sanatlı İfadelerle Tasvir Edildiği Şair
Biyografileri”, **HİKMET-Akademik Edebiyat**
Dergisi[**Journal of Academic Literature**],Yıl 5,
Sayı 10, Bahar 2019, 28-46.

Bayram, Ali:

Fuzûlî ve Arapça Kasideleri, Bakanlar Medya,
2010, İstanbul.

Bice, Hayati:

“Dîvân-ı Hikmet’te Fenâ ve Bekâ Kavramları”, **I.**
Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu
Bildirileri 28-30 Nisan 2016, Ankara, 2017, s.535.

Bilgegil,M. Kaya:

Edebiyat Bilgi ve Teorileri I Belâgat, **Atatürk**
Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1980, s.328.

- Bodrogligeti, Andras J. E.: **A Grammar of Chagatay**, Languages of the World Materials 155, Lincom Europa, 2001.
- Buhârî: “Tevhîd”, **Hadislerle İslâm Ansiklopedisi**, c.3, 2. Baskı, Ankara 2013
- Câfer İyânî Bey: **Nur-nâme**, Hazırlayanlar: Turan Açık, Mücahit Kaçar, İstanbul: Büyüyenay, 2013.
- Cebecioğlu, Ethem: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Ceyhan, Adem: “Şair İsmâîl’in Hz. Ali’ye Ait Yüz Söz Tercümesi”, **Kalemname** 5/9, Haziran 2020, 16-57.
- Courteille, Abel Pavet, : Dictionnaire Turk-Oriental: Destiné Principalement à Faciliter la Lecture des ouvrages de Bâber, d’Aboul-Gâzi et de Mir-Ali-Chir-Nevâî Impr. Impériale, 1870.
- Cooperson, Micheal: “Images Without Illustrations: The Visual Imagination in Classical Arabic Biography”, **Islamic Art And Literature: Textuality and Visuality in the Islamic World**, Ed.: Oleg Grabar and Cynthia Robinson, Marcus Wiener Publishers Princeton, 2000, 7-20.

Çelebi, İlyas: “İnşakku’l-Kamer”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları Merkezi, c. 22, 343-345.

Çelebioğlu, Âmil: **Türk Edebiyatında Mesnevî XV. yy’a kadar**, Kitabevi 127, İstanbul, Ağustos, 1999.

Çelik, Ahmet: “Kur ân da Tevhid Delalet Eden Semantik Alanlar,” **Ekev Akademi Dergisi**, c. 3, S.2, s. 2001, s. 121–137.

Çelik, Ahmet: “Kur ân da Tevhid Kavramının Semantik Alanları-1-2”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, s.121–144.

Çetindağ, Yusuf: **Ali Şîr Nevâî’nin Osmanlı Şiirine Etkisi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Çetindağ, Yusuf: **Şiir ve Tenkit -Türk, İran ve Arap Tezkirelerinde-** Kitabevi, İstanbul, 2010.

Çopur, Emel Nalçacıgil: **16. Yüzyıl Mesnevilerinde Ayet ve Hadis İktibasları**, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Demirci, Mustafa:

“Sevâd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.36, s.576-578.

Demircan, Ömer:

“Türkçe İkillemenin Özüne Doğru”, **Dilbilim**, 9, s. 61-92.

Demircioğlu, Cemal:

Çeviribilimde Tarih ve Tarih Yazımı Doğu-Batı Ekseninde Bir Karşılaştırma, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul, 2016, s-168-189.

Dereli, Muhammed Vehbi:

Harezmi-Kıpçak Döneminde Arapça İle Türkçeyi Buluşturan Sözlükler: Ez-Zemâhşerî'nin Mukaddimetü'l-Edeb'i Örneği, **Bilimname** XXXVI, 2018/2, s.399-428.

Diyânet İşleri Başkanlığı:

Kur'an-ı Kerim Meâli, Hazırlayanlar: Doç. Dr. Halil Altuntaş, Dr. Muzaffer Şahin, 12. Baskı, Ankara 2011.

Diyanet İşleri Başkanlığı:

Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Hazırlayanlar: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

- Durmuş, İsmâil: “Mesel”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004, s. 293-297.
- Eckmann, Janos: **Çağatayca El Kitabı**, Çeviren: Günay Karaağaç, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1202, Ankara, 2017.
- Erdoğan, Erdoğan: “Sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya Helva Sohbetlerinde Sunulan Bir Risale: İlmi Ahmed Efendi'nin Kelam-i Kibar Risalesi”, **Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. XIV, 2010, s.487-503.
- Esin, Emel: “Amuderya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 3, 1991, s. 98-99.
- Furat, Ahmet Subhi: **Arap Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar) I**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996.
- Gazi Zâhireddin Muhammed Babur: **Babürnâme**, Doğu Türkçesinden Çeviren: Prof. Dr. Reşit Rahmetî Arat, Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Gazzâli, **Mişkâtü'l-Envar**, Hazırlayan: Asım Cüneyd Köksal, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

Gençtürk Demircioğlu, Tülay: “Nevayî’nin Yek-Ahenk Gazelleri ve Anlatım Özelliği”, **Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA)**, 30/II, 2006, s. 51-62.

Gezen, Mukadder: **Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huylar (XIV. yüzyılın ilk çeyreğine kadar)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Gökdemir, Ozan: “Alî Şîr Nevâyî’nin ‘Bedâyi’u’l-Vasat’ Adlı Divanındaki İkilemeler”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.17, 2017, s.500-513.

Güven, Güler: **Ali Nihad Tarlan’dan Dîvân Şiiri Dersleri**, Yay. Haz.: Hayri Ataş, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları 134, 2. Baskı, 2011, İstanbul.

Gültekin, Ayşe: **İsmail Ankaravi'nin Mesnevi Şerhi Mecmuatü'l-Letâif ve Matmuratü'l-Mearif'te Hadis (altıncı cilt örneği)**, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Hacı Bektaş Velî: **Makalât**, Hazırlayan: Esad Coşan, Sadeleştiren: Hüseyin Özbay, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: 1178, 1000 Temel Eser Serisi: 161, 3. Basım, Ankara, 1996.

- Halıcı, Feyzi: “Molla Câmi’nin Yeni Bulunan Bir Yazma Eseri Bu Eserde Mesnevî’nin İlk İki Beytinin Şerhi”, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi Tebliğler II. Türk Edebiyatı, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basım Evi, c. 2, 1988, s.375-384.
- Harman, Ömer Faruk: “Rûhulkudûs”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.35, 2008, s.216-217.
- Hoca Mesud: **Hız. Ali’nin Sözlerinin Farsça ve Türkçe Manzum Tercümeleri**, Tercümetü’l-Le’âli ve Tezkiretü’l-Me’âli-Rihletî, Tercümetü’l-Le’âli, Hazırlayanlar: Turgay Şafak, İsa Akpınar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2020
- İnalcık, Halil: **Has-bağçede ‘Ayş u Tarab Nedimler Şairler Mutrîbler**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültü Yayınları, 2016.
- İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî: **Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlü’l-İlbâs I-II**, Beyrut 1351.
- İsen, Mustafa ve vd: “Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 6, İstanbul 2011, 11-54.
- Jankowski, Henryk: “Pronunciation of Vowels in Arabo-Persian loanwords in Karahanid, Khwarezmian Turkic and Chaghatay”, **Esengü Bitig Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı**, 2021, s.385-404.

Jeremy, Munday:

Introduction Translation Studies Theories ad Applications, Routledge, London, 2001.

Kaçar, Mücahit:

Fuzûlî ve Şeyh Gâlib'de İslâmî Kaynaklı Sözler, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Kaçar, Mücahit:

İbni Kemâl Dîvânının İncelenmesi (Nazım Bilgisi-Belâgat-Üslûp ve Dil Özellikleri-Muhtevâ), Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Kaçar, Mücahit:

Şairlerin Işıltısı, Ali Revnakî'nin Revnaku's-Şuarâ'sı -Molla Câmî'nin Poetikası-, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Aralık, 2016.

Kaçar, Mücahit:

“Divân Şiirinde ‘Erkek Sevgili Tipi’ ve Şehrengîzlerdeki Erkek Güzeller”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S. 37, 2009, 61-83.

Kaçar, Mücahit:

“Hubbî Hatun’un İmâdü’l-Cihâd İsimli Eseri”, Editörler: Mehmet Fatih Köksal, Sibel Murad, Mevlüt İlhan, **Uluslararası Amasya Bilim Şöleni Bildiriler Kitabı**, KIBATEK Yayınları, Ankara, Aralık-2018, s.167-175.

Kaçar, Mücahit:

“Diliçi Çeviride Notlandırma”, **Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında DiliçiÇeviri**, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar; Prof.Dr. Mücahit Kaçar, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022, (121-151).

Kaçar, Mücahit, Turan Açık: “Sultan I Ahmed’e Sunulan Nur-ı Muhammedî Konulu Bir Eser: Nûr-Nâme”, **Turkish Studies**, c. 8, sy. 1, 2013, s. 1741–178.

Kandemir, Yaşar: “Şemâil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 38, s. 497-500.

Karahan, Abdülkadir: “Trabzonlu Figânî’de Atasözleri ve Deyimler”, **Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri, İstanbul Üniversitesi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s. 43-53.

Kartal, Ahmet; Eraslan, Saniye: “Alî Şîr Nevâyî’nin Farsça Kasideleri-I”, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 6, 2022, 415-436.

Kaya, İbrahim: **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız Sûdî’nin Hâfız Dîvânı Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2020, c. I, s.281.

Kaya, Bayram Ali: “Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 6**, İstanbul 2011, 11-54.

Kaymaz, Zeki:

“Alî Şîr Nevâyî’nin Eserlerindeki Atasözleri ve Bunların Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı**, s.709-718.

Keleş, Reyhan:

Divan Şiirinde Lafzî Âyet Ve Hadis İktibasları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâmtarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 2013.

Keskin, Berker:

“Karahanlı Türkçesinde Öfke ve Nefret Duygusuna Ait Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, c.:6, S.4, Aralık, 2022, s.1519-1540.

Kılıç, Mahmud Erol:

“İbnü’l-Arabi, Muhyiddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 20, 1999.

Kınalızâde Ali Çelebi:

Ahlâk-ı Alâ’î, Kınalızâde’nin Ahlâk Kitabı, (İnceleme-Çeviriyazı-Tıkıbasım),(Yayına Hazırlayan: Mustafa Koç), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014.

Kırca, Celal:

“Ahsenü’l-Kasas”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.2, 1989, s.178.

- Koç, Mustafa: “Bektaşî Babaları ve Diğer Tekkelerde Bektaşîleşmeye Dair Revnakoğlu Dosyalarından Tespitler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [TDED]**, 2021, cilt: LXI, sayı: 1, s.401.
- Konuk, A. Avni: **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, Haz.: Safî Arpaguş, Mustafa Tahralı, Kitabevi Yayınları, İstanbul-2007, 8/194.
- Köprülü, M. Fuat: **Ali Şîr Nevâî**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.
- Kurtubî: **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, İstanbul: Buruç yayınları, c. 10, 2000, s.576-577.
- Kut, Günay: **Günay Kut, Alî Şîr Nevâyî'nin (ö.906/1501) Türkçe Yazma Bilinci ve Kimi Dikkat Çekici Eserleri ile Katiplere Serzenişi**, Kültürk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1 (Yaz/2020), s.73-81.
- Levend, Agâh Sırrı: **Nevâî'nin Arapça Sözlüğü**, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten 1956'dan ayırabasımları, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956.
- Levend, Agâh Sırrı: **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998,
- Levend, Agâh Sırrı: **Ali Şîr Nevaî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1965.

- Levend, Agah Sırrı: **Ali Şir Nevaî II. Cilt Dîvânlar 4 Türkçe 1 Farsça Dîvân**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966.
- Levend, Agah Sırrı: **Ali Şir Nevaî IV. Cilt Dîvânlar İle Hamse Dışındaki Eserler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968.
- Levend, Agâh Sırrı; **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Levend, Agah Sırrı: “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten**, S.11 , s.89-115.
- Luvîs Ma‘lûf el-Yesûî: **Al-Muncid** , Daru’l-Maşrık, Beyrut, 2003.
- Losensky, E. Paul: “I am the Wild Tulip: Imitation and Poetic Self-Definition”, **Welcoming Fighânî: Imitation and Poetic Individuality in the Safavid-Mughal Ghazal**, Mazda Publishers, 1998, s.100-134.
- Mahdi Xan, Muhammad: **Senglax A Persian Guide to the Turkish Language**, London, 1961, s.101.
- Memmedova, Afag: “Mukaddimetü’l-Edeb’de Türkçe İslâmî Terimler”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi** , 2017, IV, 449-462.

Munday, Jeremy:

Introduction Translation Studies Theories ad Applications, Routledge, London, 2001, s.113-114.

Mustafa Şahin:

“Orta Çağ’da Herat Bölgesinde Tarım Tarımsal Sulama ve Sulama Hukuku”, **TAED** 50, Erzurum, 2013, s. 205-218.

Mustafa Argunşah:

“Harezmi Türkçesiyle Yapılan Kur’an Çevirisinin Beş Nüshası”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 8 (2), 2019, 654-698.

Mustafa Argunşah:

“Harezmi Türkçesi Kuran Tercümesi’nde Arapça Fülk ‘Gemi’ Kelimesine Verilen Anlamlar”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi** 11, 2022, 921-941.

Müslim:

“Tahâret”, **Hadislerle İslam Ansiklopedisi**, c. 3, 2. Baskı, Ankara, 2013.

Nasrullah Bahâî:

Büyük İslâm Velisi Muhammed Behaeddin Şah Nakşibendî, M. Şevket Eygi Matbaası, 1966.

Nesâî:

“İşratü’n-Nisâ”, **Hadislerle İslam Ansiklopedisi**, c.4, 2. Baskı, Ankara, 2013.

- Ölmez Mehmet; Aris Gönül: “Eski Uygurca Ölüler Kitabı’ndaki İkilemeler Üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN**, 67 (Haziran), 39-64.
- Ölmez, Mehmet: “Eski Uygurca İkilemeler Üzerine”, **Belleten** 65/2, 2017, s.265- 311.
- Ölmez, Zühal: “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”. **Türk Dilleri ve Araştırmaları** , vol.7, 1997, 19-40.
- Ölmez, Zühal: “Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 5, sayı: 9, 2007, s. 173-219.
- Ölmez, Zühal: “Alî Şîr Nevâyî’nin Eserlerinde Moğolca Sözcükler-V”, **Dîvânu Lugâtî’t-Türk’ten Senglah’a Türkçe: Doğumunun 60. Yılında Mustafa Kaçalın Armağanı**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2017, s. 513-520.
- Özcan, Abdulkadir: “Kul”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.26, 2002, s.348-350.
- Özel, Ahmet: “Cihad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.7, 1993, s.531-534.

Özel, Mustafa:

Nahl/16 Suresinin 90. Âyetinin Tefsîri”, Yazan: Debreli Vildân Fâik,, Hazırlayan: Doç. Dr. Mustafa Özel, **C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi** X/2, 2006, 135-147.

Paker, Saliha:

Helenistik İskenderiye’den (İö 3. Yüzyıl) Osmanlı’ya: Kadim Gelenekte Kelime Odaklı (Ad Verbum) ve Anlam Odaklı (Ad Sensum) Çeviri Stratejileri ve Kökenleri, **Türkiye Bilimler Akademisi Journal of Studies**, 2020, s. 54.

Pala, İskender:

Dîvân Şiiri Sözlüğü, İstanbul: L&M Yayınları, 2002.

Péri, Benedek:

“Mîr ‘alî-Sîr Navâyî And The First Ghazal Of Hâfız”, “Алишер Навоий Ва Хxi Асп” **Мавзуидаги Республика Илмий-Назарий Анжумани Материаллари**, **Turon-Iqbol**, Taşkent, 2018, s.176-182.

Röhrborn, Klaus:

“Xuanzang Biyografisi'ndeki Bazı Çeviri Özellikleri Üzerine”, **Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştay Bildirileri**, 4-6 Haziran 2021, Yayına Hazırlayan: Mustafa S. Kaçalın. Türk Dil Kurumu Yayınları: 1452, Ankara, 2022, s.107-115.

Saraç, M. A. Yekta:

Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat, İstanbul: Gökkuşbu, 2015.

Sertkaya, Osman F.:

“Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. 18, 1970, s.133-138.

Sofuoğlu, Cemal:

“Kur’an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig’teki İzleri”, **D.E.Ü, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. V, İzmir, 1989, s.127-180.

Subtelny, Maria Eva:

“Ali Shir Nava’i: Bahkshi and Beg”, **Harvard Ukrainian Studies** 3/4, Part 2, Eucharisterion: Essays Presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students, 1979/1980, s. 797-807.

Şahin, Mustafa:

“Orta Çağ’da Herat Bölgesinde Tarım Tarımsal Sulama ve Sulama Hukuku”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 50, 2013, s. 205-218.

Şerefüddin Ali Yezdî:

Zafername, (Çevirmen: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, 2013.

Şimşek, Zehra:

Alî Şîr Nevâyî’nin Hamsesindeki Hikâyeler Dışında Kalan Bölümler Üzerine Bir İnceleme, Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mücahit Kaçar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Şimşek,Yaşar:

Horezm Türkçesi İle Yapılan Kur'an Tercümelerinden Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler-I, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, s.4/4, 2015, s.1382-1412.

Tanpınar, A.H:

XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Yayına Hazırlayan:Abdullah Uçman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Taş, İbrahim:

Kutadgu Bilig'te İkilemeler, **Belleten** 2012, s.43-95.

Tekin, Şinasi:

“Eski Türklerde Tercüme Faaliyetleri”, Derleyen: Saliha Paker, Yayına Hazırlayan: Cemal Demircioğlu, **Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA) Journal Of Turkish Studies**, 32/II, 2008.

Tekin, Şinasi:

İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler, Simurg Yayınları: 41, I. Baskı, İstanbul, 2001.

Temel, Emine:

Doğu Türkçesi Kur'an Tefsiri (Nur ve Furkan Sureleri) (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Temel, Emine: “Edebî Dil Unsurları Açısından Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c.59, 2019, s.159-191.

Temel, Emine: “Lutfî Dîvânında Tekrar Grupları”, **Türkiyat Mecmuası**, c.26/1, 2016, s. 283-299.

Temizer, Aydın: **Bir Üslub Özelliği Olarak Kur’an’da “De Ki” Hitabı**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Timurtaş, Faruk Kadri: “Şeyhi ve Nizami’nin Husrev ü Şirin’lerinin Konu Bakımından Mukayesesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. X, 1960, İstanbul, ss. 25-34.

Türk, Vahit: “Alî Şîr Nevâyî Eserlerinde Dil Çeşitliliği”, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.3, Yaz-2021, s.115-124.

Todorov, Tzvetan: Yazın Kuramı Rus Biçimcileri Metinleri kitabının içinde Boris Tomaşevski, “**Tema Örgüsü**”, Çevirenler: Mehmet Rifat-Sema Rifat, YKY, 3. Baskı, İstanbul, 2010

Togan, Zeki Velidi: “The Earliest Translation of the Qur’an into Turkish”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**,

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,
c. IV/1-2, İstanbul, 1964, s.1-19.

Togan, Zeki Velidi:

Kur'an ve Türkler, Ahmet Sait Matbaası Kayı
Yayınları, İstanbul, 1971.

Topaloğlu, Bekir:

“Ahad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Araştırmaları Merkezi, c. 1, 1998, s.483-484.

Topaloğlu, Bekir:

“Tegâbün Suresi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Araştırmaları Merkezi, c.40, 2011, s.311-312.

Topaloğlu, Bekir:

“Yasin Suresi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Araştırmaları Merkezi, c.43, 2013, s.340-341.

Toprak, Funda:

“Harezmi Türkçesinde İkilemeler”, **Türk Dünyası
İncelemeleri Dergisi**, c.V, S.2, İzmir, 2005, ss.277-
292.

Toska, Zehra:

“İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski
Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme
Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem

Ne Olmalıdır?”, **Journal of Turkish Studies** 24/I, 2000, s.297.

Toutant, Marc:

Un Empire De Mots: Pouvoir, Culture Et Soufisme À L'époque Des Derniers Timourides Au Miroir De La Khamsa De Mîr 'Alî Shîr Nawâ'î Peeters, 2016, s. 268-280.

Toutant, Marc:

“Imitational Poetry As Pious Hermeneutics? Jami And Nava’i/Fani’s Rewritings Of Hafez’s Opening Ghazal”, **Ed. Charles Melville, The Timurid Century**, 9, I.B. Tauris, 2020, s.97-120.

Türk, Vahit:

“Türk Din Tarihinde Din Türkçesi ve Atabetü’l-Hakayık Örneği”, **IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 2000**, c. 2, Ankara, 2007, s.1853-1862.

Türk, Vahit:

“Bilimin Kısa Tarihçesi ve Alî Şîr Nevâyî’nin Bilime Katkıları”, **Antakiyat Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.2, s.17-39.

Türk, Vahit:

“Türkiye’de Alî Şîr Nevâyî Çalışmaları”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, sy. 52, 2021, s.403-441.

Uludağ, Süleyman:

“Nûr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 33, 2007, s. 244-245.

Uludağ, Süleyman: “Nefis”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, s.526-529.

Uludağ, Süleyman: “Camiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 7, 1993, s.136-137.

Uludağ, Süleyman: “Sidretü’l-Müntehâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, c.37, s.151-152.

Ünlü, Suat: “Kur’an’da Geçen Bazı Arapça Deyimler ve Tabirlerin İlk Türkçe Kur’an Tercümelerinden TIEM 73’teki Türkçe Karşılıkları Üzerine”, **Gazi Türkiyat**, c.1, 2008, s.156.

Ünlü, Suat: **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Konya: Eğitim Yayınevi, 2013.

Üzüm, İlyas: “İlliyyîn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, c.22, 2000, s.123-124.

Uzun, Şerife: “Na’t Geleneğinde Şeyh Gâlib Örneği”, **Turkish Studies**, Sayı: 9/6 Bahar, 2014, Ankara-Türkiye, s.1093-1106.

Vankulu Mehmet Efendi:

Vankulu Lügatı I-II, Hazırlayanlar: Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014,

Venuti, Lawrence:

The Translator's Invisibility A History of Translation, Routledge Translation Classics London And New York, 2018.

Yavuz, Kemal:

“Yûsuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2007, c.37, s. 137-180.

Yavuz, Kemal:

Yûsuf Hâs Hâcib, Hacib Böyle Dedi, Mostar Yayınları, İstanbul, 2019.

Yavuz, Kemal:

“Türk Şiirinde Nazire”, **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 10**, 2013, s.359-424.

Yavuz, Kemal:

“Türk Hayat ve Şiirinde Besmele”, **Bir Ömrün Yazıları I**, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017, 23-63.

Yavuz, S. Sabri:

“Miraç”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020, c.30, s.132-135.

Yavuz Oduncu, Sevgi:

Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar Divânının İncelemesi ve İlk Yüz Gazelinin Şerhi, Doktora

Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Yavuz, Orhan:

“Ferec Ba’de Şidde’den İki Hikaye Üzerinde Bir Gramer Denemesi”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1994-1995, sy. 9, s.289-335.

Yavuz, Yûsuf Şevki:

“Şefaât”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2010, s. 412-415.

Yazar, Sadık:

“Klâsik Türk Edebiyatının Başlangıcından XVI. Yüzyıla Kadar Türkçe Divanlardaki Arapça Meseller”, **International Congress of Asian and North African Studies**, Ankara, 2008, s. 1777-1802.

Yazar, Sadık:

“**Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

Yazar, Sadık:

“Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları”, **Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri**, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar;

Prof. Dr. Mücahit Kaçar, Ketebe Yayınları, 1. Baskı, Haziran, 2022, İstanbul.

Yıldırım, Talip:

Hüseyin Baykara Dîvânı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Yılmaz, Mehmet:

Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

Yılmaz, Mehmet:

Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük), İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.

Yiğit, İsmail:

“Osman”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 438-443.

Yûsuf Hâs Hâcib:

Hacib Böyle Dedi, Hazırlayan: Prof. Dr. Kemal Yavuz, Mostar Yayınları, İstanbul, 2019.

Yûsuf Has Hacib:

Kutadgu Bilig, Hazırlayan: Reşit Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

ÖZ GEÇMİŞ

2008 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 2009 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Bursu ile Kahire Üniversitesinde Arap dili eğitimi aldı. Aynı yıl başladığı İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı yüksek lisans programından, Prof. Dr. Kemal Yavuz danışmanlığında hazırladığı “Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huylar (XIV. yüzyılın ilk çeyreğine kadar)” başlıklı tezi ile 2014 yılında mezun oldu.

2015-2019 yılları arasında İstanbul Medipol Üniversitesinde ve 2019-2021 yılları arasında Milli Savunma Üniversitesi Deniz Harp Okulunda Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Görevlisi olarak görev yaptı.

2022-2023 akademik yılında Harvard Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezinde misafir araştırmacı olarak bulundu.